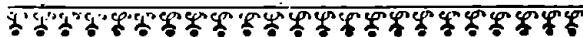
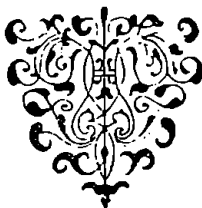

ქრისტინე შანშიძე

პირველი სტამბა
საქართველოში

(1709-1722)

შ ე ს ა კ ა ლ ი

ეცხრამეტე საუკუნის მოწინავე ქართველმა საზოგადოებამ ვახტანგის სტამბის წიგნები მოგვიანებით შეამჩნია. ეს მით უფრო საკვირველია, რომ აკადემიკოსი მარი ბროსე, რომლის ხელშიაც თეიმურაზ ბაგრატიონისა და სხვა განათლებულ ქართველთა ხელისშეწყობით ადრევე გაიარა ძველი საქართველოს მატერიალური კულტურის თვალსაჩინო ნაშთებმა, იცნობდა და მაღალ შეფასებას აძლევდა XVIII ს. ქართული სტამბების პროდუქციას¹. ქართველ ისტორიკოსთა მომდევნო თაობას ეს მოვლენა როგორღაც გამოეპარა.

აქარა-გურიის შემოსავლელად გამგზავრებულმა დიმიტრი ბაქრაძემ 1873 წელს ქუთაისში, სვიმონ აბაშიძის სახლში პირველად ნახა ვახტანგის სტამბის წიგნი; ეს იყო 1710 წლის „კონდაკი“. ამ „აღმოჩენამ“ ისტორიკოსის განცვიფრება გამოიწვია. დ. ბაქრაძე, რომელსაც ამ დროს ქართული ხელნაწერი წიგნის არა ერთი შედევრის ფურცლები ჰქონდა გადაშლილი, მოხიბლული იყო 1710 წლის „კონდაკის“ ჩინებული გაფორმებითა და ნუსხურ-მხედრული შრიფტის ნაირობით; ისტორიკოსი უაღრესად დაინტერესდა წიგნის ბოლოში ქართული ასოებით დაბეჭდილი რუმინული ლექსით.

1878 წელს გამოსული ნაშრომის ფურცლებზე დ. ბაქრაძემ მოათავსა 1710 წლის „კონდაკის“ დაწვრილებითი აღწერილობა და გამოაქვეყნა შესტამბეთა ლექსის ტექსტი „ვალახური“ აღფაბეტით².

ფარსო საზოგადოება ვახტანგის სტამბის წიგნა გაეცნო 1875 წელს „დროების“ თანამშრომლის სხვიტორელის წერაღის წყალობით. სხვიტორელი (დავით წერეთლის, აკაკის ძმის ფსევდონიმი) ვაზ. „დროების“ ფურცლებზე (1875, № 39, გვ. 3) აქვეყნებს 1710 წლის „კონდაკის“ პირველ მოკლე აღწერილობას, შესტამბეთა რუმინული ლექსის ჩართვით. სხვიტორელს გამოეხმაურა კიეველი სტუდენტი „კევი კი არა კიევი“-ს ფსევდონიმით. იმავე წლის „დროების“ № 48-ში იგი ათავსებს შესტამბეთა ლექსს, დაბეჭდილს ლა-

¹ M. Brosset, Histoire de la Georgie, II, 1-re livr, 101, 2-e livr, 28, 140, SPB, 1847.

² Дм. Бакрадзе, Археологическое путешествие по Грузии и Ахаре, СПб, 1878, стр. 4-7.

თინური ტრანსკრიფციით, ლექსის თავისუფალი თარგმანითურთ. თარგმანი კიევში მცხოვრები „ნოლდაველი რუმინელების“, ანუ „მოლდაური მუშების“ დახმარებით არის შესრულებული.

1873—1875 წლებიდან მოყოლებული ვახტანგის სტამბის წარმოშობის პრობლემამ საზოგადოების განსაკუთრებული ინტერესი გამოიწვია. კერძოდ, 1710 წლის „კონდაკმა“ მკითხველთა ფართო წრესა და სამეცნიერო ლიტერატურაშიაც დიდი პოპულარობა ნიჰივია.

ვახტანგის სტამბის წარმოშობის საკითხით დაინტერესდა არა მარტო ქართველ მეცნიერთა წრე (დ. ბაქრაძე, ალ. ცაგარელი, ალ. ხახანაშვილი), არამედ უცხოელ მეცნიერთა მთელი ჯგუფი (ე. პიკო, ჰ. შუხართი, მ. გასტერი)¹.

მაგრამ ვახტანგის სტამბის წიგნების ცოტად თუ ბევრად სრული კომპლექტის შეკრების გარეშე შეუძლებელი იყო ამ გამოცემებისა და, საერთოდ, სტამბის ისტორიის შესწავლა.

1879 წელს დაარსებული „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება“, ათიოდე წლის (1889) შემდეგ გახსნილი „საეკლესიო მუზეუმი“ და 1907 წელს ჩამოყალიბებული „საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოება“ სხვა ქართულ ძეგლებთან ერთად ძველ ნაბეჭდ წიგნებსაც ენერგიულად აგროვებენ და თავიანთ გამოცემებში („ალწერილობანი“) მათ მოკლე აღწერასაც უთმობენ ადგილს².

წინა თაობის მცდელობით თავმოყრილი მდიდარი მასალის მეცნიერული შესწავლა მხოლოდ ოქტომბრის დიდი რევოლუციის შემდეგ იწყება. 1929 წელს ქართული სტამბის წიგნის 300 წლისთავის აღსანიშნავად ზედიზედ ორი საყურადღებო გამოკვლევა გამოვიდა: დავით კარიკაშვილის „ქართული წიგნის ბეჭდვის ისტორია მეჩვიდმეტე-მეთვრამეტე საუკუნეში“ და პაატა გუგუშვილის „ქართული წიგნი. 1629—1929“.

ქართული წიგნის ბეჭდვის ხსენებული საიუბილეო თარიღიდან (1929) მოყოლებული ძველი ნაბეჭდი წიგნებისა და, საერთოდ, ქართული წიგნის ბეჭდვის ისტორიის კვლევა განსაკუთრებით ინტენსიური ხდება. 1933 წელს ქვეყნდება 1795—96 წლებში დაბეჭდილი ერეკლე II-ის დროინდელი ცნობილი მესტამბის რომანოზ ზუბაშვილის მიმართვა გაიოზ რეკტორისადმი („საქართველოს მუზეუმის მოამბე“, ტ. VII, 1933, გვ. 251—257 და ტაბულები). ეს შესანიშნავი საბუთი გაიოზის მიერ მოზღოვს გამართული ქართული სტამბის მოწყობის საყურადღებო დეტალებს აშუქებს.

¹ პროფ. ა. შანიძე, ქართული სტამბის ისტორიისათვის, თბ., 1935, გვ. 156—176.

² «Тифлисское церковное древлехранилище», Тифлис, 1898, 47; Описание рукописей Тифлисского церковного Музея, Тифлис, III, გვ. 202—225, მ. ჯანაშვილის მიერ შედგენილი; დ. კარიკაშვილი, კატალოგი ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების წიგნთსაცავისა, ტფ., 1904—1905 (გვ. 75, 77—78, 174, 271 და სხ.), ამავე გამოცემის „დამატება პირველი“, ტფ., 1911, გვ. 24, 25, 26, 60; ე. თაყაიშვილი, არქეოლოგიური მოგზაურბანი, წ. 1, ტფ., 1907, გვ. 211, 217, 243, 285.

1935 წელს იბეჭდება პროფ. კ. კეკელიძის „ნიკიტორე ირბაქი, ინიციატორი ქართული სტამბის დაარსებისა რომში“—გამოკვლევა, რომელიც საბოლოოდ ჰქვანტავს რომში (1629) ქართული წიგნების ბეჭდვის ინიციატორის ბერძნობის შესახებ შექმნილ ლეგენდას¹ და ექვემოთხანლად არკვევს ნიკიტორე ირბაქის (ჩოლაყაშვილის) ქართველობას.

• ხსენებული გამოკვლევის ერთდროულად გამოდის პროფ. ა. შანიძის „ქართული სტამბის ისტორიისათვის“. ეს ნაშრომი ვახტანგის სტამბის წარმოშობის პრობლემისათვის არის მიძღვნილი; იგი მდიდარ მასალას შეიცავს ანთიმოს ქართველის ვლახეთში მოღვაწეობის შესახებ და ვლახეთიდან მესტამბის გამოწერის საკითხის გასაშუქებლად არა ერთ ძვირფას ცნობას გვაწვდის.

1937 წელს იბეჭდება ქ. შარაშიძის „ქართული შრიფტი ამსტერდამში 1686—87 წწ.“. წერილი ახლად მოპოვებული მასალების საფუძველზე აშუქებს არჩილის პოლიგრაფიული მოღვაწეობის საყურადღებო ეპიზოდებს. იგივე ავტორი 1937 წელსვე აქვეყნებს ცნობებს: „იმერეთის სტამბების ისტორიისათვის“. აქ ახალ მონაცემებზე დამყარებით დადგენილია, რომ ქუთაისში პირველი სტამბა ამუშავებულა არა 1803 წელს, როგორც ეს მიღებული იყო სპეციალურ ლიტერატურაში, არამედ 1800 წელს.

დიდად ნაყოფიერი იყო საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში 1931—1934 წლებში განზრახული ქართული ხელნაწერებისა და ნაბეჭდი წიგნების გამოფენისათვის სამზადისი. ამ სამზადისის დროს მუზეუმში თავი მოიყარა თბილისის დიდ წიგნთსაცავებში დაცული ძველინაბეჭდი წიგნების სრულმა კომპლექტმა. საგამოფენო ფონდის შერჩევა-შესწავლის პროცესში შემჩნეულ იქნა მთელი რიგი უცნობი გამოცემები. სწორედ აქ მიიპყრო პირველად ყურადღება ვახტანგის სტამბის წიგნების თვალსაჩინო განსხვავებამ მეთვრამეტე საუკუნის სხვა ქართული სტამბების წიგნებთან შედარებით (მოსკოვის: 1705, 1737—1744, 1762—1768; თბილისის: 1749—1794 წწ.)².

ქართული წიგნის ბეჭდვის განვითარების შესწავლისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა საქართველოს სახელმწიფო წიგნის პალატის თაოსნობით ჩატარებულ მუშაობას. 1938—1940 წლების განმავლობაში ფართო მასშტაბით წარმოებულმა ძიებამ ქართული წიგნის ბეჭდვის ისტორიის არაერთი უცნობი ან მივიწყებული ფაქტი გამოავლინა. 1929—1940 წლების დაუცხრომელი კვლევა-ძიება დამთავრდა 1941 წელს გამოსული კაპიტალური ნაშრომით „ქართული წიგნი, ბიბლიოგრაფია. I“. „წიგნის პალატის“ ამ გამოცემაში თავისი ჩინებული გრაფიკული გაფორმებით (მხატვარი ლ. გრიგოლია) და უხვი საილუსტრაციო მასალით დიდად შეუწყო ხელი ქართული წიგნის ბეჭდვის ისტორიის პოპულარიზაციას.

დასასრულ, საგანგებოდ აღსანიშნავია ის ძვირფასი მასალა, რომელიც შეგვძინა ქართველი მეცნიერების (აკადემიკოსები—ა. შანიძე და ნ. ბერძენი-

¹ დ. კარქაშვილი, ქართული წიგნის ბეჭდვის ისტორია, თბ., 1929, გვ. 17—31.

² „ქართული წიგნი“, ბიბლიოგრაფია, ტომი პირველი, თბ., 1941, შესავალი, გვ. IX.

შვილი, პოეტი-აკადემიკოსი გ. ლეონიძე) დაკავშირებამ დემოკრატიული რუმინეთის მეცნიერებთან.

რუმინეთს მოგზაურობის შედეგად გ. ლეონიძემ ჩამოიტანა განსაკუთრებული მნიშვნელობის საარქივო მასალები, რომლებიც ვახტანგის სტამბის მოწყობის დასაწყისი პერიოდის გაშუქების საშუალებას გვაძლევს¹.

წიგნის ბეჭდვის შემოღება ფეოდალურ საქართველოში XVIII საუკუნის დასაწყის წლებში, იმ დროს, როდესაც ზოგიერთი და იმიერკავკასიაში სტამბა არსად ყოფილა, არ შეიძლება არ განვიხილოთ, როგორც საქართველოს კულტურული განვითარების მეტად მნიშვნელოვანი მოვლენა.

პირველი სტამბის მოწყობისათვის მიღებული ღონისძიებანი და, განსაკუთრებით, „ბეჭდვის მომღებნი“ ვახტანგ VI-ს მიერ გაწეული დიდი მატერიალური ხარჯი მოწმობს, რომ იმდროინდელი ქართლის სამეფოში მომწიფებული ყოფილა ამ წამოწყების განხორციელებისათვის აუცილებლად საქირო სოციალური პირობები.

მართალია, პირველი სტამბა უმთავრესად მომარჯვებულია სამღვდელმსახურო წიგნების საბეჭდავად, მაგრამ სტამბის მოწყობისა და წიგნების ბეჭდვის ინიციატივა ეკუთვნის არა სამღვდელოებს, არამედ საერო ხელისუფლების წარმომადგენელს—ქართლის გამგებელსა და შემდგომში მეფეს—ვახტანგ VI-ს.

ჩვენ ვხედავთ, რომ თბილისის პირველი სტამბიდან თერთმეტი წლის (1709—1713, 1716—1717, 1719—1722) მანძილზე გამოსულ წიგნებს მხატვრულ-ტექნიკური გაფორმების სისრულით და ზოგიერთი სხვა ნიშნითაც განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს XVIII ს. ქართული სტამბების სხვა გამოცემებთან შედარებით:

აქ ფართოდ არის გამოყენებული მხედრული შრიფტი.

შემოღებულია არაბული ციფრების ხმარება.

იბეჭდება ხალხური („სოფლური“) ენით დაწერილი, ადვილად გასაგები ტექსტები.

გარდა საეკლესიო-საქრისტიანო შინაარსის გამოცემებისა, ვახტანგის სტამბა ბეჭდავს ქართული მწერლობის უდიდეს ნაწარმოებს „ვეფხისტყაოსანს“, ვახტანგის განმარტებებითურთ (1712 წ.), სასკოლო სახელმძღვანელოს (1711 წ.), სამეცნიერო წიგნს (1721 წ.).

ვახტანგის დროინდელი სტამბის წიგნებისათვის დამახასიათებელი ეს ფართო განმანათლებელი ნიშნები გასაგები ხდება მხოლოდ XVII—XVIII საუკუნის საქართველოს სოციალ-პოლიტიკური და კულტურული ვითარების გათვალისწინებით.

ჩვენი მიზანია შევისწავლოთ სტამბის შემოღება საქართველოში 1708—1709 წწ. ქართული წიგნის ბეჭდვის ისტორიასა და საქართველოს ზოგად ისტორიას შუა კავშირის გაბმით.

¹ გიორგი ლეონიძე, ანთიმ ივერიელი. ქართული ეროვნული სტამბის ისტორიისათვის, „დროშა“, 1951, № 2, გვ. 16—18.

ქართლის სამეფო XVII—XVIII სს. მიჯნაზე

(პოლიტიკური მდგომარეობა)

ეჩვიდმეტე საუკუნე, განსაკუთრებით მისი პირველი ნახევარი, მთელი აღმოსავლეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიაში განუწყვეტელი სისხლისმღვრელი ბრძოლებით არის აღბეჭდილი.

როგორც ცნობილია, „მეთექვსმეტე საუკუნეში საქართველო ორ დიდ მოძალადეს (თურქეთ-ირანს) შორის მოექცა და ევროპის სწრაფად მზარდ კულტურულ მსოფლიოს თითქმის სავსებით მოწყდა“ (საქართველოს ისტორია, 1). ამ მძიმე მემკვიდრეობით მეჩვიდმეტე საუკუნეში შესული, სამ სამეფოდ და სამთავროებად დაქუცმაცებული ქვეყანა, რომელსაც თურქეთმა საბოლოოდ ჩამოაცილა კულტურულად და ეკონომიურად დაწინაურებული პროვინცია—ძველი მესხეთი, დამოუკიდებლობისა და გაერთიანებისათვის ბრძოლას განაგრძობდა. ორი მძლავრი, ერთმანეთის მოქიშპე მეზობლის წინააღმდეგ მიმართული ეს უთანასწორო ბრძოლა მეტად გართულებული იყო ფეოდალური საქართველოს შიგნით წარმოშობილი სიძნელეებით, თავადების ურჩობით, მით უფრო, რომ „უცხო დამპყრობლები თავადებს მხარს უჭერდნენ და მეფეს გამდგარი თავადების დამორჩილების საშუალებას არ აძლევდნენ“ (საქ. ისტ., 1).

XVII საუკუნის ოცდაათიანი წლებიდან აღმოსავლეთ საქართველოს მოწინავე ადამიანების ბრძოლა დამპყრობლების წინააღმდეგ განვითარების ახალ ფაზაში შედის: ამ დროისათვის სასოფლო მეურნეობის ნაირნაირი დარგებით და ძველი და ახალი ქალაქებით აყვავებული კახეთი ნანგრევებადაა ქცეული და საქართველოს ეს ერთი უმძლავრესი პოლიტიკური ერთეული თანდათან გამოდის დამოუკიდებლობისათვის მებრძოლთა მწყობრიდან; ქართლ-კახეთის მოსახლეობის დიდი ნაწილი შაჰაბაზის შემოსევების შედეგად გაუღეტელი ან ირანს გადასახლებულია; ქართლის ტახტზე ირანის სპასალარი, ირანს აღზრდილი მაჰმადიანი როსტომ მეფე (ბაგრატიონი) ზის (1634—1658); თბილისის, გორის, სურამის ციხეებში ყიზილბაშთა მეციხოვნენი არიან ჩაყენებულნი.

ამ გართულებულ მდგომარეობაში განუწყვეტელი შინაური და გარეშე ომიანობით თავმოებურებული, დატანჯული, მშვიდობას მოწყურებული ქართლის მოსახლეობა კვეიანი პოლიტიკოსის, მაჰმადიანი მეფის როსტომის მეთაურობით დროებით მორჩილების გზას დაადგა და ირანის ხელისუფლებასთან უკომპრომისოდ, შეურიგებლად მებრძოლი თეიმურაზ 1-ლი თითქმის განმარტობული დარჩა. მან იმერეთს შეაფარა თავი.

დამახასიათებელია, რომ ირანის ორიენტაციის მიმდევარი ისტორიკოსი ფარსადან გორგიჯანიძე, როსტომ მეფის უმცროსი თანამედროვე და მისი პოლიტიკის აპოლოგეტი (მაქებარი, გამამართლებელი), დამარცხებული თეიმურაზის იმერეთს გადასვლისა და ქართლში როსტომ მეფის საბოლოოდ დამკვიდრების ამბავს ამგვარად გადმოგვცემს: „როსტომ მეფე ირანის ლაშქრით ქალაქში შემოვიდა“, „ბატონი თეიმურაზ იმერეთს გარდავიდა და ქართლი ყიზილბაშით აივსა“¹.

ცხადია, ისტორიკოსი ნათლად ხედავს მის მიერ აღნიშნული ამ სამი ფაქტის: როსტომის მეფობის გამტკიცების, თეიმურაზის ბრძოლის ველიდან გაცლისა და ქართლის ყიზილბაშით ავსების ურთიერთ შორის კავშირს.

ამ დროიდან თეიმურაზთან ბრძოლას ირანის ხელისუფლების ნაცვლად აწარმოებს ქართლის მეფე, თათარ-ქართველთა და ქართლის სამეფოს სხვა მცხოვრებთა ლაშქრის მეშვეობით.

როსტომის მშვიდობიანმა პოლიტიკამ ქართლის სამეურნეო ცხოვრების მოწესრიგებას შეუწყო ხელი; მაგრამ ირანოფილურმა მისწრაფებამ ძნელად ამოსაფხვრელი დალი დაასვა როგორც ქართულ დაწესებულებებს, ისე ქართულ ადათებსა და წესებსაც. ვახუშტი აღნიშნავს: „ამა როსტომ მოიყვანა ყოველნი ტყვენი საქართველოსანი სპარსეთიდამო“.

ქართველების ირანიდან დაბრუნება კარგი საქმე იყო. მაგრამ საქმე ის არის, რომ ირანს ნამყოფი ქართველი არისტოკრატის ეს საკმარისად დიდი ნაწილი გამაჰმადიანებული იყო.

თუ ვახუშტის ვერწმუნებით, სწორედ ამ გამაჰმადიანებული ქართველების გავლენით „შეერიათ ქართველთა განცხრომა, სმა-ჰამა ყიზილბაშური, სიძვა-მრუშება, ტყუილი, ხორცთ განსვენება“ და სხვ. ირანიდან მოტანილი ცხოვრების ეს „მსუბუქი სტილი“, ფუფუნება და ზნეობრივი დაცემა იმდენად ფართოდ და ღრმად გავრცელებულა, რომ უმადლეს სასულიერო პირებშიაც უჩენია თავი („ვიდრე მღვდელთ-მთავარნიცა ჰყოფდენ უჯეროთა“. ვახუშტი).

1658 წ. უშვილოდ გარდაცვლილი როსტომის შემდეგ, სამეფო ტახტი მისმა ნაშვილებმა, მუხრანის ბაგრატიონმა ვახტანგ V-მ—შაჰნავაზმა დაიკი-რა (1658—1675).

ის მოჩვენებითი მშვიდობა, რომელიც ქართლის პოლიტიკურ ცხოვრებას როსტომის მეფობაში ახასიათებდა, შაჰნავაზის დროს შესამჩნევად შეირ-ყა; ირანისადმი მორჩილების განწყობილებამ დაკარგა როსტომის დროინ-დელი მოქნილობა. ჯერ კიდევ შაჰნავაზის სიცოცხლეში ქართლის მეფის შეი-

¹ საისტორიო მოამბე, წ. II, ტფ., 1925, გვ. 240.

ლების—არჩილისა და გიორგის პოლიტიკური გეზი დამოუკიდებლობის აღდგენისათვის აშკარა ბრძოლის გზით მიდიოდა. ეს ბრძოლა, სრულიად გასაგები მიზეზების გამო, ვერ თავსდებოდა ქართლის სამეფოს ფარგლებში. ბუნებრივად ისმებოდა ამ ბრძოლაში მთელი საქართველოს ძალების შემოკრება-გაერთიანების, საქართველოს სხვადასხვა ნაწილების შეთანხმებული მოქმედების საკითხი.

ამ აზრით იყო შთაგონებული შაჰნავაზის უფროსი შვილის არჩილის (ვახტანგ VI-ის უფროსი ბიძის) ხანგრძლივი ბრძოლა იმერეთის სამეფო ტახტის დასამკვიდრებლად, რუსეთთან მკიდრო კონტაქტის დამყარებით.

არჩილის მომდევნო ძმა, შაჰნავაზის შემდეგ ქართლში გამეფებული გიორგი XI (1676—1688, 1691—1695) შაჰის რისხვას აღარ ეპუებოდა და უფროსი ძმის (არჩილის) მოქმედებას ხელს აფარებდა. თვითონ გიორგი მეფე კი ქართლ-კახეთის გაერთიანებასა და მთელ აღმოსავლეთ საქართველოს ირანის წინააღმდეგ დიდ აჯანყებას ამზადებდა.

მაგრამ გიორგი XI-ის მისწრაფებებს საქართველოს შიგნითვე ჰყავდა მძლავრი მოწინააღმდეგე. მას ყოველგან გზას უღობავდა და მის ბრძოლას გასაქანს არ აძლევდა თავგასულ ფეოდალთა ქიშპობა, ლალატი და აჯანყებები. დამახასიათებელია, რომ ქართლ-კახეთის გაერთიანებისა და განთავისუფლებისათვის ბრძოლაში ჩაბმულ მეფეს უღალატა თვით საკუთარმა მხედართმთავარმა და ბიძამ (დედის ძმამ) თამაზ ორბელიანმა. ამავე ხანებში (1688) მეფის მომხრეთა რიგებს გამოაკლდა მძლავრი ფეოდალი თეიმურაზ მუხრან-ბატონი (მეფის ბიძა); აჯანყებულ ერისთავებთან ერთ-ერთ დიდ ბრძოლაში მეფეს მოუკლეს ერთგული დიდებულები: „დიდ-მოურავიანის“ ავტორი იოსებ თბილელი (სააკაძე), ქაიხოსრო ციციშვილი და სხვ.

თავადების ლალატით გაუვალ ჩიხში მომწყვდეული გიორგი მეფის ერთადერთი ვაჟი ბაგრატი და ძმა ლევანი (ვახტანგ VI-ის მამა) სპარსეთის შაჰს დიდხანია მძევლებად ჰყავდა წაყვანილი. ხსენებულ ამბებთან დაკავშირებით, შაჰმა დააპატიმრა მძევლები და ქართლის ტახტი ირაკლი I-ს (თეიმურაზ 1-ის შვილიშვილს) მისცა.

დამარცხებულმა გიორგიმ თავი რაქას შეაფარა.

ვახტანგის მონაწილეობა XVII ს. მიწურულის პოლიტიკურ ამბებში

ახტანგ მეექვსე დაიბადა 1675 წელს. იგი იყო ვახტანგ V—შაჰნავაზის მესამე შვილის ლევანისა და ქაიხოსრო გურიელის ასულის თუთას შვილი. რთულსა და მშფოთვარე პოლიტიკურ ვითარებაში უხდებოდა ბავშვობისა და სიყრმის გატარება დედით ადრე დაობლებულ ვახტანგს, რომლის მამაც მძევლად და შემდეგ პატიმრად ჰყავდა ირანის მფლობელს. შაჰის მრისხანებამ აიძულა ლევანის მთელი ოჯახი და მასთან ერთად ვახტანგიც ქართლს გაცლოდა და სამცხის საზღვარზე, სადგერში, დედინაცვლის ოჯახში შეეფარებია თავი.

როგორც ცნობილია, ვახტანგის სწავლა-აღზრდას მისი მამის ბიძაშვილი (დედის მბრძან) ჭაბუკი სულხან, შემდეგში ბერად აღკვეცილი საბა ორბელიანი ხელმძღვანელობდა. სიყრმიდანვე დაახლოვებული იყო ვახტანგი აგრეთვე თავის უფროს ბიძასთან—არჩილთან. 1688 წელს ცამეტი წლის ვახტანგს რაქაში ვხედავთ, რუსეთიდან დაბრუნებულ არჩილთან ერთად. აქედან იგი (არჩილთან ერთად) ორი წლით დიგორს მიდის. პოლიტიკური საქმიანობით გართული არჩილი თავისი ძმის ლევანის შვილების—ქაიხოსროს, ვახტანგის, დომენტის სწავლა-აღზრდისთვისაც იცლის (ვახუშტი, გვ. 323).

განსაკუთრებულ სიახლოვეს გრძნობს არჩილი თავის ძმისწულ ვახტანგთან. მოგვიანებით, 1696 წლის ახლოს, იგი საგანგებოდ მიდის დვალეთიდან ერწოს, რომ თან წაიყვანოს ამ დროს უკვე დაცოლშვილებული „ძმისწული თავისი ვახტანგ დედა-წულით“ „და წარვიდეს რუსეთს“ (ვახუშტი, 329); არჩილს გადაჰყავს ისინი დვალეთს და რუსეთში გადასასვლელად რუსების მცველი რაზმის მოლოდინში მთელ ზამთარს იქ ატარებს (ვახუშტი, 329).

1698 წელს, როდესაც არჩილი საბოლოოდ იღებს ხელს პოლიტიკურ ბრძოლაზე და რაქის გზით რუსეთს მიემგზავრება, ვახტანგის რუსეთს გადასვლაც გადაწყვეტილი საკითხია. ამას ხელს უშლის მხოლოდ ის გარემოება, რომ „კაეკასი თოვლით კრულ იყო და“ ვახტანგი „დედა-წულით ვერლარა ვიღოდა“; ამის გამო ვახტანგი იმეამად რაქაში რჩება (ვახუშტი, 330). ქვე-

მთ ზეგნ დავინახავთ, რომ არჩილს რუსეთს ყოფნის პერიოდშიც (1699--1712) არ გაუწყვეტია კავშირი თავის საყვარელ ძმისწულთან.

ვახტანგი ადრე ჩაება პოლიტიკურ ბრძოლაში. დაახლოებით 1690 წელს, თხუთმეტი წლის ასაკში, იგი თავისი ბიძის, გიორგი XI-ის პოლიტიკურ გეგმებთან დაკავშირებით მძველად იგზავნება თურქებთან (ვახუშტი, 324) და, საერთოდ, ენერგიულად მონაწილეობს გიორგის ხანგრძლივ ანტიირანულ ბრძოლაში.

1691 წელს, როცა გიორგი XI თავისი მომხრეებით შიდა ქართლში შემოვიდა, მოსახლეობა სიხარულით მიემხრო მწირობიდან დაბრუნებულ გიორგის და აჯანყების დროშა ააფრიალა. გიორგი მეფის ძველმა მტერმა ლოპიანა ციციშვილმა შემოიკრიბა თავის მომხრეთა ჯარი და თავს დაესხა ახალდაბას დახარხრულ 16 წლის ვახტანგს და სხვა ქალ-ყრმით. ვახუშტის ცნობით, მაშინ „ძმისწულმან მეფისამან ვახტანგ, ძემან ლევანისამან, შემოიკრიბნა თვისნი და მიეგება ბრძოლად“. ლოპიანა გაიქცა. წთელი ქართლი, სომხით-საბარათიანოთი, გიორგი მეფეს მიემხრო. მაგრამ შაჰი ერეკლე I-ს უჭერდა მხარს და ბრძოლის ბედი თბილისის ციხე-სიმაგრესთან უნდა გადაწყვეტილიყო. აქ როსტომის დროიდან (1632) სპარსთა მეციხოვნენი იდგნენ. 1692 წელს გიორგი მეფის მომხრე ქართველ მხედართა რაზმი, ჩვიდმეტი წლის ვახტანგის მეთაურობით, თავს დაესხა სპარსელების გარნიზონს. აქ მოხდა ის ისტორიული შეტაკება, რომლის ერთი ეპიზოდი ილია ქაქუაყაძემ „ნიკოლოზ გოსტაშაბიშვილში“ აგვიწერა.

თბილისის მისადგომებთან გამართულ ცხარე ბრძოლაში ვახტანგის სიცოცხლე საფრთხეში იყო. მას შიგ გულში უნდა მოხვედროდა მტრის ისარი, რომელიც ხოხონა ხერხეულიძის მარჯვედ ნახმარმა ფარმა ააცილა.

1692—93 წწ. ვახტანგი გიორგი მეფის მნიშვნელოვანი დავალებით დაღესტანს გაემგზავრა. მას უნდა ენახა შამხალი (დაღესტნის მმართველი), რომელიც შველას ჰპირდებოდა გიორგის სპარსელების საწინააღმდეგო ბრძოლაში. ვახტანგმა გაიარა ხევი და გერგეტის სამების „სულთა მატიანის“ წიგნის ფურცლებზე საკუთარი ხელით ჩასწერა თანამედროვე პოლიტიკური ამბების შემცველი სტრიქონები:

„ჰე, ყოვლად ძლიერო ღმერთო, რომელმან... აწ ქართლის მთავრად ქმენ გიორგი, ბრძანებითა შენითა! სძლეს სპარსთა და გარდავარდა. დაყო წელი ღარიბობაში ოთხი და მოვიდა და დაიჭირა ქართლი. სთხოვა სპარსთა და არ მოსცეს. და მე, ვახტანგ, გამგზავნა ლექში¹. და მე, ბრძანებითა (მისითა), შემოვიარე აქ და მოვედი, რათა შეგვეწიონ სპარსთა ზედა ძალი ამა სამეებისა წმიდანნი და აწ, გევედრები, რათა წარმიმართო საყალბი ჩემნი“².

¹ ტექსტში „ლექში“.

² საქართველოს სახ. მუზეუმის ხელნაწ. A : 1085, გვ. 58. ვახტანგის ეს მინაწერი გამოაკვეყნა თ. ყო რ დ ა ნ ი ა მ (ქრონიკები, II, გვ. 517, № 99). რომელიც ამ საბუთს 1698 წლით ათარილებს. საბუთი 1693 წელზე გვიან არ შეიძლება იყოს დაწერილი, ვინაიდან სწორედ 1693 წელს დაატყვევეს შაჰისაგან მოსყიდულმა შამხალმა და ყილიჩყამ არჩილ მეფე (ვახუშტი, საქართველოს ცხ-ბა, თბ., 1913, გვ. 97, 326, 327); რის გამო ვახტანგს ხევიდან უკანვე მოუხდა დაბრუნება (ამაზე იხ. ქვემოთ).

მაგრამ ვახტანგი ხევიდან შამხალთან აღარ გადასულა. აქ მას მოუვიდა ცნობა, რომ ყვენის „დიდი ნიჭით“ მოსყიდულმა შამხალმა გატეხა პირი; შამხლის შვილი და ჩეჩენთა მთავარი ცილჩიყო მირზა (ეს უკანასკნელი — ფარულად) თავს დაესხნენ რუსეთს მიმავალ არჩილს ყაბარდოში და დაატყვევეს იგი (1693). ამ ლალატის შედეგად გიორგი მეფემ კვლავ წააგო წარჩინებულ შინაგამცემელთა შუღლით და გლებთა აჯანყებებით დამპიმებული ბრძოლა და 1695 წ. ისევ იმერეთს გადაიხვეწა. ვახტანგმაც იმერეთს მიაშურა. აქ მან პირველად ქაიხოსრო ჩხეიძის სახლში ჰპოვა თავშესაფარი; შემდეგ დიდი ხნით დაისადგურა ხარაგაულში, გიორგი აბაშიძის მაგარ ციხეში.

1697 წელს 20 წლის ვახტანგის პირად ცხოვრებაში მნიშვნელოვანი ამბავი მოხდა: მან იქორწინა ჩერქეზთა ბატონის ასულზე, რუსუდანზე — „ხარაგაულს... ჰყო ქორწილი არადიდებული“, როგორც ხიზნობის პირობებს შეეფერებოდა. ვახტანგის მეუღლე — რუსუდანი, როგორც ამას ვახუშტის ისტორია მოწმობს, ჰკვიანი, სათნო და „მზეებრ ბრწყინვალე სილამაზის“ (სენნია ჩხეიძე) პატრონი ყოფილა.

ჩერქეზთა ბატონის ასულის შემოყვანა ქართლის სამეფო სახლში შემთხვევით არ მომხდარა. ეს აქტი საყურადღებო პოლიტიკურ მოსაზრებასთან იყო დაკავშირებული. გიორგი მეთერთმეტემ საგანგებოდ მოიყვანა რუსუდანი თავისი ერთადერთი ვაჟის, ქართლის ტახტის მემკვიდრის — ბაგრატის საცოლედ. მაგრამ მძევლად წაყვანილი და შემდეგ დაპატიმრებული ყრმა ბაგრატ სპარსთა პატიმრობაში გარდაიცვალა და გიორგიმ სასძლო თავის ერთგულ ძმისწულს — ვახტანგს მისცა. ჩერქეზებთან დამოყვრებაში ქართლის მეფეების პოლიტიკის ერთ-ერთი დამახასიათებელი მხარე მქლავდებოდა: ქართლის პოლიტიკური ხელმძღვანელები არათუ საქართველოს სამეფო-სამთავროებს უყრიდნენ თავს, არამედ მთელი ამიერ-იმიერ კავკასიის შეთანხმებული ბრძოლის გაჩაღებით ლამობდნენ ირანისაგან დამოუკიდებლობის მოპოვებას.

საქართველოს ისტორიაში 1695—96 წწ. სხვა უფრო დიდმნიშვნელოვანი ამბით არის აღბეჭდილი. ამ წელს გიორგი XI-მ ირანთან მრავალწლოვანი ბრძოლა წაგებულად სცნო. მისთვის ცხადი გახდა, რომ საქართველოს შინაგანი ძალების შემოკრებას და მით მეფის ხელისუფლების განმტკიცებას მუდამ და უველგან გარდაუვალ ჯებირად გადაეღობებოდა სპარსეთ-თურქეთის წაქეზებით ზურგამაგრებული ქართველი ფეოდალების წინააღმდეგობა. კიდევ უფრო ძნელი საქმე გამოდგა ირანის შაჰის გავლენით მოქმედ ჩრდილოეთ კავკასიის ხალხების ფეოდალი ხელმძღვანელების მიმხრობა.

„ვეცადეთ ჩვენის ქვეყნის საქმესა, რომ ჩვენის მძლავრის მტრის ხელით დაგვეხსნა... მაგრამ ჩვენი ძალი ამათ ძალს ვერ აუვიდაო“ — ამბობს არჩილ მეფე¹. არჩილის ძმას, მასთან მკიდრო კონტაქტში მყოფ გიორგი მეფესაც სრული უფლებით შეეძლო ამ სიტყვების გამეორება.

¹ აღ. ბარამიძე, არჩილის ცხოვრება და შემოქმედება, „არჩილიანი“, ტ. II, თბ., 1937, გვ. X.

საყურადღებოა, რომ არჩილი თავის ლექსებში გულისტკივილით აღნიშნავს შამხალთან დაკავშირების ცდის ჩაშლას:

„მოკლე რამ იყო მოყვობა, განზრახვა მის შამხლისანი“, ამბობს ის გიორგისადმი მიმართულ წერილში (არჩილიანი, I, გვ. 247).

ფეოდალური დარღვეულობით ნიადაგ-გამოცლილი და სპარსულ-თურქული გარემოცვის საღრებით გზა-შეკრული ქვეყანა ამაოდ ირწყვებოდა მოწინავე ქარიველთა სისხლით. ათეული წლების მანძილზე წარმოებული შინაური უპერსპექტივო ბრძოლა, რომელსაც ხალხმა დიდი ხანია „ორიანობა“ უწოდა, განუწყვეტელ მერყევ მდგომარეობას ჰქმნიდა და ეკონომიური ცხოვრების მოშლას იწვევდა. საქართველო თითქმის განწირული იყო გაუვალ პოლიტიკურ ჩიხში სატრიალუბლად.

ამ ვითარებაში გაუთავებელ ხიხნობაში ჰყოფ გიორგი მეთერთმეტეს ერევნის ხანის მოწოდება მოუვიდა. ხანი კისრულობდა გიორგის შერიგებას სპარსეთის შაჰთან და ამ გზით ქართლის ტახტზე დამკვიდრების მომზიბლავ პერსპექტივას უხატავდა მას. საფიქრებელია, რომ ამ შემთხვევაში ერევნის ხანი მხოლოდ თავისი პირადი კარიერისათვის არ იღეწოდა. შერიგების საქმე ჯერ დასაწყის სტადიაში იყო, როცა გახარებულმა შაჰმა ერევნის ხანს ზიორგისთან მოლაპარაკებისათვის თოფანჩი-აღასობა უბოძა (ვახუშტი). გიორგი მეფის შემორიგების ინიციატივა, საფიქრებელია, თვით შაჰს ეკუთვნოდა. ყოველ შემთხვევაში შაჰმა ორგულ მეფეს სასწრაფოდ მოუგზავნა თავისი მეჭმანდარი (მესტუმრე), შეეგება ხუთასი თუმანი ფულად, ოქროთი შეკაზმული ცხენი და, საერთოდ, დიდი პატივით მიიღო იგი.

ირანში გიორგის მისი ძმები—ირანის ტყვეობიდან განთავისუფლებული ლევან, ალექსანდრე, ლუარსაბ, ძმისწული ქაიხოსრო და მრავალი ქართველი დიდებული დახვდა. 1696 წელს ქართლის სამეფო კარის თითქმის მთელ შედგენილობას ნებსით თუ უნებლიეთ სპარსეთის შაჰის კარზე მოეყარა თავი.

მაგრამ გიორგის ერთგული ძმისწული ვახტანგი „დაშთა სახლეულით იმერეთს“. ამ შემთხვევაში იგი საყვარელი ბიძის, გიორგის კვალს არ გაჰყვა. შაჰთან მისვლას მან „მწირობაში“ დარჩენა ამჯობინა.

გიორგი XI-ის ახალ პოლიტიკურ ნაბიჯს არ თანაუგრძნობდა არც მისი უფროსი ძმა—არჩილი, რომელიც ერთ-ერთ ლექსში მწარედ უსაყვედურებს გეზის შეცვლას „ქირმანის მფლობელს“ და „ერანის სპასალარს“ („არჩილიანი“, I, გვ. 246—247).

გიორგი მეფის საქართველოს პოლიტიკური ასპარეზიდან გაცლის შედეგად ერეკლე პირველმა „დაიპყრა სრულიად ქართლი“. ამავე დროს ერეკლეს, როგორც თეიმურაზ I-ის შვილიშვილსა და კახეთის ტახტის კანონიერ პრეტენდენტს, კახეთზედაც დიდი გავლენა ჰქონდა: „მარადის იყენენ წინაშე ერეკლესსა (კახნი) და თუშნი, ქისიყი“; ერწო-თიანეთი კი მთლად მას ემორჩილებოდა.

ვახუშტის ისტორიის მიხედვით ერეკლე I მეტად სუსტი მმართველი გამოდგა (საქართველოს ცხოვრება, 1913, გვ. 103). მის მეფობაში თბი-

ლისის, გორისა და სურამის ციხეების მცველი თათრები ნიადაგ იტაცებდნენ და ტყვედ ყიდდნენ ქართველებს. ქართველებიც თანდათან ეჩვეოდნენ ტყვეთა ყიდვას. ვახუშტი აღნიშნავს ქართლში ეროვნული ყოფა-ცხოვრების მოშლას და ყიზილბაშთა ზნისა და წესის დამკვიდრებას ერეკლე I მეფობაში: „იცილებოდაცა ქცევა-ზნენი ქართლისანი და იქცეოდნენ უმეტეს ყიზილბაშთა ზნე-წესითა და ყოვლითა უწესობითაო“ (გვ. 103).

ასეთი მდგომარეობა იყო ქართლში 1700—1701 წლისათვის.

გიორგი მეფის შაჰის კარზე მისვლის დროიდან (1696) აღმოსავლეთ საქართველოს რთული პოლიტიკური ცხოვრება კიდევ უფრო მძიმდება ახალი ფაქტორების მოქმედებით. შაჰ-აბაზ პირველის მუღობელბაში დროებით მოღონიერებული ირანის ძველი სახელმწიფო ამ მძლავრი, უღმობელი, მაგრამ შორსმჭვრეტელი მმართველის შემდეგ შეუჩერებლად ეცემა ეკონომიურად და პოლიტიკურადაც. დაცემის ეს პროცესი განსაკუთრებით თკალსაჩინო ხდება XVII საუკუნის მიწურულში, როდესაც სპარსეთის სამხრეთ-აღმოსავლეთ პროვინციებს ფართოდ ედება განუწყვეტელ აჯანყებათა აღი.

ჩვენ ვიცი, რომ შაჰისადმი ლოიალურად განწყობილი ან მასთან უნაყოფო ბრძოლით სასოწარკვეთილი ქართველები, სამეფო გვარეულობისა და არისტოკრატიის წარმომადგენლნი, დიდ წარჩინებას აღწევდნენ ირანის სამსახურში და კულტურულ ასპარეზზედაც (ირანში) ნაყოფიერად მოღვაწეობდნენ (საქართველოს ისტორია).

ირანში პოლიტიკურ ასპარეზზე მოღვაწე ქართველთა დიდ წრეს გიორგი მეთერთმეტის სახით მნიშვნელოვანი ძალა შეემატა. შაჰის კარზე მისულ გიორგის, რომელსაც ქართლის ტახტის ძიებამ მოსისხლე მტრის წინაშე ქედი მოადრეკინა, ქირმანის ბეგლარბეგობა შესთავაზეს. ქართლის ყოფილი მეფისათვის ეს წინადადება სრულიად არ იყო საპატიო და მიმზიდველი. მაგრამ მომავალში შაჰი გიორგის ქართლის ტახტის დაბრუნებას ჰპირდებოდა და გიორგი მეფემ, მასთან მყოფი ქართველების დაჟინებითი თხოვნით, შაჰის წინადადებაზე თანხმობა განაცხადა; ის თავის ძმასთან, ლევანთან (ვახტანგის მამა) ერთად ქირმანის საქმეების მოგვარებას შეუდგა.

ამ დროიდან მოყოლებული, ვიდრე სიკვდილამდე (1699—1709), სპარსეთის ბატონობის გაბედული მოწინააღმდეგე გიორგი მეთერთმეტე, ფეოდალური საქართველოს დამოუკიდებლობის დროშის ეს ძლიერი მებაირახტრე, უსასტიკესი ზომებით იწყებს სპარსეთის ტახტის წინააღმდეგ აჯანყებული ხალხების—ბულუქ-აზართა და ავღანთა—რაზმების ღვენასა და განადგურებას. ამ არასაპატიო ბრძოლაში გიორგისთან ერთად სხვა ქართველებიც მონაწილეობენ: ვახტანგის მამა—ლევან ბატონიშვილი, ვახტანგის ძმა ქაიხოსრო, გორგისა და ლევანის ძმები ლჟარსაბი და ალექსანდრე და სხვა მრავალი, საგანგებოდ შერჩეული ქართველი მხედრების ასეულები და ათასეულები.

აჯანყებულ პროვინციებთან ბრძოლაში გამოფიტულ სპარსეთის ხელისუფალთა ძალებს გიორგი მეფის შემორიგება უდიდეს შეღავათს ანიჭებს. ამ შემორიგების წყალობით შაჰმა თავისი საშიში მტრები ერთმანეთს მიუსია. ამ დროიდან შორეული ურჩი საქართველოს თავისუფლების მოყვარული, ენერგი-

ული შეილები ათეული წლების განმავლობაში თავიანთი მოსისხლე შტრის მტრებს აკლავენ თავს; სპარსელები კი აჯანყებულთა შემოტევას თავისუფლების მოყვარულ ქართველთა სისხლით იგერიებენ.

ამ არამკვიდრი, მეტად სახიფათო პოლიტიკის შედეგად გიორგი მეთერთმეტემ და ლევან ბატონიშვილმა ჯერ კიდევ 1700 წელს გამოითხოვეს და მიიღეს შაჰისაგან იმერეთში თავშეფარებული, დევნილი ვახტანგისათვის ქართლს ჩასვლისა და საუფლისწულო მამულების დამკვიდრების დასტური. შაჰის ბრძანება ერეკლე I-მა წამსვე შეასრულა და ვახტანგს ევდემოზ კათალიკოსი და სპასპეტი ლუარსაბ მიუგზავნა.

ქართლში მიწვევის ამბავმა იმ დროს მიუსწრო სპარსეთისადმი სიძულვილის ატმოსფეროში აღზრდილსა და საქრისტიანო რუსეთში თავშეფარებული არჩილისადმი მხურვალე სიმპატიით გაძსკვეალულ ვახტანგს, როცა იგი თავის საყვარელ ბიძას (არჩილს) დაუკავშირდა და რუსეთს წასვლას ეპირებოდა. ისიც იყო არჩილთან ვაგზავნილი მოციქულები—ზალია შანშიაშვილი და მამუკა შათირი რუსეთში შესვლის ნებართვით დაბრუნდნენ, რომ ვახტანგს ქართლიდან ერეკლე I-ის მოწოდება მოუვიდა. ვახტანგი ყოყმანობდა. მან საგანგებოდ მოითათბირა იმერეთის წარჩინებულებთან, თუ სად წასულიყო—რუსეთსა თუ ქართლს? იმერელმა დიდებულებმა ქართლს წასვლა ურჩიეს. მაშინ ბავშვობიდან მწირობაში მყოფი და აწ დაეაყვაცებული (26 წლის) ვახტანგ ბატონიშვილი წამოვიდა თბილისისაკენ, რომლის დასახსნელად ამ რამდენიმე წლის წინ მან სასიკვდილოდ გასწირა თავი.

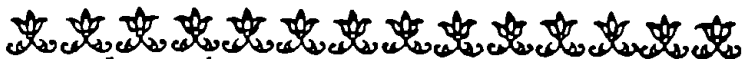
თბილისში ვახტანგი 1701 წ. მოვიდა. ერეკლე I-მა დიდი პატივით მიიღო იგი და მისი ზეგდარი საუფლისწულო მამულები ჩააბარა.

ორიოდე წლის შემდეგ ქართლის პოლიტიკური მდგომარეობა კვლავ შეიცვალა. ეს ცვლილება სპარსეთის პოლიტიკური ცხოვრების მიმდინარე ამბების პირდაპირ შედეგს წარმოადგენდა. განაპირა პროვინციების განდგომამ და აჯანყებებმა მეტად მრისხანე სახე მიიღო. მართალია, გიორგი მეთერთმეტემ სასტიკი ზომებით „დაამშვიდნა ყოველნი ურჩნი... და... მპყრობელნი ბულუქისანი მოვიდნენ წინაშე მისა შიშით შეძრწუნებულნი და თავყვანისმცემელნი“; მანვე მოსპო ხორასნის დასარბევად მოსულ ავღანთა და ბულუქთა რაზმები. მაგრამ ამბოხებთა ახალი ტალღები ახლა ყანდაარის გარემოს მოაწყდნენ. ყანდაარს ეროვნებით ქართველი ხანი—ორბელიანი განაგებდა. მან აჯანყების დასაცხრომად თავისი ძმისწული (გიორგი მეფის ყოფილი სპასპეტი) თამაზ ორბელიანი ვაგზავნა. ამბოხებულთა მეთაურმა მოჰკლა თამაზ ორბელიანი და გაწყვიტა მისი ჯარი. აჯანყება ახლა სპარსეთის სასიცოცხლო ცენტრებს ემუქრებოდა.

ასეთ კრიტიკულ მომენტში შაჰმა გიორგი მეფეს ლევან ბატონიშვილი მიუგზავნა და ქართლის მეფობა და ერანის სპასალარობა შესთავაზა. ამ ორთაგან პირველი—ქართლის მეფეობა—გიორგისათვის დიდიხნიდან სანატრელი, მაგრამ იმ ვითარებაში აშკარად არარეალური (ნომინალური) და ყანდაარის გართულებული საქმეების მოგვარების საზღაურად შეძლეული იყო. პოლიტიკური მორიგების ეს პირობები გიორგიმ მეტისმეტად სამძიმოდ მიიჩნია და უარის თქმა განიზრახა. მაგრამ უარი შაჰთან მშვიდობიანი ურთიერთობის

გაწყვეტას და საქართველოს საქმეების ხელახალ არევის უდრიდა. ამიტომ, ირანს მყოფი ქართველების რჩევით, გიორგი XI-მ ისევ შეთანხმების გზა არჩია: მან შაჰისაგან მოითხოვა, რათა ქართლის გამგებლობა (ჯანიშნობა) დაუყოვნებლივ ვახტანგისათვის მიეცა და ლევან ბატონიშვილი (ვახტანგის მამა) მიეღლინა ქართლის არეული საქმეების მოსაგვარებლად; ამასთან ერთად (რაც შაჰისათვის მთავარი იყო), ლევანს ქართლში ირანის მემბოხეებთან საბრძოლველად მეშველი ჯარები უნდა შეეკრიბა. გიორგი მეფის პირობები შაჰმა დაუყოვნებლივ მიიღო: ერეკლე I გადააყენა (კახეთის მეფედ დანიშნით და ირანის კარზე გაწვევით), ხოლო ქართლის ფაქტიურ გამგებლად დანიშნა ვახტანგი (1703).

ასეთი რთული და სახიფათო კომბინაციით იყო ნაყიდი ის პოლიტიკური წონასწორობა, რომელმაც დასაწყისი მისცა ვახტანგის ბრწყინვალე ეპოქას 1703-დან 1712 წლამდე. შინაური მშვიდობისა და გარეშე საფრთხისაგან დროებითი მოსვენების ეს ცხრა წელიწადი, ამავე დროს, ვახტანგის სახელმწიფოებრივი და კულტურული საქმიანობის უნაყოფიერეს პერიოდად უნდა ჩაითვალოს.

ვახტანგის სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობა

ახტანგის მთელ სახელმწიფოებრივსა და კულტურულ საქმიანობაში ცხადად იგრძნობა გარკვეული გეგმიანობა. ქართლის ახალი გამგებელი თავისი მოღვაწეობის ყოველ დარგში წინასწარ დასახულ პროგრამას მისდევს; იგი თანდათან უფრო და უფრო ფართოდ ატარებს თხიზლად მოფიქრებულ ღონისძიებათა მთელ წყებას. კერძოდ, ვახტანგის პოლიტიკურ გეზში, ირანის მორჩილების საფარ ქვეშ, ქართული ფეოდალურ-მონარქიული სახელმწიფოს აღდგენის ტენდენცია გამოსკვივის.

ვახუშტის თქმით, ჯერ კიდევ ვახტანგის პაპა (ვახტანგ V)—შაჰნავაზი (1658—1675) „მცდელობდა, რათა როსტომის განრყუნილნი მოეგო კვალად კვალსავე თვისსა“ (ვახუშტი, 82).

ვახტანგ VI-ის ზომები ირანული პოლიტიკის შედეგების აღმოფხვრისათვის კიდევ მეტი სიმკვეთრითა და პირდაპირობით იყო აღბეჭდილი.

თხუთმეტი წლის „ორიანობის“ (ორ-მეფობა 1688—1703) განუწყვეტელი შფოთით მოშლილ ქვეყანას ყველაფერზე მეტად შინაგანი მოწყობა-გადახალისება ესაჭიროებოდა. სწორედ ამ მიზანდასახულობით შემოფარგლა თავისი მოღვაწეობის დასაწყისი ვახტანგმა.

მან ენერგიული ზომები მიიღო „მეშფოთეთა“ ასალაგმავად და მშვიდობიანი მოქალაქეობრივი ცხოვრების პირობების შესაქმნელად.

ვახტანგმა შექმნა „მცველთა ჯარი“; ვახუშტის თქმით „განაწყენა სპანი როქით (ქირით, ჯამაგირით) მცველად თვისად“. ეს ჯარი ვახტანგის „ერთგული თავადიშვილებისა, აზნაურიშვილებისა და მსახურებისაგან შედგებოდა“. იგი „სამ გუნდად იყოფოდა. თითო გუნდს ასისთავი სარდლობდა“. „მცველთა ჯარს მხოლოდ საშინაო დანიშნულება ჰქონდა“. იგი „განუყრელად ახლდა ვახტანგს“. ხსენებული ღონისძიებით ვახტანგმა თავისი პოლიტიკის მტკიცედ გატარების შესაძლებლობა უზრუნველჰყო“ (საქართველოს ისტორია, 1).

ვახტანგმა ქართლის ფარგლებში მოშალა ტყვის ყიდვა. ქართული ფეოდალიზმის გახრწნის პერიოდში წარმოშობილი და ირანულ-თურქული გარემოცვის წყალობით ფესვგადგმული ტყვის ყიდვა დიდხანია ძირს უთხრიდა მოქალაქეობრივ ცხოვრებას. განსაკუთრებით მრისხანე სახე მიიღო მან ერეკლე I-ის მმართველობაში. ვახტანგმა, კათალიკოს დომენტისთან (ვახტანგის ძმა)

შეთანხმებით, სასტიკად აკრძალა ტყვის ყიდვა-გაყიდვა, რაც ყიზილბაში მეციხოვნეების შემოსავლის მთავარ წყაროდ იყო ქცეული.

ვახუშტი აღნიშნავს ტყვის ყიდვის განსაკუთრებულ გამხრწნელ გავლენას საქართველოს მოქალაქეობრივ ცხოვრებაზე.

ვახუშტის აზრით ეს სენი ერეკლე I-ის დროინდელი მოქალაქეობრივ ცხოვრების ყველაზე სახიფათო და დიდ ბოროტებას წარმოადგენდა.

„ამვე ეამთა (ერეკლე I-ის მეფობაში) იპარვიდიან სილალითა მცველნი ციხის თათარნი ტფილისისა, გორისა და სურამისა ტყვეთა და ჰყიდიან. და შეერიათ ქართველთაცა ყიდვა ტყვეთა და იცვალებოდაცა ქცევა-ზნენი ქართლისანი და იქცეოდენ უმეტეს ყიზილბაშთა ზნე-წყისითა და ყოვლითა უწყესობითა“ (ვახუშტი, 103).

ვახუშტის საკმარისი სიღრმით ესმოდა ეროვნული და სოციალური დაშლის პროცესი, რომელიც მისი თანამედროვე საქართველოს სინამდვილეში შეიმჩნეოდა. აქ, ფეოდალური საზოგადოებრიობის წიაღში, მრავალი საუკუნის მანძილზე ერთმანეთთან განუშორებლად შერწყმული იყო რელიგიური, ყოფაცხოვრებითი და ქართული (ეროვნული) ხასიათის მოვლენები, რომლებსაც ძირს უთხრითა და ქართველებშიაც მთარული სენივით მოდებული ტყვის ყიდვა-ვახტანგმა ბრძოლა გამოუცხადა ამ საწმიშ მოვლენას. მან ალაგმა თავგასული მეციხოვნენი, შეზღუდა მათი უფლებები და მით ტყვის მყიდველთა მთავარი საბუღარი მოშალა. მაგრამ, ვინაიდან მეციხოვნე ყიზილბაშები ირანის ხელისუფლების მთავარ დასაყრდენს წარმოადგენდნენ, ვახტანგის ზომები პირდაპირ უმიზნებდა ირანის პოლიტიკურ გავლენასაც საქართველოში.

ამვე დროს ვახტანგმა გასაქანი მისცა ქართულ ეროვნულ ძალებს: „დაამდაბლნა თათარნი და უმეტეს ტფილისს ციხის მცველნი. აღამაღლნა ქართველნი“-ო, ამბობს ვახუშტი¹.

ყიზილბაში მეციხოვნენი, ცხადია, ადვილად ვერ შეურიგდებოდნენ ვახტანგის ხსენებულ ზომას. თავიანთი ძველი მდგომარეობის აღდგენისათვის ისინი მხოლოდ ხელსაყრელ დროს ელოდნენ. ეს ნათლად გამოჩნდა 1709 წელს, როცა გიორგი მეფის აჯანყებულ ავღანელებთან ბრძოლაში დაღუპვამ და ირანში მყოფი ლევან ბატონიშვილის (ვახტანგის მამის) გარდაცვალებამ ვახტანგის შინაურ პოლიტიკას თითქოს მტკიცე დასაყრდენი გამოაცალა. ამ ამბებით გამხნეებული „ტფილისის თათარნი განდგნენ და დახშნეს კარნი ციხისა და იწყეს სროლა თოფ-ზარბაზანთა“ (ვახუშტი, 113).

მაგრამ მეციხოვნეთა ამბოხება ნადრევი გამოდგა. ისპაანის შერყეულ ტახტს ჯერ კიდევ ესაჭიროებოდა ქართველი მხედრობის დახმარება, ჯერ კიდევ არ იყო დაშრეტილი ქართლის სამხედრო ძალები, რომელთაც შაჰი თავის მტრებთან ბრძოლაში იყენებდა. ამიტომ, როდესაც შაჰს ვახტანგისაგან მეციხოვნეთა ამბოხების ცნობა მიუვიდა, მან წამსვე წარმოგზავნა „მტარვალნი“, რომლებმაც „ხელხუნდოსანი“ მეამბოხე ყიზილბაშები ვახტანგსავე მისცეს ხელში; ხოლო შემდგომ, ალბათ ვახტანგისავე ბრძანებით, ისინი „წარიყვანეს ისპაჰანს და პატიმარ-ჰყვეს“ (ვახუშტი)².

¹ საქართველოს ცხოვრება, II, თბ., 1913, გვ. 109.

² რა დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ვახტანგის პიროვნებას ტყვეთა ყიდვის მოშლის საქმეში და რამდენად ძნელი იყო ამ საშინელი სოციალური სენის აღმოფხვრა, ეს იქიდანაც ჩანს,

სამართლის წიგნის შედგენა

ვახტანგის უდიდესი ღვაწლი ქართლის (და მთლად საქართველოს) სახელმწიფოებრივი ცხოვრების მოწესრიგების საქმეში, რის წყალობითაც მან ისტორიაში „რჯულ-მდებელის“ სახელი დაიმკვიდრა, სამართლის წიგნის დაწერა არის.

როგორც აკადემიკოსი ივ. ჯავახიშვილი აღნიშნავს: „მე-XVI—XVII-ე საუკუნის საქართველო ისეთ პოლიტიკურ მდგომარეობაში იყო, რომ სასამართლოს სწორე მოქმედება არ შეეძლო, მართლ-მსაჯულება შელახული ყოფილა: „ცვლილებითა დღეთა და ვითარებითა ჟამათათა თვით-სიბრძნით და თავით თვისით სჯიდნენ და განაგებდნენო“—ამბობს ვახტანგი: „ეიეთნიმე—მიღებითა ქრთამათა, ვითარცა ენებათ, ეგრე ჰსჯიდნო“. „დაცემული მართლ-მსაჯულების აღდგენისათვის ვახტანგ მეექვსემ თავდაპირველად შეკრიბა ქართული ძველი სასამართლოს წიგნები“, „ზედ დაურთო დაბადებისა, მოსეს მიერ ქმნილნი სამართალნი და კუალად ბერძენთა და სომეხთა წიგნთაგან გარდმოთარგმნული“. ამ შრომის შემდეგ მან დიდებულთა, სამღვდელოებისა და მოხელეების დასტურით და „დარბაზის ერთა, ქუთათამყოფელთა და მოხუცებულთა კაცთა „თანამშრომელობით ახალი სამართლის წიგნი შეადგინა“¹.

„მართალი სამართლის“ დაწესება ვახტანგს უპირველეს და უსაქიროეს საქმედ მიაჩნდა: „ეს იცოდეთ დამარხვით და გუნებაში გქონდეთ, რომ ღმერთი ყოვლის დამბადებელი თქვენგან სამართლის უფროს[ს] არას ითხოვსო“, არიგებს ვახტანგი მეფეებს, მსაჯულებს და, საერთოდ, „სამართალში მჯდომარე ყოველ კაცს („სამართლის წიგნი“, 16 r, საქ. მუზ. ხელნაწ., № 1081, H ფონდისა).

როგორც მისი საკუთარი წინასიტყვაობა მოწმობს, ვახტანგმა იცოდა აგრეთვე, რომ უცხო ხალხის სამართლის ნორმები, რაგინდ დიდ სიმალეზე მდგარიყვნენ ისინი, საქართველოს ყოფა-ცხოვრების შესაფერისი ვერ იქნებოდნენ, „ეინათგან ქართველთა წესნი და ქცევანი სხვა რამე არს და არა მიგაგეს სხვათა ქვეყნისა რიგთა და ქცეულებათა...მათი წიგნი...ჩვენდა უხმარ არს“, ამბობს ვახტანგი². ამის გამო, ვახტანგი კანონმდებლობას საქართველოს სინამდვილეს უფარდებს.

ივ. ჯავახიშვილი მიგვითითებს ვახტანგის საკოდიფიკაციო მოღვაწეობის დიდ მნიშვნელობას მთელი საქართველოსათვის: „ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნი თუმცა მხოლოდ ქართლის სამეფოსთვის იყო შედგენილი, მაგრამ მთელ საქართველოში იყო მიღებული. იგი ქართული საკანონმდებლო შემოქმედების მნიშვნელოვანი ძეგლია“³.

აღსანიშნავია აგრეთვე, რომ ვახტანგის სამართლის წიგნს არაჩვეულებრივი სასიცოცხლო ძალა აღმოაჩნდა—იგი ფართოდ გავრცელდა და მოქმე-

¹ რომ ვახტანგის ირანს წასვლისთანავე (1712, აპრილის 22) ისევე „გამოჩნდა“ ზოგან ტყვის ყიდვა. იხ. АКТЫ К. А. К., I, გვ. 55: რუსუდან დედოფლისა და ბაქარის პირობის წიგნი, დომენტი კათალიკოსისადმი დაწერილი 1712 წლის აგვისტოს 2-ს.

² ივ. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, წ. 1, ტფ., 1928. გვ. 117—118.

³ იქვე, გვ. 118.

⁴ იქვე, გვ. 122.

დებაში იყო მე-18 საუკუნის საქართველოს ყოველ კუთხეში; მაგრამ ეს ცოტა-მისი მოქმედება გრძელდებოდა მე-19 საუკუნის 1 ნახევარშიც. მეფის რუსეთის მთავრობამ ეს კანონები საქართველოს რუსეთთან შეერთების შემდეგაც ნაწილობრივ ძალაში დატოვა.

გრაფი დ. ბლუდოვი (1785—1864), რუსული სამართლის თვალსაჩინო სპეციალისტი, რომელიც თავის დროზე საფუძვლიანად გასცნობია ვახტანგის კოდექსის რუსულ თარგმანს, ამბობს: „არ შეიძლება ამ კანონებში არ ვსცნოთ ერთგვარი ღირსშესანიშნავი წინდახედულება, განსაკუთრებული სიცხადე დებულებათა გადმოცემისა, რომელნიც (დებულებანი), როგორც ჩანს, სავსებით შეესატყვისებოდნენ საზოგადოების მაშინდელ მოთხოვნილებებს“. ბლუდოვი აღნიშნავს ადამიანისადმი პატივისცემას და ადამიანთა სისუსტისადმი ღმობიერებას, რომელიც ვახტანგის კანონებს ახასიათებს¹.

ა. ფრენკელი, ცნობილი რუსი იურისტი, ვახტანგის კანონების რუსული თარგმანის მეორე გამოცემის წინასიტყვაობაში, ამ კანონების საყურადღებო შეფასებას გვაძლევს. მისი აზრით, მეთვრამეტე საუკუნის დასაწყისში შედგენილი ქართული სამართლის წიგნი გაცილებით უფრო ჰუმანიური, ვიდრე იმდროინდელ ევროპის სახელმწიფოთა სამართლის ნორმები.

ქართულ სამართალში, ფრენკელის თქმით, არ მოიპოვება სასჯელთა ის შემზარავი სახეები, რომლითაც სავსე იყო იმ დროის ევროპული კოდექსები. ამის მიხედვით ფრენკელი დაასკვნის, რომ ვახტანგის დროს საქართველოში ცივილიზაცია საკმარის სიმაღლეზე მდგარა (III გვ.). ფრენკელი აღნიშნავს ვახტანგის სამართლის არაჩვეულებრივ სასიცოცხლო ძალას (жизненности)-ახლაცო (1887 წ.), ამბობს ის, „ვახტანგის კანონთა საფუძველზე მრავალი იურიდიული საკითხი წარმატებით გადაიჭრება“. „რაკი ჩვენმა მთავრობამ, განაგრძობს ფრენკელი, გადასწვიტა შეეტანა ვახტანგის კანონების ზოგიერთი სტატია რუსეთის იმპერიაში ნოქმედ კანონთა კრებულში (Свод), ვახტანგის კანონების ამ მუხლების ცხოველმყოფელობა (жизненности) ყოველგვარ ექვს გარეშე უნდა დავაყენოთ“ (III, IV).

ფრენკელს ვახტანგის კანონებში ყველაზე საგულისხმიეროდ წყალთა მესაკუთრეობისათვის განკუთვნილი მუხლები მიაჩნია. „ვახტანგის კანონების ეს ნაწილი, ამბობს ფრენკელი, ყურადღების ღირსია იმ დიდი მნიშვნელობის გამო, რომელიც აქვს კავკასიისათვის საირიგაციო ნაგებობებს და, საერთოდ, წყლის მესაკუთრეობას“. ფრენკელის დასკვნით „ჩვენს დროშიაც (1887 წ.) წარმატებით შეიძლება გამოყენებულ იქნეს ვახტანგის კანონების ხსენებული მუხლები“².

¹ ვახტანგის კანონების რუსული თარგმანი ორჯერ გამოცა. პირველად 1828 წელს— მირიან ბატონიშვილისა და რუსი გენერლების: რტიშჩევის, ველიამინოვისა და ერმოლოვის თარგმანთა მიხედვით. მეორედ (იგივე თარგმანი) 1887 წელს, ა. ფრენკელის მიერ, დიმიტრი ბაქრაძის რედაქტორობით.

² Сборник законов грузинского царя Вахтанга VI, изд. А. С. Френкеля, под редакц. Д. З. Бахрадзе, Тифлис, 1887, ფრენკელის წინასიტყვაობა, გვ. X.

ვახტანგის კანონმდებლობით მოღვაწეობას ეკუთვნის აგრეთვე „დასტურ-ლამალის“ დაწერა. დასტურლამალი—მოქმედების დასტურს, განრიგებას ნიშნავს. როგორც ივ. ჯავახიშვილი ამბობს, „ვახტანგმა თავისი დასტურლამალის შექმნით მართლმსაჯულება და მართვა-გამგეობა კვლავ ერთი ერთმანეთისაგან განსაზღვრა და სახელმწიფო სამართალსაც ისევ მტკიცე საფუძველი დაუდგა: ამიერითგან სახელმწიფო მართვა-გამგეობის გარკვეული წესრიგი იყო დამყარებული და მისი რყევა და დარღვევა ისე ადვილი აღარ იქნებოდა“ (ქართული სამართლის ისტორია, 1, ტფ., 1928, გვ. 79).

ცნობილია, რომ ვახტანგი სამართლის ნორმების მარტოოდენ თეორეტიკოსი არ ყოფილა; იგი, როგორც ქართლის გამგებელი და, შემდეგში, მეფე, პირადად მონაწილეობდა სამართლის პრაქტიკულ წარმოებაში. სენნია ჩხეიძის მოწმობით, ვახტანგმა „განავო საქმე საქართველოსი; განაჩინა წიგნი სამართლისა...ოთხშაბათსა და პარასკევსა დაჯდის სამღივნოსა სახლსა. განაგებდა სამართალსა მცირეთა და დიდებულთა“ (ს. ჩხეიძე, 323).

რამდენად გადაუღებელ ამოცანას წარმოადგენდა საქართველოში სამართლის ნორმების შექრება-ჩამოყალიბება, ეს ჩანს თუნდაც იქიდან, რომ ვახტანგის სამართლის წიგნი თითქმის მისი გაჩენის დღიდანვე შედის სამართლის პრაქტიკაში არა მარტო ქართლის სამეფოს საზღვრებში, არამედ კახეთშიაც. მას 1710 წელს (ქორონიკონს 67¹) იმორწმებს კახთა მეფე დავით იმამყულიანს. ხსენებული მეფის კაწრეთის ტაძრისათვის გაცემულ შეწირულობის წიგნში, სხვათა შორის, ვკითხულობთ: „ვინც (კაწრეთის ტაძარს) მთას ეცილების, მისი სამართალი გვიბრძანებია; როგორც გარიგდეს, ისიც სამართლის წიგნით გადაწყდებიან“¹.

ექვს გარეშეა, რომ აქ მოხსენებული სამართლის წიგნი არის ვახტანგის ნამოღვაწარი სამართალი, რომლის შედგენა XVIII საუკუნის პირველ ათეულ წელში დამთავრებული იყო².

ლონისძიებანი ქართლის ეკონომიური აღორძინებისათვის

ტყვეთა ყიდვის მოშლითა და სამართლის წარმოების მოწესრიგებით ვახტანგმა მკვიდრი საფუძველი ჩაუყარა მშვიდობიან მოქალაქეობრივ ცხოვრებას და მით ქვეყნის ეკონომიურ წარმატებასაც გზა გაუხსნა.

საგანგებო ზომები მიიღო აგრეთვე ვახტანგმა ქართლის სასოფლო მეურნეობის აყვავებისათვის. მან აღადგინა ძველი სარწყავი არხები და გაიყვანა ახლები. „ქართლის აღწერაში“ ვახუშტი მრავალ ადგილას აღნიშნავს ვახტანგის დიდ საირიგაციო მშენებლობას:

„ქციის სამხრით ველი იყო უწყლო. გაიღო ჟღ მეფემან ვახტანგ ძველი რუ და აწ ირწყვის მით და ნაყოფიერებს ფრიალ“ (37₃₃₋₃₄).

¹ თ. ქორდანია, ქართლ-კახეთის მონასტრებისა და ეკლესიების ისტორიული საბუთები, ფოთი, 1903, გვ. 32.

² თ. ვნუქიძე, ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის უძველესი ნუსხა, გვ. 18. იხ. ვახტანგ VI, სამართლის წიგნი, თბ., 1955.

„ხუნანის ველსა შინა არა იყო ნაყოფი უწყლობითა. უღ მეფემან ვახტანგ გაიტანა რუ ქციისა ნახიდურის ბოლოდამ და ალაშენა დაბნები და ნაყოფიერებს ფრიად“ (45₃₈₋₃₉, 46₁₋₂).

ყარაიის ველზე „ნაგებიდამ გაილო უღ მეფემან ვახტანგ რუ მტკვრისაგან და მიერ ჟამითგან ნაყოფიერებს კალებს ქვეითი მინდორნი“ (51₆₋₈).

გორის-ჯვრის აღწერაში: „არა იყო მუნ წყალი. უღ დედოფალმან რუსუდან (ვახტანგის მეუღლემ) მოიტანა ბურეთის მთიდან“ (57—58).

სურამის წყლის აღწერაში: „შოლის პირიდან გაიტანა უღ მეფემან ვახტანგ რუ, რამეთუ იყო მინდორი ესე უწყლო და ჰყო წისქვილი და სმენ პირუტყენი“ (81₂₇₋₂₈).

რწყვის სისტემის ქსელის გაფართოებასთან ერთად ვახტანგი უშენი და გაუდაბურებული ადგილების აგებასა და დასახლებას ეწეოდა. მაგ., „ზურტა კეტს, არყნალ-შამბიანის ხევს შუა არს წყარო შვენირი, ამბობს იგივე ვახუშტი, რომელი მარმარილოთი ალაშენა უღ მეფემან ვახტანგ“ (40₃₅₋₃₆).

თორის ანუ გუჯარეთის აღწერაში ვკითხულობთ: „ადგილი ესენი იყო უშენი, მკირეთაგან კიდე. ალაშენა უღ მეფემან ვახტანგ“ (60₂₋₃).

ვახტანგმა გაჰკათა და დააშენა სურამის ქალა: „აქა არს ქალა სურამისა მტკვრის კიდესა, დაღალულიდამ შოლამდე. არამედ გაჰკათა უღ მეფემან ვახტანგ და ქმნა დაბნები“ (81₁₂₋₁₃).

ასეთი მზრუნველობის შედეგად ქართლი სწრაფი ნაბიჯით მიდიოდა ეკონომიური აღორძინების გზით. „საქართველოს ისტორიის“ ფურცლებზე ვკითხულობთ:

„ქართლი ვახტანგის დროს კიდევ უფრო დაწინაურდა. თვით ვახტანგი ამ მხრით ენერგიულად მუშაობდა. მან ხელახლა დაასახლა გლეხები დიდი ხნის წინ დაცილლ სოფლებსა და მთელ მხარეებში, ააგო სასახლეები, ქარვასლები. ვახტანგი ზრუნავდა გზებისა და ხიდების მოვლა-შენახვაზე, სახელმწიფო შემოსავლის მოწესრიგებაზე, ფულის მოჭრის საქმის გაუმჯობესებაზე“.

გამოვლილ ეამფასიავეში შეფერხებული სამეურნეო ცხოვრება კვლავ თავის კალაპოტს უბრუნდებოდა. მეჯოგეობა კვლავ ადგილს უთმობდა უფრო მაღალსა და შემოსავლიან მეურნეობას. ველსა და ტყეს—ბალ-ვენახი, ხოლო მომთაბარე ურდოს კვლავ სოფელი და ქალაქი სცვლიდა¹.

ხენა-თესვისა და მებაღეობა-მევენახეობის ინტენსიურ განვითარებასთან ერთად ვახტანგის დროს საკმარისად მაღალ დონეზე მდგარა შინამრეწველობა ც.

ვახუშტი „ქართლის აღწერის“ პირველი გვერდებიდანვე იწყებს შინამრეწველობის ფართოდ განვითარების აღნიშვნას:

„ქურდ-ვაჭრის ხეში ითხრების გვარჯილათა სიმრავლე, არა მიწიდან, არამედ კლდის ნოტიობიდან“ (35₉₋₁₁).

„სარკინეთს ითხრების ლითონი რკინისა და სპილენძისა“; ტაშირის აღწერაში—„სელისაგან ხდიან ზეთსა მრავალსა...და ჰყიდიან (38₇₋₈).

¹ საქართველოს ისტორია, 1, თბ., 1948, გვ. 362.

ზეთს ხდიან აგრეთვე ამოცსა (38₃₂) და თრიალეთში (42₃₉₋₄₀).

ტაშირში „ითხრების ლითონი სპილენძისა მრავალი, კვალად ითხრების მიწიდან ქვა წითელი და ფრიალ მაგარი, ელვარე და წმინდა“ (38₁₂₋₁₃).

ამოც-ყაიყულში „ითხრების თეთრი ქვა, მსგავსი მარმარილოსა“ (38₂₃).

„დმანისს ქვეით...ითხრების ლითონი რკინისა, სპილენძის და ლაყვარლისა“ (39₃₄₋₃₅).

კოჯრის ახლოს, დაბა ეკლესიაში და „იალღუჯის მთას შინაცა... ითხრების მიწა და ხდიან გვარჯილასა“ (48₇₋₉).

საბარათიანოს სხვა ადგილებშიაც „იპოვების მსგავსი იამანის ქვისა, დიდი და მცირე, მრავალფერი“ (48₂₁₋₂₄). აქვე იზრდება ბალახი კალა, რომლის ძირიდანაც საუკეთესო საპონს აკეთებენ; ამ ბალახს სხვა საქიროებისათვისაც ხმარობენ (48₂₃₋₂₄).

იალღუჯის მთაზე „აკეთებენ აბრეშუმსა“ (48₁₅₋₁₆).

ბამბისა და აბრეშუმის მოყვანით განთქმული ყოფილა აგრეთვე წყალთა-შუა, ანუ ბაიდარი (45₂₃₋₂₄).

„ნათლუხის“ აღწერაში ვკითხულობთ: „მუნ დის ნავთი კიდესა მტკერისა“ და წყლის სიახლოვის გამო მხოლოდ მცირე რაოდენობას იღებენო (54₂₁₋₂₃).

დიდი და პატარა ლიახვის აღწერაში ვკითხულობთ: „ტბეთ ზეთ არს ნაციხარი: ამას ზეთ ითხრების ქვა შავი ღუღეთს“ (78₁₂₋₁₃).

მთელი ეს შინამრეწველური საქმიანობა ბუნებრივად უკავშირდება საერთო აღმშენებლობით მუშაობას, ვაჭრობის განვითარებას, ქალაქური ცხოვრების აყვავებას.

ვახტანგის დროინდელი თბილისის მიდამოები დამშენებული ყოფილა წალკოტა და საეარდეთა სიმრავლით, სავსე ყოფილა ყოველგვარი ხეხილითა და ყვავილებით (ვახუშტი).

ამავე დროს თბილისი ქართლის ვაჭრობა-ხელოსნობისა და, შეიძლება ითქვას, მთელი აღმოსავლეთ საქართველოს ვაჭრობის დიდ ცენტრს წარმოადგენდა. „საქართველოს ისტორიის“ I ტომში ვახტანგის დროინდელი თბილისის სამეურნეო ცხოვრების შემდეგ დახასიათებას ვკითხულობთ:

„ქართლის სამეურნეო ცხოვრების გაცხოველების შესაბამისად თბილისი მნიშვნელოვანი საევაკრო-სახელოსნო ცენტრი გახდა. ამ დროს ქალაქში ოცი ათასზე მეტი მცხოვრები ითვლებოდა. ვაჭარ-ხელოსნები მრავალ „რიგად“ იყოფოდნენ. თითოეული „რიგი“ ერთ რაიმე საქმიანობას ეწეოდა. აქ აკეთებდნენ სამხედრო იარაღს, თოფის წამალს, ოქროსა და ვერცხლის სამკაულებს, მუსიკალურ საკრავებს, კურტელს; ამზადებდნენ ბამბის ქსოვილებს, სამოსელს, ცხენ-აქლემის მოკაზმულობას; ვაჭრობდნენ პურს, ბამბას, აბრეშუმს, ბეწვეულს, ფარჩა-შაულს, ლვინოს, მატყლს, ყოველგვარ წვრილმანსა და სანოვავებს. კახური და ქართლური ლვინო თბილისიდან უცხოეთში ბლომად გაჰქონდათ. ირანსა და ოსმალეთს მიდიოდა თბილისიდან აგრეთვე ბეწვეული. ქართლ-კახეთიდან ოსმალეთისაკენ გაჰქონდათ აბრეშუმი და ენდრო დიდი რაოდენობით. ენდრო ქართლიდან ამ დროს ინდოეთშიც მიჰქონდათ.

„შემოქონდათ თბილისში უმთავრესად მზა საქონელი ირანიდან, ოსმალეთიდან. ამ ქვეყნებზე გამოვლით შემოდის ვეროპული საქონელიც, რო-

მელსაც მაშინ ფრანგული ეწოდებოდა. თბილისში ამ დროს გარედან სანოვაგეც შენობიოდა: თევზი და ხიზილალა შარავანის სახანოდან, თევზი და მარილი ერევენის სახანოდან, ზეთუნის ზეთი ოსმალეთიდან და სხვა.

„ერთი სიტყვით, როგორც მოსახლეობის რაოდენობის მხრით, აგრეთვე სოფლის მეურნეობის, ხელოსნობისა და ვაჭრობის მხრით ქართლი მე-18 საუკუნის პირველ ოცეულში საქართველოს ყველა სხვა ნაწილს წინ უსწრებდა“ (საქართველოს ისტორია, 1, თბ., 1948, გვ. 363).

სახელმწიფო შემოსავალი XVIII საუკუნის დასაწყისში

სასოფლო მეურნეობისა და შინამრეწველობის აყვავებისათვის მიღებული ენერგიული ღონისძიებანი ქვეყნის მატერიალური რესურსების გაფართოებასა და სახელმწიფო შემოსავლის ზრდას ისახავდა მიზნად. ამიტომ ბუნებრივია, რომ ვახტანგის ეკონომიურ პოლიტიკაში გადასახადის წესიერი აკრეფის უზრუნველყოფასაც დიდი ყურადღება ექცეოდა. საამისოდ ვახტანგმა ქართლის მოსახლეობის აღწერა ჩაატარა.

იმდროინდელი ქართლის—ამ ინტენსიური სასოფლო მეურნეობის ქვეყნის, სახელმწიფო შემოსავალი მეფის სალაროში ძირითადად საგლეხო გადასახადების სახით შედიოდა. მოსახლეობის აღწერის დავთრები ექვს არ სტოვებს, რომ ვახტანგს სავანგებო ზომები მიუღია საგლეხო გადასახადების აკრეფის მოსაწესრიგებლად. ივ. ჯავახიშვილი ვახტანგის მიერ მოსახლეობის აღწერისათვის მიღებულ ღონისძიებაში სრულიად სამართლიანად ხედავს მეფის ხელისუფლების ფისკალურ (საშემოსავლო, ფინანსიურ) მიზნებს¹.

ამის სრულ სამართლიანობას მოწმობს ნიკოლოზ ორბელიანის ხელით დაწერილი „მროველის სამწყსოს დავთარი“. აქ ქართლის სოფლების მოსახლეობის 1839 კომლი არის აღწერილი (სულობრივად 10.000-ზე მეტი)².

ვახტანგ მეფის ახლო ნათესავი და თანამოღვაწე რუისის ეპისკოპოსი ნ. ორბელიანი (საბას ძმა) აღნიშნავს, რომ წან თავისი სამწყსო „დრამისთვის ასწერა“: „თარხანი ვინ არის და...რა სამსახური აძეს—და მობეგრე ვინ არის და რა ბეგარა აძეს“—ერთი სიტყვით ნ. ორბელიანმა რუისის საყდრის სასარგებლოდ დაწესებული გადასახადის წესიერად და უკლებლად აკრეფის უზრუნველსაყოფად გასწია ეს შრომა. ორბელიანი-მროველი ამ საბუთის „შესავალში“ (ანდერძი) იხვეწება: „ამ სამწყსოს დავთარს მეფის მოსაქმეს ნურავის აჩვენებთ. კოდის პურსა და საურზე ქვეყანას გარჯიან და მე არ მიჯობს... საყდარს მოსავლის ანგარიში არ დაეკარგოსო“³.

აქ ნათლად ჩანს როგორც ის, რომ ხალხის აღწერის სისტემის მოწესრიგება მართლაც გადასახადის ასაკრეფად ტარდებოდა, აგრეთვე ისიც, რომ ამ საქმეში (გადასახადის აკრეფაში) მეფის ხელისუფლებისა და დიდი ფეო-

¹ ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიური ისტორია, წ. 1, მეორე გამოცემა, ტფ., 1930, გვ. 10, § 2, სამროვლოს 1715 წ. დავთარი.

² ე. თაყაიშვილი, არქეოლოგიური მოგზაურობანი, I, გვ. 207.

³ იქვე, გვ. 128; აგრეთვე „ხელნაწერთა აღწერილობა“, 1948, III, № 1294, გვ. 244.

დალური ერთეულის—ეკლესიის ინტერესები მკვეთრად უპირისპირდებოდნენ ერთმანეთს.

საყურადღებოა, რომ რუისის ეპისკოპოსმა დაასწრო მეფის ხელისუფლებას: მან 1715 წელს თავის სამწყსოში განახორციელა მოსახლეობის აღწერა, რომელიც ქართლის სამეფოს სადროშოებში 1721 წ. ჩატარდა¹.

მაგრამ ვახტანგის დროს მეფის სალარო მხოლოდ საგლეხო გადასახადის ამარა არ შეიძლებოდა ყოფილიყო. ქალაქური ცხოვრების განვითარება, რაც ზემოთ არის აღნიშნული, მოწმობს, რომ ვახტანგის საფინანსო რესურსებში თბილისის ვაჭრობა-ხელოსნობას საპატიო ადგილი უნდა სჭეროდა.

ჯერ კიდევ გიორგი მეთერთმეტის დროს ვამჩნევთ ქართლში დიდი ფულადი თანხების ტრიალს.

ცნობილია, რომ „ტფილის ქალაქს ტახტსა ზედა მჯდომმა გიორგიმ (XI-მ) 1685 წ. დაიხსნა“ „დატყვევებული“ იერუსალიმის ქართველთა ჯვარის მონასტერი². ეს საქმე გიორგიმ დოსითეოს იერუსალიმის პატრიარქის მონაწილეობით გაარიგა. ხსენებული პატრიარქის სახელზე გაცემული საბუთი მოწმობს, რომ ქართველთა მონასტრის დიდი დავალიანება თბილისელი ვაჭრების მეშვეობით გადაუხდიათ: „რაც ვალი ჩვენს მონასტერს ემართა... მოგართვით სამოცი ათასი მარჩილი და გავგზავნეთ ჩვენი კაცები გილანს: აბრაშუმი უნდა იყიდონ და ცხრას-თვეში უნდა იზმირს მივიდნენ და როდესაც გაყიდონ აბრაშუმი, ფასი ბატონმა პატრიარქმა უნდა გამოართვას... ან ბურსას და ანდა სტამბოლს... უნდა პატრიარქმა ამით (ქართველთა) მონასტრები დაიხსნას-ო“— ვკითხულობთ ამ საბუთში³.

აქ სრულიად ნათლად ჩანს, რომ ქართლის მეფის „კაცებს“ („გავგზავნეთ ჩვენი კაცები გილანს“) ტფილის-გილან-იზმირ-ბურსასა და სტამბოლს შუა გაბმული ჰქონიათ ვაჭრობის ქსელი. მსოფლიო ვაჭრობის ამ მნიშვნელოვან უბანთან დაკავშირებული თბილისელი ვაჭრები ამავე დროს, როგორც ირკვევა, ქართლის ხელისუფლებასთანაც მჭიდრო კონტაქტში იმყოფებოდნენ.

საყურადღებოა, რომ ვახტანგის „სამართლის წიგნში“ შეტანილია „იგი კარი თეთრის გარიგებისა“. ვახტანგს საჭიროდ მიაჩნია განმარტოს, რომ „თეთრის (ფულის, ფულადი ერთეულების) გარიგებას“ კანონმდებლობის სისრულეში მოყვანისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს:—თუ კაცმა არ იცის ფულის ფასი, „სისხლის მიცემაში ვერას გაიგებს“. დამახასიათებელია, რომ ვახტანგი, უპირველეს ყოვლისა, იხსენიებს „პირველქამიერ თეთრს“, რომელსაც „გიორგაულს ეძახდნენ“. ამის შემდეგ იგი თავისი დროის ფულის ერთეულების ნუსხასა და მათი წონისა და ფასის განმარტებას იძლევა („ჩვენის ქამის თეთრი ეს არის და ასე იანგარიშების“).

¹ „მასალანი საქართველოს სტატისტიკურის აღწერილობისა მეფრამეტე საუკუნეში. 1. აღწერა მეწინავე დროშისა საბარათაშვილსა და სომხითისა, შედგენილი მეფის ვახტანგ მეექვსის ბრძანებით ვახუშტი ბატონიშვილისა და გივი თუმანიშვილის მიერ 1721 წელს, გამოცემული ვ. თაყაიშვილის რედაქტორობით“, თბ., 1907, გვ. VII.

² ნ. მ. არი, იერუსალიმის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობანი, თბ., 1955, გვ. 78.

³ Акты Кавказской Археографич. Комиссии, I, стр. 26, 27, § 22.

ვახტანგს თავის ნუსხაში შეაქვს ყიზილბაშთა (სპარსთა) და ურუმთა (თურქთა) ფულადი ერთეულების მნიშვნელობის განმარტებაც, ქართული ფულის ერთეულებთან შეფარდებით. ბუნებრივია, რომ ირანულ-თურქული გარემოცვის რკალში მომწყვდეულ საქართველოში ქართული თეთრის გვერდით „ყიზილბაშური“ და „ურუმული“ ფულიც ტრიალებდა. მაგრამ, როგორც ვთქვით, ვახტანგის სამართლის წიგნის იმ მუხლი ამაზედაც არ ჩერდება და „ფრანგული თეთრის“ სახელებისა და რაობის გარკვევაზედაც გადადის: „ფრანგულის თეთრის სახელები სხუა არის...სამს შაურს ფრანგები რუბს ეძახიან...“.

არ გამოვუდგებით იმის გარკვევას, თუ, სახელდობრ, რომელ „ფრანგულ“ (ევროპულ) „თეთრს“ გულისხმობს აქ კანონმდებელი. საგულისხმეოა თვით ფაქტი, რომ ვახტანგს ქართული სამართლის სწორი წარმოებისათვის უცხოური, კერძოდ, ევროპული წარმოშობის ფულადი ერთეულების ცოდნა-გარკვევაც აუცილებლად ჩაუთვლია. ეს იმის მაჩვენებელია, რომ „ფრანგული თეთრი“ (ევროპული ფულის ნიშნები) ქართლის ეკონომიკაში გარკვეულ როლს თამაშობდა, რასაც კანონმდებელმა სათანადო ანგარიში გაუწია. ასეთ როლს უცხოურ თეთრს ანიჭებდა ქართლის მონაწილეობა საერთაშორისო სავაჭრო ოპერაციებში.

აღსანიშნავია, რომ მე-17—18 სს. მიჯნაზე გაცემულ საისტორიო საბუთებსა და სხვა ძეგლებშიაც არა ერთგან იგრძნობა თბილისის მოქალაქეთა მადლი წრის სიახლოვე ქართლის სამეფო სახლთან. იგრძნობა აგრეთვე მეფის ხელისუფლების ყურადღება და ანგარიშის გაწევა ხსენებული წრისათვის. სხვათა შორის, დამახასიათებელია სულხან ორბელიანის „სიბრძნე სიცრუის“ წიგნის „მეფეთა წესის“ ერთი ადგილი: „მეფეთაგან სამს ინატრებენ ვაქარნი: თვალთა და ლალთა ცნობასა, ღირებულის მიცემასა და უფასურად ვაქრობასა...მეფეთაგან სამს ევედრებიან მოგზაურნი: მეკობრეთაგან მორჩენასა, ზვერის წესად აღებასა, ფუნდუკთა უშულართა დგომასა“.

აქ ისე, როგორც სულხან ორბელიანის ზოგ სხვა არაკში, თავისებურად არის ასახული მე-17 საუკუნის ბოლო ათეული წლების ქართლის მეფეთა სავაჭრო პოლიტიკის გეზი, ნაკარნახევი რეალური ეკონომიური და სახელმწიფოებრივი ინტერესებით.

ვაქართა წრის შედარებით წინ წამოწევა და აზნაურებთან სწორად მიჩნევა ვახუშტის ისტორიულ-გეოგრაფიულ ნაშრომშიაც არის ფიქსირებული („ხოლო ვაქართა პატივი იყო აზნაურის ქვემორე და ვიეთთამე-სწორე“) და, საერთოდ, კარგა ხანია ცნობილია. თბილისის მოქალაქეთა განსაკუთრებულ სიმპატიას ქართლის მეფის სახლის წევრებისადმი აღნიშნავს სეხნია ჩხეიძე. მისი მოწმობით ირანიდან ქართლს დაბრუნებულ ლევანს (ვახტანგის მამას) „მიეგებნენ მოქალაქენი სიხარულითა დიდითა“ (320 გვ.).

ზემოთქმულის შემდეგ ბუნებრივად უნდა ჩავთვალოთ თბილისელი დიდ-ვაქრის აივაზ ჩალაბას თავგამოდება დიდი ქართველი მოღვაწის სულხან-საბა ორბელიანისათვის. სტამბოლიდან თბილისით აბრეშუმის შესაძენად განა

ჯას გამგზავრებულმა აივაზ ჩალაბმა¹ ხელიდან გამოგლიჯა მეკობრეებს თურ-კეთიდან საქართველოში მონაწილი, ავადმყოფობით ღონენიხილი და მთლად გაძარცული საბა და დიდი თანხით გამოისყიდა იგი (შემდეგში, 1716—17 წწ. ამ ვალის გადახდა ღვენილ საბასთვის მეტად რთულ ამოცანად გადაიქცა)².

ვახტანგის მაღალ ავტორიტეტს თბილისის მოქალაქეთა შორის აღნიშნავს ჰასან ჯალალიანი. ამ ავტორის მოწმობით 1723 წლის საბედისწერო ბრძოლებში, როდესაც აყვავებული და მდიდარი თბილისის სრული განადგურების საფრთხის წინაშე დადგა, მტერთან საომრად თბილისის მშვიდობიანი მოქალაქეებიც გასულან. მათ საკუთარი ნებით გადაუწყვეტიათ „ვახტანგისათვის შეეწირათ თავისი სიცოცხლე, შვილები და ქონება“³.

ფაქტების ხსენებული რიგი უფლებას გვაძლევს დავასკვნათ, რომ ვახტანგის დროინდელი სახელმწიფო შემოსავალი მნიშვნელოვანი თანხებით უნდა შეევესო შინაური და საგარეო ვაჭრობის შემოსავალს.

მშენებლობა

ქვეყნის ეკონომიური მოღონიერების შედეგად ვახტანგმა ფართო მშენებლობა გაშალა.

თბილისის კეთილმოწყობა და ქალაქურ ნაგებობათა სილამაზე ჯერ კიდევ მე-17 საუკუნის 70-იან წლებში იპყრობდა ყურადღებას. ქალაქს ამშვენებდა ქვით ნაგები, სუფთა, კარგად მოვლილი ვრცელი ბაზრები; მის ქარვასლაში უცხოელი ვაჭრები ბინავდებოდნენ. მოვლისა და კეთილმოწყობის შთაბეჭდილებას სტოვებდა თბილისის მალაზიები, აბანოები, შეფეთა სასახლეები და ბალ-წალკოტები⁴.

1703—1723 წლებში, ე. ი. ვახტანგის დროს, თბილისის საერთო სანახაობა დაახლოვებით ისეთივე დარჩენილა, როგორც 30—40 წლის წინ იყო: შეიძლება ითქვას, რომ ამ ხანებში თბილისს კიდევ მეტი წარმატება დატყობია⁵. ვახუშტის ხელით დახაზული თბილისის გეგმა ქალაქში სამი ქარვასლის არსებობას აღნიშნავს: თბილელის, მელიქის (ქალაქის მოურავი) და მეფის ქარვასლა⁶. დამახასიათებელია, რომ ქალაქის ნაგებობათა სტილში ვახუშტი განარჩევს „სპარსთა“ („ყიზილბაშთა“) და „ქართულს“⁷.

¹ აივაზ ჩალაბა, თბილისის ზარაფხანის მოიჯარადრე, იხსენიება ვრთ-ვრთ საბუთ-შიაც 1679 წ. თარიღით. „საქართველოს სიძველენი“, ტ. II, № 216, გვ. 258.

² ს. ს. ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი, ევროპაში მოგზაურობა, თბ., გვ. 152.

³ ქ. „მოგზაური“, 1902, № 2, გვ. 71.

⁴ უ ა ნ შ ა რ დ ე ნ ი, მოგზაურობა საქართველოში, ვ. ბ ა რ ნ ო ვ ი ს თარგმანი, თბ., 1935 გვ. 91—95.

⁵ ვახტ. ბ ე რ ი ძ ე, XVIII ს. თბილისი ვახუშტის გეგმით, „ნაწლები“, I, თბ., 1947, გვ. 134—135.

⁶ იქვე, გვ. 137.

⁷ ვ ა ხ უ შ ტ ი, გეოგრაფია, 1941, 53, 54, 10—11.

ვახტანგის დროინდელ თბილისს რამდენიმე მდიდრული სასახლე ამშვენებდა. ძველ სასახლეებს: როსტომ მეფისას, შაჰნავაზისას და სხვ. ჩრდილოადა ვახტანგ VI-ის ჯერ კიდევ გამგებლობაში აგებული სასახლე. ამ სასახლის საკუთარი თვალთ მხილველნი—ისტორიკოსი სენხია ჩხეიძე და მეფე-პოეტი თეიმურაზ II—ერთმანეთთან თანხმობით აღნიშნავენ, რომ ვახტანგის სასახლეზე უკეთესი შენობა იშვიათად თუ სადმე მოიძებნებოდა: „ამის უმშვენიერესი სახლი არც ერანს შიგან მინახავსო“—ამბობს ს. ჩხეიძე.

„იმ სრისა ქება, სიკეთე ქვეყანას ხმაგანთქმულია;

ერთიცა სახლი უზეშთე ერანშიც არ ნახულა-და.

სხვებს სრებსა ყველას ის სჯობდა. მისებრი არ დადგმულა-და“,

ირწმუნება თეიმურაზ II.

საგზაფხულო სასახლე ვახტანგმა კოჯორშიაც ააგებინა. ქართლში მან, საერთოდ, დიდი მშენებლობითი მუშაობა ჩაატარა. ვახტანგის დროს განსაკუთრებული ინტენსიურობით გაიშალა ჯერ კიდევ მე-17 საუკუნეში დაწყებული სარესტავრაციო და მშენებლობითი მუშაობა. ვახუშტის ცნობით, „დარღვევასა მიხდილი“ თბილისის სიონი ვახტანგმა „განაახლა და აღაშენა ძირიდან გუმბათითურთ“ (ვახუშტი, გეოგრ., 53₉-9); მანვე განაახლა ნათლისმცემლის ეკლესია, ააგო თბილისში ორი ახალი ტაძარი. ვახტანგმა ჩაატარა მცხეთის სვეტიცხოვლის რესტავრაცია და მით დაამთავრა მარიამ დედოფლის მზრუნველობით დაწყებული საქმე: „შეამკო კარი სამირონესი ოქროთა, მინითა და ვერცხლითა და ჰყო მოფენილ-მოფარდაგულ ზეზით კერილითა“ (ვახუშტი, 61₁₉-22).

სენხია ჩხეიძის გადმოცემით ვახტანგმა „განაპატიოსნა ცხოველყოფელი სვეტი და დაასვენა კარსა სვეტისასა ხატი პატიოსანი შემკული ყოვლითურთ... შემოავლო სვეტსა ფარდა მძიმისა ზარბაზისა, გამოუცვალა კანკელსა ზეით სვეტები თლილისა ქვისა“.

ვახტანგმა აღადგინა ნანგრევებიდან ურბნისის ეკლესია, შეამკო იგი და ქვიტიკირით მოზღულდა (ვახუშტი, 78₂₆-29). დიდი მზრუნველობით განაახლა და შეამკო ვახტანგმა სადგერის ეკლესიაც (83₃₄-35).

ვახტანგის დროს, უმთავრესად მისივე თაოსნობით, აღდგენილი ხელოვნების ძეგლებისა და ახალ ნაგებობათა რაოდენობა ჯერ კიდევ არ არის ჯეროვანი სისრულით გამოვლინებული. ე. თაყაიშვილი, რომელსაც არაერთი ასეთი ძეგლი აქვს აწერილი, ურბნისის ეკლესიის სიძველეთა აღწერილობაში აღნიშნავს: „რაც უფრო თვალსაჩინო ნივთია დღემდის დაცული ურბნისის ეკლესიაში, უმეტესი ნაწილი ვახტანგ VI-ის წყალობა არისო“ (არქეოლ. მოგზაურობა, I, გვ. 58).

მაგრამ განმაახლებელსა და მშენებლობით მუშაობას მარტო მეფე არ ეწეოდა. ვახუშტის „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“ თბილისის ჯვარის ეკლესიის განმაახლებლად ვინმე იმერლიშვილს იხსენიებს (გვ. 53₁₁₁₋₁₂). აქვე ვკითხულობთ: „წელსა ჩლდ (1704) აღაშენა გიორგი ერისთავმან ეკლესია გუნბათიანი დიდი. გარემო მოავლო ზღუდე ქვიტიკირისა და მალალსა კლდესა

ზედა კმნა კოშკი და ციხე (ანანურს)“- (64₂₀ 22). „ენათის ციხე, შემუსვრილი ვანაახლა შანშემ (ერისთავმა)“ (75₃₀₋₃₇).

ვახტანგის დროს ამთავრებს ზ უ რ ა ბ რ ა ტ ი შ ვ ი ლ ი ქ ს ო ვ რ ი ს ი ს (ქართლი) ტაძრის შენებასა და შემკობას¹.

ვახტანგის გამგებლობასა და მეფობაში გრძელდება მე-17 საუკუნეში დაწყებული განსაცვიფრებელი ინტენსივობით წარმოებული მალალაქეთა დიდი მშენებლობა (მთავრდება 1716 წ.)².

საყურადღებოა აგრეთვე ვახტანგის ძმის, დომენტი კათალიკოსის მოლარეთხუცისა და ნაზირის პაპუნა დოქაძის მშენებლობა. 1707 წლიდან მოყოლებული მას მრავალი ნაგებობა აუგია და არა ერთი წისქვილ-დოლაბი აუბრუნებია (საქ. მუზ. საბუთი Ad: 1656).

რამდენად გეგმიანად ტარდებოდა მშენებლობა. ვახტანგის დროს, ამას მოწმობს ვახუშტი აბაშიძის (ვახტანგის სიძის) ხელით შესრულებული საღმშენებლო პროექტები და მათი განმარტებანი, 1720 წლის თარიღით³.

შემდგომი კვლევა-ძიება ამ მიმართულებით, უეჭველია, მრავალ ახალ ცნობას აღმოაჩენს და სრული სიცხადით გააშუქებს მეთვრამეტე საუკუნის პირველი ოცეული წლის ქართლის ამ შესანიშნავ ეპოქას, მატერიალური წარმატების უტყუარი ნიშნებით აღბეჭდილს.

კლასობრივი წინააღმდეგობანი

ვახტანგის პოლიტიკა და, საერთოდ, მთელი მისი სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობა მისი თანამედროვე მოწინავე საზოგადოების მხარის დაკერითა და მონაწილეობით ხორციელდებოდა. ხსენებული საზოგადოება უდიდესი იმედით მისდევდა ნიჭიერი ხელისუფლის ენერგიულ, განმაახლებელ საქმიანობას და ზოგჯერ გაზვიადებული ძლიერებისა და დიდების შარავანდედითაც მოსავდა მას. ასე მაგალითად, „საბარათიანოს აღწერის“ პირველ გვერდებზე მეფის მდივნის, გივი თუმანიშვილის ხელით დაწერილ წინასიტყვაობაში ვკითხულობთ: „სიტკბომან და სიმართლემან (ვახტანგ) მეფისანან მოზიდის ყოვლის ქვეყანით თავადთა, აზნაურთა და გლეხთა. უტყვებდნენ სამკვიდროთა და იავარყუფდნენ და მკვიდრდებოდნენ ქართლსა შინ. ესრეთ აღივსო სიმრავლითა საბრძანებელი მეფისა, რომელ ვერ იტყვედის მთა და ბარნიო“.

აქ საქმე ისეა წარმოდგენილი, თითქოს ვახტანგის საბრძანებელში სრული თანხმობა და სიამტკბილობა გამეფებულისთვის და „თხა და მგელი ერთგან სძოვდეს“.

მაგრამ ვახტანგის პოლიტიკის საფუძველი კლასობრივად შეზღუდული იყო. თავისთავად ცხადია, რომ ფეოდალურ ურთიერთობაზე,

¹ პ. ხაქარაია, არქიტექტურული ძეგლი სოფ. ქსოვრისში. „საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე“, 1949, ტ. X, № 10, გვ. 635—642.

² ვახტ. ბერიძე, წინარეხელ მალალაქეთა მშენებლობა XVII—XVIII სს. „საქართველოს მუზ. მოამბე“, XIV, თბ., 1947, გვ. 211.

³ ვახტ. ბერიძე, XVIII ს. ქართველ ხუროთმოძღვართა ნახაზები, „საქ. სახელმ. მუზ. მოამბე“, XIV B, 1947, გვ. 219—234.

ე. ი. კლასობრივ დაყოფაზე, აგებულ სახელმწიფოსა და მის ყოველგვარ საქმიანობასაც ანტაგონისტური ფორმა უნდა ჰქონოდა. ვახტანგის დროს ყმების მდგომარეობაში ძირითადი ცვლილება არ მომხდარა. ვახტანგის კოდექსი ფეოდალურ ურთიერთობას მხოლოდ უფრო მოწესრიგებულ სახეს აძლევს და იშვიათ შემთხვევაში ოდნავ არბილებს მას¹.

ზემოთ ჩვენ გაკვირით აღვნიშნეთ კლასობრივი ურთიერთობის გამწვავება ქართლში, „ორიანობის“ პერიოდში, როდესაც შინაგანი. უთანხმოებისა და შფოთვის მთელი სიმძიმე გლახობას დაატყდა თავს. მაშინ მუდმივი არევა-არევიით თავმობეზრებულმა გლეხებმა შედარებით უფრო მშვიდობიანი კახეთის მიწა-წყალს მიაშურეს.

ვახტანგის გამგებლობაში მდგომარეობა ძირითადად შეიცვალა. ჩვენ დავინახეთ, რომ ვახტანგმა საგანგებო მზრუნველობის საგნად გაიხადა ქართლის გაუდაბურებული ადგილების დაშენება-დასახლება. ამავე დროს მან გამოითხოვა შაჰისაგან კახეთს განიზნული ყმების ქართლშივე იძულებითი დაბრუნების ნებართვა. ამის შედეგად „შეიქნა მყრელობა“, როგორც მაშინ ამბობდნენ. ვახტანგის მოხელეები და ქართლის ფეოდალები მოედნენ კახეთს თავისი გლეხების ასაყრელად... ხიზნები სარგებლობდნენ იმით, რომ თითოეული მებატონე ცალკე დაეძებდა გლეხებს და თავს იცავდნენ: სუსტ მებატონეებს არ ნებდებოდნენ და იარაღით ხელში უმკლავდებოდნენ, ძლიერებს—გაურბოდნენ, ემალებოდნენ. გაქცეულებს კახელი გლეხები და მთიელები იფარებდნენ“ („საქართველოს ისტორია“, 1, 1948, გვ. 361—362). ეს ამბები 1707 წელს მოხდა.

აღმოსავლეთ საქართველოს პოლიტიკური და კლასობრივი ბრძოლის ასახვას წარმოადგენს აგრეთვე დ. გურამიშვილის თქმაც:

„გაუორგულდა (მეფეს) სპა-ჯარი, ერი, მიმცემი ხარკისა; ბაგით პატივ სცეს, აჩვენეს გული მტყუვარი ზაკისა“.

ამ სტრიქონების ქვემოთ ავტორი მოგვითხრობს, რომ რჩეული მამულიშვილები ცდილან ჩაეგონებიათ ურჩი ქვეშევრდომებისათვის მორჩილების გრძნობა:

„ასწავლიდიან რჩეულნი თავიანთ ქვეყნის, მეფისა
წაუკეთხიან ბრძანება, გადმოთარგმნილი კეფისა:
„იქმენით ხარკის მიმცემნი, აღმსრულებლები სეფისა“-ო“.

დ. გურამიშვილის „დავითიანის“ ამ ნაწყვეტში მეფისადმი „გაორგულდება“ გარკვევით ქართული საზოგადოების „ხარკის მიმცემ“ ნაწილს მიეწე-

¹ აქ, სხვათა შორის, უნდა მოვიგონოთ „სამართლის წიგნის“ სო (270) მუხლი: „წესად ასე იყო—ან თუ ბატონი ვისმე გლეხს უბოძებდა, ან წაართმევდა, ან ასაყრელი იყო და აყრიდნენ, ეშიკლასი და იასაულნი იმავე გლეხს ხარსა და მარჩილს გამოართმევდნენ. ეს დიად უსამართლო იყო. ახლა ჩვენ ასრე გავვირიგებთ: ვისცა გლეხი მიიცეს, იმან მისცეს (ხარი და მარჩილი). გლეხს ამაში ნურას გარჯიან. თუ ბატონისთვის ხელი აიმაართოს, ბატონმა იასაულს სხვა რიგი წყალობა უყოს და გლეხს ნურას გამოართმევს“.

² დ. გურამიშვილი, დავითიანი, 1931, გვ. 43.

რება. რჩეული პირების მოწოდებაც: „იქმენით ხარკის მიმცემნი!“ ამასვე ადასტურებს.

თუმცა ისიც უნდა ითქვას, რომ „დავითიანის“ ავტორი პირდაპირ ასახელებს „სპა-ჯარსაც“, რაც იმდროინდელ ვითარებაში პრივილეგირებულ წოდებას გვაგულისხმებინებს.

ვახუშტის ისტორიის მიხედვით ვახტანგის წინააღმდეგ რამდენიმე შეთქმულება იყო მოწყობილი. აქედან პირველი—ზემოთ მოხსენებული 1709 წლისა, რომელიც საკუთრად თბილისის ყიზილბაშ მეციხოვნეთა უკმაყოფილებას გამოხატავდა: „ვინათან დამდაბლნა (ვახტანგმა) მცველნი ტფილისისა თათარნი, განდგნენ და დახშნეს კარნი ციხისა და იწყეს სროლა თოფ-ზარბაზნთა“. როგორც ვიცით, ამ აჯანყებას ვახტანგი ადვილად მოერია (ვახუშტი, 113—114).

მომდევნო აჯანყება ირანში სყოფ ვახტანგს მისმა ძმამ, თბილისის გუშაგთა თოფჩიბაშმა—იესე ბატონიშვილმა მოუწყო. „იესემ აღუდგინა [ვახტანგს] ტფილისის გუშაგნი“. ეს შეთქმულება გაფართოვდა და ვახტანგის მტკიცე პოლიტიკით უკმაყოფილო თავადების ჯგუფს დაუკავშირდა.

ვახტანგის მომხრე მოწინავე ქართველობა ამ დიდ შეთქმულებას განიხილავდა, როგორც ირანის დამპყრობლური („მაჰმადიანური“) გეზისა და ვახტანგის ქართული („ქრისტიანული“) მისწრაფების დაპირისპირებას (ვახუშტი, 119—120). შემდეგში, როგორც ცნობილია, ვახტანგი სასტიკად გაუსწორდა მემამბოხეებსა და მოლაღატებს.

მორიგი, ამ შემთხვევაში, ტიპიური თავადური შეთქმულება ვახტანგს მეტად კრიტიკულ ვითარებაში მოუწყო შანშე ერისთავმა. ვახტანგმა ეს მოლაღატეც ალაგმა (ვახუშტი, 124).

უსასტიკესად ჩააცხრო ვახტანგმა შემდგომი შეთქმულებაც, როცა მეფის ნებართვის გარეშე „აზნაურთა ჰგონეს ყანდაარს წარსლვა და ინებეს...შფოთი“. ვახტანგმა „ზოგნი მოჰკლნა, ზოგნი სტანჯნა, სხვანი უმკვიდრო ჰყენა“ (ვახუშტი, 125).

საერთოდ, როგორც ამაზე ქვემოთაც გვექნება საუბარი, ვახტანგის ბრძოლას ქართული სახელმწიფოებრივობის აღდგენისათვის თავიდან ბოლომდის თან სდევდა დიდ თავადთა და მოქიშპე ბატონიშვილთა წინააღმდეგობა.

მეცნიერება და ლიტერატურა XVII—XVIII სს. მიჯნაზე

ანუწვევითელი ომიანობისა და შინაგანი უთანხმოების მიუხედავად აღმოსავლეთ საქართველოს პოლიტიკურსა და ეკონომიურ ვითარებაში XVII საუკუნის დასაწყისიდანვე ახალი, საღი ტენდენციები შეიმჩნევა. პოლიტიკაში—ქართული სამეფო-სამთავროების შეკავშირების ცდები (საქართველოს ისტორია, 1, § 124); ეკონომიკაში—სასოფლო მეურნეობის ინტენსიფიკაცია-სა და შინამრეწველობის განვითარებასთან ერთად, აღმოსავლეთ საქართველოს, განსაკუთრებით ქართლის სამეფოს, ჩართვა მეზობელ ქვეყნებთან აღებ-მიცემობასა და მსოფლიო ვაჭრობის ქსელის მნიშვნელოვან ცენტრებთან ვაჭრობაში მონაწილეობა, ქალაქური ცხოვრების გამოცოცხლება, ხელოსნობის ახალი სახეების განვითარება (თბილისში) და სხვ.

ყველა ამ ნიშნის მიხედვით XVII ს. მანძილზე აღმოსავლეთ საქართველოს ეკონომიურ ცხოვრებაში გარკვეული პროგრესიული მოძრაობა მიმდინარეობდა.

მრავალი ხელისშემშლელი გარემოების გამო ეს მოძრაობა არ შეიძლება ყოფილიყო იმდენად მძლავრი, რომ ფეოდალური საქართველოს სოციალურ-ეკონომიურ ცხოვრებაში ძირითადი გარდატეხა გამოეწვია. მიუხედავად ამისა, ახალ მოვლენათა გავლენა იმდენად სერიოზული აღმოჩნდა, რომ საკმარისი სიცხადით გამომეღავენდა XVII—XVIII სს. მოწინავე ადამიანების აზროვნებასა და კულტურულ საქმიანობაში.

მეჩვიდმეტე საუკუნის ფარგლებში მომხდარ დიდ ძვრათა ნიადაგზე აღმოცენებულმა ამ გონებრივმა მოძრაობამ სრული ვასაქანი მეთვრამეტე საუკუნის პირველ ათეულ წლებში ჰპოვა და ვახტანგის დროინდელ ქართლში (1703—1724) ახალი ქართული მეცნიერებისა და ლიტერატურის განვითარების ბრწყინვალე ფურცლებად გაიშალა.

XVII—XVIII სს. მიჯნაზე ქართლში ეხედავთ დაუცხრომელი კულტურული საქმიანობის ატმოსფეროს, სადაც განსაკუთრებული გულსხმიერებით ეძებენ და აღიქვამენ ყოველივე ახალს, რაც დროის მოთხოვნილებას უპასუხებს.

ԱՄԹԵ ԱՄԹԵ ԱՄԹԵ

Հո ղնար ծէ նար ծպղըծնր Ի բնասպտակ ղիշիդծր:

Կճնէ բճրոտոպայտուէ ծէ կքղդաարհուէ կբբւե
 աղղդասն ժղղարե . Օննէ Օննէ ԱԿՕԺ ԱԿԵ
 Կղկղէ Ծղղարէն կասամահրհնէ :

Սնամուք քճուք ծէ քնկղղարե կբբւեղարե . Յրն
 տա ձԵԾղղարուէ ծէ քնկարողղարուէ կբբւեղար
 տան քնկղղարուէ Կքքնկղղարուէ աղղղ Օննէ
 Կքքքնկղ Կղղղնն մուքար :

Կքքքնկար քն ղկղ քարուք Կքքքննն ձճղղ ձան
 նսննէ Օնկղղարն քղղարուքար :

Կղղղուք ժղղքքք ժղղղղ կղղղղղ քղղղղղ քղղղղղ
 Օնկղղարուքղղղղղ .

ԿԵԼԵԿԵԼ ԿԿԿԿԿԵԼԵԼ .

Իհն : Ինկղղղղ ղբղղղ : Ընն քղղղղ ծէ ղնննն :

Լ Ե՛ր ճշմարտե՛ծ թնե՛ք Երձնե՛ր. Յո՛ր Լորսնդանու՛ց
 ցո՛ւ. ժուհնա՛ն շժայրա՛ն Շարարա՛րի ծա՛հ. ժուհ ժո՛ղ
 ծա՛հ Երբո՞ւ շնորհձայրան ժողովու՛ր Իրքննիչնե՛ր
 ծա՛հ. ժուհնայրա՛ն ժողովրան ժողովու՛ր Եսիտա՛ր
 Լե՛ծա՛հ. Շո՛ Շո՛ճ Ներդարա՛հալ Իրաւորա՛ն ժողովու՛ր
 Լուսնիչնե՛ր ծա՛հ. Շո՛ ժո՛ղ ծա՛հ Շո՛ճ Նըրսնիչնե՛ր Լո՛ղ
 Երձնե՛ր. Շո՛ շնորհցո՛ւ իրաւորա՛ն ծա՛հ. Լո՛ղնեցո՛ւ
 ծա՛հ Իրքննիչ. ժողովրդնի՛ր ժողովրդնի՛ր Իրքննա՛ր. Շո՛
 շո՛ղնիցո՛ւ Երձնե՛ր Լո՛ղնե՛ր Նա՛ն թո՛ղ Երձնե՛ր ժո՛ղ
 Երձնե՛ր. Շո՛ ժո՛ղնե՛ր Շո՛ Շո՛ճնե՛ր ի՛նե՛ր. Երքննիչա՛ն
 Երձնե՛ր ի՛նե՛ր Շո՛ ժողովրդանե՛ր ի՛նե՛ր Իրաւորա՛ն Լո՛ղնե՛ր
 Երքննիչնե՛ր ժողովրդանե՛ր. Շո՛ ժո՛ղ

ա՛ր Շո՛ ի՛նե՛ր իրձա՛ր
 Երձնե՛ր
 յո՛ճ :-

არჩილის რუსეთს წასვლის შემდეგ (1699) საქართველოში შეთანხმებულად განაგრძობენ მოქმედებას სულხან-საბა ორბელიანი, თვითონ ვახტანგი და სხვა მრავალი თვალსაჩინო თუ უჩინარი მოღვაწე.

საყურადღებოა, რომ ხსენებული ადამიანების ყოველი წამოწყება გარკვეული მიზანდასახულობითაა გაშუქებული; იგი ფიზიკლი პრაქტიციზმით და თავისებური რეალიზმით სულდგმულობს. ეს პრაქტიციზმი და რეალიზმი ნაკარნახევია გადაუდებელი ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი ამოცანების განხორციელების საჭიროებით და, სხვათა შორის, ძველი ქართული მეცნიერების აღდგენისა და ახალ მეცნიერებასთან დაკავშირების იდეას ემსახურება.

ამ ენერგიული ადამიანების მცდელობით ძველი ქართული მეცნიერებისაკენ მიმავალი გაუდამბურებული, მიყრუებული გზები კვლავ იტკეპნება; ცოცხლდება საუკუნეთა განმავლობაში მივიწყებული ზოგი დარგი; ყალიბდება ახალი საუკუნეებისათვის დამახასიათებელ მეცნიერებათა რიგი. ასე მაგალითად, როგორც ზემოთ აღნიშნულია, სანამ ვახტანგი სამართლის წიგნის წერას შეუდგებოდა, ის ქართული სამართლის ძველი ძეგლების შეკრებასა და აღდგენას აწარმოებს. მუშაობის შემდგომ ეტაპზე კი ძველი ადათობრივი სამართლის ნორმების გვერდით აყალიბება ათანამედროვე საქართველოს სამართალს, რომელშიაც „ამჟამად მოჩანს ახალი საწყისების და ახალი იდეების მოქმედება“¹.

ვახტანგის ინიციატივითა და პირადი მონაწილეობით ჩატარებულ ყოველ კულტურულ საქმეს ახასიათებს, პირველ რიგში, ძველი ძეგლების აღდგენა და ახალი მშენებლობის ძველ (აღდგენილ) ნაშთებთან დაკავშირება.

ამგვარად, XVII—XVIII სს. მიჯნაზე უდიდესი შემკრებლობითი და სარესტავრაციო მუშაობა ტარდება. არქიტექტურული ძეგლების აღდგენასთან ერთად თავს უყრიან ვაბნულ-ვაფანტულსა და დანიანებულ ძველ ხელნაწერ წიგნებს; ასეთი წიგნების საგანგებო დარგობლივ ძიებასაც კი აწარმოებენ.

ამ ძიების შედეგად, სხვათა შორის, ს. ს. ორბელიანის ძმა—ნიკოლოზ ორბელიანი 1710 წელს დიდი მზრუნველობით ამთელებს XIII საუკუნის ძვირფას ხელნაწერს, ე. წ. „კათილორიას“ (ფილოსოფიურ ნაშრომთა კრებულს) და გვამცნობს: „მოვიმოვე კათილორია ესე, კეთილად განმარტნობელი და თვალთა გულისად აღმხილველი მკითხველთა, დაძველებული და გადასული.“

აწველითა ჩემ ცოდვილისათა მოვაცხოველე და ნაკლული შევასრულე-ბინე... ფრიადი ჭირი ვნახე ამის კეთებაზედა“-ო (S:2574).

აი მგორე ხელნაწერი, ზაზა ფანასკერტელის უზარმაზარი, 1368 გვერდინი საექიმო წიგნი XV საუკუნისა, რომელშიაც ვახტანგის საკუთარი ხელით ჩაწერილი სტრიქონები გვამცნობს, რომ 1709 წელს ეს „თვითეულად ფურცლად“ დაშლილი ხელნაწერი მისი მზრუნველობით გაუმთელეებათ:

„ჩვენ, საქართველოს გამგებელმან, ბატონიშვილმან პატრონმან ვახტანგ თვითოეულად ფურცლად მოშორებულნი კარაბადინი ესე შევაწყობინეთ და შევაკვრევინეთ, საგმარად და სასარგებლოდ კაცთათვის...“².

¹ აღ. ვაჩივილი, ნარკვევები ქართული სამართლის ისტორიიდან, II, თბ., 1948, გვ. 141.

² ზაზა ფანასკერტელის სამკურნალო კრებული, სხვა ძველ ქართულ ხელნაწერებთან ერთად, მოტანილი საქართველოში გორკის (ყოფილი ნიენი ნოვგოროდის) ოლქიდან, სა-

ქართულ ხელნაწერთა საცავებში დაცულია XVIII ს. დასაწყისში რესტავრირებულ წერილობით ძეგლთა ათეულები, რომელთა აღნუსხეა შორს წაგვიყვანს.

განსაკუთრებული მონღომებით უძებნიათ ვახტანგის დროს ქართული ფილოსოფიური ლიტერატურის ძეგლები. 1721 წელს თბილისში დაბეჭდილი მეცნიერული წიგნის წინასიტყვაობაში ვახტანგი გულისტკივილით აღნიშნავს: „საქართველო მრავალგზის მტერთაგან მოაქრებულყო და არღარა დაშთომილიყო ქართულსა ენასა ზედა სწავლა ესე ფილასოფთა“-ო („აიათი“, თბილისი, 1921, ვახტანგის წინასიტყვაობა).

ფილოსოფიური დარგის ყოველი ახალი ძეგლის მოპოვება, ეტყობა, დიდ სიხარულს იწვევდა XVII—XVIII სს. სწავლულ ქართველთა გულში. ერთ-ერთ ასეთ ძეგლზე მიწერილია:

„ამისი ცოდნა უენოს ენასა აადგმევიენებს,
გონებას მოკნავს, სიბრძნესა დასთეს[ს],
ფესუს გაადგმევიენებსო“.

ამ ხელნაწერის ფურცლების კიდებზე ს. ს. ორბელიანის ხელით მიწერილი შენიშვნები მოწმობს, რომ ვახტანგის აღმზრდელი და შთამგონებელი ს. ს. ორბელიანი აღორძინების პერიოდის პირველი მეცნიერია, რომელსაც ქართული კლასიკური ფილოსოფიის ძეგლებიდან 500 წლის მტკერი გადაუყარია და ძვირფასი ფრაგმენტების გამოეღებასა და შესწავლას შესდგომია. სულხან-საბას (თუ მისი მამის?) ბრძანებით უნდა იყოს გადაწერილი ხსენებული ტექსტების ახალი ნუსხები, შენიშვნებით: „აქ დედანს აკლდა“. აშეიბზე მოთავსებული მინაწერები, როგორც ვთქვით, საბას ეკუთვნის. ეს მინაწერები გვიჩვენებენ, თუ როგორი წყურვილით კითხულობდა, სწავლობდა და ამუშავებდა ფილოსოფიურ მასალას ეს თავისი დროის უშესანიშნავესი ადამიანი.

ქართული ფილოსოფიური აზრის გამოცოცხლება რომ ჯერ კიდევ ვახტანგის კულტურულ ეპოქაში დაიწყო, ამის უტყუარ საბუთს წარმოადგენს იმავე ს. ს. ორბელიანის უდიდესი მეცნიერული ნაშრომი: „სიტყვის კონა ქართული, რომელ არს ლექსიკონი“.

ვახტანგის დრო ქართული ლექსიკოგრაფიის გაფურჩქენის ეპოქა იყო. 1716 წელს ჩამოყალიბდა ს. ს. ორბელიანის ლექსიკონის საბოლოო რედაქცია, რომელიც დღევანდელი ქართველისათვისაც სამშობლო ენის უდიდეს საგანძურს წარმოადგენს.

როგორც ვიცით, საბას „სიტყვის კონა“ ლექსიკოგრაფიული ფარგლებით არ ისაზღვრება. მის შემდგენელს მიზნად ჰქონდა დასახული თავისი ლექსიკონი ქართველობისათვის იმ დროსა და გარემოებაში მისაწვდომი მთელი ცოდნის საღაროდ ექცია. საბამ სრულიად შეგნებულად მისცა თავის ნაშრომს ენციკლოპედიური ხასიათი, ვინაიდან მას სურდა მიეწოდებია თანამედროვე მოზარდი თაობისათვის ყოველგვარი ცოდნა-მეცნიერების შემცველი წიგნი—

დაც ისინი ვახტანგის გარდაცვალების დროიდან (1737 წ., ქ. ასტრახანში) ყოფილან დაცული. ეს ძეგლი გამოცემულია (ნაწილობრივ): ზ ა ზ ა ფ ა ნ ა ს კ ე რ ტ ე ლ ი, სამკურნალო წიგნი, თბ., 1950.

დაწვებული ანბანით და გათავებული ურთულესი განყენებული ცნებების განმარტებებით¹.

ამასთან დაკავშირებით, საბას, „ნაწილობრივ. მიზნად ისიც დაუსახავს, რომ ძირითად ცნებათა განსაზღვრების გზით ლექსიკონში წარმოედგინა ფილოსოფიური (და ფსიქოლოგიური) ცოდნა“².

სულხან-საბას ფილოსოფიური კვლევა ქართული ფილოსოფიური აზროვნების აღორძინების დასაწყისად უნდა ჩაითვალოს. ამ აღორძინების შემდგომ ეტაპზე ვახტანგის ბრძანებითა და ვახუშტის მონაწილეობით სომხურიდან თარგმნილი ფილოსოფიური თხზულებები ჩნდება (იხ. ვახუშტის ხელით გადაწერილი „კრებული Q: 866, გვ. 57 და სხვ.). თვით ანტონ 1-ლის ღვაწლი ამ დარგში უქველად ვახტანგის ღვაწლადელი მეცნიერების გაფურჩქვნას უკავშირდება: რუსეთში მყოფი ანტონი (1756—1762) იოანე ორბელიანისადმი მიწერილ ბარათში, სხვათა შორის, წერს: „ღვაწლნი შენისა ფილოსოფოსობისა დაპრგენ და ჰფუოდი მათ მიერ ჩემ შორის უსასყიდლოათა მით სიყუარულითა-ო“³.

ანტონისავე აღსარებით, მის ცოდნისმოყვარე გონებაში „ფილოსოფოსობის ღვაწლი“ იოანე ორბელიანს „დაურგავს“. ეს იოანე, ვახტანგ VI-ის უმცროსი თანამედროვე და ნათესავი, ვახტანგის მეცნიერულ წრეში განსწავლული პირია, რასაც თვითონვე გვაუწყებს: „სანატრელმან მეფემან ვახტანგ ფრიადი შრომა ყო ჩემდა და მასწავა რომელიმე სწავლა.....ვარსკვლავთ-მრიცხველობისაო“⁴.

საბას ლექსიკონის მასალებით იწყება აგრეთვე აღორძინების პერიოდის ქართული გრამატიკული კვლევა-ძიების ისტორია.

„ლექსიკონის“ ზოგიერთ ხელნაწერ ნუსხაში (პირვანდელი ვარიანტი?) ჩვენ გვაქვს საყურადღებო გრამატიკული მასალა, სათაურით: „ღრამატიკათა რომელობანი“. ლათინური გრამატიკული ტერმინების იტალიური გადმოცემა („ჯენეტიო“, „დატიო“ და სხვ.) მოწმობს, რომ საბას გრამატიკული ცდა იტალიური ენის გრამატიკის მეშვეობითაა განხორციელებული (საქართველოს სახ. მუხ., A: 1113).

ეს პირველი ცდა, ჩანს, თვით საბასაც არადამაჯყოფილებლად უცნია და 1716 წლის ვარიანტში (H: 1658) ბსენებული მასალა აღარ შეუტანია. ამაგიეროდ, „ლექსიკონის“ ყველა ნუსხაში ჩართულია „საქცენი ხუთთა ვბინათა ასოთანი და სწავლა სხვათა ასოთა და თავ-ბოლოთანი“ (იხ. H: 1429 და სხვა ნუსხები)⁵.

¹ ქრ. შ ა რ ა შ ი ძ ე, ქართული ანბანი მეცხრამეტე საუკუნეში. „ქართული საანბანო წიგნის ბიბლიოგრაფია“, თბ., 1941, გვ. 10—11.

² ა. ფ რ ა ნ გ ი შ ვ ი ლ ი, სულხან-საბა ორბელიანის ფსიქოლოგიური შეხედულებანი, „ფსიქოლოგიის ისტორიის შრომები“, ტ. IV, თბ., 1947, გვ. 264.

³ ხელნაწერი Q: 332, § 25, Q ფონდის ხელნაწერთა აღწერილობა, I.

⁴ A: 1162, „საქართველოს მუზეუმის ხელნაწერთა აღწერილობა“ (A: კოლექცია), ტ. IV, თბ., 1954, გვ. 211.

⁵ როგორც ჩანს, საბასთვის უცნობი ყოფილა ფ. მ. მაჯიოს ქართული ენის გრამატიკა, რომელიც ორჯერ დაიბეჭდა რომში მე-17 საუკუნეში. გეტყობა ან გამოცემების არც ერთ ცალს არ მოუღწევია მაშინ საქართველოში. ამას ნათლად მოწმობს თუნდაც ის ფაქტი, რომ საბას „გრამატიკათა რომელობანში“ ლათინურ ტერმინებს იტალიური გადმოცემით იძლევა, იმ დროს, როცა იტალიელი მაჯიო ლათინურ ტერმინებს ხმარობს.

საბას გრამატიკული ცდები, მსგავსად მისი ფილოსოფიური ძიებისა, საბას გარდაცვალების შემდეგაც პოულობს გამგრძელებელს. რუსეთში მყოფი ვახტანგის ბრძანებითა და ვახუშტის თანამშრომლობით ზურაბ შანშოვანი 1736 წ. ადგენს გრამატიკას, რომელიც ქართული გრამატიკის ჩამოყალიბების პროცესში, საბას ცდების შემდეგ, მეორე ეტაპს წარმოადგენს¹. ოციოდე წლის შემდეგ კი ანტონ I საბოლოოდ აფორმებს ქართული ენის გრამატიკას. (1753—1760)², რომლის წინასიტყვაობაშიაც ვახტანგის დროინდელ. ძიებას. (ს. ს. ორბელიანის, ვახტანგის, ვახუშტისას) იხსენიებს³.

ძველი ქართული ხელნაწერი ძეგლების ძიების დროს ვახტანგისა და მის თანამოღვაწეთ ყურადღების გარეშე არ დარჩენილა ქართული ასტრონომიულ-კალენდარული შინაარსის თხზულებები. კალენდარული ცოდნა უძველესი დროიდან ვრცელდებოდა და ვითარდებოდა საქართველოში. კლასიკური პერიოდის ქართული მწიგნობრობა საკუთარსად მდიდარია ამ შინაარსის თხზულებებით. ნათარგმნ ძეგლთა შორის აქ მოსახსენებელია მეთორმეტე საუკუნის კრებულში მოთავსებული ჩინებული ილუსტრაციებით შემკული ასტრონომიული თხზულება, რომელიც არაბულიდან თარგმნილად ითვლება (საქ. მუზ. A: 65, გვ. 360—373). ხსენებულ 1188 წლის კრებულს ჯერ არჩილის ხელში გაუვლია (იხ. მისი ხელით ნასწორები ადგილები „ქებათა-ქების“ ტექსტში), შემდეგ „ბატონიშვილი ვახტანგის“ ყურადღების საგნად გამხდარა (იხ. ვახტანგის ხელით მიწერილი სტრიქონები, 01 გვ.).

ვახტანგი, ნიკოლოზ ორბელიანი და ვახუშტი გაცნობილი ყოფილან აგრეთვე დიდი ქართველი მეცნიერის აქარის ხიხათა ერისთავის აბუსერიბეტბელის 1233 წ. დაწერილ ასტრონომიულ-კალენდარულ ნაშრომს (საქართველო. მუზ. A: 85), რომლის შესახებაც აკადემიკოსი მ. ბროსე თავის გამოკვლევაში აღნიშნავს: „ქართველებმა 1233 წელს უკვე იცოდნენ ნახევარი იმ ციკლილებისა, რომელმაც 1582 წელს აიძულა პაპი გრიგოლ XII კალენდრის შესწორებას შესდგომოდა“⁴.

ასტრონომიული მეცნიერებისადმი დიდ ინტერესს, რომელიც ვახტანგსა და მის თანამოღვაწეთ ჰქონდათ, ვერ აკმაყოფილებდა X—XIII სს. ხელნაწერების ტრაქტატები; XVIII საუკუნის დასაწყისის მოწინავე მეცნიერების ახალი კერები კი ცოდნისმოყვარე ქართველებისათვის ძნელად მისაწვდომი იყვნენ. ამის გამო ვახტანგი და მისი თანამედროვე განათლებული ქართველობა შემთხვევით გამვლელ მოგზაურთაგან და რომის „პროპაგანდის“ მისიონერების

¹ ალ. ცაგარელი, მოკლე ღრამმატიკა ქართულისა ენისა, ქმნული ზურაბ შანშოვანისაგან. სანკტპეტერბურგი, 1881, გვ. XII—XIII; ი. აბულაძე, ქართული გრამატიკული ლიტერატურის ადრინდელი ძეგლები, „საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე“, XI, გვ. 141—159.

² კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, 1, თბ. 1941, გვ. 349.

³ ალ. ცაგარელი, მოკლე ღრამმატიკა ქართულისა ენისა, 1881, გვ. XII—XIII.

⁴ M. Brosset, Etudes de chronologie technique, p. 24—37. ციტირებულია აკადემიკოს კ. კეკელიძის ქართ. ლიტერ. ისტორ. მიხედვით, 1, თბ., 1941, გვ. 305.

მეშვეობით ეცნობოდნენ მე-16—17 საუკუნის ასტრონომიული მეცნიერების ბრწყინვალე მიღწევებს¹.

ასტრონომიით ღრმად დაინტერესებულმა ვახტანგმა ირანში ყოფნის პერიოდში (1712—1719) მუსულმან ავტორთა ასტრონომიული თხზულებების თარგმნას მიჰყო ხელი. მისი თაოსნობითა და მონაწილეობით ქართულად ითარგმნა მე-15 ს. ცნობილი სამარყანდელი ასტრონომის, თემურ-ლენგის შვილი-შვილის, ულულ-ბეგის ვარსკვლავთა კატალოგი, რომელიც წარმოადგენს „შუა საუკუნეების ასტრონომიის უკანასკნელ სიტყვას და უმაღლეს საფეხურს, რომელსაც მიაღწია ასტრონომიამ ტელესკოპის გამოყენებამდე“².

საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ფონდში ჩვენ გვაქვს ულულ-ბეგის ვარსკვლავთა კატალოგის ქართული თარგმანის ერთ-ერთი ნუსხა, სათაურით „ვარსკვლავთ-მრიცხველობა თათრულიდამ ნათარგმნი მეფე ვახტანგისაგან“. ეს მრავალი რთული ცხრილ-ცხავებისა და ნახაზების შემცველი ხელნაწერი (S: 161) ქართული მეცნიერული წიგნის გაკეთების შესანიშნავი ნიმუშთაგანი არის. მას წინ უძღვის და დართული აქვს ანბანურად გაწყობილი ტერმინების ნუსხები და ლექსიკონები.

გარდა ამ კაპიტალური ნაშრომისა, ვახტანგს უთარგმნიებია და საკუთარი ხელით უსწორებია ნასირ თუსელის „სტროლაბის სასწავლებელი წიგნი“³; მასვე გაუკეთებინებია თვით სტროლაბიც (ამაზე იხ. ქვემოთ).

ვახტანგის ფართო მთარგმნელობით მოღვაწეობას ჩვენ მხოლოდ გაკვირვებით შეგვიძლია შევებოთ, ვინაიდან მისი ინიციატივით ნათარგმნი ლიტერატურისათვის სრულიად ზოგადად თვალისმოვლება ცი შორს წაგვიყვანდა.

არ შეიძლება არ მოვიხსენიოთ აქ ვახტანგის ორიგინალური კალენდარული ნაშრომები: „ხელთა“ და „კვიკლოსი, ანუ საძირკველი“, რომელიც მას „დიდის სასჯლით“ გაუკეთებია. ვახტანგის ეს ნაშრომი „აღუწერია“ ნიკოლოზ ორბელიანს, რომელსაც ამ თხზულების ცხრილ-ცხავების განმარტების დართვა ეკუთვნის (იხ. H: 90).

მოგვიანებით, მოსკოვის ქართული ბიბლიის ბეჭდვის დროს (1743), ვახუშტის ვახტანგის ერთი კალენდარული ნაშრომი დამატების სახით გამოუქვეყნებია ბიბლიის გამოცემაში.

ვახტანგის მოღვაწეობამ ამ დარგში მისი ვაჟის—ვახუშტის სახით გამოგრძელებელიც ჰპოვა. ვახუშტიმ შეადგინა „პასქალია“, რომელიც იმავე ბიბლიის ნაბეჭდი ტექსტისათვის არის დართული; ხოლო მოგვიანებით, 1745—1755 წწ., მანვე დასწერა ეგრეთ წოდებული „საუკუნო კინკლოსი“, „ქელთა“, „წიხის საქცევი“ და სხვ. ამ მასალას ვახუშტის ისტორიულ-გეოგრაფიული ნაშრომის ავტოგრაფული ცალის 317—337 გვ. უქირაავს⁴.

¹ მ. თამარაშვილის მიერ გამოქვეყნებული ერთ-ერთი საბუთიდან ჩვენ ვიცით, რომ „პატრი უფროსი“ 27 წლის ვახტანგს ასტრონომიის ასწავლიდა და მისი წარმატებით კმაყოფილი იყო (მ. თამარაშვილი, ისტ. კათოლიკ. ქართველთა შორის, გვ. 339).

² აკადემიკოსი ბარტოლდი, Култупа мусульманства, II, 1918, გვ. 94.

³ „ქართულ ხელნაწერთა აღწერალობა“, I, თბ., 1946, № 457. ამ ხელნაწერის შესახებ ცნობა ნად. კასრაძემ მომწოდდა.

⁴ ნ. ბერძენიშვილი, „შესავალი“, გვ. XXIII—XXIV (ვახუშტი, აღწერა... 1941).

ვახუშტის ეს ნაშრომი, სხვა ქართულ კალენდარულ ნაშრომებთან ერთად, ფრანგული თარგმანებისა და საკუთარი გამოკვლევის დართვით, გამოაქვეყნა აკადემ. ზარი ბროსემ¹.

მეცნიერული მუშაობის ასეთი ხასიათი: ძველი ძეგლების გაცნობის გზით ახალი მეცნიერებისაკენ გზის გაკვლევა, როგორც ითქვა, ვახტანგისა და მისი თანამედროვე სწავლული ქართველობის კულტურული საქმიანობის ერთ-ერთ საყურადღებო თვისებას წარმოადგენს.

ასტრონომიულ ინტერესსა და კვლევა-ძიებასთან XVIII ს. დასაწყისში მკიდროდ არის დაკავშირებული ქართული გეოგრაფიული მეცნიერების აღორძინება.

ცნობილია, რომ ს. ს. ორბელიანის ლექსიკონის ე. წ. ვრცელ რედაქციაში, სხვათა შორის, შეტანილია გეოგრაფიული სახელებიც. ამ სახელებს მიწერილი აქვს გეოგრაფიული მდებარეობის (გრძედებისა და განედების) აღნიშვნა. ხსენებული მასალა თვით საბას ზოუბოვებია ევროპაში მოგზაურობია (1713—1715) წლებში.

ლექსიკონში ეს მასალა, ანბანური წესით განლაგების წყალობით, გაფანტულია; მთლიანი სახით კი შემონახულია ვახტანგის ბრძანებით გადაწერილ ულუღ-ბეგის ვარსკვლავთა კატალოგის თარგმანის ერთ-ერთ ხელნაწერში (ხსენებული S: 161), სათაურით: „თარგმანი ბერძენთა და ფრანგთაგან შეტყობა სიგრძისა და განისა გამორჩეულისა ქალაქებისა, ვითარცა მოგვეცა ჩვენ და ვპოვეთ პირველთა ფილოსოფოსთაგან, რომელთა ქვეყანა ასწერეს“. ქვემოთ მიდის გაფრთხილება: „უწყოდეთ, რამეთუ რომელიცა აქა დაწერილ არს წილი სიგრძისა და განისა ქალაქებისა, არა არს მტკიცედ დაქვეშაობილნი, არამედ ახლოს არს ქვეშაობილთასა ზედა“.

თვითონ ეს მასალა წარმოადგენს გეოგრაფიული პუნქტების ანბანურად დალაგებულ ნუსხას, სადაც ყოველ გეოგრაფიულ სახელს გრძედისა და განედის აღმნიშვნელი ციფრები აქვს მიწერილი. ეს ნუსხა ნამდვილად ს. ს. ორბელიანის ევროპაში მოგზაურობის დროსაა მოპოვებული. ამას, უპირველეს ყოვლისა, მოწმობს ის ფაქტი, რომ ქალაქებისა და ადგილების ეს ნუსხა საბას ლექსიკონში არის ჩართული.

მეორე დამამტკიცებელი საბუთი, რომ ეს საბასეული მასალაა, არის ვახუშტი ბაგრატიონის ხელით შედგენილი ტაბულა „საქართველოს ქალაქებისა და ადგილების სიგრძე-განისა, მენაკისა და წამის საცნობელი, კასპიის ზღვისა და შავი ზღვის შუა“, სადაც ვახუშტი ამ ნუსხის ერთ-ერთ წყაროდ (საბას) ლექსიკონს ასახელებს: „ევროპული და ბერძნული რომელიც ჩვენს (იგულისხმე—ქართულს, საბასეულს) ლექსიკონში არის“.

სრულიად ნათელია, რომ გეოგრაფიული საკითხებით ღრმად დაინტერესებულ ვახუშტის არ შეიძლებოდა არ სცოდნოდა ხსენებული მასალის ნამდვილი წყარო. და თუ ის ასეთ წყაროდ აქ ლექსიკონს ასახელებს, ცხადია, მასალის მოპოვებლად ის ლექსიკონის შემდგენელს სცნობს.

¹ M. Brosset, Etudes de chronologie technique SPB, 1868, გვ. 57—66.

ბოლოს, ანგარიშგასაწევია S: 161 ხელნაწერის ამ ნუსხის ტექსტში სხვადასხვა ადგილას ჩართული ორი შენიშვნა: პირველში ნუსხის მომპოვებელი იხსენიებს პარისში ყოფნას (S: 161, 265 გვ.), ხოლო მეორეში ლაპარაკობს „წმიდას ქალაქს“, ე. ი. რომს ყოფნაზე: „ჩვენ ვეცადეთ, წმიდას ქალაქს რომ ვიყავით“. თავისთავად ცხადია, რომ პარიზსა და რომში ნამყოფი მეცნიერი ქართველი, რომელიც უდიდესი წყურვილით დაეძებდა ყველაფერს, რაც კი ხელს შეუწყობდა მის თანამემამულეთა გონებრივი პორიზონტის გაფართოებას, იყო სულხან-საბა ორბელიანი.

ულულ-ბეგის ვარსკვლავთა კატალოგის ქართული თარგმანის ძირითად ტექსტში ჩართულია ქალაქებისა და სხვა გეოგრაფიული პუნქტების (უპირატესად აზიის ქვეყნების) გრძედებისა და განედების ტაბულების საქმარისად დიდი რაოდენობა (ხელნაწ. S: 161, გვ. 255—258), რაც, შეიქველია, თვით ულულ-ბეგის შრომის ნაწილს წარმოადგენს.

ამავე (S: 161) ხელნაწერში, ს. ს. ორბელიანის ნუსხას გარდა, შეტანილია „რუსეთისაგან თარგმნილი (რუსეთის) ქალაქნი“ (ნუსხა), მდებარეობის აღწერილობა, თუმცა XVIII ს. განათლებულ ქართველებს რუსეთის ზოგიერთი ქალაქის გრძედები და განედებიც სკოდნიათ. მაგ., საბას ლექსიკონში მოიპოვება: „აშთარხანი 82,20/40,20“, „ნოსკო 63,2/55,10“.

ხსენებული გეოგრაფიული მასალა მხოლოდ პირველი თესლია; იგი, სხვათა შორის, მოწმობს, რომ ს. ს. ორბელიანს ცოცხალი მეცნიერული კავშირი გაუბამს ყოველგან, სადაც იგი საქართველოს ბედის ძიებას მიუყვანია (პარიზი, რომი). სწორედ ამგვარადვე იქცეოდა ვახტანგიც, რომელიც ისტორიის ჩარხის ტრიალმა ჯერ ირანში შეამწყვდია, შემდეგ კი რუსეთს გადახვეწა.

ს. ს. ორბელიანის იმდროინდელი პარიზის მეცნიერთა წრესთან კავშირს გვიდასტურებს აგრეთვე ერთი კარტოგრაფიული ნაშრომი, რომელიც ამავე დიდი ქართველი ლექსიკოგრაფის მასალის გამოყენებით განხორციელდა. ჩვენ ვგულისხმობთ 1723 წლის პარიზულ რუკას. ეს რუკა გამოაქვეყნა პარიზში 1723 წელს რუსეთის აკადემიის თანამშრომელის, ცნობილი ფრანგი ასტრონომის—იოსებ-ნიკოლა დელილის ძმამ სათაურით: „Carte des Pays voisins de la Mer Caspiene dressée pour l'usage du Roy sur la carte de cette Mer faite par l'ordre du Czar, Sur les Mémoires manuscrits de Solkam—Sabbas, Prince de Georgie (იგულისხმება სულხან-საბა), et sur ceux de M^{re}. Crusius Zurabek, et Fabritius Ambassadeurs à la Cour de Perse, et sur les éclaircissements tirez d'un grand nombre de personnes intelligentes du païs Assujettie aux Observations Astronomiques. Par Guillaume Delisle, Premier Geographe du Roy de l'Academie Royale des Sciences. 15 Aout 1723“¹.

შემდგომ ეტაპზე ქართული გეოგრაფიული მეცნიერების განვითარების ბრწყინვალე ფურცლები ვახტანგის შვილის—ვახუშტის შესანიშნავი ნაშრომის—„აღწერა სამეფოსა საქართველოსი“ სახით გაიშალა.

¹ საქართველოს მუზეუმის ხელნაწერთა განყოფილებაშია დაცული (Q: 958) ამ რუკის ერთი ცალი, 1745 წ. გამოცემა.

აკადემიკოს ივ. ჯავახიშვილის დახასიათებით ვახუშტი მისი გეოგრაფიული ნაშრომის ნიხედვით ღრმად მოაზროვნე მეცნიერი, საქართველოს აგრონომიულ-ბოტანიკური არეების დამდგენი, სწორ-უპოვარი გეოგრაფიული აღწერის ავტორი, ეთნოგრაფი და კულტურის ისტორიკოსი იყო¹.

საყურადღებოა, რომ ვახუშტი თავის ნაშრომში თინაბარი გული სხმიერებით განიხილავს ბუნებისა და ადამიანის საზოგადოებრივი ცხოვრების ნოვლენებს, რაც იმ დროისათვის ახალი მიდგომა იყო არა თუ ქართული, არამედ საერთოდ მთელი იმდროინდელი მეცნიერებისათვის.

ვახუშტიმ დახაზა საქართველოსა და კავკასიის პირველი შესანიშნავი რუკები, რასაც უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა ჩვენი ქვეყნის შესწავლისათვის. ვახუშტის კარტოგრაფიულმა შრომებმა ადრევე (ვახუშტის სიცოცხლეშივე—1735—1737 წწ.) მიიპყრო რუსეთისა და უცხოეთის მეცნიერთა ყურადღება. როგორც ცნობილია, ამ ნაშრომებს შემდეგში, თითქმის მთელი საუკუნის მანძილზე, არ დაუკარგავთ მნიშვნელობა².

ვახტანგისა და ვახუშტის შრომებში გამოძვლავებული ბუნებისმცოდნეობისა და ზუსტი მეცნიერებისადმი დიდი ინტერესი სათავეს ს. ს. ორბელიანის სალექსიკონო მასალებში, ამავე ავტორის „სიბრძნე-სიცრუის წიგნი“ და ვეროპაში მოგზაურობის აღწერაში პოულობს. მაგ., „სიბრძნე სიცრუისას“ ერთ-ერთი არაკის პერსონაჟი—ლანგარუთის მეფე სულ „ანის ცდაში იყო, რომ თავის სამეფოში ოქროს ქანი ეპოვნა და ან ქიმიის მცოდნე ოსტატ ეშოვა“. საბას არაკის მიხედვით ერთმა მქედელმა კიდევაც მიაკვლია ისეთი ქვა, რომლის შეხებაც რკინას ოქროდ აქცევდა.

ქიმიის ხსენება ამ არაკში შემთხვევითი არ არის. იგი ასახავს ქიმიის, იმდროინდელი გაგებით—ამ „უცნაური“ მეცნიერებისადმი ინტერესს. ქიმიისადმი სერიოზული ინტერესის არსებობის დამადასტურებელია ვახუშტის ხელით გადაწერილი „წიგნი ზეთების შეზავებისა და ქიმიის ქმნა, შეკრებულნი მეფის ვახტანგისაგან“.

ხელნაწერში სათითაოდ ჩამოწერილია, თუ როგორ კეთდება „ცარტუმი“, „თანხუის“, „კალიის მარლი“, „გოგირდის თეზაბი გინა ზეთი“, „თეზაბი ნიშადურისა“, „ყანგარო“, „რკინის ყანგი“, „სინგური“, „სურინჯი“, „დარიშხანა“ და სხვ. ტექსტში ჩართულია ჩინებული მხაზველის, ვახუშტის ხელით შესრულებული ნახაზები. წიგნს წამძღვარებული აქვს საგნობრივი საძიებელი, სათაურით: „ამ წიგნის წერილის ანბანზედ შეკრებული, ადვილად პოვნისათვის“³.

განვითარების მაღალ დონეს მიაღწია ვახტანგის დროს ქართულმა ორიგინალურმა საისტორიო მეცნიერებამ. ქართული კულტურის

¹ ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიური ისტორია, I, 1930; II, 1934.

² ს. ცხაკაია, ვახუშტი ბეგარათონის საქართველოს გეოგრაფიული ატლასები. ვახუშტი, როგორც გეოგრაფი. „ვახუშტის სახელობის გეოგრაფიის ინსტიტუტის შრომები“, I, თბ., 1947, გვ. 139.

³ საქართველოს სახ. მუზეუმის ხელნაწერი S : 3721.

ე. წ. აღორძინების ნიშნებმა ყველაზე ადრე ქართულ ისტორიოგრაფიაში იჩინა თავი. განსაკუთრებით თვალსაჩინო ხდება ეს აღორძინება XVII—XVIII ს. მიჯნაზე.

მე-17 ს. მიწურულში საისტორიო ძეგლების თავმოყრას აწარმოებს და მშობლიური ისტორიის საკითხებისადმი ღრმა ინტერესს ამჟღავნებს ვახტანგის ბიძა არჩილი. თავის დიდ ლიტერატურულ ნაშრომში — „არჩილიანში“ — პოეტი საქართველოს ვალექსილ ისტორიას გვაძლევს. ისტორიული ფაქტების გადმოცემისას იგი გარკვეულ სახელმძღვანელო პრინციპს მისდევს: მიზნად ისახავს „მართალი ამბვის“ გადმოცემას. არჩილს შეიძლება ეკუთვნოდეს აგრეთვე პროზაული საისტორიო თხზულებაც. ეს არის მე-17 ს. საქართველოს პოლიტიკური ვითარების მიმოხილვა, რომელიც დაიბეჭდა, არჩილის მასალების მიხედვით, ცნობილი ჰოლანდიელი მეცნიერის ნიკოლოზ ვიტცენის კაპიტალურ ნაშრომში (Witsen N. Noord en Oost Tartarye. II. Georgia of Iberia, 524—533).

ვახტანგის მზრუნველობით საქართველოს ისტორიის დანუშავებას ჩაეყარა მეცნიერული საფუძველი. საგანგებოდ შემდგარმა კომისიამ შეკრიბა არსებული საისტორიო თხზულებები და წყაროები და საქართველოს ახალი საუკუნეების (მე-14—18) ისტორიის შევსებას შეუდგა. ივ. ჯავახიშვილის აზრით „განსაკუთრებულ ყურადღების ღირსია, რომ ვახტანგის მოწვევით „სწავლულ კაცთ“ განუზრახავთ და შეუდგენიათ კიდევაც მთელი სრულიადი საქართველოს ისტორია და არა საქართველოს ერთ-ერთი კუთხის ან ნაწილისა“. ივანე ჯავახიშვილის დასკვნით ეს მოწმობს, რომ „საქართველოს ერთობის აზრი ძლიერი და ცხოველმყოფელი ყოფილა“, მიუხედავად პოლიტიკური ცხოვრების დაწერილმანებისა და დაქსაქსულობისა. ივ. ჯავახიშვილი ასეთ შეფასებას აძლევს ბსენებული „კომისიის“ ნაშრომის მეცნიერულ ღონეს: „სწავლული კაცები“, ამბობს ის, უბრალო კომპილატორები კი არ ყოფილან, არამედ სწავლული მკვლევარნი, რომელნიც შეძლებისდაგვარად პირნათლად ასრულებენ თავიანთ მოვალეობას¹. მნიშვნელოვანია აგრეთვე ის ფაქტიც, რომ ვახტანგის დროს საქართველოს ისტორიის საკითხების გარკვევაზე მეცნიერთა მთელი კოლექტივი მუშაობს, რაც ქართველ მეცნიერთა წრის ფარგლების გაფართოების მაჩვენებელია.

ყურადღებას იპყრობს XVIII ს. დასაწყისში გადაწერილ საისტორიო თხზულებათა შემცველი ხელნაწერების სიმრავლე, რასაც ვახუშტიც აღნიშნავს: „დედანი იგი მატიანისა [იგულისხმება ვახტანგისეულ სწავლულ კაცთა ნამუშევარი] შეურყვევლად ჰგვის, არა ერთი, არამედ მრავალი“ (აღწ. საქართველოსა, 1941, გვ. 9).

ვახტანგის როლი საქართველოს ისტორიის საკითხების დამუშავებაში მხოლოდ თაოსნობით არ ამოწურულა. პირადად ვახტანგმა ბაგრატიონთ ნათესაობის („გენეალოგიური ხის“) „აღწერით“ (1703 წ.)² მნიშვნელოვანი წვლილი

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ისტორიის მიზანი და წყაროები, მეორე-მესამე გ-მა, თბ., 1945, გვ. 321, 326.

² თ. კუციანი, გორკის ოლქში აღმოჩენილი ქართული სიძველენი, „ლიტერატურული ძიებანი“, IV, 1947, გვ. 255—279. დამატება № 1.

შეიტანა საქართველოს ისტორიის საკითხების გარკვევის საქმეში. ვახტანგის ხსენებულ ნაშრომს შემდეგში ანგარიშს უწყევს და იყენებს მისი შვილი, დიდი ისტორიკოსი ვახუშტი¹.

ფეოდალური საქართველოს საისტორიო მეცნიერებამ (გეოგრაფიულ მეცნიერებასთან ერთად) განვითარების უმწვერვალეს საფეხურს ვახტანგის სკოლაში აღზრდილი ვახუშტის ნაშრომში მიაღწია. ისტორიულ კვლევას ვახუშტიმ, ივ. ჯავახიშვილის თქმით, „მკვიდრი სამეცნიერო საფუძველი მისცა“. ამავე მეცნიერის აზრით „ვახუშტის შრომა წყაროების ეგოდენ საფუძვლიანი შესწავლისა და იმდროინდელი საქართველოს ყოფა-ცხოვრებისა და მდგომარეობის ღრმა დაკვირვების ნაყოფია, რომ შემდეგშიაც იგი მუდამ უკვდავების შარავანდელით იქმნება მოსილი და არას დროს მნიშვნელობა არ დაეკარგება“².

ჰელაგოგიური აზროვნება

შესამჩნევი გამოფხიზლება დაეტყო მე-17—18 სს. მიჯნაზე პედაგოგიურ აზროვნებასაც. სწავლა-აღზრდის საკითხების გარკვევას ცდილობენ არჩილი ს. ს. ორბელიანი და შემდეგში — დ. გურამიშვილი.

არჩილმა თავის თხზულებაში „საქართველოს ზნეობანი“ ასწერა ქართული ფეოდალური აღზრდის წესები. ამ ნაწარმოების სახით მან ქართველი არისტოკრატიის ზნეთა და ქცევათა მთელი კოდექსი დაგვიტოვა. მაგრამ არჩილი ამაზე არ შეჩერებულა. სწავლა-აღზრდის ზოგიერთ ძირითად საკითხზე მან საკუთარი მოსაზრებაც წამოაყენა. არჩილმა პირველად მიაინიჭა უპირატესობა ადვილად სწავლებების პრინციპს, რომელმაც შემდეგში ფართო გავრცელება ჰპოვა ვახტანგის განმანათლებელ მოღვაწეობაში:

„მსწავლელი მოსწავლეებსა სასწავლოს არ გაუძნელებს,

მცირედ-მცირედის სწავლებით ძნელ საცოდნს გაუადვილებსო“,

ამბობს არჩილი. ადვილად სწავლების პრინციპთან ერთად არჩილი ბავშვის დასვენების უაღრესად საღ პედაგოგიურ აზრს უქერს მხარს:

„ცოტა რამ კარგად ისწავლოს [ბავშვმაო], გაუშვებს

[მასწავლებელი], მალ ასადილებს“.

არჩილი ერთმანეთს უპირისპირებს „მხედრულს“ — საერო-ფეოდალურ აღზრდასა და „სიბრძნეს“, ანუ გონებრივ განვითარებას, წიგნურ განათლებას, განსწავლულობას, და ამ უკანასკნელს უფრო მალლა აყენებს („სიბრძნეს ვერ სწორავს ვერა რა, არც ისე მოსახმარია...“).

მეჩვიდმეტე საუკუნის ბოლო ათეულ წლებში ვახტანგის აღმზრდელმა, კახუკმა სულხან-საბა ორბელიანმა საგანგებოდ, სასწავლო-აღმზრდელი მიზნით შეადგინა ზემოთ ხსენებული იგავ-არაკთა კრებული: „ყრმათათვის ამოდ საკითხავი და მრავალგან სასარგებლოდ გამოსადეგი წიგნი“, რომელ-

¹ ვახუშტი, საქართველოს ცხოვრება, თბ., 1913, გვ. 4,7.

² ივ. ჯავახიშვილი, ისტორიის მიზანი და წყაროები, II—III გ-მა, თბ., 1945, გვ. 336, 351.

საც უწოდა „სიბრძნე სიცრუისა“. კრებულში მოთავსებულ პატარ-პატარა, სიუ-ვეტურად დასრულებულ, დამოუკიდებელ არაკების გამაერთიანებელ ღერძს მეფის შვილის აღზრდის პრობლემა წარმოადგენს. საკითხების წამოყენებასა და გადაწყვეტაში სქოლასტიკურ-დოგმატიური და, საერთოდ, რელიგიური გავლენისაგან სრულიად თავისუფალი პედაგოგიური აზრები მქადაგდება.

დიდი ხანია აღნიშნულია, რომ ავტორი აქ მეფის შვილის თავისებური დემოკრატიული (ზოგის თქმით—სპარტული) აღზრდის მომხრედ გამოდის. აღმზრდელი მიზნად ისახავს მომავალ ლეფეს შესაწავლოს „ყოველთა გლახაკთა, უღონოთა და მდაბალთა ქირნი“.

დასახული მიზნის მისაღწევად ჯუშმბერის მასწავლებელი ლეონ მოაზო-რებს თავის მოწაფეს განცხრომით და ფუფუნებით სავსე ცხოვრებას და მე-ტად მკაცრი, საქმარისად სახიფათო ზომებით (თავისებური პირადი ცდის ნე-თოდით) სურს ჩაუბეჭდოს ბავშვს გონებასა და გრძნობაში ჩაგრულთადმი თანაგრძნობა და ძლიერთა უსამართლობისა და თვითნებობისადმი სიძულ-ვილი.

ამგვარად, „სიბრძნე სიცრუის“ მაღალი ჰუმანიზრობით გაშუქებული პე-დაგოგიური იდეები ძალ-მომრეობის გაბედულ მხილებასა და ჩაგრულთა გულ-მხურვალე მოსარჩლეობას წარმოადგენენ.

მართალია, ხსენებული „ცდის მეთოდი“ მეტად უბეშია და ახალი პედა-გოგიკის თვალსაზრისით სრულიად მიუღებელიც (50 ჯოხის დაკვრა ბავშვისა-თვის უსამართლოდ, რათა მომავალმა მეფემ იგრძნოს და შეიგნოს უსამართ-ლოდ მიყენებული სასჯელის მთელი სიმწარე და თვითონ სამართლიანი გახ-დეს—და სხვ. მისთანანი), მაგრამ მეტად საგულისხმეირაა, რომ აღმზრდელს მხოლოდ პირადად განცდილის საფუძველზე ჩამოყალიბებული ზნეობა მიაჩნია საიმედოდ და ამ წესით აღზრდილი ადამიანისაგან ის სათანადო საქციელს მოეღის.

ს. ს. ორბელიანის სასწავლო წიგნს საერო ხასიათი აქვს (ავტორმა ეს თხზულება დასწერა „ქამსა კაბუკობისასა“, ე. ი. ბერად შედგომამდის).

„სიბრძნე სიცრუის“ წიგნი შესანიშნავია აგრეთვე ხალისიანი სწავლების პრინციპით, რომელსაც მისი ავტორი მისდევს.

წიგნის პედაგოგიურ მხარეს მისი შინაარსის სასწავლო მასალა უკავშირ-დება: არაკთა კრებული წარმოადგენს თავისებურ საბავშვო ენციკლოპედიას, რომლის მეშვეობითაც ყრმა სრულიად ძალდაუტანებლად ეცნობა, მაგ., ცხო-ველთა და მცენარეთა სამყაროს, მინერალებს, სახელმწიფოებრივ თანამდებო-ბათ, სოციალურ ჯგუფებს, ფულისა და წონის ერთეულებს, სამუსიკო საკრა-ვებს, მკურნალობა-დოსტაქრობის ანეგდოტურ ამბებს და სხვ.

განსაკუთრებით საყურადღებოა კრებულის გეოგრაფიული მასალა. რო-გორც აღნიშნული იყო, წიგნში ყურადღებას იპყრობს დიდ-ვაჭართა და ვა-ჭართა ამბების სიმრავლე და ფეოდალური კარჩაკეტილობისათვის უჩვეულო მოძრაობისა და მიმოსვლის ამბები.

ამბების მოქმედება, საერთო ჯამით, ფართოდ მოხაზულ გეოგრაფიულ არეზე არის გაშლილი. კრებულში მრავალი გეოგრაფიული აღგილია მოხსენე-ბული (ჩივიჩები, ქალაქები, მდინარეები და სხვ.).

გეოგრაფიული სახელწოდების შესაბამისად თითქმის ყოველ ცალკე შემთხვევაში დატულია ქვეყნისა თუ ხალხისათვის დამახასიათებელი კოლორიტიც.

შესამჩნევად ქარბობს უცხო ქვეყანათა მოხსენიება. გამონაკლისის სახით გვაქვს: ბოლნისელი მეფუნდუკის ამბავი („ბოლნისის მთის ძირსა, გზის გარდასავალსა, ერთი კარგი ფუნდუკი აეშენათ... მგზავრი გაიარდა (მეფუნდუკემ)... აავის, აქამის, ცხენის ქერი და ბზე მისცის, ფასი არ აილის“). „დიდ-ვაჟარი და ბოლნისელი მეფუნდუკე“ (131). ამ ამბავში, ბოლნისის მთის ძირს აშენებული ფუნდუკის ნიშანდობლივ აღწერაში, ზღაპრული და არარეალური არაფერია.

ამდენადვე საყურადღებოა თავისი რეალურობით „კლარჯეთის თემის“ გზირის ამბავი. ეს მინიატურული ნოველა თურქეთისაგან დაპყრობილი კლარჯეთის უნუგეშო ხვედრს გვიხატავს. ცხადია, ამ ნოველას სინამდვილეში არსებული მდგომარეობა უდევს საფუძვლად (გვ. 49—50, 1938 წ. გამოცემისა).

არაკებში იხსენიება საქართველოს მეზობლად მდებარე კავკასიის ქვეყნები და ადგილები: დარუბანდი (დარუბანდელი მთიბავები), განჯა (განჯელი), შირვანი („უსამართლო შირვან-შაჰი“), სომხითი („მე სომხითის მეფისა აქიმი ვიყავ“ (106), ზანგა (გეოგრაფიულ ადგილად და არა მდინარედ. 154).

გაცილებით უფრო ხშირია უცხო და შორეული ადგილების მოხსენიება: „ბაღდადის ქალაქსა წესი იყო—რა მეხილებსთან კაცი მივიდის, ორი ფ[ლ]უ[რ]ი მისცის, რაც ენების, ეგოდენი ხურმა შექამის“; „შაადის მდინარესა ჩაყარა (საუნჯე კაცმა)“. „იგი ხურო თურე ბაღდადელი იყო, შაადი სად ჩადის“ (10 გვ.). ბაღდადთან იხსენიება უდაბნო და იქ მცხოვრები „გლახაკი არაბთაგანი“; სხვა არაკში „ბაღდადის ხალიფამ ინადირა...ნახა უდაბნოში ერთი შავი კარავი“...„ბაღდადის ხალიფა ღია კარგი მეჯინიბე იყო...“ „ისპანელი კაცი ქარავანთან ერთად ბაღდადს მიემგზავრება—იქ მერწყულად დგება. შემდეგში მას ბაღდადის ხალიფა დაიბარებს. „იყო ბურსას დიდებული ერთი დიდ-ვაჟარი“, ამ ზღაპრული სიმღიდრის დიდ-ვაჟარს ინდო-ვაჟარი ეწვევა.

მრავლად გვხვდება არაკებში ინდოეთისა და ინდოელების სიმღიდრის, მათი დიდი ვაჭრობის ამბები. სპარსი ვაჭარი, ინდოეთს მისული, „ქიშმირის ქალაქად“, „დიდებულთა ვაჭართა საკრებულოში“ შედის ბრიყვეულად და საპატიო ადგილას ჯდება: „თქვენც გასმიათ ინდოთ სიმღიდრის ამბავი“, გვეუბნება ავტორი და მოგვითხრობს ინდო-ვაჭრების ზღაპრულ სიმღიდრეს, აგვიწერს მათ ვაჭართა „საკრებულოს“ დარბაისლურ წესებს, ზრდილობასა და ინდოელ ვაჭართა დიდ უპირატესობას სპარსელებთან შედარებით („სპარსი და ინდო“).

ინდოეთი უცხო სანახავთა ქვეყნად არის დახატული. უცხო ხილით, პირუტყვით, ფრინველით... „მრავალიუსახო მოთამაშეებით“, ჯამბაზობა-მუშაითობით, მისნობა-თვალთმაქცობით—სხვათა შორის—ადამიანების მფრინაობით, გრძნეული ექიმებით.

მაჩინი და ჩინი დასახული არიან აგრეთვე დიდი ვაჭრობის ქვეყნებად, რომლებიც საქონლის სიუხვით სპარსეთის ქვეყანას სჭარბობენ.

განსაკუთრებით ხშირია სპარსეთის (და სპარსის), ისპანის (და ისპანე-ლის), თავრიზის, ქირმანის, შირაზის ქალაქის, ხორანის, შამის, გილანის (გილანელნი) ვაჭრების ხსენება; არა ერთხელ იხსენიება ქაბა—მაჰნადონთა წმინდა ქალაქი.

თურქეთის პოლიტიკური მფლობელობის სფეროში მოქცეულ ქალაქთაგან აქ, გარდა კონსტანტინოპოლის (სტამბოლის) მოხსენიებისა, იხსენიება ჰალაბი (ალეპო).

არაკების პერსონაჟებს (ვაჭრებს, დიდ-ვაჭრებს) კავშირი აქვთ გაბმული საფრანგეთთანაც (დას. ევროპა: „დიდ-ვაჭარმა“ „გამოულო ცოლსა თვისსა სამკაული, რაცა აქნდა და წარვიდა საფრანგეთს. განყიდა, ივაჭრა“. 12).

სხვა არაკში კენისარი ნოციქულად გზავნის მაგისტროსს, თავის ყმას, „საფრანგეთს“ (გვ. 134).

იტალია, არაკების მიხედვით, დახელოვნებული მხატვრების ქვეყანა არის („მიველ ქალაქსა იტალიისასა. მნახა მხატვარმა ვინმე—ყოველთა მხატვართა უხუცესი იყო“ და სხვ. გადმოცემულია მხატვართა ყოფა-ცხოვრების ეპიზოდები. გვ. 92—94).

ვახტანგის დროინდელი სწავლების მეტად მნიშვნელოვანი საკითხების გარკვევა შორს წაგვიყვანდა. მაგრამ არ შეიძლება არ მოვიხსენიოთ ერთი დამახასიათებელი წესი. იგი სწავლების ძველი ტრადიციული სისტემის ერთ-ერთ ნაშთს უნდა წარმოადგენდეს: ამ წესის მიხედვით ყოველივე მცოდნე, მეცნიერი, სწავლული ამავე დროს მასწავლებელიც არის იმ საგნისა, რომელიც მან იცის. მაგ., ოლიმპოს მთაზე (საბერძნეთში) 978 წელს გადაწერილი შესანიშნავი ქართული ხელნაწერის აშიაზე არჩილ II-ის ხელით მიწერილია:

„იოსებ სააკაძემ მასწავლა წმინდა და საკვირველებითა

სავსე წიგნი ესე სახელით ოდენ მეფესა არჩილსა“¹.

იოსებ სააკაძემ—თბილელი ეპისკოპოსი, რომელიც, უეჭველია, საკმარისად ერკვეოდა სასულიერო მწერლობის ძეგლებში, ამ შემთხვევაში არჩილ მეფის მასწავლებელი ყოფილა.

მსგავს პედაგოგიურ მოღვაწეობას ეწეოდნენ თვით არჩილი, სულხან-საბა ორბელიანი და ვახტანგის დროინდელი სხვა განათლებული ქართველები. ეს წესი, ეტყობა, მეტად ფართოდ ყოფილა გავრცელებული. პედაგოგიურ მოღვაწეობას სახელმწიფოებრივი საზრუნავით დატვირთული ვახტანგ VI-ც კი ეწეოდა.

ზემოთ მოვიხსენიეთ ვახტანგის I თესავი, შემდეგში ერეკლე II-ის დროინდელი მოღვაწე, „ქართველთა ნამს კულევი“ იოანე ორბელიანი, რომელიც 1757 წელს დაწერილ ანდერძში აღ უშნავს: „სანატრელმან მეფემან ვახტანგ ფრიადი შრომა ყო ჩემდა და მასწავა რომელიმე სწავლა ქალღეურო ვარსკვლავთ-მრიცხველობისა“².

¹ ხელნაწერთა აღწერილობა, III, თბ., 1948, № 1346.

² ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა (A კოლექცია), IV, თბ., 1954, № 1162 ხელნაწერის აღწერილობა; გვ. 211.

ცოდნის ასეთი ცოცხალი გაცვლა-გამოცვლისა და გაზიარების წესის დიდი მნიშვნელობა თავისთავად ნათელია.

სამწერლო ასპარეზზე არჩილისა და ს.ს. ორბელიანის შემდეგ, დიდი პოლიტიკური და ეკონომიური კრიზისის პერიოდში გამოსულ დავით გურამიშვილსაც გარკვეული დამსახურება მიუძღვის ახალი პედაგოგიური იდეების ფართოდ გავრცელების საქმეში. პოეტი არა ერთხელ უბრუნდება „მოსწავლეთა სწავლის“ საკითხს. მაგრამ არჩილისა და სულხან-საბას ნააზრევს იგი ახალს არაფერს მატებს.

საკუთრად დ. გურამიშვილს შეიძლება მიეკუთვნოთ ფიზიკური სასჯელის ერთ-ერთ აღმზრდელობით ზომად ჩათვლა („ნუ გენალვების სწავლაზე ყრმის წკეპლის ცემით კვიილი...“). არჩილისა და ს. ორბელიანის ნაწერებში ასეთ იდეას ვერ ვპოულობთ (50 ჯოხის დაკვრა მეფის ძისათვის „სიბრძნე სიცრუის“ წიგნში ფიზიკურ დასჯად არ განიხილება. ეს არის არა აღზრდისა და სწავლების წასამართავე ზომა, არამედ გარკვეული ზნეობრივი იდეის—ამ შემთხვევაში, სამართლიანობის იდეის, ღრმად ჩანერგვის მეტად თავისებური და სახიფათო ხერხი—უსამართლობის მთელი უხეშობის საკმარისად ბარბაროსულად ჩვენებით).

დ. გურამიშვილს ეკუთვნის აგრეთვე სასწავლო ასაკის შესახებ მსჯელობა: „კაცი მხცოვანი განისწავლების ძნელადა“; „ახალ მოზარდი ყრმა“ კი ადვილად გაიწვრთნებაო, ამბობს პოეტი.

ხსენებული ახალი, პროგრესული პედაგოგიური აზრები ძირითადად ჯერ კიდევ ინდივიდუალური, შინაური აღზრდისა და სწავლების ფარგლებში ტრიალებს.

მაგრამ თავისთავად ცხადია, რომ ქართული ძველი სამონასტრო სკოლები ამ აზრების გავლენის გარეშე ვერ დარჩებოდნენ. ზოგიერთი თვალსაჩინო ფაქტი კი უფლებას გვაძლევს ვთქვათ, რომ ვახტანგის დროს საფუძველი ეყრებოდა ახალ სკოლას.

ამ მხრივ მეტად მნიშვნელოვან ფაქტს წარმოადგენს 1711 წელს მხედრული შრიფტით დაბეჭდილი სასწავლო წიგნი. იგი განსაკუთრებული სიცხადით ამჟღავნებს ვახტანგის დროინდელი სწავლა-განათლების პროგრესულ ხასიათს.

ამ სახელმძღვანელოს უფრო დაწვრილებით ქვემოთ შევეხებით. აქ კი აღვნიშნავთ, რომ 1711 წელს დაბეჭდილი სასწავლო წიგნი შედგენილია ადვილად სწავლების პრინციპის მიხედვით: დაწერილია სადახალხური ენით, დაბეჭდილია ვახტანგის სტამბის მკაფიო მხედრული შრიფტით და სწავლების გაადვილების ტენდენციის ჩინებულ ნიმუშს წარმოადგენს. ამ სახელმძღვანელოს დაბეჭდვას გადაჭრით განოპყავს ვახტანგის დროინდელი სწავლა-განათლება ფეოდალური საზოგადოებისათვის დამახასიათებელი ვიწრო ფარგლებიდან და სასკოლო სწავლების უფრო მაღალ საფეხურზე ასვლის მომსწავებლად გვევლინება.

ლიტერატურული კრიტიკის ჩასასვა

ლიტერატურული ინტერესის გაფართოების ნიშნებს საქართველოში ჯერ კიდევ მეჩვიდმეტე საუკუნის მიწურულში ვამჩნევთ:

„მინახავს მელექსებისა შედრაზედ დიდი ცილება,
„ბევრჯელ მასმია ცილება: ამბობენ სჯობსო ეს მასა“—

გვამცნობს არჩილი, თეიმურაზისა და რუსთაველის გაბაასების ავტორი, ქართული კაზმული მწერლობის პირველი მიმოხილვის დამწერი, რომელიც, როგორც აღნიშნულია, ქართული ლიტერატურათმცოდნეობის ფუძემდებლად ხდება¹. ა. ბარამიძის თქმით, არჩილის „თვალსაზრისი ახალი იყო და თავისი დროისათვის გაბედულიც და პროგრესულიც“. თეიმურაზისა და რუსთაველის „გაბაასებაში“ დასმულია და ერთგვარად გადაწყვეტილია კიდევაც ყველა ის კითხვა, რომლებიც აღელვებდა არჩილს და მის თანამედროვეთ (ა. ბარამიძე).

თანამედროვე თვალსაზრისით არჩილის მსჯელობა რუსთაველის შესახებ ხშირად მეტად უხეშად გამოიყურება და ზოგჯერ „ალორძინებისათვის“ დამახასიათებელ ბარბაროსბანდისაც მიდის: მაგრამ ეს, რა თქმა უნდა, არ უკარგავს მნიშვნელობას XVII საუკუნის ამ პირველ კრიტიკულ ნაშრომს.

ქართული ლიტერატურული კრიტიკის განვითარების თვალსაზრისით მეტად საყურადღებოა არჩილის გავლენით აღზრდილი ვახტანგის მონოგრაფია: „თარგმანი პირველი წიგნისა ამის ვეფხისტყაოსნისა“, დაბეჭდილი თბილისის სტამბაში 1712 წელს, ვეფხისტყაოსნის პირველ ნაბეჭდი ტექსტის დამატების სახით.

„ვეფხისტყაოსნის“ გამო სიტყვიერი ცილობის დროს (XVII—XVIII სს. მიჯნაზე), როგორც ცნობილია, ულტრა-კლერიკალურმა ბანაკმა რუსთაველის ქმნილებისადმი მკვეთრი ნილილისტური განწყობილება გამოამჟღავნა. რუსთაველს უსაყვედურებდნენ, რომ მან „ვეფხისტყაოსანში“ „საღვთო სწავლა“ არ მოგვცა და თავისუფალი, საერო ხასიათის წიგნი დასწერა; მაგრამ ეს ცოტაა: ხსენებული ბანაკი მთელ ამ თხზულებას „სამეძაოდ“ აცხადებდა („უცოდინარობითა და სოფლის ნივთთა შემსქველავითა სამეძაოდ სთარგმნიდენ მის. რიტორისა და ბრძენ-მეცნიერისა, კეთილად ნამუშავევისა სამუშაოსა“.— „ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსანი“, გვ. 336, ტფ., 1937).

„ვეფხისტყაოსნის“ ამგვარ განმარტებას ვახტანგი სამართლიანად განიხილავდა, როგორც ბრმა, ფანატიკური უვიცობის მევენე შედეგს, და საქიროდ მიაჩნდა შებრძოლებოდა ამ აზრს, ვინაიდან „ქუეყნის უფროსი ავის დამშლელი“ უნდა იყოს.

აქედან მომდინარეობს ვახტანგის „თარგმანის“ პოლემიკური ტონი და მტკიცება, თითქოს რუსთაველის მიჯნურობა „საღმრთო მიჯნურობა იყოს“ და სხვ. მაგრამ ამ უცნაური მტკიცების გვერდით ვახტანგი ისეთი მეცნიერული ღირებულების საკითხების წამოყენებას ახერხებს, რომლებიც XIX—XX

¹ ა. ბარამიძე, არჩილის ცხოვრება და შემოქმედება, გვ. XX. „არჩილიანი“, II, თბ., 1937.

საუკუნის რუსთველოლოგისთვისაც საკმარისად რთულ პრობლემად იყო ცნობილი; მაგ., ვეფხისტყაოსნის ორიგინალობის („ქართულობის“) საკითხი, ამ საკითხთან მკიდროდ დაკავშირებული, ქრისტიანობის კვალის ძებნა „ვეფხისტყაოსანში“ და სხვ.

ამასთან ერთად, ვახტანგი „თარგმანში“ გონებამახვილად მიგვითითებს რუსთაველის ზოგიერთ საყურადღებო მხატვრულ ხერხს.

განსაკუთრებით დასაფასებელია ვახტანგის „მნიშვნელოვანი ცდა ვეფხისტყაოსნის სპეციალური ლექსიკონის შედგენისა“. აკადემიკოს ა. შანიძის დასკვნით, ამ ლექსიკონში „ბევრი სიტყვა ვახტანგს ჩინებულად აქვს ახსნილი“, „საერთოდ ლექსიკონი კარგია და თავის დროისათვის ჩინებულიც“¹. ვახტანგის „თარგმანს“ და ამ მონოგრაფიის დაბეჭდვის მნიშვნელობას დაწვრილებით ქვემოთ შევხებით. აქ კი საჭიროა აღინიშნოს, რომ ვახტანგის მიერ ვეფხისტყაოსნის მთლიანად და უკლებლივ მიღება მ დიდი ხნით დატოვა ნათელი კვალის ქართველი მოწინავე საზოგადოების აზროვნებაში. ვახტანგის ნაკარნახევი აზრი ისმის დ. გურამიშვილის სტრიქონებში:

„ოღესაც ბრძენმან რიტორმან შოთამ რგო იგავთ ხეო-და,
ფესვლრმა ჰყო, შრტონი უჩინა. ზედ ხილი მოიწოდა;
და ორგზითვე ნაყოფს მისცემდა, ვისგანაც მოიჩხეოდა.

და ლექსი რუსთველებრ ნათქვამი მე ვერსად ვერ ვნახეოდა.“

მოგვიანებით, XVIII საუკუნის სამოციან წლებში დაწერილ რუსთაველთან „გაბაასებაში“, თეიმურაზ მეორის მიმართვაში რუსთაველისადმი: „შენი ნათქვამი საღმრთოდ თუ საეროდ მოიხმარების“—ისევე ვახტანგის გავლენა ცოცხლობს.

მეორე მხრით, ვახტანგის გამოსარჩლება და ვეფხისტყაოსნის ნაბეჭდი გამოცემის გამოსვლა 1712 წლის შემდგომ დამყარებულ ახალ პოლიტიკურ ვითარებაში (ვახტანგის წინააღმდეგ შეთქმულება და სხვ.) ახალ, გააფთრებულ თავდასხმას იწვევს არა მარტო რუსთაველის ქმნილებაზე, არამედ ვახტანგის „თარგმანში“ გატარებულ ტენდენციებზე.

XVIII საუკუნის II ნახევარში „ვეფხისტყაოსნის“ გამო ცილობა ვახტანგის „თარგმანის“ გამო ცილობად არის ქცეული. ამის თვალსაჩინო ნიმუშს გვაძლევს ტიმოთეს ცნობილი „მოხილვის“ ავტორისეული შენიშვნა შოთა რუსთაველის შესახებ: „მთქმელი ლექსთა ბოროტთა, რომელმან ასწავა ქართველთა სიწმინდისა წილ ბილწება და განრყვნა ქრისტიანობა“.

როგორც ვიცით, ტიმოთე არ კმაყოფილდება შოთას ამგვარად შემკობით და განაგრძობს: „ხოლო უწინარეს ჩნსა უმეცართა საღმრთოდ თარგმნეს ბოროტი ლექსი მისი“-ო².

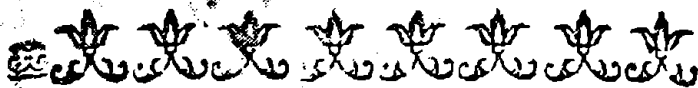
სრულიად ნათელია, რომ აქ ტიმოთე ვახტანგსა და მის „თარგმანს“ უტევს, ვინაიდან სწორედ ვახტანგმა თარგმნა საღმრთოდ „ვეფხისტყაოსანი“.

ტიმოთეს ეს პირდაპირი თავდასხმა და ვახტანგის უმეცრად გამოცხადება იმ ღრმა რეაქციული სულისკვეთების ამსახველია, რომელმაც თანდათან მოიკიდა ფეხი XVIII საუკუნის 30—40 წლების შემდგომ, დიდი პოლიტიკური მარცხისა და ეკონომიური დაქვეითების შედეგად.

¹ ა. შანიძე, „ვახტანგის ლექსიკონი“, გვ. 367. „ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსანი“ ტფ., 1937.

² ტიმოთე, „მოხილვა“, საქართვე. მუხ. ხელნაწ. S: 3244, გვ. (210/212).

✠ Ծ ր ա ղ ա ղ ա ղ : ✠

Կ Է Բ Ո Ս Ի Կ . Կ Կ .

Յ ը յ ա ղ : Ծ ա ղ ի ղ : Ս Կ .

Կ ա ղ յ ա ղ ա ղ ա ղ յ ի ղ Ծ ր ղ ի ղ ղ
Ծ ի ղ ղ ղ . ղ ղ ղ ղ ղ Ծ ր Ծ ր ղ ղ ղ
Ծ ա ղ ղ ա ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ
ա ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ
ա ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ
Ծ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ
ա ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ
ա ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ
ա ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ
Ծ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ
Ծ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ
ա ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ ղ
ա ղ ղ ղ ղ

მწარე	მწარე	მწარე	მწარე	მწარე	მწარე	მწარე	მწარე	მწარე	მწარე	მწარე	მწარე	მწარე
1	ზ	34	შა	67	ბი	100	მი	190	სი	290	სი	380
2	ნი	35	შა	68	ბი	101	ბი	191	ბი	291	ბი	381
3	ნი	36	შა	69	ბი	102	ბი	192	ბი	292	ბი	382
4	ნი	37	შა	70	ბი	110	ბი	200	ბი	300	ბი	390
5	ნი	38	შა	71	ბი	111	ბი	201	ბი	301	ბი	391
6	ნი	39	შა	72	ბი	112	ბი	202	ბი	302	ბი	392
7	ნი	40	შა	73	ბი	120	ბი	210	ბი	310	ბი	400
8	ნი	41	შა	74	ბი	121	ბი	211	ბი	311	ბი	401
9	ნი	42	შა	75	ბი	122	ბი	212	ბი	312	ბი	402
10	ნი	43	შა	76	ბი	130	ბი	220	ბი	320	ბი	500
11	ნი	44	შა	77	ბი							

არაბული ციფრების ტაბულა, 1709 წ. სამციკვლოდან

Ն Ը Ժ Կ Կ Կ Ն Կ Յ Ո Յ Ծ Ո Վ Է

Բարձգելիս լեղևապանի մարտիրոսի յարմարեց զտալմախէ
 ցիւ . յաղագից մարտարևուստ արարմանալս ի բնասարս .

Ժանկ զևր շմել ցիւ ի բնասարս Կանն Լեւոնդայնցոյ Կող
 ալարճ Կաննահարապարտեսա . Ծա մղկիրդակոցոյ անմղկիրդ
 հա . Եւսն արարածսարտաճ Ի Կն մղկի Կանն արակոյնի Ծա
 կանար շմուսա . Եւ մարտիրոսա մղկի յմաղկմղկոցոյ
 Կմնիցակ . Կղայնոցոյ Ծա մարտարս Եւս
 մղկաւ Ծա հեճնի մարտիրոսի Ծա Ծա
 Լակոցոցակի արևի Ծա
 Կղայնցակի :

<p>Շ Ե Կ Է Շ Կ Կ Ե Կ</p> <p>27. Բնիւ ան մաճա կլցճ Ծա Ծ Կ Ծա կլցճ . Ծա Կ . 19 . 4 . Ծա Կ հա . 10 . 6 .</p> <p>2. 2. Ծա Կնուպինիւ ան Ծա Կ Լա մղկմղկի ցիւ Կնու Լա Կմ Կնու . Կնուսա . 4 . 4 .</p> <p>2. 7. Բնիւ կաղ Կնուսարտճ</p>	<p>2. 25. Կնիւն Կնիւսարդ Կնիւ Կնիւ . Ծա Կ . 19 . 8 . Ծա Կ Կնիւ . 10 . 8 . 21 . Կնիւսիւ 6 . 15 .</p> <p>12. 1. Կնիւսարտ Կնիւսալս Կնիւ Կնիւ . Ծա Կնիւսարտ Կնի սա . Լա Կմ . 7 . 3 .</p> <p>12. 3. Ծա Կնիւսարտ Կնիւ</p>
--	--

გონებამახვილი შენიშვნები დაურთო ვახტანგმა მისი თაოსნობითა და პირადი მონაწილეობით თარგმნილ „ქილილა და დამანას“. რედაქტორისა და მთარგმნელის „დიდს ქირსა შინა მყოფის მეფის ვახტანგის“ ანდერაში (1889 წლ. გ-მა, გვ. 11—13) მოკლედ და სადად გადმოცემულია „ქილილა და დამანას“ ქართულად თარგმნის რთული ისტორია, დასახელებულია წყაროები, რომელთა მიხედვითაც დადგენილია ხსენებული ისტორია. ვახტანგი აღნიშნავს, რომ „ქილილა და დამანას“ ძველი, თამარის დროინდელი თარგმანის არსებობის ცნობა მან „ქართლის ცხოვრებაში“ ამოიკითხა. საყურადღებოა, რომ მეცნიერი ავტორი არ კმაყოფილდება წერილობითი წყაროს მითითებით და საპიროდ მიაჩნია აუწყოს შკითხველს, რომ „ქილილა და დამანას“ ძველი თარგმანის არსებობას მოწმობს ქართული ხალხური ზეპირსიტყვაობის ნიმუშებიც:

„ამითაც საცნაურ არს (ძველი თარგმანის არსებობაო, რომ) — რაოდენსაცა საქართველოსა შინა ანუ არაკსა, ანუ იგავსა, ანუ ზეპირს მუნასიბსა იტყვიან, უფროსი ერთი ამაში (ქილილა და დამანასში) სწერიაო“.

ვახტანგმა და, შემდგომი, ს.ს. ორბელიანმა წამოაყენეს უცხო ენიდან თარგმნის საყურადღებო საკითხები, რასაც იმ დროს დიდი პრაქტიკული მნიშვნელობა ჰქონდა.

ს.ს. ორბელიანისა და ვახტანგის საყურადღებო გამონათქვამი უცხო ენიდან თარგმნის შესახებ ჩართულია „ქილილა და დამანას“ ტექსტში, ხსენებული პირების ანდერძებში. სულხან-საბა აღნიშნავს უცხო ენიდან თარგმნის სიძნელეს: „სხვას ენის წიგნი სხვას ენაზედ, თუ არ კარგის მკოდინარისაგან, გამოთარგმნა ძნელია“, ამბობს ის.

საბა პირდაპირი ანუ, როგორც თვითონ უწოდებს, „სწორად“ თარგმნის წინააღმდეგია; მისი აზრით, ქართულად თარგმნის დროს უცხო ენაზე დაწერილმა ტექსტმა ბუნებრივად გარკვეული სტილისტური ცვლილება უნდა განიცადოს; მთარგმნელმა „ზოგან ართრონი ან [უნდა] მოუმატოს ან დააკლოს, თვარემ ისე სწორად უგემური მოვა“ („ქილილა და დამანას“, 1886, გვ. 8).

ვახტანგის აზრით ზედმიწევნელი თარგმნის მიღება შეუძლებელია, ვინაიდან „სხვის კაცისაგან ნათქვამს ამბავს მეორე ისრე ველარა იტყვის“ („ქილილა და დამანას“, 1886, გვ. 13).

ხსენებულ გამონათქვამებში, უპირველეს ყოვლისა, საყურადღებოა არა საკითხის გადაჭრა, არამედ თარგმნის პრობლემის წამოყენება. ეს საკითხი XVII—XVIII საუკუნის განათლებული ქართველებისათვის, როგორც ითქვა, განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო. ამ დროს ქართულად ითარგმნებოდა არა მარტო მხატვრული თხზულებები, არამედ მეცნიერულ ნაწარმოებთა მთელი რიგი, რისთვისაც აუცილებლად საჭირო იყო ქართული მეცნიერული ტერმინოლოგიის შექმნა, სპეციალური ლექსიკონების შედგენა.

ვახტანგის თაოსნობითა და პირადი მონაწილეობით თარგმნილ ულულბეის „ვარსკვლავთა კატალოგში“, ნასირ თუსელის „სტროლაბის სასწავლე-

ბელ წიგნში“, „აიათში“ (=კოსმოგრაფია) და სხვ. ჩვენ მრავლად ვხედავთ ასეთ სპეციალურ ლექსიკონებს. როგორც კ. დონდუა აღნიშნავს, ამ რთული მუშაობის წარმატებისათვის საჭირო იყო „მივიწყებული ქართული სამეცნიერო ენის აღდგენა და მისი მომარჯვება. მაშასადამე, საჭირო იყო არა მარტო უცხო ენით თარგმნა, არამედ შესათერისი ლექსიკონების დამზადებაც“¹.

კ. დონდუა აღნიშნავს აგრეთვე ტერმინოლოგიის მერყეობას ქართულ თარგმანში (გვ. 63). მისი თქმით: „ახალი ქართული, ცოცხალი ვულგარული ქართული, ძველი სალიტერატურო ქართულის თითქმის მოკრძალებით შენახული ფორმები და სპარსულ-არაბულ-სომხურ-თურქული...შეხმატებილებული არიან“ ნათარგმნ ტექსტებში (გვ. 64).

კოდნის „გადმოქართულების“ არაჩვეულებრივად ძლიერი მისწრაფებით შეპყრობილი ვახტანგი და მისი თანამოღვაწენი გაბედულად მიდიოდნენ მეცნიერული ტექსტების თარგმნის ამ ძნელი გზით.

ნათარგმნი ლიტერატურის ზრდამ და სასაუბრო მეტყველების ცვლილებებმა, რომლებიც ბუნებრივად უნდა წარმოშობილიყო XVII—XVIII სს. მიჯნაზე საქართველოს სხვადასხვა კუთხის პოლიტიკური, სავაჭრო და კულტურული ურთიერთობის გაცხოველების შედეგად, თავისი კვალი დააჩინა სალიტერატურო ენას. ძველი ლიტერატურული ტექსტები ხელუხლებელი და ურყევი რჩება (საქრისტიანო-სასულიერო-საეკლესიო ძეგლებში); მხატვრულ ლიტერატურასა და მეცნიერებაში კი გზას იკვალავს და თანდათანობით ყალიბდება სასაუბრო ენასთან ახლო მდგომი ახალი სალიტერატურო ენა, რომელსაც დღეისა და სიკრელის კვალი აზის².

ამასთან ერთად ვახტანგისდროინდელ სამწერლო სალიტერატურო ენას გამარტივება-გაადვილება ემჩნევა. საყურადღებოა, რომ ენის ეს ცვლილება მხოლოდ სტიქიურად, „თვითმდინარებით“ არ წარმოებს. მას შეგნებულად უწყობენ ხელს როგორც ვახტანგი, აგრეთვე მისი განათლებული თანამოღვაწენი.

კოდნისა და განათლების ფართოდ გავრცელების სურვილით აღძრული ვახტანგი ამბობს:

„მე კაცის შეტყობისა და მოუძაგებლობის გულისათვის ადვილისა და მსოფლიო სიტყვით დავსწერე, რომ...ეს სწავლა გაუგონებელი არ დარჩესთო“ („ქილილა და დამანა“, გვ. 12).

აქედან ცხადია, რომ ვახტანგი განზრახ, შეგნებულად მისდევს ენის გაადვილებას, რომ თავისი ნალვაწი მკითხველთა ფართო წრისათვის მისაწვდომი გახადოს.

ასეთი მისწრაფება მხოლოდ ვახტანგს არ ახასიათებს: მისი ერთ-ერთი თანამოღვაწე გერმანე თავისი ნაშრომის „საერო და სოფლური“ ენით წერას ამგვარად ასაბუთებს:

„ამისთვის დავსწერე საეროსა და სოფლურის სიტყვითა, რომ სიადვილისათვის მსწრაფლ ზედ მიიწივნეთ და მტკიცედ დაიდოთ გონებასა და ჩემ,

¹ „სპარსულ-ქართული ცდანი“, I, ლენინგრადი, 1926, გვ. 55.

² იქვე, შდრ. გიორგი მაროი, უღლებების ზიჯის ვახტანგისეული თარგმანი, გვ. 3—4; კარაქე დონდუა, ჰილამათ ილ-ნუჯუმი, გვ. 59—66.

„ოღდელისათვის, შენდობას იტყოდეთ“ (გერმანე, სწავლა, თუ ვითარ მართებს მოძღვარსა სწავლება მოწაჳისა, თბ., 1711).

ახალი იდეოლოგია

(პოლიტიკური შეგნების ამაღლება)

მეჩვიდმეტე საუკუნის საქართველოს სინამდვილეში მომხდარ დიდ ეკონომიურსა და პოლიტიკურ ძვრებთან დაკავშირებულია ახალი იდეოლოგიის წარმოშობა. ამ იდეოლოგიამ, უპირველეს ყოვლისა, ქართულ საისტორიო ნაშრომებში იჩინა თავი (იხ. ივ. ჯავახიშვილის „საქართველოს ერთობის აზრი...“).

საქართველოს წარსულის ძეგლების ძებნა-შეკრება, საქართველოს ისტორიის შევსების მისწრაფება სახელმწიფოებრივი ინტერესებით იყო ნაკარნახევი; ეს საქმიანობა მკიდროდ უკავშირდებოდა, ერთი მხრით, დაშლილი პოლიტიკური მთლიანობის აღდგენის აუცილებელი საკიროების შეგნებას და, მეორე მხრით, ირან-თურქეთის ბატონობისაგან განთავისუფლების მისწრაფებას.

საქართველოს ერთიანობის აზრის განმტკიცებას ხელი შეუწყო მეჩვიდმეტე საუკუნის პირველ ნახევარში მომხდარმა დიდმა ისტორიულმა ამბებმა (ქართლ-კახეთის შეუპოვარი ბრძოლა ირანის ბატონობის წინააღმდეგ, — შაჰ-აბაზის შემოსევანი). ამ ამბებთან დაკავშირებით მოწინავე ქართველებს, მათ შორის კახთა მეფეს თეიმურაზ I-ს, ქართლის მეფეს ლუარსაბსა და სხვა მრავალს, პოლიტიკურად დაქუცმაცებული ფეოდალური საქართველოს ვიწრო, კუთხური მიჯნების გადალახვა უხდებათ. ამის შედეგად დასავლეთ საქართველოში ამ დროს არა ერთი „აღმოსავლელი“ ქართველი მოღვაწეობს: მაგ., ნიკიფორე კახი (ჩოლაყაშვილი 1585—1658), რომში 1629 წლის ქართული ნაბეჭდი გამოცემების ტექსტების ავტორი, პირველი ქართული (მხედრული) შრიფტის ჩამოსხმის მონაწილე, იერუსალიმის ქართველთა მონასტრის განმაახლებელი, ენერგიულად ავრცელებს სწავლა-განათლებას იმერეთსა, სამეგრელოსა და გურიაში¹. XVIII საუკუნის პირველ ათეულ წლებში აღმოსავლეთ საქართველოში თვალსაჩინო კულტურულ მოღვაწეობას ეწევა გურიიდან მეჩვიდმეტე საუკუნის 70-იან წლებში მოსული ოთარ, იგივე ონოფრე მაკუტაძე².

კუთხური განკრძოება აღარ არსებობს, მაგ., ქართლის ნეფისა შაჰნავაჯაზის ძის, არჩილისათვის, რომელიც 1604—1675 წწ. კახეთის მეფედ ზის. ხოლო მომდევნო ოცეული წლის განმავლობაში ამაოდ იბრძვის იმერეთის ტახტის დაუფლებისათვის. მწირობაში მყოფი არჩილი ერთნაირი გულისტკივილით ნატრობს თავისს „გამზრდელ-გაზრდილებს“, რომელნიც არიან:

„კა ამყოლ-მუსაიფები, მოლხინე, თან-მოლიმილნი;
იმერნი, კახნი, ქართველნი, ვისითა მქონდა ქადილნი“.

¹ კ. კეკელიძე, ნიკიფორე ირბაზი, გვ. 139 (ლიტერ. შემკვიდრ.).

² Г. Н. Гусняшин, Пешские монастыри Давид-Гарелии, Т., 1918, გვ. 96—107.

ამგვარადღე, არჩილი, როცა საქართველოს ფეოდალური საზოგადოების ზნეობრივ დაქვეითებას აღნიშნავს, მარტო აღმოსავლეთ საქართველოს კი არ გულისხმობს, არამედ პოლიტიკურად დაშლილი საქართველოს სხვადასხვა კუთხეს ჩამოთვლის: „იმერეთს, ოდიშს, გურიას, კახეთსა ანუ საქართლეთ (ე. ი. ქართლს)“, რომელთა საზოგადოებრივ ცხოვრებასთან მჭიდროდ დააკავშირა არჩილი პოლიტიკურმა ამბებმა.

აღმოსავლეთისა და დასავლეთ საქართველოს ბედ-იღბლისადმი თანაბარი გულისხმიერება გამოსკვივის ს.ს. ორბელიანის დიპლომატიურ საქმიანობაშიც. საბა წინასწარ შეთანხმებულია დასავლეთ საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქთან და დიპლომატიური მოლაპარაკებების დროს მისი დანაბარების შესრულება თავის მოვალეობად მიაჩნია¹.

უნდა ითქვას, რომ, საერთოდ, საბას უნაყოფო და იმთავითვე განწირული დიპლომატიური მისია განსაკუთრებული სიცხადით ამეღიანებს ვახტანგის, საბასა და ქართლის სხვა დიდ მოღვაწეთა პოლიტიკურ ზრახვებს. კერძოდ, საბას ცნობილი „მოხსენება“ მოწმობს, რომ ამ დროს მიზნად დასახული ყოფილა არა მარტო საქართველოს პოლიტიკური შემოკრება და ეკონომიურად გამთვლება, არამედ მთელი კავკასიის (ჩრდილო-კავკასია, ჩერქეზეთი, საშამხალო) გაერთიანება საქართველოს ჰეგემონიით, აღმოსავლეთთან ვაჭრობის გაცხოველების პერსპექტივითა და სხვ².

საყურადღებოა, რომ ჩრდილოეთ კავკასიის ხალხებთან დაკავშირების გზით ირანის ბატონობის შემუსვრა ჯერ კიდევ არჩილისა და გიორგი XI-ის პოლიტიკურ გეგმებში შედიოდა (იხ. ზემოთ „პოლიტიკური მდგომარეობა“).

ვახტანგს, როგორც ჩანს, მშვენიერად ესმოდა მტკიცე სახელმწიფოებრივი ხელისუფლების შექმნის მნიშვნელობა დასახული გეგმების წარმატებით განხორციელებისათვის. ამას მოწმობს მცველთა რაზმის ორგანიზაცია და ვახტანგის სხვა ღონისძიებანი.

ვახტანგის ცნობიერებაში ჩამოყალიბებული ყოფილა აგრეთვე სათანადო თეორიული მოსახრებებიც მტკიცე ხელისუფლების შექმნის აუცილებლობის შესახებ. „სამართლის წიგნის“ წინასიტყვაობაში ვახტანგი ამბობს: „საქართველოს მეფენი ბევრჯელ დიდად ამალეზულნი და ნებისაებრ თვისისად ბრძანებულან და ბევრჯელ უამთა და დროთა ცვალებით ასრე დამდაბლებულან, რომე ოდენ სახელათ „მეფე“ რქმევიან, თორემ მართებული არა უქნევიანებიათ რა: როგორც ყმათ სდომებიათ, ისრე უსამართლებიათ და ურიგებიათ“³.

ვახტანგის „შესავალის“ ეს ნაწყვეტი მოწმობს, რომ სიყრმიდანვე საქართველოს ისტორიის ფაქტებს გაცნობილი ვახტანგი სწორ და ფხიზელ დასკვ-

¹ მ. თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, თბ., 1904, გვ. 313, 323.

² იქვე, გვ. 320—321, 323: „(საფრანგეთის) მეფისათვის გადასაცემად საბამ წარადგინა ერთი-ერთი დაწერილი მოხსენება“; ერთი სხვა მოხსენება, საბას ნალაპარაკების თანახმად შედგენილი (1714 წ. 25. IV), შეეხება საქართველოს მისიონს და ფრანგთა ვაჭრობის საქმეს საქართველოსა და სპარსეთში. — თამარაშვილს მოაქვს მხოლოდ „მისიონის“ შესახებ მოხსენება, ვინაიდან მას სურს „ფრანგთა“ და, საერთოდ, დასავ. ევროპის ინტერესი საქართველოსადმი უანგარო დანმარების სახით წარმოავლიდინოს.

წამდე მისულა. იგი ამბობს: „ამისი (ესე იგი მეფის უფლების დაცემის) მომსწრები თვითონ მეცა ვარ და სხვანი მრავალნი, ხნით ჩემსა უფროსნი არიანო“. აქედან ვახტანგი დაასკვნის: „თუ მეფეს მეფობა შეეძლოს, ქნას; თუ არა... შეუილებლად მეფობას უქნელობა სჯობს და ხელის აღებაო“.

ვახტანგის გაგებით ქართლის მეფის ხელისუფლების სიმტკიცეს ორი გარემოება აცლის ნიადაგს: ირანის ძალადობა და „ყმების“ (ფეოდალების) ურჩობა. ყენის ძალადობის შესახებ ვახტანგი მოკლედ (დიპლომატიურად) აცხადებს: „ამას არა გაეწყობის რაო“. სამაგიეროდ, ყმების (იგულისხმე — ფეოდალების) ურჩობას, ვახტანგის აზრით, მეფე სასტიკად უნდა შეებრძოლოს და, თუ მათ ვერ მოერია, სულაც აიღოს ხელი მეფობაზე („რომე ყმათაგან ვერ იქმოდეს მეფობას, — ხელი აიღოს“).

მხატვრული ლიტერატურის მეგლები

განსაკუთრებული სიყვადით მკვლავნდება ახალი იდეები მხატვრული ლიტერატურის ძეგლებში.

ის დიდი გონებრივი მოძრაობა, რომელსაც ჩვენ პირობითად ქართულ აღორძინებას ვუწოდებთ, ერთბაშად არ წარმოქმნილა; იგი თანდათანობით ვითარდებოდა მრავალი ათეული წლის მანძილზე. ამ მოძრაობასათვის (ისე, როგორც ყოველგვარი ზედნაშენური მოვლენისათვის) მკაცრად გარკვეული ქრონოლოგიური მიჯნების დადგენა შეუძლებელია. სამაგიეროდ შესაძლებელია მისი (აღორძინების პერიოდის) სრული გაფურჩქვნისა და უმწვერვალესად განვითარების მითითება: ეს არის XVII საუკუნის ბოლო ათეული წლები და XVIII საუკუნის პირველი ნახევარი.

როგორც ვხედავთ, ეს პერიოდი თავისი უდიდესი და უმწვერვალესი ნაწილით ვახტანგისა და მის თანამედროვეთა მოღვაწეობის წლებს ემთხვევა. ამავე დროს „აღორძინების“ პერიოდის უდიდესი პიროვნებანი არიან: არჩილი, სულხან-საბა ორბელიანი, ვახტანგი, ვახუშტი და დავით გურამიშვილი.

ხსენებული ჯგუფის ლიტერატურულ შემოქმედებას მკვეთრად გამოხატული იდეურობის ბეჭედი აზის. არჩილის, სულხან-საბასა და დავით გურამიშვილისათვის არ არსებობს პოეზია-დატკობა, „ხელოვნება ხელოვნებისათვის“.

აღორძინების ლიტერატურაში ცნობილია „არჩილიანის“ მამხილებელი და მომწოდებელი ხასიათი. პოეტს კარგად ესმის და ღრმად სწამს სიტყვიერი და წერილობითი პროპაგანდის დიდი ძალა:

„სხვათაც მოუწოდ სასწავლად,

ვარ მათი მალლად მხმობარი“-ო, ამბობს ის¹.

როცა „არჩილიანში“ ავტორი გიორგი სააკაძის პატრიოტულ თავგანწირვას აღნიშნავს, ამბობს:

„ეცე საქმე მოურავმა უცხო ჰქმნა და საკვირველი“-ო

და შემდეგ მიმართავს თანამემამულეთ მოწოდებით:

¹ ციტირებულია ა. ბარამიძის გამოკვლევაში ჩართული ციტატის მიხედვით. არჩილიანი, II, თბ., 1937, გვ. XXXII.

„სჯულისა და ქვეყნისათვის რა იქნების, რასაც ჰყოფდეთ?

აწ ეს ქენით, ქართველებო! ანდერძივით შვილთ ეტყოდით-ო“.

„არჩილიანში“ თეორიულად მაინც დაძლეულია მეფური ქედმაღლობა.

(„მეფეს გვირგვინი ვერ ბრძენ-ჰყოფს...“) და, საერთოდ, წოდებრივი ყოყოჩობა („ნურც ვიქვებთ მამა-პაპასა, ბრიყვი ვიყვენთ თუ გვარიან“).

არჩილისათვის შეუმჩნეველი არ რჩება ფეოდალური წყობილების შიგნით გამეფებული სოციალური და ეკონომიური უსამართლობა-უთანასწორობა; ამის გამო პოეტი საყვედურით მიმართავს წუთისოფელს: „ზოგს ამდენს მისცემ, სოფელო, რიცხვსა არ შეაგებინებო“, ზოგი კი „სიყმილით (შიშშილით) მომყნარი გყავსო“.

არჩილისათვის უცხოა ფეოდალური მსოფლმანედველობისათვის დამახასიათებელი თაკილობა ფიზიკური შრომისა; მისი (არჩილის) რწმენით:

„მუშაკობა კარგი ზნეა“...

„ბარვა, წინევა, ხენა და თესვა,

მკის და სთელისა მის-მის ღრობა“.

რაკი არჩილი სასოფლო-სამეურნეო საქმიანობის სხვადასხვა სახეს პატივისცემით იხსენიებს, ბუნებრივია, რომ იგი ერთგვარად მშრომელი გლეხის გადამეტებული ჩაგვრის წინააღმდეგ ილაშქრებს და მკვეთრი მხილებით მიმართავს უგუნურ მებატონეებს:

„გლეხთა მიმძლავრებთ, ვერ გაიმრავლებთ

მონახოქს მათსა, ვის აამებთა?!“ (არჩილიანი, 1, გვ. 242).

უგუნური ექსპლოატაციის წინააღმდეგ არის აგრეთვე მიმართული არჩილის მოწოდება:

„გლეხს ძალი მოაშორეთ!“ (არჩილიანი, 1, გვ. 50).

არჩილს კარგად ესმის, რომ გლეხის უმოწყალო, ყაჩაღური ცარცვა საზიანოა როგორც ფეოდალის მეურნეობისათვის, აგრეთვე სახელმწიფოსთვის, რომლის კეთილდღეობის საფუძველს გლეხობა წარმოადგენს. ამიტომ ათქმევინებს ის ბაადურ¹ცივიშვილს სამხედრო თათბირის დროს:

„თუ ამოსწყდეს გლეხი-კაცი, საქართველო დაძაბუნდაო“.

რა თქმა უნდა, არჩილს აქ დიდი ფეოდალისა და ფეოდალური სახელმწიფოს სწორად გაგებული ინტერესები ალაპარაკებს¹.

ამ თვალსაზრისით საყურადღებოა, რომ იგივე არჩილი მეამბოხე მონას სასტიკი სასჯელის ღირსად სთვლის.

მიუხედავად ამისა, არჩილის აღნიშნული მოწოდებანი იმ დროისათვის მეტად ახალ და პროგრესულ მოვლენად უნდა ჩაითვალოს. თუ მოვიგონებთ არჩილის დიდ დამსახურებას აღზრდის პრობლემის, საქართველოს ისტორიისა და სხვ. დამუშავებაში, ჩვენთვის ცხადი გახდება, რამდენად ფართოდ განიხილა არჩილმა იმდროინდელი საქართველოს სინამდვილის საჭირობათა საზოგადოებრივი საკითხები. შესანიშნავია, რომ არჩილმა შეგნებულად უარყო

¹ საქართველოს ისტორია, 1, 1948, გვ. 365—367.

აღმოსავლური ფანტასტიკა და ქართველი მკითხველი საკუთარი ქვეყნის სი-
ნამდვილისკენ მიაბრუნა¹.

„არჩილიანი“ თავისი შინაარსით ნამდვილ პუბლიცისტურ ხასიათს ატა-
რებს. ავტორის მომწოდებელი სიტყვა მიზნად ისახავს ქართველი საზოგა-
დოების დარაზმვას მოწინავე იდეების ჩაგონების გზით. არჩილის შემოქმედე-
ბის ეს დამახასიათებელი მხარე, როგორც ჩანს, თანამედროვეთა მოთხოვნი-
ლებას საესებით აკმაყოფილებდა და დიდ მოწონებას იწვევდა, რასაც, სხვათა
შორის, მოწმობს ვახტანგის გამონათქვამი:

„მეფის არჩილის სასჯელი სწავლაა დაუცხრომელი“².

თავისი მაღალი იდეურობით არჩილის შემოქმედებას ენათესავება მისი
უმცროსი თანამედროვისა და ბიძაშვილის (დედის მხრით) სულხან-საბა ორ-
ბელიანის მხატვრული შემოქმედება. მაგრამ ამ ორ შესანიშნავ ადამიანს შო-
რის განსხვავება კიდევ უფრო დიდია: არჩილი მოლექსეობაშია ც პროზაიკოსად
გამოიყურება, ს. ს. ორბელიანი კი პროზაულ შემოქმედებაშია ც კემშარტი
მხატვრისა და პოეტის უნარს ამჟღავნებს.

ზემოთ ჩვენ არა ერთხელ შევეხეთ ს.ს. ორბელიანის „სიბრძნე სი-
რუის წიგნის“ საყურადღებო პედაგოგიურ აზრებს და ამ კრებულში წარმოდ-
გენილ სასწავლო მასალას. ცნობილია, რომ ამ კრებულის დაწერით ავტორმა
ქართული მხატვრული პროზის ოსტატის სახელი მოიხვეჭა; მართლაც, სწო-
რედ ამ ნაწარმოებში აღდგა და განვითარების ახალ საფეხურებს მიაღწია
თითქმის ხუთასი წლით მივიწყებულმა ქართულმა მხატვრულმა პროზამ, ერთ-
ნაირად განმაცვიფრებელმა თავისი სიცხადით, სისადავითა და სიმსუბუქითაც.

მიუხედავად მაღალი მხატვრული ღირსებებისა, ნოველების ამ კრებულს
ჩვენ არ განვიხილავთ, როგორც მხოლოდ მხატვრული ნაწარმოებების კონას:
ავტორმა საგანგებოდ სასწავლოდ შეარჩია ისინი და თავის ნაწარმოებს სა-
ბავშვო ენციკლოპედიის ხასიათი მისცა. ელემენტარულ ცოდნათა ეს კონა,
სახალისო ანეკდოტების თხრობის სახით წარმოდგენილი, ქართლის სამეფოს
რეალურ ყოფასაც ასახავს. თავის ნდიდარ, ცელქ ფანტაზიას ქაბუკმა სულ-
ხანმა ფხიზელი აზრის ლაგამი ამოსდო და „სიცრუე“ (ფანტასტიკა) „სიბრძ-
ნის“ სწავლების საშუალებად გამოიყენა.

ვაქართა და დიდ-ვაქართა თავგადასავლისა და ამბების სიმრავლე, ფარ-
თოდ მოხაზულ გეოგრაფიულ არეზე გაშლილი მოქმედება, ფეოდალური კარ-
ჩაკეტილობისათვის უჩვეულო და ახალი მოძრაობისა და მიმოსვლის ამბების
სიმრავლე—განსაკუთრებული სიძლიერით გვაგრძნობინებს „სიბრძნე სიცრუეში“
ასახულ ეპოქას.

გეოგრაფიული ჰორიზონტის ფართო გასაქანი შორეული მოგზაურო-
ბისადმი იმ საყოველთაო ინტერესის ამსახველია, რომლითაც შეპყრობილნი
იყვნენ აღორძინების პერიოდის მოწინავე ადამიანები, მათ შორის, დაწინაუ-
რებული ქართველობაც.

¹ აღ. ბარამიძე, არჩილის შემოქმედება, „არჩილიანი“, II, თბ., 1937, გვ. XVII.

² იქვე, გვ. XXXII, სქოლიო.

მიუხედავად თხრობის წმინდა ეპიკური ხასიათისა, მკითხველი საბას არაკებში განუწყვეტლივ გრძნობს განათლებული ავტორის მეტად საინტერესო პიროვნებას, იმდროინდელ „ახალ ადამიანთა“ წარმომადგენელს, რომელიც ჯერ კიდევ ფეოდალიზმის ეპოქაში გულისხმვიერებით აღიქვამს ბურჟუაზიული ეპოქის ნიშნებს და ახალი, მოწინავე, პროგრესული იდეების მქადაგებელი ხდება.

ქაბუჯი ავტორი—სულხან ორბელიანი იგავ-არაკებში სიცოცხლის დაუჩრდილავი სიხარულით სავსე ადამიანად წარმოგვიდგება. მისი ნათელი აზროვნება თავისუფალია. რელიგიური არტახებისაგან და ყოველგან „საერო“ განწყობილებას ამჟღავნებს; იგი არა თუ მეფეებს არ ეპუება („ერთი მეფე იყო, ღმერთობას ჩემულობდა“ და სხვ.), არამედ თვით ღმერთსაც თამამი, მამხილებელი სიტყვით მიმართავს („დიდად მოწყალე ბრძანდები, მაგრამ ვიერემ კაცს სისხლს არ დაათხევინებ, არას მისცემო“).

ამ ნაწარმოებს აღზრდის პრობლემასთან ერთად ერთი სხვა პრობლემაც აქვს დასახული: აქ ერთმანეთისათვის დაპირისპირებულია უკუღურესი დაეკვეება (სკეპსისი—რუქას სახით) და ნათელი, იმედიანი განწყობილება (ლეონისა და ჯუმბერის სახით). უპირატესობა ამ უკანასკნელისათვის არის მინიჭებული.

ს.ს. ორბელიანის დამსახურება ქართული მხატვრული ლიტერატურის განვითარების საქმეში მხოლოდ „სიბრძნე სიცრუის“ დაწერით არ ამოიწურება. როგორც პროფესორი ა. ბარამიძე ამბობს: „შეიძლება დაბეჯითებით ითქვას, რომ სულხან-საბა ორბელიანმა პირველმა შეანჯრია ქართული ლექსის ძველი ნორმების ციხე-სიმაგრე. ის მოგვევლინა, როგორც პირველი სერიოზული და ნაყოფიერი რეფორმატორი ქართული ლექსისა“.

„ქილილა და დამანა“ საბამ ჩაურთო ქართული ლექსთწყობისათვის სრულიად ახალი ფორმის ლექსები: მრჩობლენი, რვეული, წყობილი, შეწყობილი, შერეული და სხვ. კლასიკური შაირის, ჩახრუხაულის, ფისტიკაურისა და ძაგნაკორულის გამოყენების დროს იგი ხსენებული ფორმების ახალ ვარიაციებს იძლევა და ახალ, ორიგინალურ ფორმებს ქმნის. „ს.ს. ორბელიანის ნოვატორულ გზას გაჰყვნენ ვახტანგ VI, მამუკა ბარათაშვილი, დავით გურამიშვილი და სხვ.“¹

პირადად ვახტანგს მეთვრამეტე საუკუნის ქართული მხატვრული ლიტერატურის განვითარების საქმეში არამცირედი დამსახურება მიუძღვის. მის კალამს ეკუთვნის ლირიკული ლექსებისა და პოემების საკმარისად დიდი რაოდენობა².

თავისი ბიძის, არჩილის მსგავსად ვახტანგს პოეტობა სამეფო საქმეთაგან იძულებითმა მოცლამ დააწყებინა („რა ექნა! შაირი მით ვიწყე. საქმე დაძ-

¹ „ქილილა და დამანა“. იგავ-არაკები, ქართულად გადმოღებული ვახტანგ VI-სა და ს. ს. ორბელიანის მიერ. აღ. ბარამიძისა და პ. ინგოროყვას რედაქციით, თბ., 1949, გვ. 19.

² ვახტანგ VI, ლექსები და პოემები, აღ. ბარამიძის რედაქციით და შენიშვნებით, თბ., 1947.

ვირდა საქენლად“. არჩილი). უცხო მხარეს გადაკარგული ვასტანგის ლექსებს ღრნა სევდის ბეჭედი აზის.

ვახტანგმა ქართულ ლიტერატურას თავისი მთარგმნელობითი მოღვაწეობით განსაკუთრებით დიდი აწვავი დასდო. მისი თაოსნობით, ბრძანებითა და პირადი მონაწილეობით თარგმნილ თხზულებათა შორის შესანიშნავია მსოფლიო ლიტერატურის იშვიათი ძეგლის ინდურ არაკთა დიდი კრებულის „ქილილა და დამანას“ თარგმანი. ვახტანგის დაუცხრომელი მზრუნველობით ეს თარგმანი ბოლომდის იქმნა შესრულებული და ზეენამდე ორი სხვადასხვა რედაქციის სახით მოაღწია¹.

ერთ-ერთმა რედაქციამ, სახელდობრ, მხატვრული პროზის შესანიშნავი ოსტატის სულხან-საბას შრომით „გაჩაღხულმა“, ქართული ორიგინალური წაწარმოების ელფერი მიიღო და დიდი პოპულარობა მოიპოვა.

„ქილილა და დამანას“ თარგმანის უმეტესი ნაწილი ვახტანგმა ირანში იძულებითი ყოფნისა და პატიმრობის პირობებში შეასრულა.

თარგმანს მან დაურთო შესანიშნავი „ანდერძი დიდს ქირსა შინა მყოფის მეფის ვახტანგისა“. ხსენებული „ანდერძი“, რომელსაც 1889 წ. გამოცემის 11—13 გვ. უქირავს, მრავალმხრივ საყურადღებო ისტორიულ-ლიტერატურულ ძეგლს წარმოადგენს. აქ ვახტანგი ჩვენ წინაშე დგას, როგორც თავისი დროის შესანიშნავი მეცნიერი-რედაქტორი.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ამ პატარა ანდერძში ვახტანგის ფიზიკური კეუა და მეცნიერული კვლევის დიდი უნარი გამოსკვივის; მასში ჩაქსოვილია ირანს უპატიოდ მჯდომი ენერგიული მოღვაწის მწუხარე განწყობილებაც:

„ჩემი ქირი ქვას ჰქონებოდა, დადნებოდა. ჩემი ფიქრი და ნაღველი ზღვის ალაგს აავსებდაო“, პგოდებს იგი.

„ღანესა ვარ უნათლოსა...აღსა ვზივარ ცეცხლისასაო—მოსთქვამს ვახტანგი სხვა ადგილას.

ცნობილია, რომ ჩინებულმა სტილისტმა ს. ს. ორბელიანმა ვახტანგის თარგმანი მკაცრი კრიტიკის ქარცეცხლში გაატარა. აქ გამოძვლანდა საბასა და ვახტანგის ურთიერთმიმართება, როგორც წინა და მომდევნო თაობის ორი შესანიშნავი წარმომადგენლის: გაბედულ ნოვატორს ვახტანგს კულტურულ მუშაობაში გვზი მუდამ პოპულარიზაციაზე უქირავს. მას არ ეთაკილება ენის ვულგარიზმები—არა იმიტომ, რომ არ ესმოდეს დახვეწილი ლიტერატურული ენის უპირატესობა, არამედ იმიტომ, რომ იგი, უპირველეს ყოვლისა, ცოდნის ფართოდ გავრცელებაზე ფიქრობს.

ალარ შეეჩერდებით მე-18 ს. ყველაზე პოპულარული პოეტის—დ. გურამიშვილის ლიტერატურულ მემკვიდრეობაზე, რომლის შემოქმედებაც ვახტანგის პოლიტიკის დიდი მარცხის (მე-18 ს. 25—30 წლების) შემდეგ ჩამოყალიბდა. არჩილის, ს. ს. ორბელიანისა და ვახტანგისდროინდელი პოეტების იდეოლოგიურ პოზიციებზე მდგომი გურამიშვილის შემოქმედება ვახტანგის

¹ დაწვრილებით იხილე პროფ. ალ. ბარამიძის „ქილილა და დამანას“ 1949 წ. გამოცემისათვის წამძღვარებული წინასიტყვაობა, გვ. V III—IX.

ეპოქიდან მომდინარეობს. მაგრამ მთლიანად აღებული, იგი ემიგრანტულ განწყობილებას ასახავს და ჩვენს საკვლევ საგანს უშუალოდ არ უკავშირდება.

ამ ნარკვევში ზოგადად მიმოხილული ვახტანგისდროინდელი მეცნიერებისა და მხატვრული ლიტერატურის არაჩვეულებრივად სწრაფი და ფართო განვითარება 1722—1724 წწ. დატრიალებულმა პოლიტიკურმა ანგეზომ შეაფერხა. მაგრამ ის ძლიერი ბიძგი, რომელიც ვახტანგის ეპოქამ ახალი ქართული კულტურის მშენებლობას მისცა, ერთბაშად და მთლიანად 1723—1740 წწ. საშინელმა ნგრევამ და სისხლისღვრამაც ვერ შეაყენა.

სამაგიეროდ, დიდი პოლიტიკური მარცხი, რომლის შედეგად ვახტანგი და მის თანამედროვეთა მთელი ჯგუფი რუსეთში გადაიხვეწა, ვახტანგის ეპოქასა და მომდევნო ეპოქას შუა მკვეთრ ზღვარად დაიდო.

ჯერ კიდევ სამშობლოდან შორს მყოფი ვახუშტი ამჩნევს საქართველოს კულტურული ვითარების საგრძნობლად შეცვლას ოციოდე წლის მანძილზე: „არს ჟამი რაოდენიმე—არაღარა ისახელების ცოდნა, თვნიერ წიგნის კითხვისა და წერისა, გალობა-სიმღერისა და სამგედროსაგან კიდე და ჰგონებენ დიდ მცოდინარობად“—ო, ანბობს ვახუშტი (აღწერა საქართველოსა, 1941, თბ., გვ. 32).

აქ ვახუშტი აღნიშნავს არა მარტო სწავლა-განათლების დონის დაქვეითებას მე-18 ს. 40-ან წწ. საქართველოში, სადაც განათლება წერა-კითხვის, გალობა-სიმღერისა და სამხედრო ვარჯიშობის ცოდნით შემოფარგლულა, არამედ იმასაც, რომ შეცვლილა თვით წარმოდგენა ცოდნის შესახებ: ელემენტარული ცოდნა დიდ ცოდნად ყოფილა მიჩნეული.

ვახტანგისდროინდელი კულტურული საქმიანობის განსაკუთრებულ მაღალხარისხოვნობას გრძნობს ანტონ კათალიკოსი. თავისი გრამატიკის ერთ-ერთ შესავალში, სადაც ის იხსენიებს ვახტანგისა და სხვათა ლეაწლის გრამატიკული ძიების დაწყების საქმეში, ანტონი ვახტანგის კულტურული მოღვაწეობის საყურადღებო შეფასებას იძლევა:

„ენება უკუშ მეფესა ვახტანგს, ძესა ლეონისასა, პოვნაჲ ამის წიგნისა (გრამატიკის),—ამბობს ანტონი,—და მრავალი რამეჲ ძიება უყოფიეს. რამეთუ ფრიად მოსწრაფე იყო მეფე იგი, რათა მეცნიერებისა ნათლისა მიმართ მიიზიდამცა სამეფოჲ თვისი; და ამას ზედა შემოწმების მთელი საქართულოჲ; რამეთუ უწყოდა საკვირველმან, რომელ მეცნიერებისა ახლისა შემოსითა მიიყვანდა ერსა თვისსა მისდამი, „რომელი მყოფ არს ნათელსა მიუწოდომელსა“¹.

ამ დახასიათებაში ყურადღებას იპყრობს დაუფარავი აღტაცება, რომელსაც გამოთქვამს ვახტანგის მიმართ მისი ძმის, დაუძინებელი მტრისა და მოწინააღმდეგის იესე მეფის შვილი—ანტონი. ოჯახური მტრობა არ უშლის მეცნიერ კათალიკოსს ვახტანგის ლეაწლის ობიექტურად დანახვასა და ღირსეულად შეფასებას. ვახტანგის საქმიანობაში ანტონი ცოდნა-მეცნიერების ფართოდ გავრცელების არაჩვეულებრივად ინტენსიურ მისწრაფებას სჭერტს.

¹ ხ უ რ ა ბ შ ა ნ შ ო ე ა ნ ის გრამატიკის აღ. ცაგარლისეული გამოც., სბ, 1891. გვ. XIII.

ამ შეფასებისას ანტონს თითქოს თავისთავად, გულის სიღრმიდან აღმოხდება ვახტანგის მიმართ ეპიტეტი „საკვირველი“ („უწყოდა საკვირველმან“).

სწორად ესმის ანტონს აგრეთვე ვახტანგის როლი ეროვნული რელიგიის გაძლიერებაში, საეკლესიო საქმეების მოწესრიგებაში. ანტონის გაგებით ვახტანგის განმანათლებელ პოლიტიკას, რომელსაც ქართული კულტურა ვიწრო რელიგიური ფარგლებიდან გამოჰყავდა, ამავე დროს ეროვნულ-რელიგიური მიზნები ჰქონდა დასახული.

ვახტანგისდროინდელი კულტურული მოძრაობის მართლაც რომ საკვირველი სიღრმე და ცხოველმყოფელობა იმაშია მკლავდება, რომ, როგორც ვთქვით, ეს მოძრაობა 1720—1724 წწ. დიდმა ისტორიულმა განსაცდელმა ცვერ შეაჩერა. რუსეთს გადახვეწილი მოწინავე ქართველები განაგრძობენ მეცნიერულსა და ლიტერატურულ მუშაობას, რომლის გარეშე არსებობა მათ არ შეუძლიათ. 1737 წლიდან მოსკოვში ქართული სტამბაც იწყებს მოქმედებას და შეიდიოდე წლის განმავლობაში (1737—1744) მშობლიურ ლიტერატურაა მნიშვნელოვანი გამოცემებით ამდიდრებს.

მაგრამ სიახლისა და პროგრესულობის ის განსაკუთრებული იერი, რომელიც ვახტანგისდროინდელ კულტურულ საქმიანობას ახასიათებს, სიცოცხლის ნებისყოფის ის საოცარი ძალა, რომელიც ამავე საქმიანობას განასხეავებს, უცხოელ დამპყრობთაგან ერთხელ კიდევ ათეული წლობით ნარბეცი ქვეყნისთვის ერთადერთი და განუმეორებელი რჩება.

ვახტანგის საეკლესიო პოლიტიკა და სტამბის მოწყობა

„საქართველოს ერთიანად გამაჰმადიანება მოელის და დიდ განსაცდელშია“ (ს. ს. ორბელიანის 1714 წლის მოხსენებიდან).

ვენ დავინახეთ, რამდენად ღრმად და ფართოდ შეეხო ვახტანგის და მის თანამოღვაწეთა განმაახლებელი საქმიანობა საქართველოს, უმთავრესად—ქართლის, ცხოვრების ყოველ მხარეს¹. კერძოდ, საქართველოს ლიტერატურულ-ცხოვრებაში ეს საქმიანობა აღინიშნა ისეთი წერილობითი ძეგლების შექმნით, როგორცაა ვახტანგის სამართლის წიგნი და სამართლის დიდი კრებული, სულხან-საბა ლეჟიანი, მისივე „სიბრძნე სიცრუისა“, „სწავლულ კაცთა“ კომისიის საისტორიო თხზულებანი, ულულუბეგის ვარსკვლავთა კატალოგის ქართული თარგმანი, „ქილილა და დამანა“ და სხვ.

ყურადღებას იპყრობს ის გარემოება, რომ არც ერთ ამ თხზულებათაგანს არ ღირსებია ვახტანგის დროს ბეჭდვითი გზით გამოქვეყნება და რომ ის ოციოდე გამოცემა, რომლებმაც ჩვენამდის მოაღწია, მცირეოდენი გამოცემისაა გარდა, რელიგიური შინაარსის არის.

ხომ არ გვაძლევს ეს გარემოება უფლებას განვიხილოთ ვახტანგის სტამბის საქმიანობა, როგორც მხოლოდ ქრისტიანული რელიგიისა და ეკლესიის ავტორიტეტის გასამტკიცებლად მომარჯვებული საშუალება? ასეთი თვალსაზრისი სრულიად მცდარი და შეუწყნარებელი იქნებოდა.

ამ შემთხვევაში, უპირველეს ყოვლისა, უნდა გვახსოვდეს, ვინ შემოიღო საქართველოში სტამბა და რა გეგმებს უკავშირდებოდა წიგნის ბეჭდვის ოსტატობის დანერგვა ქართლის ცენტრში—თბილისში.

ჩვენ ვიცით, რომ თბილისის სტამბის გამართვის ინიციატივაც და სტამბის მოწყობის იდეის განხორციელებაც ეკუთვნის ვახტანგს², რომელიც 1703 წლიდან ქართლის პოლიტიკის საქმეშიპყრობელი გახდა და ენერგიულად შეუდგა დასახული სახელმწიფოებრივი გეგმის სისრულეში მოყვანას.

ის გარემოება, რომ ვახტანგმა 1707—1708 წწ. „ზრამითა ფრიადითა და წარგებითა მრავალთა საფასეთათა“ მოიყვანა მესტამბე და სტამბა გააქეთა, მოწმობს, რომ სტამბის მოწყობა და წიგნების ბეჭდვა მას სახელმწიფოებრივი მიზნების წარმატებით განხორციელების ერთ-ერთ მძლავრ იარაღად მიაჩნდა.

¹ შტრ. საქართველოს ისტორია, 1, თბ., 1948, გვ. 366.

² ამაზე დაწერილებით ქვემოთ გვექნება საუბარი.

ამავე დროს, ცხადია, ვახტანგის სახელმწიფოებრივი საქმიანობა არა თუ გვერდს ვერ უვლიდა საეკლესიო სფეროს, არამედ, უპირველეს ყოვლისა, უნდა შეხებოდა სწორედ ეკლესიას, რომელიც უმჭიდროესად უკავშირდებოდა ფეოდალურ სახელმწიფოს. ეკლესია, მთელი თავისი ქრისტიანული იდეოლოგიით, ემსახურებოდა არა მარტო სასულიერო წოდების წარმომადგენელთა ინტერესებს, არამედ, საერთოდ, ფეოდალური ხელისუფლების გამტკიცების საქმეს.

საერო ხელისუფლების საეკლესიო საქმეებისათვის მზრუნველობაში სრულიად გარკვევით გამოსჰვევის ამ ხელისუფლების მისწრაფება: განამტკიცოს ეკლესია და გამოიყენოს იგი თავისი სიმტკიცის საიმედო ბურჯად.

აღსანიშნავია, რომ ვახტანგის რეფორმული საქმიანობა იმათიდანვე მოურიდებლად იჭრება კათალიკოსის კომპეტენციის სფეროში და მისთვის ჩვეული სისწრაფით აწესრიგებს მოშლილ საქმეებს.

ამის დამადასტურებელია ის ფაქტიც, რომ ვახტანგის სტამბის ოცი გამოცემიდან მხოლოდ ერთი, 1719—1720 წლის „კურთხევა ეკლესიისა“— გამოდის აღმოსავლეთ საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქის დომენტის ინიციატივითა და შტამპით. ყველა დანარჩენი გამოცემა იბეჭდება საერო ხელისუფლების სათავეში მდგომი პირის „შრომითა ფრიადითა და წარგებითა საფასეთათა“.

საერთოდ, საეკლესიო საქმეების მოწესრიგებას ვახტანგის მოღვაწეობაში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს. ვახუშტი საგანგებოდ აღნიშნავს, რომ ვახტანგი იყო „ღვთის მოშიში, სამღვდელთა პატივისცემელი, ჭვირვ-ობოლთა, გლახაკთა მიმცემელი, შემბრალე, ეკლესიათა ძაშენებელი, ხატთა და ჯვართა მაკობელი“ (ვახუშტი, გვ. 109).

მეორე თანამედროვე ისტორიკოსის—სეხნია ჩხეიძის თქმით ვახტანგი „თვით ქრისტიანე იყო და ქრისტეს სარწმუნოებაზე აღზრდილი. ინება საქართველოს სარწმუნოებაზედ გაძლიერება“.

ვახტანგის პოლიტიკურ ორიენტაციას (რუსეთისაკენ) ვახუშტი საქართველოში შერყეული ქრისტიანობის აღდგენისა და განმტკიცების იდეას უკავშირებს. როცა 1722 წ. ვახტანგს თითქმის ერთდროულად პოლიტიკურ მთარეველობასა და კავშირს სამი მოქიშვე ძლიერი სახელმწიფო სთავაზობდა, ვახტანგმა უარპყო მაჰმადიან სახელმწიფოებთან კავშირი—„განუტევა ყოველნი“ „და აღირჩია რუსთ მეფე, რაშეთუ ჰკონებდა განთავისუფლებასა ეკლესიათასა და ძალსა ქრისტიანობიასსა“—ამბობს ვახუშტი (გვ. 126). ამით ისტორიკოსი გვეუბნება, რომ ვახტანგი პეტრე I-თან კავშირის გაბმით, უპირველეს ყოვლისა, საქრისტიანო ეკლესიის აღდგენასა და გაძლიერებას იმედოვნებდა.

ამ შემთხვევაში ვახტანგს, რა თქმა უნდა, მარტო მორწმუნე ქრისტიანის რელიგიური მოტივები არ ამოძრავებდა. ეკლესია ფეოდალური სახელმწიფოს მთავარ ბურჯს წარმოადგენდა. და სახელმწიფოს აღდგენა-განმტკიცება ეკლესიისა და ქრისტიანობის აღდგენის გარეშე იმ დროს განუხორციელებელი ამოცანა იყო.

საყურადღებოა, რომ ქართული სახელმწიფოებრიობის საუკუნოებრივმა კრიზისმა ყველაზე მეკეთრად სწორედ საეკლესიო ორგანოების მოშლასა და

დაცემაში იჩინა თავი. დღესავით ნათელია, რომ სპარსულ-თურქულ ბატონობასთან ბრძოლაში ფეოდალური საქართველოს (კერძოდ, ქართლის) მოწინავე ადამიანები ძალადობით თავზე მოხვეულ მუსლიმანურ გავლენას უპირისპირებდნენ ძველი საქრისტიანო ქვეყნის ეროვნულ-სარწმუნოებრივი დამოუკიდებლობის იდეას.

ეს იმიტომ, რომ ფეოდალური შეზღუდულობის პირობებში ეროვნულ-სარწმუნოებრივი იდეა ერთადერთი გამაერთიანებელი დროშა იყო, რომელსაც, თითქოს, შესწევდა დარღვეული სახელმწიფოებრივი სხეულის იდეურად გამთელების ძალა.

ასეთი ბრძოლა იმდროინდელ ვითარებაში მით უფრო საიმედო იყო, რომ სინამდვილეში არსებობდა დაშლილი საქართველოს ეროვნულ-სარწმუნოებრივი ერთიანობა, რომელიც ზოგადად კულტურული და ყოფა-ცხოვრებით ერთიანობის შემცველიც იყო. შეიძლება ითქვას, რომ იგი არასოდეს არ გამქრალა, თუმცა შერყეული და დაზიანებული იყო. საჭირო იყო მისი წინ წამოწევა, განმტკიცება და მტერთან ბრძოლაში მპლავრ იარაღად გამოყენება. ოდესღაც დიადი კულტურული ტრადიციის მქონე ქართული ეკლესიის გამაერთიანებელი უნარის მთელი მნიშვნელობა მტერსაც მშვენივრად ესმოდა და სწორედ ამიტომ აქეთკენ მიმართავდა იგი თავისი მოქნილი პოლიტიკის საწერტელს.

მტრის ასეთი პოლიტიკის დამლუპველი გავლენა განსაკუთრებით თვალსაჩინო გახდა მაჰმადიანი მეფეების მფლობელობის პერიოდში (1632 წლიდან), როდესაც შაჰის ნაწყალობევი ჯილა გარეგნულად გამაჰმადიანებულ მეფეებს ირანის ტახტისა და ისლამის ერთგულებას აუალებდა, ხოლო მონობის უღელ ქვეშ ქედ-მოდრეკილი ქვეყნის სასიცოცხლო ინტერესები მას სრულიად საწინააღმდეგო მოქმედებისაკენ მოუწოდებდა.

ეს ორქოფული მდგომარეობა მით უფრო სამძიმო უნდა გამხდარიყო, რომ მე-17 საუკუნის II ნახევრიდან სპარსეთი შეუჩერებლად მიდიოდა ჩამორჩენისა და დაკნინების გზით. ცნობილია, რომ სპარსეთსა და ევროპას შუა თურქეთის ჩადგომამ ირანს უდიდესი ზიანი ზიაცენა: თითქმის მთლად გამოთიშა იგი საერთაშორისო სავაჭრო ქსელიდან და, საერთოდ, სავაჭრო (საერთაშორისო) ეკონომიური ურთიერთობიდანაც. ასეთ მდგომარეობაში მყოფი სპარსეთისათვის მიუწევდომელი იყო ევროპის ის ასალი აღმოჩენები, რომელთა გამოყენების გარეშე ვერც ერთი სახელმწიფო ჩამორჩენილ მდგომარეობას ვერ ასცდებოდა.

ხსენებულ გარემოებათა გამო სპარსეთის პოლიტიკური გავლენის სფეროში მონწყვედეულ, განახლების გზაზე დამდგარ აღმოსავლეთ საქართველოს ბუნებრივად უნდა აღძვროდა ჩამორჩენილობის ამ რკალიდან გამორთვისა და მოწინავე ქვეყნების რიგში ჩადგომის მისწრაფება. ასეთ მისწრაფებას აღრმავებდნენ და ძალას მატებდნენ სარწმუნოებრივი ხასიათის მოტივები.

ამ გარემოებათა გამო ბუნებრივია, რომ „განახლების პერიოდის“ დიდი შემკრებლობითი და აღმდგენელი მოღვაწეობა, უპირველეს ყოვლისა, ქართული ფეოდალური სახელმწიფოებრიობის ბურჯს—ეკლესიას უნდა შეხებოდა.

მაგრამ დაცემული ქართული ეკლესიის აღდგენა და ჯეროვან სიმბალეზე დაყენება ადვილი საქმე არ იყო. ვახუშტი აღნიშნავს, რამდენად ყოფილა მოშლილი ქართლში მაჰმადიანი როსტომის 26 წლის ბატონობის შედეგად თვით ძირითადი ქრისტიანული წესებია შესრულება: მისი ცნობით როსტომის დროს ე. წ. „ზიარების“ წესის შესრულება ქართველებს სამარცხვინოდ მიაჩნდათ, მაშინ როდესაც „ზიარების საიდუმლოება“ ქრისტიანობის ერთ-ერთ უწმინდეს და აუცილებლად შესასრულებელ წესს წარმოადგენდა. ჯერ კიდევ ვახტანგ VI-ის პაპა, შაჰნავაზი ცდილობდა „თვისსავე კვალსა მიეგო“ როსტომის დროს გარყვნილი და გადავარდნილი ქრისტიანული წესები. დომენტი II კათალიკოსის მეშვეობით შაჰნავაზმა კვლავ შემოიღო „აღსარებისა“ და „ზიარების“ მიღების წესი¹.

მაგრამ ქრისტიანული წესების გადავარდნა შედარებით ნაკლებ საზოგადოებრივ საფრთხეს წარმოადგენდა. ნამდვილი საშიშროება იმ შინაგან ზნეობრივ კრიზისში იმალებოდა, რომელმაც დიდი ხნიდან მოიცივა ქართველი საზოგადოების სხვადასხვა წრეები ფეოდალიზმის გახრწნასა და ისლამური ქვეყნების განუწყვეტელ, გამანადგურებელ შემოტევებთან დაკავშირებით.

რელიგიური მერყეობა და მისი შედეგები

რელიგიური მერყეობა იმდროინდელი ადამიანების ღრმა შინაგანი კრიზისის გარეგნულ გამოხატულებას წარმოადგენდა. ეს კრიზისი თანდათან უფრო და უფრო მრისხანე სახით მკლავდებოდა და ფეოდალური საქართველოს მოქალაქეობრივ ცხოვრებას სრულ განადგურებას უქადდა. ჩვენ ვხედავთ, რომ მე-17—18 სს. მიჯნაზე მდგომი ადამიანების შეგნებაში ექვს ქვეშე ყოფილა დაყენებული საქრისტიანო ეკლესიის ის ძირითადი იდეები, რომელთა დაცვისათვის სამშობლოს მტრებთან საუკუნეთა განძავლობაში უთანასწორო გმირული ბრძოლა წარმოებდა. განუწყვეტელი ონიანობის, მუდმივი შინაური შფოთვისა და მათი თანამგზავრი ნაირ-ნაირი უწყსობის, უსამართლობისა და უკანონობის მოწამე ადამიანებს ეკარგებოდათ არათუ „კაცთა შორის“ ქრისტიანული სათნოების, არამედ ელემენტარული სამართლიანობის რწმენაც კი, რასაც ბუნებრივად თან სდევდა დიდი დაეკეება თვით „უზენაესი“, „ღვთაებრივი“ და სხვ. სამართლიანობისა და კანონიერების არსებობაშიაც. მე-17 საუკუნის იმ პოლიტიკურმა გრივალმა, რომელმაც ქართლ-კახეთის აყვავებული ქალაქები და სოფლები ნაქალაქევად და „ნასოფლარებად“ აქცია, განადგურების კვალი ადამიანების გულსა და გონებაშიაც დასტოვა.

ჩვენ ვხედავთ, რომ ამ ადამიანების თვალში ეფემერული (მოჩვენებითი) გამხდარა „სულის უკვდავების“ რწმენა, ძალა დაჰკარგვია „ჯოჯოხეთისა“ და „მეორედ მოსვლის“ შიშს. და ვინაიდან მთელი ქრისტიანული მორალი „ღვთის შიშს“ ემყარებოდა, ფეოდალური საზოგადოების დიდი ნაწილის ზნე-

¹ ვახუშტი, საქართველოს ცხოვრება, თბ., 1913, გვ. 82.

ობრივი ფუძე შეირყა და აღვირახსნილ ვნებათა ღელვას შეუზღუდავი გასაქანი მიეტა.

სულხან-საბას ერთ-ერთ „სწავლაში“ ჩვენ განცვიფრებით ვკითხულობთ შემონაზვნებული მეცნიერის მიმართვას ურწმუნო სანწყისოსადმი:

„ჯოჯოხეთი არს, ჰოი, ცოდვილნო, უეჭველად! თუცა მრავალნი არიან, რომელნი არა ჯერან და ჰგონებენ, რომე, რომელნიცა სალთოა წერილი და წმიდანი მამანი ჯოჯოხეთისათჳს გვასწავლიან. სრულიად კაცთაგან მოგონებული იყოს, ქვეყანისა შესაშინებლად“¹.

ამავე „სწავლის“ სხვა ადგილას ვკითხულობთ:

„მრავალნი არიან, რომელნი ხუმრობენ ტანჯვათა ზედა ჯოჯოხეთისათა“².

1698—1710 წწ. შუა დაწერილსა და წარმოთქმულ „სწავლათა“ ხსენებული ადგილები გარკვევით გვიჩვენებენ რამდენად ფართოდ („მრავალნი არიან“) გაუდგამს ამ დროს ფესვები სარწმუნოებრივ დაეჭვებას.

ძველი მორწმუნოების საფუძველი ამ დროს იმდენად მერყევი ჩანს, რომ ქრისტიანული იდეების დაცვა ახალ არგუმენტაციას (დასაბუთებას) საჭიროებს. ძველებური დასაბუთება აღარ აკმაყოფილებს თვით ისეთ ღრმად მორწმუნესა და ეკლესიის ერთგულ პიროვნებას, როგორც არის ს. ს. ორბელიანი.

მეცნიერ ბერი თავის „სწავლაში“ ჯოჯოხეთის არსებობის დასამტკიცებლად „წმინდა მამათა“ ავტორიტეტს კი არ მიმართავს, არამედ ცდილობს დაამტკიცოს ჯოჯოხეთის სრულიად რეალური, ხელშესახები და არა მისტიკური არსებობა. ამ მიზნით საბა მიუთითებს მსმენელებს დასაველეთ ევროპის სამ ვულკანს:

„ჯოჯოხეთი ესა! ამრიგად ვამტკიცებ... საფრანგეთს სამნი მთანი არიან, რომელთათვისა ზეცა მთათასა არიან მოხრებლნი და პარენნი, რომელთაგან აღმოდინან კვამლი და ნაცარი და ალი ცეცხლისა... და შემდგომად მეორედ მოსვლისა მუნ შთაცვივიან გუამნი ცოდვილთანიო“, ამბობს მქადაგებელი.

„ჯოჯოხეთი ერთი ბნელი და მყრალი ადგილი არს გულსა შინა ქვეყანისათა“—დასძენს იგი და ასეთი დასაბუთების შემდეგ აცხადებს:

„აჰა, არს ჯოჯოხეთი!“ სტყუიან ისინი, ვინც მის არსებობას უარყოფსო³.

თავისებური ათეიზმი და რელიგიური დაეჭვება, გულგრილობა და განურჩევლობა, რომელიც ქართული ქრისტიანობის საფუძველს არყევდა, იმ ეპოქის რეალურ პირობებში პოლიტიკური მერყეობის წარმომშობი და გამაღრმავებელი იყო. იგი შლიდა მკვეთრ წინააღმდეგობას ქართულსა და „თათრულ“ მსოფლმხედველობათა შორის და უკარგავდა აზრს ქართულსა და თათრულ „ზნეობათა“ შორის გაჩაღებულ ბრძოლას, ქართველობისათვის ბრძოლას. ამით თანდათან ეთხრებოდა ძირი მოწინავე ადამიანების ქართულ ეროვნულ-სარწმუნოებრივ პოზიციებს—იმდროინდელ პირობებში სხვა პოზიციების არსებობა შეუძლებელი იყო.

¹ ს. ს. ორბელიანი, სწავლანი, გვ. 151, ხელნაწ. A : 479.

² იქვე, გვ. 152

³ იქვე, გვ. 152, 154.

ՅՈՒՆՅԷԿԻ

ՕՒՅԾԿՆԻՍ ԵՆՆԾԻՆ ԵՆՆԵՅԸ

Նստորդայ թղեւ Եւ յոգն զիս սրճմտ մոճարաց Եւ Եւր
 կանաւ ճեղքարկոցիւ իւր . Եւ յստորայ Ե յարարեալս ,
 Եւ զսկիւնս . Եւ կեանք կանճեղին , Եւ ճեղք Եւ ճեղք իրո
 նիւր Եւ ճեղք արժանատեալս , Եւ ճեղք Եւ ճեղք . Եւ ճեղք
 յարա ճեղքարարեալս . (ճեղք յարանճոցն կրօնճեղ յստ
 յարաց .) Եւ ճեղք կարկաչարկոց յարանճեղ ճեղքարարեալս ,
 Եւ ճեղքարարեալս . Եւ ճեղք ճեղքարարեալս , Եւ ճեղք
 արարեալս , Եւ ճեղքարարեալս , Եւ ճեղքարարեալս
 Եւ ճեղքարարեալս . Եւ ճեղքարարեալս յարարեալս
 Եւ ճեղք , Եւ ճեղքարարեալս

Եւ ճեղքարարեալս ճեղքարարեալս ճեղքարարեալս
 Եւ ճեղքարարեալս :

Եւ ճեղքարարեալս ճեղքարարեալս ճեղքարարեալս
 Եւ ճեղքարարեալս :

Եւ ճեղքարարեալս ճեղքարարեալս ճեղքարարեալս
 Եւ ճեղքարարեալս :

Եւ ճեղքարարեալս ճեղքարարեալս ճեղքարարեալս .

Եւ ճեղքարարեալս ճեղքարարեալս ճեղքարարեալս
 Եւ ճեղքարարեալս :

Եւ ճեղքարարեալս ճեղքարարեալս ճեղքարարեալս :
 Եւ ճեղքարարեալս :

ქ: სათავადავი ანბანის რეეულონსა:

ა ბ გ დ ე ვ ზ ლ მ ნ ი კ ლ მ რ

ქ: ესენი არიან თო-ვეგონი ერთი თ-რად:
ნარს გარდა ეს ცალოა:

ქ: ვითარცა უცხო-ნი ისარებენ სილოვასა შედ-თვისთა
სამკუდრებგლოთასა:

ღმელეთათა შინა მადლონი სილოვასა შედ-ნათესაუყოფლოთასა:
ფერეცა მესტამბენი ისარებენ განსრულოვასა შედ-წიგნთასა:

ქ: პრეკუმ ჩეი სტრეინი დო-რესკ: შშია სეშვა გ ე:

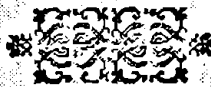
კინდსინ ტინ ტრალოტეცარე: დენუპო ტ სემა გ ე:

ქ: ში კანიე ჩეს პრე მარე: ბატუნ დე ფურთუ ნ ა:

შო რო-აგა პრე დუმენსეიუ: დე ღონიშტე ბუ ნ ა:

ქ: შშა ში ტიპო-გრატუი: ღ კერლეი სფერში რ ე:

ლო-უდა ნენნეტატა: და-უ: ში მულოცეში რ ე:

შესტამბეშისაიღოსტ
 უფანე შევიღოსა ლუნგ
 რთ-ვლასეღლისათა:-
 არგებელად ქრისტ
 ანეთას სულისათვის:
 აღაქსა ტფილი
 სისასა:
 ქრისტესაქეთ: ნწი:

თვით ამ თავისებურ „ათეისტთა“ შინაგანი ბუნება საბოლოო ანგარიშით იცლებოდა ყოველგვარი ზნეობრივი შინაარსისაგან და ადგილს უსუფთავეებდა ცინიზმამდე მიღწეულ ნილილიზმს, ალვირახსნილ უპრინციპობასა და ამორალიზმს. ადამიანები წარბეზებულად გადადიოდნენ ერთი სარწმუნოების წიაღიდან მეორეში—დევნილი ქართული ქრისტიანობიდან უპირატესობის მიმნიჭებელ თათრობაში, ერთი პოლიტიკური ბანაკიდან სრულიად საწინააღმდეგოში. ამავე დროს ასეთი პირები ერთნაირი უტიფრობით ამასხარავებდნენ ქრისტესა და მაჰმადს¹.

არისტოკრატიის ზნეობრივი დაცემა და სოციალური გასრწნა

ზნეობრივი და საზოგადოებრივი გახრწნის ამ ნიშნებმა უფრო ადრე და მეტი გარკვეულობით არისტოკრატიის უმაღლეს წრეში იჩინა თავი. შენდევნი „დაბალ“ ფენებშიაც ვავრცელდა.

დემორალიზაციისა და მასთან მჭიდროდ დაკავშირებული დენაციონალიზაციის ეს მრისხანე მოვლენები ძირს უთხრიდნენ მოქალაქეობრივ ცხოვრებას. ვახუშტი აღნიშნავს მე-17—18 სს. მიჯნაზე კახეთში, ხანების მმართველობის შედეგად ქართული წესების მოშლას და მათ ადგილას ყიზილბაშურ ქცევა-ზნეთა დამკვიდრებას:

„უამთა ხანებთათა შემოხდა უმეტეს პირველისა ქცევა და ზნენი ყიზილბაშთა; დაუტევებდნენ ქართულთა (ქცევა-ზნეთა): იწყეს კეკლუცობა და განცხრომა მათებრ, სმა-ქამა, სიბილწე, ტყვის ყიდვა, მრუშება, ვიდრე სოდომიამდე; რამეთუ პატივისათვის და როკთათვის იქმნებოდიან მაჰმადიან და მიიღებდიან ყენისაგან როკიკსა“.

დენაციონალიზაციისა და დემორალიზაციის ასეთ სურათს ხატავს ვახუშტი ხანების ბატონობის შედეგად კახეთში. ზვენი ვიციით, რომ უკეთესი მდგომარეობა არც ქართლში ყოფილა. როცა ვახტანგის გამგებლობის პირველსავე წელს (1703) ირანიდან სპეციალურად ქართლს მოსულმა ვახტანგის მამამ, ოციოდ წლის განმავლობაში მძევლად და პატიმრად ნამყოფმა ლევან ბატონიშვილმა „განაგნა დაშლილნი ყოველნი ქართლისანი“ და ამილახრობა გივი ამილახვრის ძეს—ანდუყაფარს მისცა, უცნაური რამ მოხდა: ანდუყაფარ ამილახვარმა საკუთარი ნებით მოისურვა გამაჰმადიანება, აქვე, თბილისშივე, „მოიყვანა მოლა, იქმნა მაჰმადიან და წინადაიციეთა ტფილისს“ (ვახუშტი, გვ. 107).

ეს პრეცედენტი მეტად დამაფიქრებელი იყო. ვახუშტის მოწმობით, ამ შემთხვევამდის მაჰმადიანობის მიღება და ამასთან დაკავშირებული რიტუალები („წინადაცევა“) მხოლოდ სპარსეთში სრულდებოდა (იხ. იქვე).

ვახუშტი კარგად გრძობს მდგომარეობის მთელ სირთულეს და ბოროტებასთან ბრძოლის სიძნელეს. მან იცის, რომ ქართლის მეფეთა ნებისყოფა უძღურია იქ, სადაც მთავრებს (ერისთავებს) ურჩობის უფლება თვით სპარსეთის შაჰისაგან აქვთ მინიჭებული.

¹ ს. ს. ორბელიანი, სწავლანი, A: 479, გვ. 547 (557)

„მთავართა ქართლისათა,—ამბობს ვახუშტი,—აქენდათ როქნი ყენისაგან. მის გამო ვერ სცვლიდა მათ (მთავრებს—მეფე) თვინიერ ყენისა“¹.

ამგვარად, ქართლის ფეოდალები უშუალოდ ყენს ემორჩილებოდნენ და არა მეფეს. გიორგი მეთერთმეტის მაგალითმა გამოამყვანა, რამდენად გადაულახავ დაბრკოლებას წარმოადგენდა ეს გარემოება მეფის ხელისუფლების განმტკიცებისათვის ბრძოლის საქმეში².

პოლიტიკური და ზნეობრივი დაშლის ამ მოვლენებთან ერთად მძვინვარებდა ტყვეთა მოტაცებისა და ყიდვის საშინელი სენი, რაზედაც ზემოთ გვქონდა საუბარი.

სოციალური გახრწნის სურათის სისრულისათვის აქ მოსახსენებელია ქართველ არისტოკრატთა წრეში გავრცელებული უზომო ფუფუნება და მონურ მდგომარეობაში მყოფი გლეხობის აღვირახსნილი ცარცვა, რასაც განსაკუთრებით ჩალი ფერადებით გვიხატავს თავის „სწავლაში“ სულხან-საბა ორბელიანი.

საბასდროინდელ მაღალ წრეს ფუფუნების უკიდურესი განვითარება ახასიათებს. საბას თქმით, მის თანამედროვე დიდებულთა ცოლები მდიდრულად მორთულ-შეკაზმულ ცხენზე ჯდომასაც არ კადრულობდნენ. ისინი ყმების მხრებზე გადებული, არაჩვეულებრივი ბრწყინვალეობით მორთული საკაცეებით სიარულს არჩევდნენ: „მოაბითა (საკაციო) ტვირთულნი მხართა კაცეთა ვლენან საბურველებითა და გავალაქებითა ოქრო-ქსოვილითაო“—ამბობს საბა³.

ს. ს. ორბელიანი ხსენებულ ქადაგებებში („სწავლანი“) მკვეთრად ილაშქრებს აგრეთვე გლეხების უხეში ექსპლოატაციის წინააღმდეგ.

საბა აღშფოთებულია მით, რომ ყმები „მშიერნი და მღუმარენი“ ემსახურებიან ფუფუნებით განლალებულ მეპატრონეთ და ერთგული სამსახურის ჯილდოდ მხოლოდ ხელითა და წიხლით ცემის ღირსი ხდებიან.

როგორც ვხედავთ, აღმოსავლეთ საქართველოს იმდროინდელ ფეოდალიზმზე ზედგამოჭრილია ი. სტალინის მიერ ნოცემული დახასიათება:

აქ „ექსპლოატაცია თითქმის ისეთივე სასტიკია, როგორც მონობის დროს,—იგი მხოლოდ რამდენადმე შერბილებულია“⁴.

ქართლის შინაგანი მდგომარეობისათვის, ამავე დროს, დამახასიათებელია მეფის ხელისუფლების მიმართ განუწყვეტელი მტრული დამოკიდებულება, რასაც ფ. ენგელსმა „მუდმივი ამბოხების მდგომარეობა“ უწოდა⁵. საქართველოში ფეოდალურ ურთიერთმიმართებათა ეს ტიპური ქსელი განსაკუთრებით გართულებული და დამძიმებული იყო თურქულ-ირანული გარემოცვით. ფეოდალურ ურთიერთობაში აქ ირანის დამპყრობლური პოლი-

¹ ვახუშტი, საქართველოს ცხოვრება, გვ. 82—83.

² იხ. ამ შრომის I თავი.

³ ს. ს. ორბელიანი, სწავლანი, გვ. 117, A: 477.

⁴ ი. სტალინი, ლენინიზმის საკითხები, თბ., სახელგამი, 1939, გვ. 691.

⁵ Маркс и Энгельс, Соч., т. XVI, ч. I, стр. 444.

ტიკაც იყო ჩართული. იგი ხელს უშლიდა პროგრესული ძალების დარაზმვას, არ ანებებდა მეფის ზელისუფლებას თავაშვებული ფეოდალების აღაგმვას.

ამ გარემოებათა კომპლექსი უკიდურესად აღრმავებდა ფეოდალური დაშლილობის განვითარების პროცესს, შეუქლებლად ხდიდა საწარმოო ურთიერთობათა შემდგომ ნორმალურ განვითარებას და, საერთოდ, ყოველგვარ წინაულას გზაზე ელობებოდა.

სამონასტრო მოძრაობა

გიორგი XI-ის მეთაურობით დარაზმული პოლიტიკური გაერთიანებისა და ირანის ბატონობის მოსპობისათვის წარმოებული დიდი ბრძოლების დამარცხებამ (1695 წ.—იხ. I თავი) მოწინავე ქართველობას ქვეყნის აღდგენისა და გაერთიანება-განთავისუფლებისათვის სამოქმედოდ სხვა გზები მოაძებნინა.

სრული უღრობის ეამს, როცა დიდი ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი პრობლემის გადაჭრის ცდა მარცხით დამთავრდა, შეგნებული ქართველობის შთელი ენერგია დაზიანებული ქართული ეკლესიისა და, საერთოდ, ეროვნული რელიგიის რესტავრაციისაკენ მიიმართა: „ეკლესიისა გარეგან რაჲ იყოს კაცი, პირუტყუსა ჰგავს და საქმეთა პირუტყულთა იქმს“, აცხადებს ბერი საბა ერთ-ერთ „სწავლაში“¹.

XVII—XVIII საუკუნის საქართველოს ერთ უდიდეს პატრიოტთაგანს, სულხან-ყოფილ საბას, ჩანს, კარგად ესმოდა, რომ იმ დროს ეკლესია წარმოადგენდა საერო ხელისუფლების ბურჯსა და მძლავრ იარაღს და რომ ეკლესიის ბედი უმჭიდროვსად უკავშირდებოდა ფეოდალური სახელმწიფოს ბედს.

თუ ძნელბედობის პირობებში ნოხერხდებოდა ეკლესიის აღდგენა და გამტკიცება, ეს საერო ხელისუფლების გამტკიცების საიმედო საწინდარი იქნებოდა.

ერეკლე I ხელისუფლების სისუსტისა და სხვა მრავალი მიზეზის გამო აღმოსავლეთ საქართველოს მოქალაქეობრივ ცხოვრებას მე-17—18 სს. მიჯნაზე (1695—1703) სულ უფრო და უფრო მეტი დაცემის ნიშნები დაეტყო. ეს დაცემითი მოვლენები საქართველოს სინამდვილეში იმ დროს მელავენდება, როცა ფეოდალური წყობილება ჯერ კიდევ ევროპის დაწინაურებულ ქვეყნებშიაც კი არ იყო საბოლოოდ შემუსრვილი და ფეოდალიზმთან მჭიდრო კავშირით გადაჯაჭვული ქრისტიანული რელიგიის ძირითადი პრინციპების განახლებისა და ფართოდ დანერგვის პროპაგანდა მხოლოდ ეკლესიის კათედრიდან და ეკლესიის მეშვეობით შეიძლებოდა მისწვდომოდა ადამიანების ცოტად თუ ბევრად მნიშვნელოვან ჯგუფს.

ასეთი იდეური საფუძველი ჰქონდა სამონასტრო მოძრაობის აღორძინებას საქართველოში XVII—XVIII სს. მიჯნაზე. სწორედ ამ ხანებში „მეორედ მაშენებლად“ მოველინა ქართლ-კახეთის საზღვარზე მდებარე, ერცელს, ოდესღაც დიდებულს, მაგრამ ეამთა სიღვით გაუქმებულ დაეით-გარეჯის უდაბნოს

¹ ს. ს. ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი, „სწავლანი“, სწავლა I, გვ. 18, საქ. მეზ. ხელნაწ. A : 479.

გაუტეხელი მხნეობითა და დიდი თაოსნობის უნარით დაჯილდოებული პიროვნება. ეს იყო ოთარ მაკუტაძე (ბერობაში ონოფრე), ოდესღაც ვახტანგ VI-ის დედის, გურიელის ასულის თუთას ამალის წევრი. ოთარ-ონოფრე სათავეში უდგება ფართო სამონასტრო მოძრაობას. „კახთა მეფეების შეწევნით“ იგი დავით-გარეჯაში ფართო მშენებლობას იწყებს და ეკონომიურად მძლავრ, დიდ კულტურულ კერას ჰქმნის¹.

ონოფრე მაკუტაძის საქმიანობა მოწინავე ქართველთა შორის იმთავითვე განსაკუთრებულ სიმპატიას იწვევს. გარეგნულად გამაჰმადიანებული ერეკლე I გატაცებით მონაწილეობს დიდებული უდაბნოს აღდგენაში და ერთ-ერთ საბუთში გულისტკივილით ჩივის, „წმინდის დავითის (გარეჯელის) საფლავს ხან ლეკი ანჯღრევს და ხან თათარიო“².

სწორედ ამ ხანებში, როდესაც ქართლში პოლიტიკური ბრძოლის წარმოების სრული უპერსპექტივობა და შეუძლებლობა ყველასათვის ცხადი ხდება, აქამდის „სოფლის საქმისაგან უცალო“ და წარჩინებული, ვახტანგის აღმზრდელი—სულხან ორბელიანი ერეკლე I-თან შერიგების გზას ადგება. იგი აწერინებს თავის ბიძის ცოლს თამარს (ირაკლი I-ის დეიდას) შუამდგომლობის წიგნს „სულხანის შემორიგების საქმეზედ“ და ვინმე ოთარის (მაკუტაძის?) ხელით უგზავნის ამ ბარათს ერეკლე I-ს. ამ ნაბიჯს ჩქარა სულხანის ბერად შედგომა და ერეკლე I-ის შეწევნით რეკონსტრუირებულ გარეჯის უდაბნოში დაბინავება მოჰყვება.

საბას ავტობიოგრაფიაში მისი ბერად შედგომა და ნათლისმცემლის მონასტერში გამგზავრება ერთდროულ აქტად არის წარმოდგენილი: „ქორანიკონს ჩქუშ (1698) მარტს იმ (18) მონაზონ იქმნა და გარესჯის მრავალმთის წმიდის ნათლისმცემლის მონასტერს დაადგრა“³.

ყოველ ექვს გარეშეა, რომ 40 წლის საბამ გარკვეული ზნეობრივ-იდეური მოსაზრებით „განვლო“ დავით გარეჯისაკენ მიმავალი „გზანი შორნი და უდაბნონი ურწყულნი“ (იხ. მისი „სწავლანი“). მას თანაბარი ძალით იზიდავდა მონასტრის კათედრიდან გაპირუტყვების გზაზე დამდგარ ფეოდალთა მიმართ მამხილებელი სიტყვის გადასროლის შესაძლებლობის პერსპექტივა და ონოფრე მაკუტაძის მცდელობით უზრუნველყოფილ მყუდრო სენაკებში მეცნიერული მუშაობის უშფოთველად გაგრძობა.

საბუთების მოწმობით დავით-გარეჯის უდაბნო XVII—XVIII სს. მიჯნაზე დიდ განმანათლებელ ცენტრად ქცეულა. აქედან ქართლ-კახეთში ფართოდ ვრცელდება საქრისტიანო ლიტერატურა და გაბედულად გაისმის მეცნიერი მქადაგებლის—სულხან-საბას მომწოდებელი სიტყვა.

¹ Г. Н. Ч у б н и а ш в и л и. Пещерные монастыри Давида-Гареджи, 1948, გვ. 96—107.

² თ. ყო რ დ ა ნ ი ა, ქართლ-კახეთის მონასტრების ისტორიული საბუთები, ფოთი, 1903, გვ. 12, საბუთი 11, 1690 წ. ქვეშ.

³ „საქართველოს სიძველენი“, ტ. II, გვ. 190, საბუთი 158.

⁴ სულხან-საბას ორბელიანი, ქართული ლექსიკონი, პროფ. იოსებ ყიფშიძისა და პროფ. აკაკი შანიძის რედაქციით, ტფ., 1928, 477—478 გვ.

ფართო პროპაგანდისათვის საჭირო იყო საქრისტიანო ლიტერატურის დიდი რაოდენობა. ამის გამო, ცხადია, დავით-გარეჯის მოღვაწეებს განსაკუთრებული სიმწვავეით უნდა ეგრძნოთ წიგნების ნაკლებობა და მათი გამრავლების წესისა და ტექსტების შეცვლის აუცილებელი საჭიროება.

ამას, სხვათა შორის, ისიც მოწმობს, რომ შემდეგში, სტამბის ამუშავებისთანავე, ვახტანგის სტამბის გამოცემებს მრავლად ვხედავთ ხსენებულ უღაბნოს სენაკებში.

ონოფრე მაქუტაძის 1712 წ. „ღიდ გუჯარში“ შეტანილი სამონასტრო ინვენტარის ნუსხაში, საერთოდ, ყურადღებას იპყრობს ხელნაწერი და ნაბეჭდი წიგნების სიმრავლე. აქ იხსენიება ბერძნული და რუსული წიგნებიც და, უპირველეს ყოვლისა, ქართული სამღვდელმსახურო წიგნების საკმარისად სრული კომპლექტი (სახარება-სამოციქულო, სახარების თარგმანება, დავითნი, ეამნი, ტიბიკონი, ლოცვანი, მეტაფრასი, გულანი და სხვ.). ონოფრეს ნუსხა მოწმობს, რომ თითოეული წიგნი მონასტერს რამდენიმე ცალად მოეპოვება. აქ გარჩევით არის აღნიშნული „ხელთნაწერი“ და „სტამბის“ წიგნები (ხელნაწერი „კონდაკის“—7 ცალი, სტამბის „კონდაკის“—5 ცალი)¹.

1712 წელს, როდესაც ონოფრე ხსენებულ გუჯარს წერს, მონასტერში ხელნაწერი წიგნების გვერდით ხუთ-ხუთ და მეტ ცალად მოიპოვება ვახტანგის სტამბის წიგნები (ამათ შორის არის ვახტანგის სტამბის ერთი გამოცემა—კვერქესი, რომელსაც ჩვენ დრომდის არც კი მოუღწევია).

ონოფრეს ნუსხის ერთი ადგილი გარკვევით გვიჩვენებს, რომ ხსენებული ლიტერატურა მონასტერში უქმად არ დებულა, რომ ყოველ ერთეულს თავისი დანიშნულება ჰქონია. დამახასიათებელია, რომ ერთ-ერთი წიგნის დასახელებას ონოფრე ურთავს ეპიტეტს „თანსატარებელი“. სხვა ნიშნების მიხედვითაც დავით გარეჯის მონასტერი წარმოგვიდგება ერთგვარ სანერგედ, საიდანაც აღმოსავლეთ საქართველოს სხვადასხვა კუთხეს ზნეობრივ ანარქიასთან საბრძოლველად მამხილებელი სიტყვა სწვდება და საქრისტიანო ლიტერატურა მიედინება.

ვახტანგის ღონისძიებანი ეკლესიის აღდგენისათვის და სტამბის მოწყობა

როგორც აღნიშნულია, ვახტანგის გამგებლობის პირველი წლიდანვე (1703) საქრისტიანო ეკლესიის აღდგენისათვის ზრუნვა ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს სახელმწიფოებრივ ამოცანას წარმოადგენდა. გიორგი მეფის ერანის სპასალარობით (1703—1709) ზურგამაგრებული ენერგიული მმართველის სახელმწიფოებრივი საქმიანობის ერთ-ერთი პირველი ღონისძიებათაგანი „ღარ-

¹ თ. ჯორდანი, ქართლ-კახეთის მონასტრების ისტორიული საბუთები, ფოთი, 1903, გვ. 47, 57—58.

ღვეული საეკლესიო სამართლის აღდგენა იყო. ვახტანგის თაოსნობით მოწვეულ იქნა საეკლესიო კრება, რომელმაც გადააყენა ერეკლეს მიერ დასმული კათალიკოსი და მცხეთის კათალიკოსად ვახტანგის ძმა დომენტი აირჩია. დომენტის სახით ვახტანგმა ქართლის ეკლესიაში ერთგული მომხრე გაიჩინა. ამას მალე ეკლესიის მემამულეობის აღდგენა მოჰყვა. თავადებს საეკლესიო ყმა-მამული ბლომად ჰქონდათ მიტაცებული. 1707 წელს დომენტი კათალიკოსმა შაჰის ბრძანებით თავადებს მინატაცები უკან დააბრუნებინა¹.

დამახასიათებელია, რომ ვახტანგი არ დაელოდა ირანს წასულ დომენტის და ეკლესიების შენება-შეკეთება საკუთარი ინიციატივით დაიწყო. ჯერ კიდევ კათალიკოსის ირანს ყოფნის დროს იგი თვითონ „გაარიგებს“ თავისი ძმის საურავს. პოეტი-მემატინე ათქმევიანებს ირანიდან დაბრუნებულ დომენტის:

„მშვიდობით მოველ. დამიხვდა სამცხეთო-გარიგებული;
სამირონეა მურასა, ოქროსა კარი შებმული;
სვეტია კარგათ შემკული, გარემო მოქუარდებული.
და ჩემს ძმას, ვახტანგსა მოეწყო. ღმერთმან აღიღოს, ქებული“².

— —

როგორც ვიცით, ფეოდალური დაქსაქსულობის დაძლევა მეფის ხელისუფლების უმნიშვნელოვანესა და უძნელეს სოციალურსა და პოლიტიკურ ამოცანას წარმოადგენდა XVII—XVIII საუკუნის მიჯნაზე; ვიცით აგრეთვე, რომ:

„ყოველ ეპოქაში გაბატონებული კლასის აზრები გაბატონებული აზრებია, ე. ი. კლასი, რომელიც წარმოადგენს საზოგადოების გაბატონებულ მატერიალურ ძალას, ამავე დროს გაბატონებულ სულიერ ძალასაც წარმოადგენს“ (კ. მარქსი და ფ. ენგელსი).

სიახლის იმ ნიშნების მიუხედავად, რომლებიც ახასიათებს XVII—XVIII სს. ქართულ კულტურას, იგი ძირითადად, განსაკუთრებით თავისი იდეური შინაარსით, რჩება ფეოდალური კლასის კულტურად; ესე იგი ქრისტიანულ კულტურად, რომელსაც საქართველოში ამ დროს ათასობასწლოვანი წარსული ჰქონდა.

ქრისტიანული კულტურის ტრადიციების შეკრევა და მოშლა იმ დროს, როცა არ არსებობდა მყარი საფუძველი ახალი კლასებისა და ახალი კულტურის ჩამოყალიბებისათვის, უდიდეს საფრთხეს უქმნიდა ქართულ სახელმწიფოებრიობას და ნიადაგს უშუალებდა უცხო დამპყრობლების თავისუფლად თარეშს.

ეს გარემოება საქართველოში ქრისტიანული იდეების გამტკიცებასა და ქრისტიანული წესების განუხრელად შესრულებას განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებდა.

¹ საქართველოს ისტორია, 1, თბ., 1948, გვ. 361.

² ციტირებულია ვახტ. ბერიძის „მცხეთის კათედრალი სვეტი-ცხოველის“ მიხედვით, „საქართველოს მუზეუმის მოამბე“, XV—B, თბ., 1948, გვ. 143.

ყოველივე ამის გამო საეკლესიო საქმეების მოწესრიგებამ ვახტანგის აღმდგენელ საქმიანობაში საპატიო ადგილი დაიკირა; ხოლო „დაკლებული“ და „განრყენილი“ საეკლესიო წიგნებისა და ლიტერატურის გამრავლება-გავრცელება გადაუდებელ ამოცანად იქმნა ცნობილი.

ამ გარემოების ძალით სტამბის მოწყობა საღმრთო საქმედ გამოცხადდა, რაც განსაკუთრებით ჩაღად არის ასახული პირველ ნაბეჭდი წიგნების ანდერძებში.

ვახტანგი გარკვევით გვეუბნება, რომ მას სტამბის მოწყობა „სულის საცხოვნებელ“ საქმედ მიაჩნია:

„...მოვიყვანე მესტამბე ვლახეთით და გავაკეთე სტამბა, სახსრად სულთა წინათქმულთა მეფეთასა და მამისა და დედისა ჩემისა, გურიელის ასულის თუთასათვის, სალხინებელად სულისა ჩემისა და მეუღლისა ჩემისა, ჩერქეზის ბატონის ასულის რუსუდანისა, ძეთა და ასულთა ჩემთა აღსაზრდელად“¹.

ამავე ანდერძების მიხედვით სტამბის პირდაპირი დანიშნულება საეკლესიო წიგნების სწორად და შეუცდომლად ბეჭდვა და გავრცელება იყო; ამით უნდა ბოლო მოღებოდა სასულიერო ტექსტებისა და მღვდელთმსახურების წესების დამახინჯებას; უნდა აღკვეთილიყო ყოველგვარი თვითნებობა, რომელიც ახასიათებდა სხვადასხვაგვარად გადაწერილ ტექსტებს:

„ქელით წერაში ჩვენი საღვთონი წერილნი განრყენილიყო“, ჩივის პირველ ნაბეჭდი სახარების რედაქტორი ნიკოლოზ ორბელიანი.

საქირო იყო ტექსტებში შეპარული შეცდომების გასწორება, რისთვისაც განსაკუთრებული ყურადღებით წარმოებდა ქართული ტექსტების შედარება ბერძნულთან:

„ეს წმიდა სახარება დიდის ჰირითა ბერძენთა დაბეჭდილს სახარებათა შემოწმებითა სიტყვა და ასო მეტ-ნაკლები გავმართეო“, განმარტავს იგივე ნ. ორბელიანი².

გარდა ტექსტების სისწორით ბეჭდვისა, სტამბის შემოღება მეორე მიზანსაც ისახავდა — საქირო წიგნების რიცხვის სწრაფად გამრავლებას.

„ვინაითგან სამღვდელონი მამანი ქართველთანი დაკნინებულ იყვნეს სამღვდელთა წიგნთაგან და ვერ წარემართებოდა... მღვდელთაგან მღდელთა“³.

თუმცა ვახტანგის სტამბის პროდუქციის უდიდესი ნაწილი საეკლესიო ცხოვრების გაჯანსაღება-მოწესრიგებისათვის იყო დანიშნული, მაგრამ დამახასიათებელია, რომ ამ საქმეს უძღვება არა სამღვდლოება, არამედ საერო ხელისუფლება. ვახტანგი, სტამბის მოწყობის ინიციატორი, არათუ საკუთარი

¹ სამოციქულო, თბ., 1709, ვახტანგის ანდერძი. „აღწერილობა“, 3.

² სახარება, 1709, ნიკოლოზ ორბელიანის ანდერძი.

³ კანდაცი, თბ., 1710, მესტამბე მიხაილ უნგროველახელის ანდერძი. „აღწერილობა“, 4.

ხარჯით ბეჭდავს საეკლესიო წიგნებს, არამედ თვითონვე ხელმძღვანელობს ამ საქმეში მისი ბრძანებით ჩაბმული სამღვდლო პირების მუშაობას.

„[ვახტანგმა] მიზრძანა წიგნების გასწორება და ვერ ურჩევებენო“, ამბობს ნ. ორბელიანი (1709 წლის სახარების ზნდერძი).

მართო ის ფაქტი, რომ ვახტანგმა საგრძნობლად შეკვეცა სამღვდლოთა უფლებები და საერო ხელისუფლებას მეტი გასაქანი მისცა, საკმაოდ ნათლად გვიჩვენებს მისი საქმიანობის პროგრესულობას.

ამასთან ერთად ვახტანგმა ფართოდ გამოიყენა მხედრული შრიფტი; ვახტანგის სტამბის წიგნების მეშვეობით შემოვიდა ხმარებაში და გავრცელდა საქართველოში დიდი ხნით მივიწყებული არაბული ციფრები, დაიბეჭდა „ვეფხისტყაოსანი“, ვახტანგის განმარტებებით, გამოიცა მეცნიერული წიგნები.

ჩამოთვლილი კულტურული მოვლენები, რომელთა მსგავსიც არ შეგვიძლია აღვსუსხოთ საქართველოში არათუ მთელი XVIII საუკუნის მანძილზე, არამედ XIX ს. პირველ ათეულ წლებშიც კი, ცხადად გვიჩვენებს ახალ ტენდენციებს ვახტანგისდროინდელ გონებრივ მოძრაობაში. მაგრამ ამ საკითხებს დაწვრილებით ქვემოთ შევეხებით.

ვახტანგის პოლიტიკის მარცხი და თბილისის სტამბის ბედი

ვახტანგის სტამბის ბედი ბუნებრივად დასაწყისიდანვე უმკიდროვლად იყო დაკავშირებული ვახტანგის მთელი პოლიტიკის ბედთან.

სტამბის მოწყობა, როგორც დაგინახეთ, ვახტანგის სხვა დიდი რეფორმების გატარებასთან ერთად, მეტად რთული და სახიფათო პოლიტიკური კომბინაციის შედეგად დამყარებული სიმშვიდისა და წონასწორობის წყალობით განხორციელდა.

მაგრამ, როგორც მოსალოდნელი იყო, ეს „მერყევი წონასწორობა“ ხანმოკლე გამოდგა. 1703 წლის გაზაფხულიდან 1709 წლის აპრილის ბოლო რიცხვებამდე, სანამ გიორგი მეფე „ბულუქ-აზართა და ავლანთა“ შეჩერებას ახერხებდა, საქართველოში მშვიდობა სუფევდა. ექვსიოდე წლის მშვიდობამ ქართლის 2000 რჩეული მხედრისა¹ და, ბოლოს, თვით გიორგი მეფის სიცოცხლეც შეიწირა (1709 წ.). გიორგი მეფის დაღუპვამ ვახტანგის სახელმწიფოებრივი საქმიანობის მთავარი ბურჯი მოშალა. მოალწია თუ არა საქართველომდის ირანის განთქმული სპასალარის მოკვლის ამბავმა, ვახტანგისაგან „დამდაბლებული“ „მცველნი ტფილისის თათარნი განდგნენ და იწყეს სროლა თოფ-ზარბაზანთა“ (ვახუშტი, გვ. 113).

ვახტანგმა იმხანად, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, მოახერხა მათი ალაგმვა. შაჰმა აჯანყებულებთან საბრძოლველად ახლა ქართლის ახალი „სახელით ოდენ მეფე“, სინამდვილეში ირანის მთავარსარდალი (სპასალარი) ქაიხოსრო და ქართლიდან მოყვანილი 1500 მხედარი წარგზავნა².

¹ ვახუშტი, საქართველოს ცხოვრება, თბ., 1913, გვ. 108.

² იქვე, გვ. 113.

მაგრამ სეფევიდების სპარსეთის დაცემის შეჩერება ადვილი საქმე არ იყო. სამი წლის შეუპოვარ ბრძოლებში მთლიანად გაწყდა ქართველ მხედართა ეს ახალი რაზმიც და თვით ქაიხოსრო მეფეც დაიღუპა (1711 წ. ოქტომბრის 26).

ქართლის მეფობისა და ირანის სპასალარობის ჯერი ახლა ვახტანგზე ზიდავს. თავის „განმზრახთა“ რჩევითა და ყენის მოწოდებით, ვახტანგი 1712 წლის აპრილის 22-ს შაჰის კარს გაემგზავრა. მას თან გაჰყვა ქართლის დიდებულთა ამაღლა, რომელშიაც სულხან-საბა ორბელიანიც შედიოდა.

ქართლის ტახტზე დამკვიდრების საწინდრად ვახტანგს ეროვნული სარწმუნოების დაგმობა და გამაჰმადიანება მოსთხოვეს. სულხან-საბას აღზრდილმა ქართლის გამგებელმა ეს წინადადება გადაჭრით უარყო. ამის შედეგად მან 1712—1716 წწ. ირანის ტყვეობაში გაატარა.

როგორც ცნობილია, ვახტანგის „ქრისტიანობით“ ქართლში გამეფების აზრის სულისჩამდგმელი სულხან-საბა ორბელიანი სასწრაფოდ წამოვიდა ირანიდან საქართველოში 1712 წლის ნოემბრის 2-ს და, ვახტანგთან საიდუმლო შეთანხმებით, 1713 წლის აგვისტოს 17-ს „საფრანგეთს გაიპარა“¹.

65 წლის მოხუცის ამ შორეულმა, სახიფათო მგზავრობამ, „ფრანცის“ მეფისა და „ჰრომ-პაპის“ წინაშე ვახტანგისათვის დახმარების გაწევის შუამდგომლობით, ამაოდ ჩაიარა.

სამშობლოში მომავალმა საბამ გზაშივე გაიგო, რომ ქართლი კვლავ შფოთისა და აშლილობის ასპარეზად ქცეულიყო: ვახტანგის მტრებმა მის წინააღმდეგ გურთიანებულნი ფრონტი შეკრეს და ქვეყანას ახალ განსაცდელს უმზადებდნენ.

ასეთ პირობებში ვახტანგმა უაზროდ ჩათვალა შაჰის განმეორებით წინადადებაზე უარის თქმა და გარეგნულად მაჰმადიანობის მიღებით შეეცადა მდგომარეობის გამოსწორებას.

შაჰის მიერ 1716 წლის თიბათვის 1-ს ქართლის მეფედ ცნობილი ვახტანგი საქართველოში მხოლოდ 1719 წელს ბრუნდება და, ერთსულოვანი ალტაცებითა და ზეიმით მიღებული, ენერგიულად იწყებს ქვეყნის საქმეების მოგვარებას².

მაგრამ ირანის ტახტსა და ქართლის მეფეს შუა ერთხელ ჩამოვარდნილი უნდობლობა გაფანტული არ არის. შაჰი ბოლომდის ეკვის თვალთ უცქერის ვახტანგის საქმიანობას და მისი გაძლიერების შიში აქვს.

1721 წელს, როცა სეფევიდების ბატონობა ირანში სულს დაფავდა, შაჰმა ვახტანგს კახეთში მოთარეშე კარელი ლეკების ალაგმვა მიანდო. ვახტანგი მიადგა კარს. დამფრთხალმა კარელებმა მას უომრად განუცხადეს მორჩილება. მაგრამ ამ დროს შაჰის გამოგზავნილი კაცი (ბეჟან თოქალთოი-

¹ იხ. საბას ანდერძი მისი ხელით 1716 წელს კონსტანტინოპოლს გადაწერილი ლექსიკონის ბოლოს, 629—630 გვ. (ხელნაწ. H: 1658); იხ. ს. ს. ორბელიანი, ქართული ლექსიკონი, 1928, გვ. 477.

² ვახუშტი, გვ. 123.

ნი) მოვიდა და ვახტანგს უკანვე გაბრუნების ბრძანება მოუტანა¹. შეურაცხ-ყოფილმა ვახტანგმა მოხსნა ქარს ალყა და გამობრუნდა. ამ ინციდენტის გამო სეხნია ჩხეიძე შენიშნავს, რომ ლეკებს სიხარული შეექნათ; ისინი ამბობდნენ: „რადგან ლომის (ვახტანგის) ხელისაგან მოვრჩითო, ყიზილბაშთ ხმალი ჩვენ ვიცითო“. ქვემოთ სეხნია ჩხეიძე გაკვირვებას გამოთქვამს ყუენის ამ განკარგულების უაზრობის გამო: „ღმერთი კაცს [რომ] გაუწყრება, ქჟუაც დაეფანტება, თვარა რა [და]საბრუნებელი იყო [ვახტანგის]“. ს. ჩხეიძის აზრით ირანის ხელისუფალთ „ეს ფეიქრებიანათ—თუ მეფემ ვახტანგ ქარი დაიქირა, ქვეყანასაც ის დაიქერსო“².

ისტორიკოსის ეს შენიშვნა ნათლად მოწმობს, რამდენად დიდი ყოფილა თანამედროვეთა თვალში ვახტანგის ავტორიტეტი.

რაც შეეხება ქარელ ლეკებს, იმათ სავსებით გამოიყენეს შაჰის განკარგულება, რასაც საბოლოოდ ლეკების გათამამება და კახეთის „გალეკება“ (ლეკების გაბატონება და აქედან გამომდინარე შედეგები) მოჰყვა³.

1721 წლის მიწურულში ვახტანგს აზნაურებმა მორიგი „შფოთი“ მოუწყეს: „აზნაურთა ჰგონეს ყანდაარს წარსლვა და ინებეს მუნ შფოთი“ (ვახუშტი, 125). ვახტანგმა სასტიკი რეპრესიებით დააცხრო ეს შეთქმულება.

1722 წლის განმავლობაში იმ დიდი, მსოფლიო მნიშვნელობის ამბებთან დაკავშირებით, რომლებიც გამოიწვია ირანის ძველი სახელმწიფოებრიობის ღრმა კრიზისმა, კავკასიასა და, კერძოდ, აღმოსავლეთ საქართველოში განსაკუთრებით დაძაბული პოლიტიკური ატმოსფერო დამყარდა.

1722 წლის მარტში ირანი ავღანთა ძღვევამოსილმა აჯანყებამ შეაძრწუნა. აჯანყებულთა რაზმები ისპაჰანს მიაღწენ და ამავე წლის ოქტომბერში აიღეს კიდევაც (ვახუშტი, გვ. 125, 127). ამ ფაქტმა ირანის ძლიერი მეზობლების რუსეთისა და თურქეთის ყურადღებაც გაამახვილა. „რუსეთიცა და ოსმალეთიც ირანის მიერ დაპყრობილ ხალხებში მომხრეებს ეძებდნენ. ოსმალეთმა კავკასიაში შირვან-დალისტნის „მფარველობა“ დაიჭიმა, პეტრე პირველმა კი კავკასიის ქრისტიან ხალხებთან გააბა დიალომატიური მოლაპარაკება. რუსეთის მეფე ქართლის მეფეს თავის მხარეზე მოუწოდებდა და „ურწმუნოთა“ მორჩილებისაგან განთავისუფლების იმედს აძლევდა“⁴.

ამავე დროს ვახტანგს დახმარებას სთხოვდა ირანის შაჰი; თურქეთის ხონთქარიც ქართლის მეფეს თავის ბანაკში ეპატიებოდა და უარის შემთხვევაში დაპყრობით ემუქრებოდა⁵.

როგორც ვიცით, ვახტანგმა უარყო მაჰმადიან სახელმწიფოებთან კავშირი და „აღირჩია რუსთ მეფე“ (ვახუშტი, გვ. 125). რას უმზადებდა ეს ნაბიჯი საქართველოს, ძნელი გამოსაცნობი იყო. აღმოსავლეთ საქარ-

¹ ვახუშტი, გვ. 124.

² სეხნია ჩხეიძე, გვ. 329.

³ სეხნია ჩხეიძე, 329; „მოუხდენ კახეთსა და დაიმონეს და გააღუეს კახეთი“.

⁴ საქართველოს ისტორია, 1, თბ., 1948. გვ. 371

⁵ იქვე, გვ. 372.

თველოს შინაური მდგომარეობა უკიდურესად გამწვავდა. რუსეთის ნოახრე ქართლის მეფისა და ირანის ტახტის ერთგულ კახთ მეფის შუამტრობა ჩამოვარდა და პირველი შეტაკებები დაიწყო: სამი დიდი სახელმწიფოა შეურიგებელი ინტერესების კვანძში მყოფი და მათ ქიშპობაში ჩათრეული პატარა ქვეყანა ფეოდალური დაქსაქულობის დაუძლეველი წინააღმდეგობით შიგნითაც აფორიაქებული იყო.

1722 წ. გაშლილი პოლიტიკური ამბები სწრაფი ტემპით ვითარდებოდა და აღმოსავლეთ საქართველოსათვის სულ უფრო კატასტროფულ ფორმებში ეალიბდებოდა. ქართლ-კახეთის შინაურმა ქიშპობამ მწვავე შეტაკებებისა და სისხლისმღვრელი ომის სახე მიიღო. კახთ მეფემ განჯის ხანი, ერევნის ჯარი და ლეკები მოიშველია; ვახტანგმა—რაქველ-იმერელნი. ქართლის მეფის მდგომარეობაა ერისთავთა მოღალატეობა ართულდება. იმ დროს, როდესაც თბილისის ბედი ბეწვზე ეკიდა, ვახტანგს ხაფანგს უგებდნენ საკუთარი ძმებიც—იესე და სვიმონი. ასეთ ვითარებაში კახთა მეფემ კონსტანტინე-მაჰმად-ყული-ხანმა დაიპყრო ქართლი, რომელსაც მიესიენ ლეკები, „იავარ-ჰყენეს და მრავალნი ტყვეჰყვეს“ (ვახუშტი).

ქართლის აყვავებულ დედა-ქალაქს და მთელი საქართველოს კულტურული ცხოვრების ცენტრს—თბილისს უსაშინლესი ბედი ეწია. როცა თბილისში ლეკები შეიჭრენ, თბილისის ციხის მცველი ყიზილბაში თათრები თავიანთი სიმაგრიდან გამოვიდნენ და, უპირველეს ყოვლისა, სიონის ტაძარს მიესიენ, დასწვენ იგი და დაამსხვრიეს ღვთისმშობლის ძველი ხატი. ამის შემდეგ მთელი თბილისის მოსახლეობა უსასტიკესი ძალადობისა და სისხლისღვრის ასპარეზად გადაიქცა:

„პოი, რაოდენნი ჯალწულნი განიხრწნენ და ქეშმარიტნი დედანი და მოწესენი ბოროტებითა, და სისხლი მართალთა დაითხია უსჯულოთაგან“, ამბობს ვახუშტი¹.

ხსენებული ამბები მოხდა 1723 წლის მაისში, როცა თითქმის 4 თვის ცვალებადი წარმატებით წარმოებული ბრძოლის შედეგად თბილისი მტერს დანებდა. მაგრამ ეს მხოლოდ დასაწყისი იყო იმ ენით გამოუთქმელ უბედურებათა და ნამდვილი სისხლის წვიმებისა, რომელიც ოსმალთა მოსვლას და 12 წლით აღმოსავლეთ საქართველოში თარეშს მოჰყვა.

1724 წ. ვახტანგი თავისი ქვეყნის ცეცხლმოდებულ მიწა-წყალს გაეცალა. „მას ქართლში არ ედგომებოდა და არც რუსეთს წასვლის გარდა სხვა გზა გააჩნდა². 1724 წლის 15 ივლისს იგი შეიღებით, ძმით, უახლოესი თანამოღვაწეებითა და დიდი ამალით რაჭის გზით რუსეთს წავიდა“³.

1723—1744 წწ. აღმოსავლეთ საქართველოში თითქმის შეუწელებლად მძვინვარებდა დამპყრობელთა აუტანელი ძალადობა. მთელი მეოთხედი საუკუნის განმავლობაში ვახტანგის სტამბა ნანგრევებში იყო დამარხული.

¹ ვახუშტი, გვ. 130.

² თურქეთის ბატონობის სფეროში მყოფ იმერეთში მას არავინ დააყენებდა.

³ საქართველოს ისტორია, ნაწ. 1, 1946, გვ. 372.

მხოლოდ 1748 წელს, სამკედრო-სასიცოცხლო გმირული ბრძოლების შედეგად, ქართლ-კახეთის ხალხმა კვლავ გადაჭრით იწყო ანარქიისა და დეზორგანიზაციის მდგომარეობიდან გამოსვლა. ერეკლე II და ანტონ I კათალიკოსი შეერთებული ძალით შეუდგნენ მოშლილი ეროვნული და მოქალაქეობრივი ცხოვრების აღდგენას. მთელ რიგ სხვა სასწრაფო ღონისძიებებთან ერთად, მათ, უპირველეს ყოვლისა, ვახტანგის სტამბის აღდგენა გადასწყვიტეს. აი, როგორ აღმოგვცემს ამ ამბავს ისტორიკოსი პაპუნა ორბელიანი: „ესეცა შესძინეს—გამოიძიეს დიდის ცდით და გაზოიღეს სტამბა, რომელ პირველ მეფეს ვახტანგს მოელო ვლახეთით და მის მეფობას აქეთ ქართლში აღარსად იყო. ანტონი ბატონიშვილმა, პატრიარქმა კეთილმან... იგულსმოდგინა ფრიად. შემწე ექმნა მეფე ერეკლე და გამოიღეს სტამბა და აღავსეს წიგნითა ქართლი“¹.

¹ პაპუნა ორბელიანი, გვ. 417 (ქართლის ცხოვრება, II. სპბ), დ. ჩუბინაშვილის ვა-მა, 1854.

ქართული წიგნების ბეჭდვა ვასტანგაძის

ახტანგის სტამბის მოწყობაზე გაცილებით ადრე ქართული წიგნები საქართველოს საზღვრებს გარეთ, შორეული იტალიის ქ. რომში დაიბეჭდა (1629 წ.).

ეს იყო პირველი წიგნები ქართული ნაბეჭდი ტექსტებით: ქართულ-იტალიური ლექსიკონი და ქართული ანბანი ლოცვებითურთ.

შემთხვევითი არ არის ის გარემოება, რომ ხსენებული წიგნები კათოლიკური „სარწმუნოების პროპაგანდის“ მიერ არის გამოცემული. ამ დროს (XVII ს. დასაწყისი) რომის მისიონერთა შორის ქართული ენის ცოდნის გარკვეული მოთხოვნილება არსებობდა. კათოლიკე მისიონერები, დასავლეთ ევროპის სავაჭრო კაპიტალის ეს ერთგული აგენტები, XVI—XVII სს. განსაკუთრებით ენერგიულად მიისწრაფოდნენ შორეულ და ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნებში. ამას ის გარემოებაც უწყობდა ხელს, რომ სწორედ ამავე პერიოდში მოხერხდა ევროპისა და აზიის ყურეში ამართული ოსმალეთის ჯებირის გარღვევა.

ქართულ-იტალიური ლექსიკონის ავტორად იტალიურად დაბეჭდილ თავფურცელზე სტეფანე პაოლინის გვერდით ნიკიფორე ირბაქი, იგივე ნიკოლოზ ჩოლაყაშვილი იხსენიება. ეს განათლებული, ენების მცოდნე ქართველი თეიმურაზ 1-ის ელჩი იყო. უეკველია, იგივე ნ. ჩოლაყაშვილი უნდა ვცნოთ „ქართული ანბანისა“ და ლოცვების შემდგენელად. გარკვეული დამსახურება მიუძღვის ნ. ჩოლაყაშვილს პირველი ქართული მხედრული სასტამბო შრიფტის ჩამოსხმაშიაც.

რომში XVII ს. განმავლობაში დაბეჭდილ წიგნთაგან ცნობილია სულ ხუთიოდე სახელწოდების გამოცემა. მათ შორის მარია-მეჯიოს ქართული ენის გრამატიკა (გამოცემულია ორჯერ).

პირველნაბეჭდი ლექსიკონისა და „ანბანის“ ქართულ ტექსტებში შეპარულია მრავალი შეცდომა, რაც იმით აიხსნება, რომ ქართული მასალის დაბეჭდვის დროს თეიმურაზის ელჩი რომში აღარ იმყოფებოდა¹.

¹ ქ. შარაშიძე, ქართული ანბანი XIX საუკუნედ. კრბ. „ქართული საანბნო წიგნის ბიბლიოგრაფია“ (1629—1940), თბ., 1941, გვ. 12—16.

მიუხედავად ამ ნაკლისა, რომის პირველნაბეჭდი წიგნები, დაბეჭდილი მხედრული შრიფტით, დაწერილი სასაუბრო ხალხური ენით, ქართული წიგნების ბეჭდვის წარმოშობის ისტორიაში მნიშვნელოვან მოვლენად უნდა ჩაითვალოს.

არჩილის სასტამბო მოღვაწეობა (1686—1705)

ქართული წიგნების ბეჭდვის დაწყება შორეულ რომში მთელი ოთხმოცი წლით უსწრებს წინ პირველი სტამბის ამოქმედებას საქართველოში (1629—1709). ბუნებრივია, რომ ამ ორ მოვლენას შორის კავშირის დამყარება არ ხერხდება.

ამისი თქმა არ შეიძლება არჩილის პოლიგრაფიულ მოღვაწეობაზე, რომელიც იწყება მეჩვიდმეტე საუკუნის ფარგლებში (1686) და დიდი ხარვეზით (1687—1700) მთავრდება მოსკოვში, 1705 წელს, ქართული „დავითნის“ დაბეჭდვით.

ახალი მასალები და ძველი, მივიწყებული ცნობები აადვილებს როგორც არჩილის სასტამბო საქმიანობის გათვალისწინებას, ისე არჩილისა და ვახტანგის ამ დარგში მოღვაწეობას შუა კავშირის დამყარებას.

როგორც აღნიშნულია, XVIII საუკუნის დასაწყისში აღმოსავლეთ საქართველოში ფართოდ გაშლილი დიდი კულტურული მუშაობის ფესვები XVII საუკუნის სოციალურ-ეკონომიური ძვრების საფუძველზე წარმოიშვა. ჯერ კიდევ XVII ს. მეორე ნახევარში (60—80 წწ.) საქართველოში გავლით მყოფი და, ზოგჯერ, საგანგებოდ მოსული უცხოელები ამჩნევენ და აღნიშნავენ ღრმა მეცნიერული ინტერესის გაღვივებას ქართველ მოწინავე საზოგადოებაში.

მაგალითად, ანტიოქიის პატრიარქის მაკარიოსის შვილი — პავლე ალაბელი, რომელმაც მამასთან ერთად მოიარა მცირე აზია, მოლდავია-ვლახეთი და, უმთავრესად, რუსეთი, თავის წიგნში მეტად საყურადღებო ცნობებს გვაძლევს XVII ს. 60—70 წწ. ქართველების შესახებ. ხსენებული ავტორი აქ, სხვათა შორის, ამბობს:

„იცილდე, აგრეთვე, რომ ქართველებს აქვთ დიდი და საოცარი ცოდნა, განსაკუთრებით ლოდიკის სფეროში, თუმცა თავისი სამშობლოდან არსად გადიან“¹.

ამ ატესტაციაში ჩვენთვის საყურადღებოა ავტორის შენიშვნა განათლებული ქართველების შესახებ: „თავისი სამშობლოდან არსად გადიან“.

აქ მითითებულია XVII ს. ცოდნისმოყვარე ქართველობისათვის მეტად მტკივნეული გარემოება — თურქეთ-ირანის გარემოცვის რკალში მომწყვდეულსა და მით განათლების ახალი კერებისაგან იზოლირებულ ადამიანებს არ ჰქონდათ საშუალება დაწაფებოდნენ მეცნიერების ახალ მიღწევებზე ამის შედეგად ქართველების მეცნიერული ძიება მეტ ნაწილად კლასიკური პერიოდის ქართული ძეგლების შესწავლით უნდა შეზღუდულიყო.

¹ П. Ж у з е, Грузия в семнадцатом столетии, по изображению (антиохийского) патриарха Макария, Казань, 1905, гл. 51.

გასაგებია, რომ, სხვა მიზეზთა შორის, სწორედ ეს გარემოება აბრკოლებდა ტექნიკური ცოდნის ახალი მიღწევების დანერგვას საქართველოში.

ქვემოთ განმარტებული იქნება, რომ სასტამბო დაზღვის მოწყობის აზრი არჩილს, გიორგი XI-სა და მათ ძმისწულს — ვახტანგს საქართველოში მოსულ ანტიოქიისა და იერუსალიმის პატრიარქებთან ურთიერთობის შედეგად უნდა დაბადებოდათ (გვაქვს ცნობები, რომ 1665 წ. საქართველოს სწვევია პატრიარქი პაისიოს და მასთან ერთად დოსითეოსი, შემდეგში იერუსალიმის სწავლული პატრიარქი (1669—1707 წწ.); ამ უკანასკნელს ერთი ზამთარი გელათის მონასტერში გაუტარებია)¹.

თავის ადგილას განმარტებული იქნება, რომ სწორედ იერუსალიმის პატრიარქისათვის მიუმართავს ვახტანგს მესტამბის გამოგზავნის თხოვნით 1706—1707 წელს.

ზემოთ ნახსენები პატრიარქების საქართველოში ყოფნის წლები არჩილისა და გიორგი XI-ის ზეობისა და საქართველოში ყოფნის წლებს ემთხვევა. ბუნებრივია ვიფიქროთ, რომ ქაბუჯი ვახტანგი, რომელიც თავისი ბიძების — არჩილისა და გიორგი XI-ის მწირობას იზიარებდა, ჯერ კიდევ უფლისწულობაში იქნებოდა გაცნობილი თავისი ბიძების პოლიტიკურსა და განმანათლებელ გეგმებს (ვახტანგი 1688—1690 წწ. შუა არჩილთან არის იმერეთში; 1690 წ. გიორგი XI-ის მძევლად — თურქებთან; 1696—1698 წწ. ისევ არჩილთან ერწოსა და დვალეთში, სადაც ემზადება თავის ბიძასთან ერთად რუსეთს წასასვლელად. ვახუშტი, გვ. 323, 324, 329, 330).

1687 წელს არჩილი პირველად მიდის მოსკოვს პოლიტიკური მფარველობისა და სამხედრო დახმარების გამოსათხოვად. მოსკოვში ყოფნით არჩილის კულტურულ საქმიანობაში ახალი, მეტად ნაყოფიერი ეტაპი იწყება. აქ მას შეაძლებლობა ეძლევა უშუალოდ დაუკავშირდეს ევროპულად განათლებულ ადამიანებს. იგი უახლოვდება როგორც პეტრესდროინდელ რუსეთის მოწინავე პირებს, ისე მოსკოვში მყოფ უცხოელ მეცნიერებსაც, ამ უკანასკნელთა შორის შეედ მკვლევარს შპარვენფელდს. შპარვენფელდის მეშვეობით არჩილი პრაქტიკულ ზომებს იღებს ქართული სტამბის მოწყობისათვის. არსებობს მთელი რიგი ცნობები, რომ არჩილმა მოსკოვში ჩასვლისთანავე (1688 წ.) შეუკვეთა შპარვენფელდის მეშვეობით ქართული (ნუსხურ-მთავრული) შრიფტი ამსტერდამის ცნობილ ოსტატს ნიკოლოზ კისს.

ეს გარემოება ნათლად მოწმობს, რომ სტამბის მოწყობის აზრი არჩილს საქართველოდანვე გაჰყოლია და რომ ეს საქმე (სტამბის მოწყობა) მას გადაუდებელ ამოცანად მიაჩნდა.

ცხადია აგრეთვე, რომ ამ დროს არჩილი სასტამბო მოწყობილობას საქართველოში ჩამოსატანად ამზადებდა. იგი ჯერ კიდევ იმედებით იყო სავსე და ენერგიულად ემზადებოდა საქართველოში მოღვაწეობისათვის.

შედი მეცნიერის გარდა, შრიფტის დამზადების საქმეში არჩილს დახმარებას უწევდა ქ. ამსტერდამის მოურავი, XVII ს. ნახევრის განთქმული მეცნიერი ნიკოლა ვიტცენი (იხ. არჩილის წერილი ამ პირისადმი).

¹ თ. უორდანი, ქრონიკები, II, 482—483.

ჰოლანდიელი მეცნიერი, თავის მხრივ, დავალებული იყო არჩილისაგან საქართველოს შესახებ საყურადღებო მასალის მიწოდებით მისი წიგნისათვის. „არჩილო-აღმოსავლეთ სათათრეთის“ შესახებ¹.

ამსტერდამში გაკეთებული და ჩამოსხმული შრიფტი 1687 წელს მზად უფილა კიდევაც; მაგრამ გასამრჯელოსთან დაკავშირებით მისი არჩილისათვის გაგზავნა შეფერხებულა². არჩილსაც სწორედ ამ წელს მოუხდა საქართველოში დაბრუნება თავისი ძმის — გიორგის გამოწვევით. ამის გამო ამსტერდამის შრიფტმა არათუ საქართველომდის, მოსკოვამდისაც ვეღარ მიაღწია³.

როგორც ვიცით, არჩილის გეგმები დიდი მარცხით დამთავრდა. 1699 წ. იგი სამუდამოდ დასახლდა მოსკოვში, სადაც განაახლა შრიფტის შეგნისათვის ზრუნვა; 1705 წელს შრიფტი მზად იყო და არჩილმა მოახერხა კიდევაც მოსკოვის სინოდის სტამბაში ქართული „ფსალმუნის“ („დავითნი“) დაბეჭდვა.

არჩილი მოსკოვში ქართული წიგნების ბეჭდვის განგრძობას თავისი შვილის, ალექსანდრეს თანამშრომლობით ფიქრობდა. მან საგანგებოდ სთხოვა თავის ძმისწულს — ვახტანგს, ამ დროს ქართლის გამგებელს, ბიბლიის ტექსტების გაგზავნა მოსკოვს. არჩილმა მიიღო ვახტანგისაგან ბიბლიის ნუსხები და შეუდგა მათ შეგვებასა და დასაბეჭდად მზადებას⁴.

მაგრამ თავისი ვაჟის, პეტრე I-ის თანამოღვაწის, რუსეთის არტილერიის გენერალ-ფელდცეხმეისტრის — ალექსანდრეს შევდების ტყვეობაში მოხვედრით და, შემდეგში (1711 წ.), სიკვდილით საბოლოოდ მოტეხილმა არჩილმა ბიბლიის დაბეჭდვა ვეღარ მოასწრო და ჩქარა (1713 წ.) თვითონაც გარდაიცვალა.

არჩილის სტამბის ეს ხანმოკლე თავგადასავალი განსაკუთრებით საყურადღებოა მით, რომ არჩილის წამოწყებამ (მოსკოვში ქართული სტამბის მოწყობა) გაადვილა ქართული სტამბის ამოქმედება მოსკოვში — 1737—1745 წწ. საერთოდ, არჩილის სასტამბო მოღვაწეობა ქართული ბეჭდვითი საქმის განვითარების ისტორიაში მნიშვნელოვან მოვლენას წარმოადგენს.

თავის ადგილას ჩვენ დავინახეთ, რა დიდ ძალას მიაწერდა არჩილი ახალი, გამაჯანსაღებელი იდეების ქადაგებას საქართველოში. ექვს გარეშეა, რომ არჩილის თავგამოდება ქართული სტამბის მოწყობისათვის ნაკარნახევი იყო ნაბეჭდი წიგნის ფართოდ გავრცელების უდიდესი მნიშვნელოვანი შეგნებით. საგულისხმეოა, რომ არჩილი ამ შემთხვევაშიაც იღვწის მთელი საქართველოსათვის და არა მისი რომელიმე ცალკე კუთხისათვის.

1703 წელს მოსკოვს მყოფი არჩილი მოაგონებს თ. ა. გოლოვკინს, რომ მას (არჩილს) ადრევე (1686) ჰქონდა მიღებული პეტრე დიდისაგან ქართუ-

¹ ქრ. შარაშიძე, ქართული შრიფტი ამსტერდამში 1686—87 წწ., ცალკე ამონაბეჭდი კ. მარკისის სახელობის საქართველოს სსრ სახელმწიფო საჯარო ბიბლიოთეკის „შრომებისა“, თბ., 1937, III, გვ. 23, 26.

² იქვე, გვ. 30.

³ ეს შრიფტი, როგორც ვიცით, სტოკჰოლმში მოხდა. არჩილს არ დაუვლია ცდა ამ შრიფტის მოსკოვში ჩამოტანისათვის.

⁴ ბიბლია, დაბეჭდილი მოსკოვს, 1743; ვახუშტის ანდერძი, „ქართული წიგნი. ბიბლიოგრაფია. 1“, თბ., 1941, გვ. 46.

ს ვ ლ კ ა რ ა ნ ლ .

მე ვლადიკავკასიის კავშირად . ამ კვირის დე
ბრძოლა ეს ადგილითა დასრულდა .
მე ვლადიკავკასიის კავშირად .
მე ვლადიკავკასიის კავშირად .
მე ვლადიკავკასიის კავშირად .
მე ვლადიკავკასიის კავშირად .

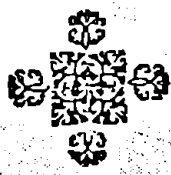
ს ვ ლ კ ა რ ა ნ ლ .

სადმეცნოვანთა კავშირად .
სადმეცნოვანთა კავშირად .

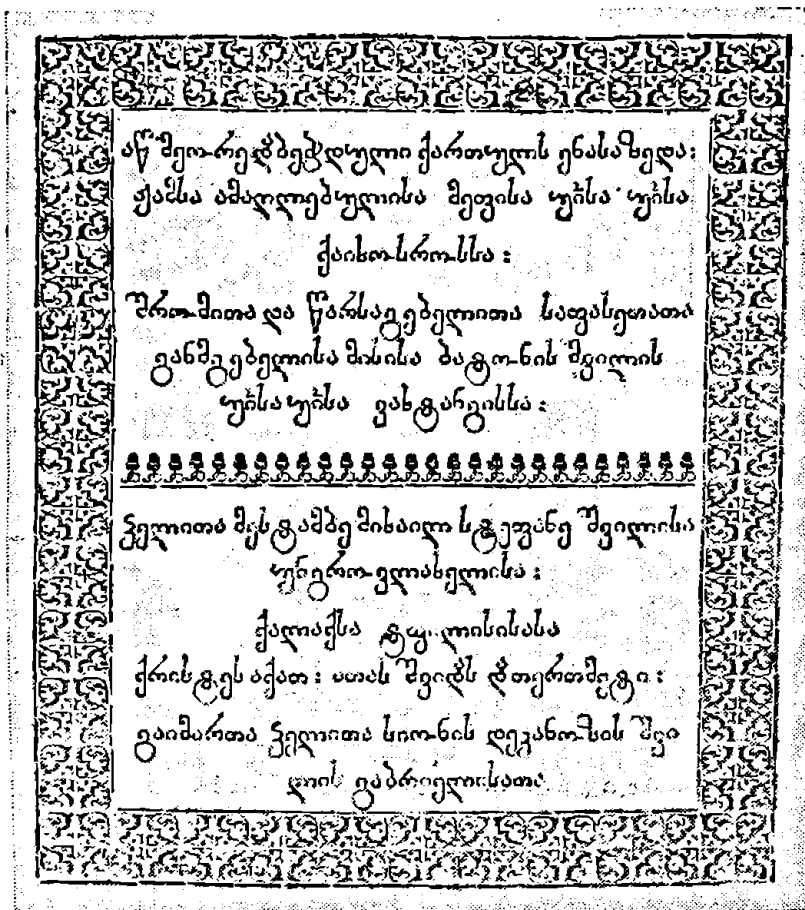
სადმეცნოვანთა კავშირად .

სადმეცნოვანთა კავშირად .

ქ : გელოთა : მესტამბე : მისაილი :
სტეპანე : შვილითა : სუნტო-ელთ
სელითა :

მე ვლადიკავკასიის კავშირად .

სწავლა: თუ ვითარ მართებს მ
 ღვარსა სწავლება მწათვისა :-
 აწ ბეჭდული ქართულისა ენა
 საზელა: ჟამსა შეთუო ბისა ურსა
 ურსა ქაინოსრთსსა :-
 ჳ შრომიათ: გამგებელიისა მის
 ისა: ურსა ურსა ვახტანგისსა :-
 შემოკლებით თქმული ჳ გარი
 გებული გერმანე მღღელი მ
 ნახონისაგან :-
 ჳელითა მისაილს გეთანეს მისა
 უნერო ვლახელიისათა :-
 ქალაქსა გთვილისისასა: ილია:

ლი სტამბის მოწყობის დასტური და თხოულობს წიგნების ბეჭდვის ნებართვას მის მიერ მოწყობილ სტამბაში:

«Прошедших [лет] повелелся нам от высочайшяя державы печатать книги на нашем языке, ради церковныя и гражданскяя пользы нашему Иверскому народу, а наиначе в тиранстве под турком и персом сущым, кои зело великую скудость книг духовных имеют. И тогда начатое дело недостатком литер и людей, к делу приличных, остановилось. А ныне, за божьею помощию, литеры нашего диалекта построились нзрядно и художники к делу обретаются искусные»¹.

არჩილის განცხადება ნათლად გვიჩვენებს, რომ მას, ისე როგორც მთელ მოწინავე ქართველობას, ქართული სტამბის ამოქმედება საქართველოს აღდგენისა და გაერთიანების მძლავრ საშუალებად ესახებოდა და რომ ეს გაერთიანება მათ ქრისტიანობის განმტკიცებით სურდათ განეხორციელებიათ.

საქრისტიანო-სალიტურგიო წიგნების გაერთიანება საქართველოს ყოველი კუთხისათვის, ე. ი. სასულიერო ლიტერატურის უნიფიკაცია, იმ დროს, თურქეთ-ირანის გარემოცვის პირობებში, ეროვნული სახის შენარჩუნებისა და დაცვის მძლავრ იარაღად იყო მიჩნეული.

ყველა იმ ნიშნებით, რომლებზედაც ჩვენ ყურადღება შევაჩერეთ, არჩილისა და მისი ძმისწულის — ვახტანგის პოლიგრაფიული ღონისძიებანი ერთმანეთს მჭიდროდ უკავშირდება.

ჩვენთვის ცხადი ხდება, რომ თბილისის სტამბის მოწყობით ვახტანგმა XVII—XVIII სს. მთელი მოწინავე ქართველობის ერთი უდიდესი წადილთაგანი განახორციელა. 1707—1709 წწ. ვახტანგმა წარმატებით გააკეთა ის საქმე, რომელიც არჩილს თითქმის 22 წლით ადრე ჰქონდა წამოწყებული.

¹ აღ. ბ ა რ ა მ ი ძ ე, არჩილის ცხოვრება, არჩილიანი, II, თბ., 1937, გვ. XIII.

თბილისის სტამბის დაარსების საორგანიზაციო პერიოდი (1707—1708)

ვენ აღენიშნეთ, რომ წიგნის ბეჭდვის შემოღების საქიროება წარმოიშვა საქართველოში ჯერ კიდევ XVII—XVIII სს. მიჯნაზე, მაგრამ სტამბის მოწყობისათვის პრაქტიკული ზომების მიღება შესაძლებელი გახდა მხოლოდ ვახტანგის გამგებლობის პირველ წლებში. 1703—1712 წლების მშვიდობიანი პერიოდო, ქართლის ნიჭიერი გამგებელის გაბედული, ენერგიული პიროვნება და, განსაკუთრებით, ის ეკონომიური მოლონიერება, რომელიც დაეტყო ქართლის სამეფოს XVIII ს. დასაწყისში, სტამბის გამართვის დიდი ხნით ნანატრი აზრის განხორციელებას მკვიდრ ნიადაგს უქმნიდა. უპირველეს ყოვლისა, საქირო იყო დახელოვნებული მესტამბის მოძებნა.

უცხოეთიდან ასეთი მესტამბის გამოწერისა და, საერთოდ, თბილისის სტამბის მოწყობის დეტალების გასაშუქებლად ამ ბოლო დრომდის თითქმის არავითარი მასალა არ მოიპოვებოდა.

ერთადერთს პირდაპირსა და სარწმუნო წყაროს ვახტანგის სტამბის გამოცემებისათვის დართული ანდერძები წარმოადგენენ. ამ ანდერძებში მოცემული მასალის გარეშე მსჯელობას კი, უმეტეს შემთხვევაში, ვარაუდის ხასიათი ჰქონდა.

ასეთი ვარაუდით ვლახეთიდან საქართველოში მესტამბის გამოგზავნას XVII—XVIII სს. შესანიშნავი მოღვაწის ანთიმოს ქართველის პიროვნებას უკავშირებდნენ.

ცნობილია, რომ ამ ადამიანის ენერგიული საქმიანობის შედეგად ბუქარესტში, რიშნიკსა და სხვ. ქალაქებში 1692—1715 წლებში მრავალი გამოცემა დაიბეჭდა (არასრული ცნობით — 53, სინამდვილეში, ალბათ, მეტიც) რუმინულ, ბერძნულ, სლავურ და არაბულ ენებზე. ამ გარემოებამ წარმოშვა ის აზრი, რომ ვახტანგის სტამბის მოწყობა (თბილისში) ანთიმოს ივერიელის მონაწილეობით (ზოგიერთის მტკიცებით — ინიციატივითაც) უნდა განხორციელებულიყო¹.

¹ პროფ. ა. შანიძე, ქართული სტამბის ისტორიისათვის, გვ. 156—175.

ამ ვარაუდის საფუძვლიანობა ემილ პიკოს ვრცელი გამოკვლევის გამოქვეყნების შემდეგ თითქოს განსაკუთრებით ცხადი გახდა. პარიზში 1896 წელს დაბეჭდილი ხსენებული გამოკვლევა ქართველ მკითხველთა ფართო წრეებისათვის მისაწვდომი გახდა პროფ. ა. შანიძის 1935 წ. გამოქვეყნებულმა ნაშრომმა: „ქართული სტამბის ისტორიისათვის“, რომელშიც, სხვათა შორის, ვრცლად არის გადმოცემული უცხოეთის გამოცემებში გაბნეული ცნობებიც ქართული სტამბის შესახებ.

ე. პიკოს მიერ გამოქვეყნებული მასალების მიხედვით ანთიმოს ივერიელს თავის არც ერთ გამოცემაში არ ავიწყდებოდა თავისი ქართველობის აღნიშვნა (იხ. ე. პიკოს მიერ გამოქვეყნებული კატალოგი ანთიმოსის 53 გამოცემისა)¹.

ამავე დროს ვლახეთიდან მესტამბის გამოწერა და საქართველოში პირველი სტამბის მოწყობა (1707—1709) ანთიმოსის პოლიგრაფიული მოღვაწეობის აყვავების წლებს ემთხვევა. ამასთან დაკავშირებით თავისთავად დაიბადა დასკვნა:

1. ანთიმოს ქართველს, რომელიც ოთხ უცხო ენაზე ბეჭდავდა წიგნებს, თავისი თანამემამულეებისათვისაც უნდა ეზრუნა და საქართველოში სტამბის მოწყობის მონაწილე უნდა ყოფილიყო.

2. საქართველოში 1709 წლიდან ამოქმედებული სტამბის ტექნიკურად განმახორციელებელი მართლაც ვლახეთიდან გამოწერილი მესტამბე მიხაილ ჟნგროვლახელი აღმოჩნდა.

3. ამ ფაქტის საფუძველზე სტამბის მოწყობა საქართველოში ანთიმოს ქართველის მონაწილეობის გარეშე შეუძლებლად იქნა მიჩნეული.

აკადემიკოსების ა. შანიძისა და ნ. ბერძენიშვილის რუწინეთს მისვლამ (1949 წელს) კიდევ უფრო მკვიდრი საფუძველი მოუპოვა ქართული სტამბის მოწყობის საქმეში ანთიმოს ქართველის მონაწილეობის ვარაუდს.

როგორც აკად. ნ. ბერძენიშვილის მოხსენებიდან ვიცით, ანთიმოსის პრობლემაზე მომუშავე პატივცემულ სანდუტურდოს ქართველი სტუმრებისთვის რუწინეთის აკადემიის სამკითხველოში დატული ვახტანგის სტამბის პირველნაბეჭდი სახარება უჩვენებია.

„ამ წიგნს, — მოგვითხრობს ნ. ბერძენიშვილი, — მესამე გვერდზე ანთიმოსის ხელით საკმაოდ გრძელი რუწინული მინაწერი აქვს. მინაწერს ხელს ურთავს თვით ანთიმოსი (შინაარსი ამ მინაწერისა ის არის, რომ ანთიმოსი ამ წიგნს ვალახიის მთავარს უძღვნის). ამ ფაქტიდან, — განაგრძობს ნ. ბერძენიშვილი, — შემდეგი შეიძლება დაეასკვნათ: თბილისის სტამბიდან გამოსული პირველი წიგნი ანთიმოსის გაუგზავნეს“².

იმავე სანდუტურდომ ქართველი სტუმრების ყურადღება მიაპყრო თბილისის სტამბის პირველნაბეჭდი სახარების მოკაზმულობაზე — პირველნაბეჭდ სახარებასთან ერთად მან სტუმრებს უჩვენა ორი სხვა წიგნი. „ერთი — ანთი-

¹ ა. შანიძე, იქვე, გვ. 174—175.

² ნ. ბერძენიშვილი, „ძლევა“, რუწინეთ-ბულგარეთში მოგზაურობიდან, თბ., 1949, გვ. 62—63.

მოსის ხელით ნაწერი და მის მიერვე მოხატული (ლოცვანი?), მეორე — არაბულ ენაზე ნაბეჭდი სახარება“. აკად. ნ. ბერძენიშვილი აღნიშნავს, რომ „ორივე ამ წიგნის მოკაზმულობა ისეთივე ხასიათისაა, როგორც ქვახტანგის სტამბის] ქართული სახარებისა. ხოლო ზოგიერთი სამკაული არაბული სახარებისა სრულიად იგივეა, რაც ქართული სახარებისა. ასე რომ შეიძლება უმეტესად აღნიშნოს საერთო წარმომავლობა არაბულ-ქართული სტამბური მოკაზმულობისა და ანთიმოსის ხელნაწერი წიგნის მოხატულობისა. და, როცა ჩვენ ვიცით, რომ არაბული სტამბის შემომღები იგივე ანთიმოსი იყო, დასკვნა ქართული სტამბის მოწყობის საქმეში ანთიმოსის მონაწილეობის შესახებ ადვილმისალები გვეჩვენებაო“. ამთავრებს ნ. ბერძენიშვილი რუმინეთის აკადემიის სამკითხველოში მიღებული შთაბეჭდილების გადმოცემას¹.

1949 წლიდან მოყოლებული, რუმინელ და ქართველ მეცნიერთა ურთიერთკავშირის დამყარების შედეგად პირველი ქართული სტამბის „უნგრულახური“ წარმოშობის საკითხს სულ უფრო და უფრო მეტი ნათელი ეფინება.

1951 წლის დეკემბერში პოეტმა-აკადემიკოსმა გიორგი ლეონიძემ რუმინეთში მოპოვებული მნიშვნელოვანი მასალა გამოაქვეყნა. რუმინეთის მეცნიერებათა აკადემიის ბიბლიოთეკაში დაცულ ვახტანგის სტამბის პირველნაბეჭდი სახარების (1709) ფურცლებზე გ. ლეონიძეს შეუმჩნევია და ამოუკითხავს ლექსი, რომელიც თბილისის სტამბის მოღვაწეებს საკუთრად რუმინეთში გასაგზავნად ცალგებ დაუბეჭდიათ — სხვა ცალგებში იგი არ მოპოვება.

ეს ლექსი გ. ლეონიძის მიერ, სამწუხაროდ, თავნაკლული სახით არის გამოქვეყნებული²; იგი დაწერილია ვახტანგ VI-ის, იერუსალიმის პატრიარქის ხრისანთესა და „ელახთა მეფის“ საქებრად.

მესტამბის გამოწერა ვახტანგის მიერ

ლექსის გამოქვეყნებული ტექსტიდან ნათლად ჩანს, რომ გამოუქვეყნებელ პირველ ორ სტროფში საუბარი ყოფილა თბილისის სტამბის მოწყობის საქმეში ვახტანგის თაოსნობის შესახებ (ლექსის ეს ნაწილი ჩვენთვის განსაკუთრებით საინტერესო იქნებოდა). ლექსის შინაარსი გვაძლევს შესაძლებლობას თბილისის სტამბის ორგანიზაციის მეტად საყურადღებო დეტალები გავაშუქოთ.

დასაწყისში ლექსი გვამცნობს, რომ სტამბის მოწყობის სურვილით აღძრულმა ვახტანგმა „პატრიარქსა წიგნი ჰკადრა საქებელი, არ უწესო“ (ასე იწყება გამოქვეყნებული ტექსტი).

ხსენებული „წიგნით“ ვახტანგს უთხოვია სტამბის ხელოვანის, ანუ ოსტატის გამოგზავნა:

„ერთსა სტამბის ხელოვანსა გთხოვთ, აქ მინდა დაეწესოო“ (3, 4).

პატრიარქს, რომელსაც სახელად ხრისანთე რქმევია, წამსვე გაუგზავნია კაცი ელახეთს, ვლახთა მეფისათვის, და უცნობებია:

¹ ნ. ბერძენიშვილი, იქვე, გვ. 63.

² ურნ. „დროშა“, 1951, № 2, გვ. 18.

„ვახტანგს უხმია მესტამბე, მეფეა ქართლის მპყრობელი,
მიბოძე ერთი ოსტატი, ჭკვიანი, მისანდობელი“ (6₁, 3).

პატრიარქის თხოვნის თანახმად, ვლახეთის „პატრონს“ საგანგებოდ აუარჩევია გონიერი და ჭკვიანი ოსტატი, სახელად მიხაილ, და ხრისანთესათვის გაუგზავნია; ხოლო ხრისანთეს მიხაილ ოსტატი დაუყოვნებლად საქართველოში გამოუსტუმრებია:

„პატრიარქმა გამოგზავნა აქ (თბილისში) მიხაილ. კარგად ზრდილი, კარგად სტამბის განომლები, ჭკვიანი და გამოცდილი“ (9₁₋₂)

— გვამცნობს ლექსი.

ამით თავდება მესტამბის გამოწერის შესახებ ცნობების შემცველი ნაწილი ლექსისა.

ქვემოთ ლექსში მოთხრობილია როგორი სიხარულით და იმედებით შეხვედრია ვახტანგი სტამბის ოსტატს. ლექსის ეს მეორე ნაწილი ერთხელ კიდევ მოწმობს, რომ სტამბის მოწყობა და მოწყობილი სტამბის საქმიანობაც უშუალოდ და მთლიანად ვახტანგთან ყოფილა დაკავშირებული:

„რა მოვიდა [მესტამბე], მეფემ ნახა, შეიყვარა ვითა შვილი:

თქვა „შემიკობს ქვეყანასა, გაანათლებს, ვითა ცვილი“ (9₃₋₄).

ქვემო სტროფიდან გავიგებთ, რომ უნგრეთელ ვლახელი ოსტატი დიდი ხალისით მოჰკიდებია საქმეს და შეჰპირებია ვახტანგს:

„რასაც ბრძანებ, ყველა ძალ-მიც, მე ვარ თქვენი მოსახმარე,

და გავამრავლებ საღმრთოს წიგნსა, აივსების ყოველი არეო“ (10₃₋₄)¹.

მე-10—11 სტროფიდან განსაკუთრებით ცხადი ხდება, რომ მიხაილ უნგრეთელს თავისი მოღვაწეობა საქართველოში ვახტანგის მითითებით დაუწყია:

„რაცა ბრძანა [ვახტანგმა], აგრეცა ვქენ, არ ვისევდე, არ ვიახეო“ — ამბობს უნგრეთელი (11₂).

მეთორმეტე სტროფი გვაუწყებს, რომ მიხაილ ოსტატს დაუმთავრებია სტამბის ტექნიკური მოწყობა და ეს სასიხარულო ამბავი ვახტანგისათვის მოუხსენებია (12).

ლექსის ბოლოში, ისე როგორც მის დასაწყის ნაწილში, საუბარია ვახტანგის დამსახურებაზე სტამბის მოწყობის განხორციელებაში; ამასთან დაკავშირებით აღნიშნულია სტამბის მოწყობის სიძნელე:

„სხვაც გარდაცვლილან მეფენი, რომ ვერ უქნიათ ესები-ო“, ამბობს ლექსის ავტორი (12₄), რომელიც ვახტანგს ათქმევინებს:

„საქმე ძნელად საშოვნელი ღმერთმან ასრე გამიადრა“ (13₃).

როგორც ვხედავთ, რუმინეთიდან მოტანილი ლექსი მნიშვნელოვან ცნობებს გვაძლევს მესტამბის გამოწერისა და სტამბის მოწყობის შესახებ.

საკირთა სათითოდ აღინიშნოს, რა ირკვევა ახლად მოპოვებული ცნობების წყალობით.

¹ ურნ. „დროშა“, 1951, № 2, გვ. 18.

იერუსალიმის პატრიარქის როლი

მესტამბის გამოგზავნის თხოვნით ვახტანგს იერუსალიმის პატრიარქის-თვის მიუმართავს. ვახტანგის დაკავშირებას იერუსალიმის პატრიარქთან (არა ხრისანთესთან, არამედ ხრისანთეს წინამოსაყდრე დოსითეოსთან) სტამბის მოწყობის სამზადის პერიოდში ვარაუდობდა. ქართული სტამბის ისტორიის ძველი მკვლევარი თ. ჟორდანიას ჯერ კიდევ 1885 წ. გამოქვეყნებულ წერილში ის ამბობს: „მცირეოდენი საფუძველი ნებას გვაძლევს ვივარაუდოთ, რომ ვახტანგს, როდესაც ის უსაქმოდ იმერეთში იმყოფებოდა, მოლაპარაკება ჰქონდა (სტამბის მოწყობის შესახებ) იერუსალიმის პატრიარქთან დოსითეოსთან, რომელიც 1696—1697 წწ. საქართველოში მოგზაურობდაო“¹.

იგივე თ. ჟორდანიას ამბობს, რომ დოსითეოს პატრიარქის ორი თანამგზავრი — „დეკანოზის შვილი მიქელა“ და ბერძენი არქიმანდრიტი სერგიოს „შემდეგ მშრომელად გახდენ ტფილისში დაარსებულ ქართულ სტამბაშიო“².

უნდა ითქვას, რომ ქართველი მესტამბე, „ხელმწიფის კარის დეკანოზის შვილი მიქაელა“³ და ბერძენი არქიმანდრიტი პაპა სერგიოსი⁴ მართლაც მონაწილეობენ ვახტანგის სტამბის საქმიანობაში და იხსენიებიან თბილისის 1712—1713 წლების გამოცემებში.

მოწინავე ქართველთა გარკვეული სიახლოვე დოსითეოს პატრიარქთან საერთოდ ცნობილია. ზემოთ აღნიშნული იყო, რომ გიორგი XI-მ სწორედ იერუსალიმის ამ სწავლული პატრიარქის — დოსითეოსის (ხრისანთეს წინამოსაყდრის) მეშვეობით გადაიხადა ქართველთა მონასტრების დავალიანება იერუსალიმში. ვახუშტის ცნობით ამავე პატრიარქის ჩაგონებით მოშალა გიორგი XI-მ მიცვალბულთა დაუსრულებელი დატირების ძველებური ადათები⁵.

1713 წელს დაბეჭდილი „კურთხევანის“ რედაქტორისა და ბერძნულიდან მთარგმნელის კვიპრიანე ერისთავის (სამთავნელ ეპისკოპოსის) განცხადებით, მას (კვიპრიანეს) ბერძნული „წიგნი და ენა“ დოსითეოს პატრიარქისაგან უსწავლია („მცირედისა რისამე ბერძულთა წიგნთა და ენისა სწავლულ ვიყავ იერუსალიმის პატრიარქს დოსითეოსთან“)⁶.

აქ არ უნდა დაგვავიწყდეს, რომ იერუსალიმის პატრიარქი დოსითეოსი, ამდენად დაახლოებული ქართველ მოწინავე პირებთან, სწორედ ის ადამიანი იყო, რომელმაც სტამბოლის ბაზარზე ტყვეობიდან გამოისყიდა 16 წლის

¹ თ. ჟორდანიას, მოკლე ისტორიული გამოკვლევა ქართული სტამბის დაარსებისა და მოქმედებისა XVIII ს., ჟურნ. „ივერია“, 1885, X, გვ. 103—104.

² იქვე.

³ იხ. 1712 წ. გამოცემული „დავითნის“ თავფურცელი, ამავე წელს დაბეჭდილი „ვეფხისტყაოსნის“ თავფურცელი და გალექსილი ანდერძი ტექსტის ბოლოს; 1713 წ. დაბეჭდილი „კურთხევანის“ თავფურცელი.

⁴ 1713 წ. დაბეჭდილი „კურთხევანი“, კვიპრიანე სამთავნელის ანდერძი.

⁵ ვახუშტი, საქართველოს ისტორია, 1, თბ., 1885, გვ. 10.

⁶ „კურთხევანი“, 1713, კვიპრიანეს ანდერძი.

ქართველი—ანდრია (შემდეგში სახელგანთქმული ანთიმოს ქართველი), შუასწავლა მას ენები და სასტამბო ხელოვნება და ჯერ კიდევ 1689 წელს გაგზავნა უნგროვლახეთში ბექდვისა და გამომცემლობის საქმის გასათართოვებლად¹.

ექვს გარეშეა, რომ დოსითეოსი საქართველოში ყოფნის დროს აცნობებდა ქართველებს ანდრია-ანთიმოსის ბრწყინვალე მიღწევებს. საფიქრბელია, რომ ვახტანგს იმდროიდანვე (1696—1697) ეგულებოდა უნგროვლახეთში სტამბის ქართველი ოსტატი.

ამგვარად, ძველი და ახალი ცნობების დაპირისპირებით ნათელი ხდება, რომ ქართველი მოღვაწეების იერუსალიმის პატრიარქთან სტამბის მოწყობის შესახებ წინასწარი მოლაპარაკების ვარაუდს გარკვეული საფუძველი ჰქონია.

იერუსალიმის პატრიარქად 1707 წლამდის დოსითეოსი იყო. 1707 წელს მას სცვლის ხრისანთე, რომელსაც, როგორც „ქების ლექსი“ მოწმობს, ვახტანგის თხოვნა წარმატებით შეუსრულებია.

ახალი პატრიარქი კარგად ყოფილა გაცნობილი უნგროვლახეთის ბექდვითი საქმის თვალსაზრისით მიღწევებთან (მ₃).

ზემოთქმულიდან ცხადია, რომ მესტამბის საქართველოში გამოგზავნა იერუსალიმის პატრიარქის უახლოესი მონაწილეობით განსორციელებულა. ციტირებულ ლექსში გარკვევით არის აღნიშნული, რომ ვლახთა მეფეს მესტამბე უშუალოდ საქართველოში კი არ გამოუგზავნია, არამედ გაუგზავნია იერუსალიმის პატრიარქთან². ამ უკანასკნელს კი იგი საქართველოში გამოუსტუმრებია (მ₃; 9₁).

მესტამბის გამოწერის წელი

პატრიარქ ხრისანთეს მოხსენიება განხილულ ტექსტში (4₁) საშუალებას გაძლევს გავარკვიოთ — რომელ წელს გამოუწერია ვახტანგს მესტამბე.

ვახტანგის მიმართვას მესტამბის გამოგზავნის თხოვნით დოსითეოს პატრიარქისათვის ვეღარ მიუსწრია: მიმართვის პასუხის გამცემი არის იერუსალიმის ახალი პატრიარქი — ხრისანთე („თქვა პატრიარქმა ხრისანთემ“ — 4₁).

ცნობილია, რომ ხრისანთემ დოსითეოსი 1707 წელს შესცვალა. აქედან ცხადია, რომ ვახტანგის მიმართვა ხრისანთეს 1707 წელზე ადრე ვერ უნდა მისვლოდა. ცნობილია, აგრეთვე, რომ 1709 წელს ვახტანგის სტამბა მთლად გამართული იყო და ამ (1709) წლის განმავლობაში მან სამი ჩინებული გამოცემის დაბეჭდვაც მოასწრო (სახარება, დავითნი, სამოციქულო).

გარდა ამისა, ხელოვნებათმცოდნის შ. კვასხვაძის დაკვირვებით, ვახტანგის სტამბის წიგნების ერთ-ერთ შემკულობას თარიღად 1708 წელი უზის (ქართველი ოსტატის ვინაობის აღნიშვნით)³.

¹ გ. ლეონიძე, ანთიმ ივერიელი, გვ. 17.

² იქვე, გვ. 18.

³ შ. კვასხვაძე, ქართული წიგნის გრაფიკული ხელოვნება. ვახტანგ VI სტამბის წიგნი, თბ., 1952. გვ. 72, 75.

ყოველივე ამის მიხედვით ვახტანგის სტამბის საორგანიზაციო წლებად 1707—1708 უნდა ჩავთვალოთ,

„ვლახთა მეფის“ მონაწილეობა მესტამბის გამოგზავნაში

გ. ლეონიძის მიერ გამოქვეყნებული ლექსის მიხედვით მესტამბის გამოგზავნაში გარკვეული დამსახურება „ვლახთა მეფესაც“ მიუძღვის (5₁; 7₁; 8).

ამ მონაწილეობას აღნიშნავს აგრეთვე გიორგი ლეონიძის მიერვე გამოქვეყნებული ანთიმოს ივერიელის მიმართვა „მალალი გოსპოდარისადმი“¹.

ვლახეთის გოსპოდარის მონაწილეობას მესტამბის გამოგზავნაში გვაგულისხმებინებს აგრეთვე ვახტანგის სტამბის 1711 წლის ერთი გამოცემის ანდერძი, სადაც ვკითხულობთ:

„(ვახტანგმა) მოიხენა სტამბა ქვეყანით ვლახეთით, რა ეამს უფლებდა ვლახეთს იოანე-კოსტანტინე ბრანკოვანე ბასარაბაო“².

ვლახეთის ამ გოსპოდარის (სიკვდილით დასაჯეს თურქებმა 1716 წ.), ანთიმოს ქართველის მფარველისა და დიდი მეცენატის, ამდენად სრული ტიტულატურით მოხსენიება მოწმობს, რომ ვახტანგის დროინდელი მოწინავე საზოგადოება ღრმა ინტერესით აღევნებდა თვალს უნგრეთსა და საქართველოს შორის XVIII ს. დასაწყისში დამყარებულ კულტურულ კავშირს და რომ იმ დროის განათლებული ქართველები გაცნობილი ყოფილან თურქეთის ბატონობის რკალში მოქცეული პატარა ხალხის პოლიტიკურ ვითარებასთან³.

ანთიმოს ქართველის დამსახურება ქართული სტამბის მოწყობაში

საქართველოში პირველი სტამბის მოწყობის ერთ-ერთ მთავარ წინაწილედ ითვლება რუმინეთის დიდი კულტურული მოღვაწე ანთიმოს ქართველი (ანთიმ ივერიელი—1650—1717)⁴. ოდესმე ალბათ დაიწერება წიგნი მტრული გარემოების რკალში მომწყვდეულ, ფეოდალური შუღლით დაშლილ საქართველოდან გატაცებულ ტყვეებზე, რომელთაც მონობიდან თავი დაუღწევიათ და თავიანთი სახელები უცხო ქვეყნის ისტორიის ფურცლებზე აღუბეჭდავთ.

ამ წიგნის მკითხველი მოწინააღმდეგეების გრძნობით შეაჩერებს თვალს ანთიმოს ქართველის სათნო სახეზე.

¹ თურნ. „დროშა“, № 2, 1951, გვ. 18.

² „სწავლა, თუ ვითარ მართებს მოძღუარსა სწავლება მოწაფისა“, ტფ., 1711, გვ. 111, გვ. 111, ანდერძი.

³ თურნ. „დროშა“, 1951, № 2, გვ. 18.

⁴ გ. ლეონიძე, ანთიმ ივერიელი, თ. „დროშა“, 1951, № 2, გვ. 16.

ყრმობის ასაკში სამშობლოდან მოწყვეტილი, ბედნიერი შემთხვევით ტყვეობიდან დახსნილი 16 წლის ქაბუკი გაბედული ნაბიჯით ადის იმდროინდელი განათლებისა და დახელოვნების მაღალ საფეხურებზე. ის ეუფლება ბერძნულს, არაბულსა და რუმინულ ენებს; ეს უკანასკნელი (რუმინული) მისთვის წმობლიურად ძვირფასი ხდება. სტამბოლის ბაზარზე ნაყიდი ტყვე-პოეტი, მოქანდაკე-ხუროთმოძღვარი, ჭქადაგებელი — ახალი სამშობლოს ეროვნულ-კულტურული განმათავისუფლებელი მოძრაობის პირველ რიგებში დგება და ერთ დიდ პატრიოტულ საგმირო საქმედ ქცეულ სიცოცხლეს სახელოვანი სიკვდილით ამთავრებს.

ანთიმოს ქართველის ერთ-ერთი დიდი დამსახურება ის არის, რომ მან სტამბების მთელი ქსელით დაფარა თავისი მეორე სამშობლო, რის შედეგადაც პატარა უნგროვლახეთი მთელი აღმოსავლეთის საქრისტიანო ქვეყნების წიგნებით მომპარაგებელ ცენტრად გადაიქცა¹. ანთიმოსის სტამბებში 1691—1716 წწ. იბეჭდება ბერძნული, რუმინული (სლავური ასოებით), ბერძნულ-რუმინული, ბერძნულ-არაბული და სლავური წიგნები².

ანთიმოს ქართველი ყოველ თავის გამოცემაში იხსენიებს თავს, როგორც „ძირით ქართველს“; მაშასადამე, მას თავისი წარმოშობა დავიწყებული არა აქვს. ყოველივე ამის გამო შეუძლებელია ვიფიქროთ, რომ უნგროვლახეთიდან საქართველოში მესტამბის გამოგზავნა ანთიმოსის მხურვალე მონაწილეობის გარეშე განხორციელებულიყო.

1707 წელს, როდესაც ვახტანგმა იერუსალიმის პატრიარქს „ერთი სტამბის ხელოვანი“ სთხოვა, ანთიმოსი 57 წლისა უნდა ყოფილიყო. ამ დროს მთელი მისი მრავალმხრივი მოღვაწეობა ფართოდ იყო გაშლილი. ანთიმოსი სამუდამოდ, განუშორებლად დაკავშირებული იყო უნგროვლახეთთან. მაგრამ ეჭვგარეშეა, რომ საქართველოდან მოსული ცნობა მას სხვაგვარად აუტოკებდა გულს და იგი განსაკუთრებული გულისხმიერებით უპასუხებდა ვახტანგის მოწოდებას.

მაგრამ არც ჩვენს დრომდე მოღწეული ოფიციალური დოკუმენტები, არც ახლახან აღმოჩენილი „ქების ლექსი“ არ გვაძლევენ პირდაპირსა და სრულ ცნობებს ამ საქმეში ანთიმოს ქართველის როლის შესახებ.

ლექსის წამკითხველს არ შეიძლება თვალში არ მოხვდეს XVII—XVIII სს. საქრისტიანო წინა აზიასა და საბერძნეთ-რუმინეთში ფართო პოლიგრაფიული მოღვაწეობით სახელმოხვეჭილ ანთიმოს ივერიელის მოუხსენებლობა. საოცარია, რომ ანთიმოსის სახელს ვერც ვახტანგის სტამბის წიგნების ანდერძებში ვპოულობთ. თვით მიხილ უნგროვლახელი, რომელიც პირველნაბეჭდი სახარებისა (1709) და 1710 წ. „კონდაკის“ ანდერძებში ვრცლად გვაშენობს თავის პირად დამსახურებას, თავის დიდ მასწავლებელს ერთხელაც არ ახსენებს.

¹ გ. ლეონიძე, ანთიმ ივერიელი, ჟ. „დროშა“, 1951, № 2, გვ. 16.

² პროფ. ა. შანიძე, ქართული სტამბის ისტორიისათვის, გვ. 174—175.

ვახტანგის თანამოღვაწეს, ბერ-მონაზონ გერმანეს საკიროდ მიაჩნია შეიტანოს თავის ანდერძში (1710 წ.) ვლახთა გოსპოდარის რთული ტიტულატურა (იოანე-კოსტანტინე ბრანკოვანე-ბასარაბა); ამავე დროს ამ ანდერძში ანთიმოსის სახელის ხსენებაც არ არის.

სულ სხვაგვარად გვიხატავს საქმის ვითარებას რუმინეთში დაცულ მასალაში შემონახული საგულისხმიერო საბუთი.

I. რუმინეთს გაგზავნილი პირველნაბეჭდი სახარების ერთ ცალში ჩაკრული, ანთიმოსის სახელით ხელმოწერილი მიმართვა გოსპოდარისადმი მოწმობს, რომ 1710 წლის მაისის 28-ს პირადად ანთიმოსს მიუღია საქართველოდან გამოგზავნილი პირველნაბეჭდი სახარების ორი ცალი.

უშუალოდ მიიღო ანთიმოსმა სახარების ეს ცალები თუ იმავე იერუსალიმის პატრიარქის მეშვეობით — ამას საკითხის გარკვევისათვის არსებითი მნიშვნელობა არა აქვს.

საინტერესოა, რომ ლექსის მიხედვით მესტამბის გაგზავნის თხოვნით პატრიარქს ვლახეთის გოსპოდარისათვის მიუმართავს, პირველნაბეჭდი სახარების ცალები კი მისვლია არა გოსპოდარს, არამედ ანთიმოს ივერიელს.

II. რუმინეთის ცნობები, რომლებიც ჩვენ ამ უკანასკნელ ხანებში რუსუდან ორბელის მზრუნველობით მივიღეთ, ერთ საგულისხმიერო დეტალს გვაუწყებს: ანთიმოსს საკუთარი ხელით გაუკეთებია ქართული სახარებისათვის ძვირფასი ყდა და ამ სახით გაუგზავნია გოსპოდარისათვის.

III. ანთიმოსს საკიროდ მიუჩნევია საგანგებოდ მიეძღვნა მადლობა იოანე-კოსტანტინე ბრანკოვანუსათვის ქართული სტამბის მოწყობაში მონაწილეობისათვის.

IV. მეტად მნიშვნელოვანია აგრეთვე ერთი საბუთი: ანთიმოსის წერილი იერუსალიმის პატრიარქისადმი, დათარიღებული 1713 წლის აპრილის 6-ით. ამ წერილით ანთიმოსი აცნობებს პატრიარქს, რომ საქართველოდან 1712 წელს წასული მესტამბე მიხაილ დიდი ხნის მგზავრობის შემდეგ მშვიდობით მისულა დანიშნულ ადგილას.

მსგავსად გოსპოდარისადმი მიმართვისა, ანთიმოსის ამ წერილსაც იმ დასკვნამდის მივყავართ, რომ ანთიმოსს უშუალო მონაწილეობა მიუღია მესტამბის გამოგზავნაში, რომ ანთიმოსის მოწაფე მიხაილ მესტამბე საქართველოში გაგზავნილი ყოფილა არა ვლახთა მეფის არჩევნით, როგორც ეს „ქების ლექსის“ სტროფებშია წარმოდგენილი¹, არამედ ანთიმოსის რეკომენდაციით.

აღნუსხული ფაქტები მეტყველებენ, რომ სიყრმიდან სამშობლოს მოწყვეტილი ანთიმოს ქართველი წიგნის ბეჭდვის დანერგვას საქართველოში უყუ-

¹ ჟურნ. „დროშა“, 1951, № 2, ლექსის სტროფები 7—8.

რებდა, როგორც თავის პირად, მეტად მნიშვნელოვან საქმეს; რომ იგი (ან-თიმოსი), როგორც ქართველი, დავალებულად თვლიდა თავს ვლახეთის გოსპოდარისაგან, როდესაც მიმართავდა მას:

„ეს წიგნი (ვახტანგის სტამბის სახარება 1709 წლისა) ახალი ნაყოფია. რომელიც აღორძინდა ივერიის მიწაზე შენი შეწვევით და ესე მიწა გამდიდრდა თავისი ბექტური სიტყვით ისევე, როგორც გამდიდრდა ბექტური სიტყვით არაბეთი, ელდა და უნგროვლახეთი“.

„როგორც სამოთხიდან გამომდინარეობდნენ მდინარენი — ფისონი, გეონი, ტიგროსი და ფურატი... ასევე შენის დახმარებით გაიფურჩქნა სტამბური სიტყვა ამ ოთხს ქვეყანაში, მოჰქონდა რა მხოლოდ სარგებლობა ამ ქვეყნებისათვის. ამისათვის სახელი შენი იცხოვრებს საუკუნეებში“¹.

მოიტანეს თუ არა ვლახეთიდან სტამბა?

პირველნაბეჭდი წიგნების ანდერძებში ვლახეთიდან სტამბისა თუ ეგ-სტამბის გამოწერის ორი სხვადასხვა ვერსია გვაქვს. ვახტანგის სტამბის წიგნების რედაქტორი ნიკოლოზ ორბელიანი ამბობს, რომ ვახტანგმა „მოიღო სტამბა ვლახეთით“ (1709 წ. სახარებისა და სხვ. ანდერძები).

ასეთსავე ცნობას ვპოულობთ 1711 წლის ნაბეჭდი სახელმძღვანელოს ავტორის გერმანე მღვდელ-მონაზონის ანდერძში.

„ამან [ვახტანგმა] მოიხვნა სტამბა ქვეყანით ვლახეთითო“.

თვით ვახტანგი თავის ანდერძში, რომელიც დღემდე მოღწეულ ყოველ სრულ გამოცემას ახლავს, მხოლოდ მესტამბია მოყვანას გვაუწყებს:

„მოვიყვანე მესტამბე ვლახეთით და გავაკეთე სტამბა“-ო — ამბობს ის.

ამგვარად, ვახტანგის საკუთარი ანდერძის მიხედვით ვლახეთიდან მოყვანილია მხოლოდ მესტამბე. რაც შეეხება სტამბის გაკეთებას, ანუ მოწყობას, ამ საქმეს ვახტანგის ანდერძი თბილისში შესრულებულად გვაულისხმებინებს.

მზა-მზარეული სასტამბო მოწყობილობის გამართვის შესახებ ვახტანგი, ცხადია, ვერ იტყოდა „გავაკეთე სტამბაო“, არამედ იმგვარადვე, როგორც ნ. ორბელიანი და გერმანე გვეუბნებიან, განაცხადებდა: „მოვიტანე ვლახეთით სტამბაო“.

ვახტანგის ანდერძის მიხედვით თბილისში სტამბის მოწყობა ორ მთავარ ნომენტად წარმოგვიდგება:

I. მესტამბის მოყვანა ვლახეთიდან თბილისს.

II. სტამბის გაკეთება თბილისში, უნგროვლახელი მესტამბის მეშვეობით.

საკითხის გადასაწყვეტად საჭიროა მოვიგონოთ თბილისის სტამბის ერთ-ერთი თვალსაჩინო მოღვაწის — კვიპრიანე სამთავნელის (ერისთავი) მოწმობაც. მისი თქმით:

¹ შურნ. „დროშა“, 1951, № 2, გვ. 18, I სვეტი.

„[ვახტანგმა] იგულსმოდგინა და მოიყვანა ვლახეთით მესტამზე მიხილ და გააკეთებინა სტამბა, ფრიადითა წარსაგებელითა საფასეთათა“¹.

ვახტანგის ძის, ბაქარის ანდერძითაც:

„მეფემან ვახტანგ... მოიყვანა მესტამზე ვლახეთით და გააკეთა სტამბა; იმუშავა და დაშვრა და განაწყო ყოველივე ნივთი“².

ვახუშტის ცნობით [ვახტანგმა] „მოილო მბეჭდველობა (წიგნის ბეჭდვის) ცოდნა, სპეციალისტი მესტამბის სახით) ვლახეთიდან“ (საქართველ. ცხ-ბა, 109).

ვახტანგისდროინდელი მეორე ისტორიკოსის — სენხია ჩხეიძის თავისებური თქმით:

„(ვახტანგმა) მოიყვანა ვლახეთის ხელმწიფიდან (!) მესტამზე“.

საყურადღებოა, რომ ზემოთ განხილულ „ქების ლექსის“ მიხედვითაც ვახტანგი თხოულობს მხოლოდ მესტამბის გამოგზავნას და სტამბის მოწყობილობის შესახებ ერთ სიტყვასაც არ ამბობს:

„ერთსა სტამბის ხელოვანსა გთხოვთ, აქ მინდა დაეაწესოს“,

„ვახტანგს უხმია მესტამზე“, „მიბოძე ერთი ოსტატი“.

ამ საკითხის გასაშუქებლად გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს ვლახეთიდან მოყვანილი მესტამბის მოწმობას. პირველნაბეჭდი სახარების (1709) ანდერძში მიხილ უნგროვლახელი ამბობს:

„პირველად მიზეზი უცხოთა ამის საქმისა და... უცონელად შემსრულებელი სტამბისა ამის სამკვიდრებელსა თქვენსა იქმნა... განათლებული და გამგებელი საქართველოსა ბატონიშვილი და თვით პატრონი ვახტანგ“.

როგორც ვხედავთ, მ. უნგროვლახელი, უპირველეს ყოვლისა, აღნიშნავს ვახტანგის ინიციატივას სტამბის მოწყობის საქმეში.

ამ განცხადების შემდეგ მიხილ მესტამზე დაწვრილებით გადმოგვეცმა, თუ რა გააკეთა თბილისში სტამბის მოწყობისათვის პირადად მან, როგორც საქმის ოსტატმა:

„ხოლო ყოველივე საქმენი, რაოდენნი იხილვებიან — ასონი, ორღანონი და ყოველნი საქმარნი სტამბისა, დაწყებით სრულყოფამდი, მოქმედი და წინამძღომელი მე ვარ, უნდო ღონა თქვენით“ — ამბობს იგი³.

ანგვარად, სტამბის მთელი მოწყობილობა მიხილ უნგროვლახელის „მოქმედებით და წინამძღოლობით“ გაკეთებულა. მას გაუკეთებია: სასტამბო შრიფტი („ასონი“ — ლიტერები), სასტამბო იარაღები („ორღანონი“, ე. ი. რკინისა თუ ხის ხელსაწყო. იხ. საბას ლექსიკონი) და ყველაფერი, რაც საჭირო იყო სტამბისათვის („ყოველნი საქმარნი სტამბისა, დაწყებით სრულყოფამდი“) — სტამბის ყოველგვარი მოწყობილობა.

ჩვენთვის საინტერესოა ვიცოდეთ: სტამბის მთელი მოწყობილობა პირადად უნგროვლახელმა ოსტატმა გააკეთა, თუ იგი ამ საქმიანობაში იშველიებდა ადგილობრივ ხელოსნებსაც?

¹ „კურთხევაი“, 1713, კვირიანე სამთაწუნელის ანდერძი.

² ბ ი ბ ლ ი ა, მოსკოვი, 1743, ბაქარის ანდერძი.

³ სა ხ ა რ ე ბ ა, თბ., 1709, უნგროვლახელის ანდერძი.

უნგროვლახელის თქმა: „მოქმედი და წინამძღომელი მე ვარო“, გვაფიქრებინებს, რომ ზოგი რამ თვითონ ოსტატს გაუყვებია საკუთარი ხელით; დანარჩენი კი მისი ხელმძღვანელობით, სხვების ხელით გაკეთებულა. სხვათრე შეუძლებელია მიხაილ მესტამბეს დასკირებოდა სიტყვა „წინამძღომელი“-ს ხმარება. თუ იგი სტამბისათვის საჭირო ყოველ ნივთს საკუთარი ხელით აკეთებდა, თავისთავად ცხადია, რომ სასტამბო ტექნიკის სპეციალისტს ამ საქმიანობაში წინამძღომელი არავინ ეყოლებოდა.

წინამძღოლობა გულისხმობს სხვათა მუშაობის გაძლოლას, საქმის გარკვეული ნაწილის სხვების ხელით, მაგრამ წინამძღოლის ჩვენება-გაძლოლით კეთებას. ეს გარემოება უფლებას გვაძლევს დავასკვნათ:

I. ვახტანგს უნგროვლახეთიდან გამოუწერია მხოლოდ მესტამბე (მიხაილ უნგროვლახელი).

II. სტამბის მოწყობილობა თბილისში გაუყვებიათ.

III. მიხაილ უნგროვლახელს სასტამბო მოწყობილობის ნაწილი დაუზხადებია საკუთარი ხელით (ამ შემთხვევაში „მოქმედი“ იყო პირადად მიხაილი).

IV. სტამბის იარაღების ნაწილი ამავე მიხაილის მითითებით, მაგრამ ადგილობრივი ხელოსნების ხელით გაკეთებულა.

ამ წვრილმანების გარკვევას ჩვენთვის მნიშვნელობა აქვს: რაკი უნგროვლახელ მესტამბეს საკუთარი ხელით, ადგილობრივი ოსტატების მიშველებით, შეეძლო სტამბის მთელი მოწყობილობის გაკეთება, სტამბის მზამზარეული იარაღების შორი და სახიფათო გზით მოტანას არავითარი აზრი არ უნდა ჰქონოდა.

ჩვენ ვიცით, რომ ვახტანგისდროინდელ თბილისში ხელოსნობა განვითარების მაღალ დონეზე იდგა (იხ. ზემოთ); ამიტომ ვახტანგს შესაძლებლობა ჰქონდა: საუკეთესო ოსტატები მიეჩინა უნგროვლახელი მესტამბისათვის.

ამ ვარაუდს ადასტურებს რუმინეთიდან გ. ლეონიძის მიერ მოტანილი „ქების ლექსის“ ტექსტის 11-12 სტროფი, სადაც ვკითხულობთ:

„მე, ოსტატი, რა აქ [თბილისში] მოველ და ხელმწიფე ვახტანგ ვნახე,
რაცა ბრძანა, აგრეცა ვქენ არ ვისევდე, არც ვიახე,

ქრისტეს დიდი სასწაული ყველა ბეჭდით გამოვსახე
და ჩემი აქეთ გამოგზავნა არც ვლახთ მეფეს დაუძრახე“¹.

ამ სტროფიდან ნათლად ჩანს, რომ სტამბის მოწყობილობის გაკეთებას, სხვათა შორის კლიშეებისაც („ქრისტეს დიდი სასწაული ყველა ბეჭდით გამოვსახე“), უნგროვლახელი თბილისში ჩამოსვლის შემდეგ შესდგომია („მე, ოსტატი, რა აქ მოველ...“).

მომდევნო მე-12 სტროფის პირველი სტრიქონი:

„სტამბა გასრულდა, გათავდა, რაც იყო მისი წესები“ — ექვმიუტანლად ხდის, რომ სტამბის „გასრულება-გათავება“ თბილისში განხორციელებულა, რომ უცხოეთიდან მზანზარეული სტამბა არ მოუტანიათ.

¹ აღსანიშნავია, რომ „ქების ლექსში“, საერთოდ, ყველან მესტამბის გამოგზავნაზე არის. ლაპარაკი (სტროფები: 3, 6, 7, 9 და სხვ.) და სტამბის გამოგზავნა კი არსად არ იხსენიება.

ეს გარემოება, რა თქმა უნდა, არ გამოორიცხავს ბექდვისათვის საპირო სტანდარტების ნაწილის (შემკულობა-ილუსტრაციების კლიშეებისა და სხვ.) ვლახეთიდან მოტანის შესაძლებლობის ვარაუდს¹.

რაც შეეხება სასტამბო შრიფტის (ნუსხურ-მხედრულის) გაკეთებას, ამაზე ჩვენ ქვემოთ ცალკე გვექნება საუბარი. ცხადია, მხოლოდ, რომ შრიფტის ჩამოსხმა მოძრავი ასოების, ლიტერების სახით იმავე მიხაილ უნგროვლახელის ნამოქმედარი იყო.

იბეჭდებოდა თუ არა ქართული წიგნები რუმინეთში?

ეს საკითხი ქართული წიგნის ბექდვის მკვლევართ არა ერთხელ წამოუყენებიათ (პროფ. ა. შანიძეს, გიორგი ლეონიძეს და სხვ.).

ვფიქრობთ, რომ რუმინეთში ქართული შრიფტი არ ჩამოსხმულა და არც ქართული წიგნი დაბეჭდილა. ზემოხსენებული ვარაუდის დამადასტურებელი საბუთი არსად გამოჩენილა და არც მოსალოდნელია მისი გამოჩენა.

ვახტანგის სტამბის წიგნების ქალაღდი

ვახტანგის სტამბის გამოცემების ქალაღდი ქვირნიშნიანი (ფილიგრანიანი) არის. ეს გარემოება მოწმობს, რომ ვახტანგს ქალაღდი თავისი სტამბისათვის ევროპიდან მოუტანია — ირანსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში ნაკეთებ ქალაღდს, როგორც ცნობილია, ქვირნიშანი არ გააჩნდა.

საფიქრებელია, რომ ქალაღდის მოტანა და მესტამბის მოყვანა ერთდროულად, ერთისა და იმავე პირების მეშვეობით, უნდა განხორციელებულიყო. თავისთავად ცხადია აგრეთვე, რომ ქალაღდი დიდი რაოდენობით უნდა მოეტანათ. ამას მოწმობს ვახტანგის სტამბის ჩვენამდე მოღწეული ოცი გამოცემა და, განსაკუთრებით, ზოგიერთი მთავანის დიდი ტირაჟი (მაგ., 1709 წ. სახარებისა). შესაძლებელია, რომ დიდი რაოდენობის ქალაღდის მოტანა იმავე პირების მიერ, ვინც მესტამბე მოიყვანა, ვახტანგის თანამედროვეთა ფართო წრეებში აღქმული იყო, როგორც მზამზარეული სტამბის მოტანა. სწორედ აქედან უნდა მომდინარეობდეს თანამედროვეთა მცდარი ცნობა სტამბის მოტანის შესახებ.

„სტამბის სახლები“ თბილისში

ვახტანგმა თავის სტამბას საგანგებოდ აუგო სახლი, რომელსაც მე-18 ს. 48—50 წწ. რამდენიმე საბუთი იხსენიებს². „სტამბის სახლები“ აგებული ყოფილა შეფის სასახლის ახლოს, მტკვრის მარჯვენა ნაპირას, ანჩისხატისა და სიონის ტაძრის შუა ზღვარზე ფართობზე. პლატონ იოსელიანის ერთი ცნობით ეს სახლი 10 ოთახიან შენობას წარმოადგენდა³.

¹ შრიფტისა და, საერთოდ, სტამბის სხვა „სახმართა“ თბილისში დაშადებას ვარაუდობდნენ: თ. ქორღანია (ეურნ. „ივერია“ 1885, X, გვ. 105) და სხვა მკვლევარები.

² თ. ქორღანია, ქართლ-კახეთის მონასტრებისა და ეკლესიების ისტორიული საბუთები, თოთი, 1903, გვ. 98—99, 103.

³ Ил. Поселнани, Описание древностей г. Тифлиса, т. 2, 1866, გვ. 247.

ვახტანგის სტამბის სახლებს თბილისთან ერთად სრული განადგურება ხვდა წილად. 1723—1748 წწ. იმ მიდამოებში, სადაც „სტამბის სახლები“ იდგა, თვითნებურად დასახლებულან კერძო პირები¹.

სტამბის მოწყობის ხარკები

სტამბის მოწყობისათვის გაწეული ხარჯის შესახებ ჩვენ მხოლოდ ზოგადი ხასიათის განცხადებები გვაქვს. თვით ვახტანგი ამაზე არაფერს გვეუბნება. 1710 წ. ლოცვანისათვის დართულ ანდერძში ნ. ორბელიანი აღნიშნავს: „ვახტანგ[მა] ფრიადისა ქირითა და მრავალთა საფასეთა წარგებითა მოილო სტამბათა“. დაახლოებით ამასვე ამბობს 1711 წელს დაბეჭდილი სახელმძღვანელოს ავტორი გერმანე: ვახტანგმა „მოიხენა სტამბა... დიდის საფასითა და წარსაგებელითაო“². ამ ცნობებს ბევრს არას უმატებს კვიპრიანე სამთავნელის ანდერძი 1713 წ. „კურთხევანის“ ტექსტის წინ (ვახტანგმა „გაკეთებინა სტამბა ფრიადითა წარსაგებელითა საფასეთათა“)³.

ცნობილი რუსი მეცნიერი ევგენი (ბოლხოვიტინოვი) ამ საკითხისათვის, უმკველია, ქართველი ბატონიშვილებისაგან მიღებულ ცნობებზე დამყარებით, გადმოგვცემს: ვახტანგმა თბილისის სტამბის მოწყობისათვის უდიდესი ხარჯი გასწიაო⁴.

დაახლოებით წარმოდგენას გვაძლევს ვახტანგისაგან „წარგებულ საფასეზე“ ცნობა იმ ჰონორარის შესახებ, რაც ვახტანგს უნგროვლახელი ოსტატისათვის მისი ოთხი წლის მუშაობისათვის (ჩვენი ვარაუდით 1708—1711) მიუცია.

გ. ლეონიძის მასალებიდან ჩვენ ვიცით, რომ საქართველოდან 1712 წელს მიხაილ უნგროვლახელი ჰოლანდიაში მიდის სასტამბო ხელოვნების უფრო კარგად დაუფლების მიზნით⁵. თავისთავად ცხადია, რომ იმდროინდელ პირობებში საქართველოდან მოსკოვს და იქიდან ჰოლანდიაში გამგზავრება და იქ კვალიფიკაციის ამაღლებაზე მუშაობა საკმარისად დიდი თანხის დახაჯვას მოითხოვდა.

პროფესორ P. Constantinescu-Iasi-ის მასალების მიხედვით ვახტანგს უნგროვლახელი ოსტატისათვის მოსკოვის გზით ჰოლანდიაში გამგზავრების საშუალება მიუცია⁶. აქედან უნდა დავასკვნათ, რომ 1712 წლის დასაწყისში, როდესაც ვახტანგი ქართლის ტახტის დამკვიდრების იმედებით იყო სავსე და ირანს მიემგზავრებოდა, მას ზომები მიუღია თბილისის სტამბის ტექნი-

¹ თ. ჟორდანია, ქართლ-კახეთის მონასტრებისა და ეკლესიების ისტორიული საბუთები, გვ. 98—99, 103.

² აღწერილობა № 10.

³ „კურთხევანი“, თბ., 1713, კვიპრიანე სამთავნელის ანდერძი. „აღწ.“, 13.

⁴ А. Евгеній, Историческое изображение Грузии, 1802, გვ. 61; თამარ მაკავარიანის წერილი: ერთი საყურადღებო წიგნის შესახებ, გვ. 216—217, ქ. მარქსის სათელ. საქართველოს საჯარო ბიბლიოთეკის შრომები, წ. III, ტფ., 1937.

⁵ გ. ლეონიძე, ქართული ეროვნული სტამბის ისტორიისათვის. ქ. „დროშა“, 1951, გვ. 18.

⁶ P. Constantinescu-Iasi, Legăturile țării Române cu Georgia (Antim Ivireanul), 160. „Studii“, 1951, № 4.

კური დონის ასამალღებლად და გამომცემლობის ფართო და მტკიცე ბაზის შესაქმნელად, ამ მიზნით მიუძღვნია მას უნგროვლახელი ოსტატი ჰოლანდიაში. აღვილი წარმოსადგენია, რამდენად დიდ ხარჯს მოითხოვდა იმ დროს ასეთი „მივლინება“. მით უფრო, რომ მიხაილ მესტამბეს დაეალებული ჰქონია საქართველოში ახალი დაზგებისა და სხვ. ჩამოტანა¹.

ამას უნდა დაეუმართოს ის ხარჯი, რაც ვახტანგს გაწეული ჰქონდა იერუსალიმის პატრიარქთან ზოციქულის გაგზავნაზე, უნგროვლახელის ძნელ და ხანგრძლივ მოგზაურობაზე ვლახეთიდან საქართველოში და შემდეგ საქართველოდან, ქაღალდის შეძენა-მოტანაზე, სტამბისათვის საეანგებოდ სახლის აგებაზე, შრიფტის გაკეთება-ჩამოსხმაზე, სტამბის დანარჩენ „სახმართა ზედა“ და სხვ.

აქედან ცხადია, რომ ვახტანგი სტამბის მოწყობისათვის მართლაც არ მორიდებია დიდი თანხის დახარჯვას.

მიხაილ სტეფანესძვილი უნგროვლახელი

მიხაილ უნგროვლახელის, როგორც XVIII ს. დასაწყისის ქართული კულტურის ერთ-ერთი დიდი მოამაგის, სახელი მკვიდრად არის შესული ჩვენი კულტურული ცხოვრების მატრიანეში. მაგრამ ამ ადამიანის შესახებ დღემდე მეტად მცირე ცნობები მოგვეპოვებოდა, ისიც უმთავრესად ძველი ნაბეჭდი წიგნების ანდერძებიდან ამონაკრეფი.

რუმინეთში 1951 წელს გამოქვეყნებული მასალების წყალობით დღეს ჩვენი ცნობები შევსებულია მიხაილ სტეფანეშვილის უნგროვლახეთში მოღვაწეობის ცნობებით.

მიხაილ იშტვანოვიჩი, როგორც იგი სამშობლოში უწოდებდა თავის თავს, სასტამბო საქმეში ანთიმოს ქართველის პირველ მოწაფეთაგანი იყო. მან ჯერ კიდევ 1699 წელს დაბეჭდა პირველი წიგნი სნაგოვში. მიხაილის ოსტატობის ამ პირველ ნაყოფს ახლავს მისი ანდერძი, სადაც იგი ამბობს, რომ სასტამბო ხელოვნება მან „პატიოსანი [სულიერი] მამისა და მასწავლებლის ანთიმოს ივერიელის შზრუნველობით შეისწავლა“. სხვა გამოცემაში მიხაილი თავის თავს ანთიმოს ქართველის „უღირს მოწაფეს“ უწოდებს.

1699 წელს კოსტანტინე ბრანკოვიანუ გზავნის მიხაილს ტრანსილვანიაში, როგორც სტამბის დახელოვნებულ ოსტატს. ბელგრადში დაბეჭდილ წიგნს მიხაილი ურთავს ახალ ვარიანტს მესტამბეთა იმ ლექსისა, რომელიც მისი მასწავლებლის ანთიმოს ქართველის მიერ დართული ჰქონდა 1697 წ. სნაგოვში დაბეჭდილ სახარებას (შემდეგში მიხაილ უნგროვლახელმა ეს ლექსი თბილისში 1710 წლის ქართულ „კონდაკის“ ბოლოში დაბეჭდა. ამაზე იხ. ქვემოთ).

იქვე დაბეჭდა მიხაილმა პედაგოგიური შინაარსის წიგნი. მიხაილის მოღვაწეობა 1697—1706 წწ. ჯერ-ჯერობით გარკვეული არ არის. 1706 წელს

¹ P. Constantinescu-Iasi, Legăturile țărilor Române cu Georgia (Antim Ivireanul), 160. „Studii“, 1951, № 4.

იგი თავისი ოსტატის ხელმძღვანელობით რიმნიკნი მუშაობს. აქ ის ბეჭდავს რუშინულსა და ბერძნულ წიგნებს. ამ (1706) წელზე წყდება მიხაილ ისტაპანოვიჩის სასტამბო საქმიანობა უნგროვლახეთში. 1707 წლიდან მას თავის სამშობლოში გზავნის მისი მასწავლებელი ანთიმოს ქართველი¹.

საქართველოში ანთიმოსის ღირსეულმა მოწაფემ საყოველთაო პატივისცემა დაიმსახურა:

„პატრიარქმა გამოგზავნა აქ მიხაილ კარგად ზრდილი,
კარგად სტამბის გამომღები, კვეიანი და გამოცდილი“—

ვეითხოლობთ „ქების ლექსში“.

მიხაილმა პირნათლად აასრულა ვახტანგის დავალება. 1707—1708 წლებში ვახტანგის ბრძანებით აგებულ „სტამბის სახლებში“ მიხაილ უნგროვლახელმა დაამზადა სტამბის ამუშავებისათვის საჭირო „სახმარნი“. პირველნაბეჭდი ქართული სახარებისათვის (1709) წამძღვარებულ მკითხველთაღმი მიმართვაში მიხაილი სამართლიანად ამაყობს, რომ ვახტანგის ღვაწლის შემდეგ მისი პირადი გარჯით და ხელმძღვანელობით გაკეთდა ყველაფერი:

„ყოველივე საქმენი, რაოდენნი იხილევებიან — ასონი, ორლანონი და ყოველნი სახმარნი სტამბისა, დაწყებით სრულყოფამდე, მოქმედი. და წინამძღომელი მე ვარო“—ამბობს მიხაილი.

ამავე მიმართვაში, ქვემოთ, მიხაილი აღნიშნავს, რამდენად ძნელი იყო მისთვის პირველ ხანებში საქართველოში მუშაობა:

„უცხო ვიყავ ქვეყანისა ამისა“—ო, ამბობს ის.

უცხო ქვეყანაში მუშაობა მით უფრო უხერხული იყო, რომ მიხაილს საქართველოში მოსვლამდის ქართული ენა არც კი გაეგონა (მისი თქმით „ქართულ სიტყვათა უსმენელი იყო“).

ასეთ პირობებში მოუხდა უნგროვლახელ ოსტატს მოწაფეთა მთელი ჯგუფის გაწვრთნა.

„რომელნი ჩემნი მოწაფენი იყვნენ, ეგრეთვე გამოუცდელნი საქმისა ამის ჩემისაო“—ამბობს მიხაილი.

ამგვარად, მიხაილის მოწაფეებს სრულებით არ ჰქონიათ სასტამბო საქმის გამოცდილება. ცხადია აქ საუბარია ქართველ მოწაფეებზე.

ეს კიდევ უფრო ნათელი და სრულიად უეპველიც ხდება „მიმართვის“ მომდევნო ფრაზიდან:

„ვითარცა მე ვიყავ ქართლისა უნახავი, ეგრეთვე ჩემნი მოწაფენი სტამბისა“².

¹ იხ. Legăturile Țărilor Române cu Georgia. „Studii“, 1951, № 4.

² იხ. ამ წიგნის ბოლოში დართული აღწერილობა, № 1, უნგროვლახელის „მიმართვის“ ტექსტი.

აქ პირდაპირ არის ნათქვამი, რომ თუ უნგროვლახელ ოსტატს ქართლი არ ენახა აქამდის, მის ქართველ მოწაფეებს არასოდეს არ ენახათ სტამბა და მისი არაფერი გაეგებოდათ.

ვახტანგის ანდერძებიც გვაუწყებენ მხოლოდ ერთი მესტამბის ნოყენას: „მოვიყვანე მესტამბე ვლახეთით“¹.

მხოლოდ ერთი დახელოვნებული ოსტატის გამოწერას ვახტანგის მიერ, სხვა მრავალ წყაროსთან ერთად, მოწმობს „ქების ლექსიც“:

„ერთსა სტამბის ხელოვანსა გთხოვთ, აქ მინდა დავაწესო“ (14)²,
თხოულობს ვახტანგი.

ქართულ ისტორიოგრაფიაში დიდი ხანია უარყოფილია უნგროვლახეთიდან შესტამბეთა ჯგუფის და არა ერთი მესტამბის გამოწერის აზრი³. მაგრამ ჩვენ იბუღებული ვართ ერთხელ კიდევ შევჩერდეთ ამ საკითხზე რუმინელი მეცნიერის, პატივეცემული პროფესორის P. Constantinescu-Jasi-ს ცნობასთან დაკავშირებით, თითქოს მიხაილ უნგროვლახელს საქართველოში მისი მოღვაწეობის პერიოდში თან ჰყოლოდეს უნგროვლახი მოწაფეები.

ეს გაუგებრობა მიხაილ უნგროვლახელის 1709 წლის თბილისის „სახარებაში“ მოთავსებული მკითხველებისადმი მიმართვის ზემოთ განხილული ადგილის ქართული ტექსტის არასწორი თარგმნის შედეგია⁴.

რამდენად დიდ წარმატებას მიაღწია მიხაილ უნგროვლახელმა საქართველოში, ამას მოწმობს 1709 წლის სამი ჩინებული გამოცემა (სახარება, დავითნი, სამოციქულო). მომდევნო 1710 წელს უნგროვლახელი ბექდავს „კონდაკს“ ანუ ლიტურგიის შესრულების წესს, რომელიც მბექდავის ოსტატობის ნამდვილ შედეგად ითვლება. ამავე წელს ფართოდ გავრცელების მიზნით იბეჭდება მხედრული „ჟამნი“, სტამბიდან გამოდის კიდევ ორი წიგნი: წვრილი ნუსხური შრიფტით დაბეჭდილი, მეტად მოხდენილად გაფორმებული მცირე ფორმატის „ლოცვანი“ და „ჟამნი“.

1711 წელს მიხაილ მესტამბე ბექდავს ორ გამოცემას (მხედრული შრიფტით)—„დავითნს“ (ბერძნული შრიფტით დაბეჭდილი ბერძნული ლექსითურთ) და ქართულ სასკოლო სახელმძღვანელოს.

1710—1711 წწ. უნდა იყოს აგრეთვე დაბეჭდილი ქართული ბიბლიის ნაწილი: „წინასწარმეტყველთა წიგნები“ და სახარება.

ჩამოთვლილი გამოცემების ჩვენამდე სრული სახით მოღწეულ თავფურცლიან უდფექტო რვა ცალზე აღბეჭდილია მიხაილ სტეფანესშვილი უნგროვლახელის სახელი. გამონაკლისს წარმოადგენს 1709 წლის მეტად დეფექ-

¹ აღწერილობა, № 1, ვახტანგის ანდერძი.

² გ. ლეონიძე, ანთიმ ივერიელი, ჟურ. „დროშა“, № 2, 1951, გვ. 18.

³ დ. კარიკაშვილი ქართული წიგნის ბექდავის ისტორია, გვ. 67—68, თბ. 1929;

პ. გუგუშვილი, ქართული წიგნი 1629—1929, გვ. 47—48.

⁴ P. Constantinescu-Jasi. Legăturile țării Române cu Georgia. „Studii“, Pag. 159.

ტური „დავითნი“ და უთაფურცლო, დაუმთავრებელი ბიბლია (წინასწარ-მეტყველთა წიგნები და სახარების ბოლონაკლული სამი თავი). ამ ორი გამოცემის დამბეჭდავად უმკველად იგივე მიხაილ უნგროვლასელი უნდა ჩაითვალოს.

ამგვარად, მიხაილ სტეფანესშვილმა 1709—1711 წწ. ათი ჩვენამდე მოღწეული გამოცემა დაბეჭდა.

პროფესორი P. Constantinescu-Iași-ის 1951 წ. დაბეჭდილი გამოკვლევა მიხაილ ისტანოვიჩის (მიხაილ უნგროვლასელის) საქართველოდან წასვლია შესახებ მეტად საყურადღებო ცნობებს გვაძლევს. 1713 წლის აპრილში ანთიმოს ივერიელი მოახსენებს პატრიარქს: „ივერიაში წარგზავნილი მოწაფე ჩემი, სტამბის ხელოვანი მიხაილ ერთი წლის წინ წავიდა ივერიიდან და, როგორც ჩვენთვის ცნობილი ვახდა, მეტად დიდ ხანს იმგზავრა [რუსეთის] სატანტო ქალაქამდის [ე. ი. მოსკოვამდის]. მაგრამ მშვიდობით მიაღწია მას. იქიდან უკეთესი მომზადების მიზნით ჰოლანდიაში გაემგზავრა. მაგრამ ჩვენ არ ვიცით რამდენს ხანს დაჰყოფს იქ“¹.

ასე თავდება ეს დოკუმენტი, რომელიც დიდმნიშვნელოვანსა და სარწმუნო პირველწყაროს წარმოადგენს.

ამ უტყუარი საბუთის გვერდით პროფ. პ. კონსტანტინესკუს საბუთებში გვაქვს უფრო ვრცელი ცნობები. ამ ცნობების მიხედვით მიხაილ უნგროვლასელი მოსკოვს და იქიდან ჰოლანდიაში ვახტანგის დავალებით წასულა. მოსკოვში მას პატრიარქ ხრისანთესაგანაც ჰქონია რაღაც დავალება; ჰოლანდიაში მის წასვლას კი მიზნად ჰქონია არა მარტო ბეჭდვითი საქმის უკანასკნელი მიღწევების გაცნობა, არამედ თბილისის სტამბისათვის გაუმჯობესებული საბეჭდავისა და შრიფტის შექმნა და ჩამოტანა.

ეს ცნობები არ ეწინააღმდეგება ანთიმოს ქართველის პატრიარქისადმი მიწერილი (1713, აპრილის 26) ბარათის ცნობებს. უცნაურია მხოლოდ ის გარემოება, რომ პატრიარქს არათუ სცოდნია მიხაილ მესტამბის მოსკოვს გამგზავრება, არამედ თითქოს თვითონვე მიუცია მისთვის გარკვეული დავალება.

ეს შედარებით უმნიშვნელო შეუთანხმებლობა შეიძლება აიხსნას ჩვენი ცნობების ნაკლებობით.

გაცილებით უფრო ძნელად დასაჯერებელია სხვადასხვა წყაროდან მომდინარე ვარაუდი — თითქოს 1712 წელს მიხაილ უნგროვლასელს დაებეჭდოს საქართველოში „ვეფხისტყაოსანი“; თითქოს უნგროვლასელი ჰოლანდიიდან² კელავ საქართველოში დაბრუნებულიყოს, მოეტანოს გაუმჯობესებული მანქანა და ახალი შრიფტი და თბილისში ახალი გამოცემები ებეჭდოს.

ჩვენი ცნობებით, რომლებიც ვახტანგის სტამბის წიგნების ანდერძებიდან და თაფურცლებიდან მომდინარეობენ, მიხაილ უნგროვლასელის მოღვაწეობა საქართველოში შემოფარგლულია 1708—1711 წლებით (1711 წლის ჩათვლით).

¹ Prof. P. Constantinescu-Iași. Legăturile Ńărilor Române cu Georgia (Anticivireanul). 157, 169—150. „Studii“, 1951, № 4.

² იქვე.

1712 წლის „ვეფხისტყაოსანი“, როგორც ამ გამოცემის თავთურკლის-ტექსტი და სპვ (286) გვერდზე დაბეჭდილი ლექსი მოწმობს, მიხაილ უნგროვლახელის ნაღვაწი კი არ არის. არამედ ხელმწიფის კარის დეკანოზის შვილის მიქაელ მესტამბისა. მიქაელ მესტამბის ხელით დაბეჭდილია აგრეთვე 1712 წ. „დავითნი“ და 1713 წ. „ქურთხევანი“¹. საერთოდ 1712—1722 წლებში დაბეჭდილი არც ერთი წიგნი არ გვიჩვენებს მიხაილ სტეფანესშვილი უნგროვლახელის მონაწილეობას ვახტანგის სტამბის საქმიანობაში (ამაზე იხ. მომდევნო თავი: „პირველი ქართველი მესტამბეები“).

თავისი „მიმართვის“ ერთ ადგილას უნგროვლახელი ამბობს: „მხურვალითა გულითა ვმეშაკობო“.

მართლაც, ვახტანგის სტამბის ყოველი პირველნაბეჭდი გამოცემა მოწმობს დიდად დახელოვნებული მესტამბის მაღალხარისხისაგან ოსტატობას დამის დაუცხრომელ გულმხურვალებას.

ეს გამოცემები არაფრით არ ამულანებენ, რომ ქართული ბეჭდვითი ხელოვნების პირველ ცდებს წარმოადგენენ. ფაქიზი მხატვრული გემოვნება და ზონიერების გრძნობა, რომლითაც აღბეჭდილია ყოველი მათგანი, ამ წიგნებს იმდროინდელი ბეჭდვითი საქმის საუკეთესო ნიმუშებს უყენებს გვერდში.

უნგროვლახელის ოსტატობასა და გულმხურვალებას ამ შემთხვევაში ხელს უწყობს ქართული ხელნაწერი წიგნის მრავალსაუკუნოვანი მაღალი კულტურული ტრადიცია, რომელიც აადვილებს საქართველოში ბეჭდვითი ტექნიკის დანერგვას.

იმის მიხედვით, რაც ჩვენ მიხაილ უნგროვლახელის შესახებ ვიცით, იგი სტამბის იმ ძველ მოღვაწეთა კატეგორიას უნდა ეკუთვნოდეს, რომლებიც უანგარო გატაცებითა და თავისი საქმის მნიშვნელობის ღრმა შეგნებით ეკიდებოდნენ საქმეს. ამას, სხვათა შორის. ადასტურებს ისიც, რომ მიხაილი არ შეუშინდა შორეულ მოგზაურობას სრულიად უცხო ქვეყანაში. უნგროვლახელის დიდი გატაცება თავისი საქმით მჟღავნდება იმაშიაც, რომ, ვახტანგის მიერ კარგი ჰონორარით დაჯილდოებული, იგი განსვენებაზე არ ფიქრობს და კვალიფიკაციის ასანაღლებლად იმდროინდელი ბეჭდვითი ხელოვნების ერთ-ერთ უდიდეს ცენტრში, ჰოლანდიაში (ალბათ, ქ. ამსტერდამში) მიემგზავრება.

¹ უნგროვლახელი მესტამბისა და მისი მოწაფის, ხელმწიფის კარის დეკანოზის შვილ-სახელების — მიხაილ — მიქაელ — მიქელ — დამთხვევა ზოგიერთი ქართველი მკვლევარის შეცდომის მიზეზი გახდა. ეს გაუგებრობა გარკვეულია ჯერ კიდევ 1929 წლის ნაშრომებში-იხ. დ. კარიჭაშვილი. ქართული წიგნის ბეჭდვის ისტორია. გვ. 85, 86.

თბილისის სტამბის უშუალო და გამოცემები

პირველი ქართველი მესტამბეები

უნგროვლახელის ღვაწლი მხოლოდ საბეჭდავის მოწყობით, სტამბის ტექნიკურად გამართვით და ათი ჩინებული გამოცემის დაბეჭდვით არ ამოწურულა. მან უდიდესი ამაგი დასდო ქართულ კულტურაჲს ქართველ მბეჭდავთა გაწვრთნიტაც.

მბეჭდავთა გაწვრთნას უნგროვლახელი, როგორც ვთქვით, საქართველო-ში მოსელისთანავე, ე. ი. ჯერ კიდევ პირველნაბეჭდი სახარების გამოცემამდე (1709 წ.), შედგომია; ეს ნათელია უნგროვლახელის ანდერძიდან, რომელიც 1709 წ. სახარების პირველ გვერდზეა მოთავსებული:

„რომელნი ჩემნი მოწაფე იყვნენ, ეგრეთვე გამოუცდელნი საქმისა ამის. ვითარცა მე ვიყავ ქართლის უნახავი, ეგრეთვე ჩემნი მოწაფენი სტამბისა“.

ცხადია, უნგროვლახელის ხელმძღვანელობით გაწვრთნილ ქართველ მესტამბეებს უკვე 1709 წლის გამოცემების (სახარება, დავითნი, სამოციქულო) აწყობასა და ბეჭდავასთან დაკავშირებულ სხვა საქმიანობაში მიუღიით მონაწილეობა.

ზოგიერთი ქართველი „ახალ მოსწავლე“ მესტამბის ვინაობის გარკვევა ხერხდება უნგროვლახელის სამშობლოში დაბრუნების შემდგომ გამოცემული წიგნების თავფურცლების მიხედვით.

პირველი ქართველი მესტამბე, რომლის სახელიც აღბეჭდილია 1712 წელს გამოცემული ვეფხისტყაოსნის ერთ-ერთ ფურცელზე, არის ხელმწიფის კარის დეკანოზის შვილი მიქაელ.

ეს პირი იხსენიება აგრეთვე ამავე 1712 წ. დაბეჭდილი „დავითნისა“ და „ვეფხისტყაოსნის“ გამმართველად ანუ რედაქტორად (იხ. ხსენებული გამოცემების თავფურცლები).

თავის მესტამბეობას მიქაელი მხოლოდ „ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტის ბოლოს დაბეჭდილ ორსტროფიან ლექსში აწვავს:

„აწ დაიბეჭდა სტამბაში პირველ ნაწერი ჯელისა,
უგბილთა ფრიად სასწაელო, გონიერთ გულთა თმენისა,
მეთის ვახტანგის ბრძანებით და სიბრძნით კეთილმქენლისა,
და ნაღვაწი მისი მლოცვლისა მესტამბე მიქაელისა“.

როგორც ამ ნაწყვეტიდანაც ჩანს, მიქაელი ვახტანგის პოლიტიკური და კულტურული საქმიანობის ერთ-ერთი ენთუზიასტია. იგი ალტაცებით ეგებება „ვეფხისტყაოსნის“ გამოქვეყნებას და ამ ნაწარმოებს „სამლო-საეროდ“ აცხადებს.

ამავე მიქაელის ხელით არის დაბეჭდილი 1713 წელს გამოცემული „კურთხევანი“.

ნაბეჭდი წიგნების თავფურცლებისა და ანდერძების გარეშე მიქაელის შესახებ გვაქვს ერთდერთი ცნობა, რომელიც მისივე (ჩინებული) ხელით დაწერილ ნაბახტევის მიწის 1712 წ. ნასყიდობის წიგნშია ჩართული. აქ იგი თავისთავს „მესტამბეთ უმფროსს მიქელს“ უწოდებს.

იესეს მეფობაში (1715—1716) 1716 წ. დაბეჭდილი „დავითნის“ თავფურცელზე „სტამბის მეურნედ“ სხვა პირი იხსენიება: გიორგი მხატვარი. საყურადღებოა, რომ აქ ტერმინი „მესტამბე“, რომლის ნაცვლადაც მიქელის საბუთში „მესტამბეთ უმფროსი“ არის ნახმარი, „სტამბის მეურნედ“ ქცეულა. მაგრამ მომდევნო წლის გამოცემაში (ჟამნი, 1717) მის ადგილს კვლავ პირვანდელი „მესტამბე“ იჭერს.

გიორგი მხატვრის მესტამბეობით გამოდის 1717 წ. „ჟამნი“ და 1720 წ. „პარაკლიტონი“ („მბეჭდავი წმიდისა ამის პარაკლიტონისა... ტფილისის სიონის მხატვარი გიორგი“).

გიორგი მხატვრის გვერდით 1717—1722 წწ. მესტამბედ იხსენიება გარსევან ყოფილი მღვდელი გაბრიელ, რომელიც მესტამბეობასთან გამმართველის (რედაქტორის) მოვალეობასაც ათავსებს („გამართა ჯელითა მესტამბე გარსევან ყოფილი მღვდლის გაბრიელისათა“ — 1717 წ. ჟამნი).

იგივე გაბრიელი იხსენიება 1719—1720 წწ. დაბეჭდილი „კურთხევა ეკლესიისას“, 1721 წლის გამოცემის „ქმნულების ცოდნის წიგნისა“ და 1722 წ. მხედრული „ჟამნის“ (ვახტანგის სტამბის უკანასკნელი გამოცემის) მბეჭდავად.

გარდა იმ პირებისა, რომელთაც ჩვენ 1709—1722 წწ. ნაბეჭდი გამოცემებით ვიცნობთ, თბილისის პირველ სტამბას, უეჭველია, მრავლად ჰყავდა სხვა თანამშრომლებიც. ერთი ამათგანი მოგვიანებით გვაუწყებს: „მე, სალუ-ყაზანაშვილი აბრამა... ვახტანგ ნეფის დროს... დიაკვანი ვიყავ და სტანბაში ვებარეო“ (საქ. მუზ. საბუთი Qd 8572).

თავისთავად ცხადია, რომ სტამბის სახით ქალაქ თბილისის ერთი ახალი საწარმოო გაუჩნდა („წიგნის ქარხანა“), რომელმაც მოსამსახურებლად ხელოსნების გარკვეული ჯგუფი მიიზიდა.

სტამბის მუშაკთა ლექსები

წიგნის ბეჭდვის შემოღების დასაწყისიდან მოყოლებული XVIII ს. შუა-წლებამდის სტამბის მუშაკებს თავიანთი განათლებულობისა და პროგრესულობის წყალობით საპატიო ადგილი ეკირათ საზოგადოებაში. მესტამბეები ხშირად წიგნების ავტორობასა და რედაქტორობასაც კისრულობდნენ.

საქართველოს პირველი სტამბის მბეჭდავებიც, უპირველეს ყოვლისა თვით მიხაილ უნგროვლახელი, ბეჭდვითი საქმის ძველ მოღვაწეთა კვალს მისდევენ. მესტამბე მიხაილ თავისუფლად და გაბედულად ურთავს პირველნაბეჭდ ქართულ გამოცემებს (1709 წ. სახარება, 1710 წ. კონდაკი და სხვ.) საკუთარ ანდერძებს; აქ ის თავის დამსახურებას ქართული სტანბის მოწყობაში, ვახტანგის ღვაწლის შემდეგ, უმნიშვნელოვანესად აცხადებს. (იხ. ზემოთ).

1710—1722 წწ. სხვა გამოცემებში მბეჭდავები მთელი კორპორაციის სახელითაც გამოდიან. 1710 წლის „კონდაკის“ უკანაჲკენელ გვერდზე ჩვენ ვხედავთ მესტამბეთა რუმინული ლექსის ცნობილ ტექსტს, დაბეჭდილს ქართული ტრანსკრიპციით.

რუმინული ტექსტის ზემოთ, ოთხსტრიქონად დაბეჭდილია:

„ქ. ვითარცა უცხონი იხარებენ ხილვასა ზედა თავისთა სამკვდრებელთასა

და ზღუათა შინა მავალნი ხილვასა ზედა ნავთსაყუდელთასა, ეგრეცა მესტამბენი იხარებენ განსრულებასა ზედა წიგნთასა“.

მესტამბეთა ლექსის ეს ქართული პროზაული ვარიანტი შემდგომ გამოცემებში, ოდნაეი ცვლილებითა და გავრცობით, ლექსის ფორმით იმოსება:

„ნავთსაყუდელსა მენავე რა მივლენ, განისვენებენ;

მოყვასთა, თვისთა სამყოფთა ნახვა სწადს, მით ისვენებენ;

ქირთ მყოფნი, ლხინსა შესულნი, მას აღარ მოიხსენებენ

და რა ბეჭდვა მბეჭდავს უსრულდეს, თავს აღარ შეიჩვენებენ“.

(იხ. 1711 წ. მხედრული „დავითნი“ და 1713 წ. „კურთხევანის“ ტექსტის ბოლო).

მოგვიანებით, ათიოდე წლის შემდეგ, ლექსი სხვა ვარიანტის სახით იბეჭდება:

„მენავე ღელვა-გვემული განეროს ზღვისა წყრომასა,

გალატოზნი და ხურონი რა მორჩენ თქსსა შრომასა,

მათს სიხარულსა ვინ დასთვლის, ანუ შევებისა ზომასა!

და მესტამბე მათგან უაღრეს იქს სიხარულის ნდომასა“—

ვეითხულობთ 1721 წ. „ქმნულების ცოდნის წიგნის“ ბოლოს.

თავისთავად ცხადია, რომ ყველა ეს ტექსტი, სადაც სტამბის მუშაკნი წიგნის ბეჭდვის დამთავრებით გამოწვეულ სიხარულს გამოხატავენ, რუმინული ლექსის (1710 წ. „კონდაკი“) გავლენის კვალს ატარებს.

როგორც პროფ. ა. შანიძე აღნიშნავს, მესტამბეთა ასეთივე ლექსი მოთავსებული ყოფილა ჯერ კიდევ 1697 წ. გამოცემული რუმინული სახარების ფურცლებზე¹.

¹ პროფ. ა. შანიძე, ქართული სტამბის ისტორიისათვის, გვ. 161—165.

მაგრამ ამ ლექსის პირველი ვარიანტი საუკუნეთა საკმარისად დიდი „სიღრმეიდან“ უნდა მომდინარეობდეს.

არ შეიძლება თვალში არ მოგვხვდეს რუზინელ და ქართველ მესტამბეთა ხსენებული ლექსების შინაარსის მსგავსება „ერთ-ერთი უძველესი რუსული ხელნაწერის გადამწერის“ შემდეგი ანდერძის შინაარსთან:

„როგორც უხარია საქმროს თავისი დანიშნულის ხილვა, ისევე უხარია მწერალს უკანასკნელი გადაწერილი ფურცლის ხილვა; როგორც უხარია ვაქარს თავისი მონაგების მიღება ანუ ნავის მძლოლს ნავთსაყუდელს მისვლა, ანუ მოგზაურს სამშობლოში დაბრუნება, სწორედ ასევე უხარია წიგნის გადამწერს თავისი შრომის განსრულება“¹.

ძნელია ამდენად ძველი ხელნაწერის ანდერძ-მინაწერისა და XVII—XVIII საუკუნის მესტამბეთა ლექსებს შორის უშუალო კავშირის დადგენა. მაგრამ მესტამბეთა ხსენებული ლექსების ხელნაწერთა ანდერძ-მინაწერებიდან მომდინარეობა ცხადია².

ამ ლექსებისგან განსხვავებულია მესტამბეთა სხვა ლექსები, დაბეჭდილი პირველნაბეჭდი გამოცემების ფურცლებზე როგორც ავტორის ალუნიშნავად, ისე მესტამბის სახელით; მაგ., ბაგრატიონთა ღერბის ქვეშ მოთავსებული „ბეჭდის იგავის“ უკანასკნელი სტროფი, რომელიც საქართველოში პირველი სტამბის შემოღებით გამოწვეულ საზოგადოებრივ განწყობილებას ასახავს:

„სტამბას ბეჭდავდენ ფრანგნი და რუსნი და მერმე ვლახელნი.

აქ არსად იყო აროდეს, ვერ ვპოვეთ მისნი მნახველნი.

გიორგის მეფობაშიგან ვახტანგ აკვირვა მნახველნი

და ამ ბეჭდვამ ახლა მის გამო გაცუდნა ყოვლნი მმნახველნი“.

ეს სტროფი უტყუარად მიგვიითითებს, რომ ვახტანგის განმანათლებელი ზომები ერთსულოვან მოწონებას არ იწვევდა. საზოგადოების გარკვეული, არაპროგრესული ნაწილი მითქმა-მოთქმით („ჩმახვით“) ეგებებოდა ამ ზომებს და, ამ შემთხვევაში, მხოლოდ ბეჭდვითი საქმის თვალსაჩინო წარმატებას შეეძლო ჩაეჭმებია ახლად შემოღებული სტამბის საწინააღმდეგო დრტინვა (ამ საკითხს ჩვენ ქვემოთაც დავუბრუნდებით).

მესტამბეთა ლექსებს შორის დიდად საყურადღებოა 1712 წ. დაბეჭდილი „ვეფხისტყაოსნის“ რედაქტორის (გამმართველი), მესტამბე მიქაელის ლექსი, პოემის უკანასკნელი სტროფის შემდეგ მოთავსებული (სპვ გვ.). აქ ნათლად არის ასახული აზრთა მკვეთრი სხვადასხვაობა პოემის დაბეჭდვის

¹ Литературная Энциклопедия, т. 5, 328, Москва, 1931.

² მესტამბეთა ლექსების ვარიანტებს ეხება პ. გუგუშვილი. იხ. მისი: „ქართული წიგნი 1629—1929“, გვ. 52—53, 54—55, 61; ამავე საკითხისათვის იხ. გ. ლეონიძე, ანთიმ იფრიელი, ქ. „დროშა“, № 2, 1951.

უნდა ითქვას, რომ, წინააღმდეგ გ. ლეონიძის მითითებისა, რუმინული ლექსი დაბეჭდილი არა 1709 წ. სახარებაში და არა 1711 წ. ქართულ „დავითნში“, არამედ მხოლოდ 1710 წ. „კონდაკის“ უკანასკნელ გვერდზე.

მომენტში: ფართო სახეიშო განწყობილება, რომელიც გამოუწვევია საზოგადოების მოწინავე ნაწილში „ვეფხისტყაოსნის“ გამოცემას. მაგრამ ამ საკითხზე დაწვრილებით შეეჩერდებით ქვემოთ, სადაც საკუთრად „ვეფხისტყაოსნის“ გამოცემაზე გვექნება საუბარი.

ვახტანგის სტამბის გამოცემათა რაოდენობა

საქართველოსა და, საერთოდ, საბჭოთა კავშირის სხვადასხვა წიგნთსაცავში ამჟამად ვახტანგის სტამბის 20 გამოცემა არის დაცული. მათი პირველი სრული აღწერილობა წარმოდგენილია საქართველოს წიგნის პალატის მიერ გამოქვეყნებულ ნაშრომში „ქართული წიგნი. ბიბლიოგრაფია.1“ (თბ., 1941, №№ 5—24); ეს გამოცემები ხელახლა აწერილია წინამდებარე წიგნის დამატებაში („აღწერილობაში“).

უნდა ვიფიქროთ, რომ ვახტანგის სტამბის გამოცემებს ჩვენამდე სრულად არ მოუღწევია. ამ ვარაუდს, სხვათა შორის, ისიც ამართლებს, რომ ზოგიერთი გამოცემა მხოლოდ ერთადერთ, ისიც შემთხვევით გადარჩენილ ცალად მოგვეპოვება. ასეთია, მაგ., 1719—20 წწ. „ჟურთხევა ეკლესიისა“¹, ერთადერთ ცალად დაცული სტალინის სახელობის თბილისის უნივერსიტეტის ფუნდამენტალური ბიბლიოთეკის საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზ. მუზეუმისეულ ფონდში (F: 19868); ასეთივეა ამავე ბიბლიოთეკის საეკლესიო მუზეუმისეული ფონდის 1709 წლის დავითნის ერთადერთი ცალი (F: 19990), რომელიც ამ ათიოდე წლის წინ პირველად იქნა შემჩნეული. ერთადერთ ცალად არის დაცული საკავშირო მეცნიერებათა აკადემიის ბიბლიოთეკის (ლენინგრადი) სააზიო მუზეუმისეულ ფონდში 1716 წლის დავითნი, რომელიც 1939 წლის მისიში ავწერეთ (იქამდის ლიტერატურაში იგი სრულიად უცნობი იყო).

საყურადღებოა, რომ ონოფრე მაკუტაძე იხსენიებს ვახტანგის სტამბის „კვერქეს“, რომელიც დღეს არსად ჩანს; ლიტერატურაში მისი დაბეჭდვა ცნობილი არ ყოფილა.

დ. კარიკაშვილი, ზ. კიკინაძისა და გ. შანშიევის ცნობათა კრიტიკული ანალიზის შედეგად, გამოთქვამს მოსაზრებას, რომ ხსენებულ პირებს უნდა ენახოთ ვახტანგის სტამბის ორი უცნობი გამოცემა 1712 წლისა: „დაუჯდო-ზელი“ და „ლოცვანი ანბანითურთ“².

ამ ორი სახელწოდების წიგნთაგან ერთის — 1712 წელს დაბეჭდილი „ლოცვანი ანბანითურთ“ — არსებობა ჩვენ საეჭვოდ მიგვაჩნია. ზ. კიკინაძე და გ. შანშიევი, როგორც ამას დ. კარიკაშვილიც აღნიშნავენ, მათ მიერ აღწერილ გამოცემებს ხშირად თვითნებურად ასათაურებდნენ. საფიქრებელია,

¹ ამ ცალში ჩაკინძულ ცარიელ ფურცლებზე გადმოცემულია ამ წიგნის სრულიად შემთხვევით პოენისა და გადარჩენის საგულისხმეორო ამავე.

² დ. კარიკაშვილი, ქართული წიგნის ბეჭდვის ისტორია, გვ. 76—80.

რომ ამ შემთხვევაში ლოცვანად ჩათვლილია 1712 წელს გამოცემული დავითნი ანუ ფსალმუნნი, რომელიც ლოცვათა და საგალობელთა ჰიმნების კრებულს წარმოადგენს და რომლის პირველ გვერდებზე ანბანიც არის მოთავსებული. ანით უნდა აიხსნებოდეს ამ გამოცემისათვის „ლოცვანის ანბანი-თურთ“ სახელწოდების მიცემა. რაც შეეხება „დაუჯდომელს“, ვახტანგის სტამბის ამ გამოცემის არსებობა, როგორც დ. კარიკაშვილი ამბობს, პლ. იოსელიანისა და თ. ყორანაიას მოწმობითაც დასტურდება. გაურკვეველია მხოლოდ თარიღი ამ გამოცემისა: პლ. იოსელიანის თქმით იგი 1710 წ. უნდა ყოფილიყო დაბეჭდილი, ზ. კიკინაძე კი მას 1709 წლის გამოცემად თვლის¹.

პირველნაბეჭდი წიგნების გაფორმება

ვახტანგის სტამბის წიგნები გამოირჩევიან მხატვრულ-ტექნიკური კულტურის მაღალი დონით. ამას, სხვათა შორის, ნაბეჭდი წიგნების ფორმატის ნაირობაც ამჟღავნებს. აქ უდიდესი ზომის წიგნებიც კი (პარაკლიტონი — 1722 წ. და ბიბლიის დაბეჭდილი ნაწილი — წინასწარმეტყველთა წიგნი) მოკლებულნი არიან სიმძიმესა და მოუხეშაობას. ვახტანგის სტამბის წიგნებში ხშირია საშუალო და პატარა ზომის მოხდენილი, ადვილად მოსახმარი გამოცემები („დავითნის“ ოთხი გამოცემა — 1709, 1711, 1712, 1716 წწ.; „ჟამნის“ მინიატურული გამოცემები 1710, 1717 წწ. და სხვ.).

ალარ შევჩერდებით ვახტანგის სტამბის წიგნების ჩინებულ ყდებზე, რომლებიც თითქმის არ განირჩევიან ხელნაწერების ტვიფრულ, ხშირად ოქროთი ცურვილი სამკაულით დამშვენებული ყდებისგან.

ვახტანგის სტამბის წიგნების შემკულობა, საერთოდ, სპეციალურსა და დინჯ კვლევას მოითხოვს. სახიფათოა როგორც ყველა შემკულობის ქართულად გამოცხადება, აგრეთვე ხელალებ ყველაფრის გარედან მოტანილად ცნობა.

არასპეციალისტისათვისაც ადვილად შესამჩნევია, რომ პირველნაბეჭდი წიგნების გრაფიურების ერთი ნაწილი ადგილობრივი ქართველი მხატვრებისა და ოსტატების ნაშუქგარი უნდა იყოს. ხელოვნებათმცოდნემ შ. კვასხვაძემ ერთი მათგანის გვარიც კი ამოიკითხა 1708 წელს დამზადებულ ნიმუშზე². მაგრამ ეს ფაქტი არ გვაძლევს ვახტანგის სტამბის წიგნების ყველა მორთულობის ქართულად გამოცხადების უფლებას.

საქმე ის არის, რომ წიგნის ბეჭდვის ოსტატობამ საქართველომდის მთელი ორნახევარი საუკუნის დაგვიანებით მოაღწია; ამ დროს სტამბას დასავლეთ ევროპაში ხანგრძლივი ისტორია და მკვიდრი ტრადიციები მოეპოვება. წიგნის მოძრავი ასოებით აწყობისა და ბეჭდვის ტექნიკამ მთელი გადატრიალება მოახდინა არა მარტო წიგნების გამრავლების საქმეში, არა-

¹ ზ. კიკინაძე, ნიკოლოზ ლობჯინიძე და ქართული სტამბა, თბ., 1913, გვ. 119.

² შ. კვასხვაძე, ვახტანგ VI-ის სტამბის წიგნები, გვ. 72. სამწუხაროდ, ხსენებულ წიგნში თარიღი შეცდომით არის გადმოცემული და არც მხატვრის სახელი ირჩევა.

მედ, საერთოდ. წიგნის შემზადების საქმეშიაც. ამ გონებასამხილურ გამოგონებას თავისი გავრცელების მთელ არეზე ბუნებრივად უნდა გამოეწვია წიგნის მხატვრული გაფორმების სტანდარტიზაცია და მით წაეშალა ის ინდივიდუალური ხაზები, რომლებიც ხელნაწერი წიგნის მხატვრულ-ტექნიკურ გაფორმებაში შეიმჩნევა.

მართალია, სასტამბო დაზგას თავის გაჩენისთანავე ერთბაშად არ ჩაუკლავს ხელნაწერი წიგნის მორთულობა, არამედ პირველ ხანებში თვითონ შეითვისა ხელნაწერის გარეგნული იერი და შემკულობანი. ასე იყო XV საუკუნის II ნახევარში. მაგრამ, როგორც ვიცით, ნაბეჭდმა წიგნმა XV საუკუნის ფარგლებშივე დაამთავრა თავისი განვითარების პირველი ეტაპი, რომელსაც კ. მარქსმა ხელოსნური უწოდა¹.

განვითარების შემდგომ ეტაპებზე ნაბეჭდმა წიგნმა შექმნა თავისი საკუთარი, ხელნაწერი წიგნისაგან განსხვავებული შემკულობა. ეს შემკულობა ახალი ტექნიკის საფუძველზე ჩამოყალიბებული და სტანდარტიზირებული. ბუნებრივად თან სდევდა საბეჭდავ დაზგას და ვრცელდებოდა ყველგან. სადაც წიგნის ბეჭდვა იკეთებოდა გზას. მაგალითად, თბილისის სტამბიდან 1710 წ. გამოსული „კონდაკის“ ფურცლებზე ჩვენ ვხედავთ ისეთსავე ორნამენტს, რომლითაც შემკულია 1681 წ. დაბეჭდილი ბერძნული სახარების ფურცლები. ამ შემთხვევაში ყოველივე ყოყმანის გარეშე უნდა ითქვას, რომ ეს ორნამენტი ქართული წარმოშობის არ უნდა იყოს². თუმცა არც ის შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ქართულ „კონდაკს“ ეს შემკულობა უშუალოდ ბერძნული სახარებიდან გადაუღია: ამის წინააღმდეგ მეტყველებს ის ფაქტი, რომ 1710 წლის ქართულ კონდაკში ეს შემკულობა გაცილებით უფრო ფაქიზი სახით არის აღბეჭდილი. დავგუჩინია დავასკვნათ ხსენებული ორნამენტების ერთი, უძველესად ევროპული, წყაროდან მომდინარეობა.

სახელდახელოდ მივივითითებთ მეორე შემთხვევას. 1710 წლის „კონდაკის“ ფურცლებზე გვაქვს მეორე ორნამენტი, რომელიც აქ რამდენჯერმე არის გამოყენებული ორმაგი სახით: სამეფო ლერბის ჩარჩოდ, თავფურცლის მეორე გვერდზე (რუდ გვ.); თავკაზმულობად და სხვ.

ამ ორნამენტს არა ორმაგი სახით, არამედ ერთ ზოლად გამოყენებულს ვხედავთ რუსეთში, ქ. ჩერნიგოვში, 1760 წელს დაბეჭდილი წიგნის თავფურცლებზე³. თავისთავად ცხადია, რომ ქრონოლოგიური თანმიმდევრობა არ გვაძლევს უფლებას 1710 წლის ქართული „კონდაკის“ გაფორმებაში 1760 წლის გამოცემის გავლენა ვცნოთ; მაგრამ არც პირუქმო გავლენაზე შეგვიძლია ვიფიქროთ. დავგუჩინია აქაც იმავე დასკვნას დავადგეთ: ვიგულისხმობთ საერთო წყარო — ნიმუში, რომელიც თავისი ღირსებით მისაბადი გამხდარა როგორც საქართველოს, აგრეთვე სხვა ქვეყნების სტამბებისათვისაც.

¹ А. Н. Маленин, Западно-Европейская книга, 124. კრებულში: Иван Федоров — перепечатчик, М. — Л., 1935.

² 1681 წ. ბერძნული ნაბეჭდი სახარება, ოთხი უკანასკნელი გვერდი. საქართველოს მუზეუმის ხელნაწერთა განყოფილებაში. შეადარე 1710 წ. „კონდაკი“ გვ. ო. სვ.

³ Выставка „Домошних и Елисаветинское время“, т. IV, Петроград, 1914. стр. 421.

ეს ორიოდე მაგალითი, ცხადია, სრულებით არ არის საკმარისი საკითხის გადაჭრისათვის. ამის მიხედვით შეიძლება მხოლოდ ის ითქვას, რომ საკიროა უდიდესი სიფრთხილით, ყოველმხრივად, სათითაოდ და ამომწურავად შევისწავლოთ ვახტანგის სტამბის წიგნების მხატვრული მხარე და ჩვენი დებულებები დავასაბუთოთ ნიმუშების ჩვენებით და არა მხოლოდ ზეპირი განცხადებებით.

ვახტანგის სტამბის წიგნების გაფორმების დიდი უპირატესობა XVIII საუკუნის სხვა ქართული სტამბის წიგნებთან შედარებით დღესავე ცხადია. ამ უპირატესობას გრძნობენ და აღნიშნავენ მოსკოვის ქართული სტამბის მუშაკები:

„ჟამნი მიიღე, მკითხველო, სრული ვრცელობით, სწორიცა,

პირველ ბექდილის მიმსგავსი, წიგნად ნაქმარი ორიცა“. —

კვითხულობთ მოსკოვში ათანასე ამილახერის ხარჯით განახლებული ქართული სტამბის 1768 წ. „ჟამნის“ ფურცლებზე. აქ, როგორც ვხედავთ, ერთგვარი სიამაყით არის აღნიშნული, რომ 1768 წლის გამოცემა 1710 წელს თბილისში გამოსული „პირველ ბექდილის მიმსგავსი“ არის.

ერეკლე II-ის მიერ განახლებული თბილისის სტამბის „შესხმაშიაც“ (1782) აღნიშნულია, რომ ვახტანგის მესტამბეს დაებეჭდა წიგნები „უშუშინერესითა ბექდითა“.

1709 წლის პირველი ორი გამოცემა: „სახარება“ და „დავითნი“ მხოლოდ შავი საღებავით იბეჭდება. მაგრამ ამავე წელს გამოსულ „სამოციქულოს“ თავფურცელზე, ვრცელ საძიებლებსა და სხვა დამატებებში წითელი საღებავიც უხვად იხმარება (სხვათა შორის, ამ „სამოციქულოს“ საძიებლები განსაკუთრებით მდიდარია ორნამენტების მრავალსახეობით).

უშურველად არის გამოყენებული წითელი საღებავი 1712 წ. დაბეჭდილ „ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტში და ვახტანგის გამოკვლევაშიც („თარგმანი“).

ვახტანგის სტამბის წიგნის ილუსტრაციებში, თავბოლოკაზმულობაში, ვახტანგის პორტრეტებისა და სამეფო ღერბის ვარიანტებში, რომლებიც ყურადღებას იპყრობენ შემკულობის სიმრავლით, მხატვრული სიფაქიზითა და ტექნიკური ოსტატობით, თანაბრად იგრძნობა ვლახეთიდან მოსული მესტამბის დიდი დახელოვნება და იმდროინდელი ქართული გრაფიკული კულტურის მაღალი დონე.

ვახტანგის სტამბის შრიფტი

1709 წლის პირველი გამოცემების (სახარება, დავითნი, სამოციქულო) ტექსტები ძირითადად ერთისა და იმავე მსხვილი, მკაფიო, ადვილსაკითხავი ნუსხური („ხუცური“) შრიფტით არის დაბეჭდილი. როგორც ჩანს, სტამბას ამ დროს სხვა შრიფტი არ გააჩნია (იხ. ქვემოთ, 1709 წ. „დავითნის“ შესახებ).

სხვათა შორის, ყურადღებას იპყრობს 1709 წ. „სამოციქულოს“ ფურცლებზე, ბაგრატიონთა სამეფო ღერბის ქვეშ მოთავსებული, „იგავთა“ ლექსის თავისებური, კოლორიტული მთავრული შრიფტი.

1710 წელს მდგომარეობა ძირითადად შეცვლილია. ამ წელს დაბეჭდილ ფართოდ ცნობილ „კონდაკში“ ვხედავთ შრიფტების ნაირსახეობას: ხსენებულ მსხვილ ნუსხურს, ამავე ნუსხურის საშუალო ზომის ჩინებულ შრიფტს (რუდ გვ.), მომკრო ზომის ნუსხურს, რომელიც ფართოდ არის გამოყენებული ამავე წელს გამოცემული „ეჟმინს“ ბეჭდვისას. „კონდაკში“ ის გამოყენებულია მხოლოდ თავფურცელზე, სადაც ამ შრიფტით 9 სტრიქონიანი ტექსტია დაბეჭდილი.

აღსანიშნავია, რომ ნუსხური შრიფტის ეს ნაირობა სრულად არის წარმოდგენილი შავი და წითელი ფერებით დაბეჭდილ თავფურცელზედაც. ამავე თავფურცელზე გამოყენებულია ასომთავრული მრგვლოვანის ორი სახე (ორი სხვადასხვა ზომის წითლად ნაბეჭდი შრიფტი).

ამავე „კონდაკის“ აუნუსხავ მეექვსე გვერდზე პირველად ვხედავთ ბერძნული შრიფტის ნიმუშს. ბერძნული შრიფტით დაბეჭდილია ორფეოსისადმი მიძღვნილი ლექსი 1711 წლის მხედრული „დავითნის“ გვერდზე; 1710 წლის კონდაკშივე გამოყენებულია მხედრული შრიფტით, რომელზედაც ჩვენ დავწრილებით უნდა შევჩერდეთ.

მხედრული შრიფტი

ვახტანგის სტამბიდან 1709 წელს გამოსული „სახარების“, „დავითნისა“ და „სამოციქულოს“ გამოსვლა და მრავალ ასეულ ცალად გავრცელება უდიდესი მნიშვნელობის მოვლენა იყო ფეოდალური საქართველოს ძალზე შერყეული ბურჟის — საქრისტიანო ეკლესიის განმტკიცების საქმეში. ერთი გარკვეული წესით გასწორებულ ნაბეჭდ წიგნებს, რომლებიც ერთბაშად წედებოდა არა მარტო ქართლის, არამედ მთელი საქართველოს ყოველ კუთხეს, დიდი გამაერთიანებელი როლი უნდა შეესრულებია პოლიტიკური დაქსაქსულობისა და სპარსეთ-თურქეთის გარემოცვის პირობებში¹.

მაგრამ 1709 წლის სამივე განცემა დაბეჭდილი იყო ნუსხა-ხუცური შრიფტით. ამის გამო პირველნაბეჭდი წიგნების ქართველ მკითხველთაგან გამოყენება ძალაუვნებურად უნდა შეზღუდულიყო.

ეგრეთ წოდებული „ხუცური“ დამწერლობა მკითხველთა ფართო წრეებისათვის გაუგებარი და უცხო იყო არა თუ ამ დროს, არამედ გაცილებით ადრეც.

საერო, „სოფლიური“ ტენდენციები, როგორც ცნობილია, ადრე იკიდებს ფეხს ძველ, საქრისტიანო საქართველოში და ამის შესაბამისად ადრე ყალიბდება ქართული საერო მწერლობა, რომელიც XI—XII სს. თავს აღწევს ეკლესიის კონტროლს და გაბედულად იკვალავს თავის სრულიად დამოუკიდებელ გზას.

ამავე XI—XII სს. ნუსხური დამწერლობის ნიადაგზე ყალიბდება ქართული მხედრული (საერო) დამწერლობა, რომელიც ასოთა მკაფიო და სადა-

¹ აღსანიშნავია, რომ ვახტანგის ხსენებულ გამოცემებს წრავლად ეპოულობთ საქართველოს ყოველი კუთხის ეკლესია-მონასტრების ძველ წიგნებს შორის.

მოხაზულობით შეუდარებლად უფრო ადვილად ასათვისებელია. იგი თანდათან უფრო და უფრო ფართოდ ვრცელდება და ამცირებს „ხუცურის“ მცოდნეთა წრეს. XVI—XVII საუკუნეში ხუცურის მცოდნეთა რიგები იმდენად შემცირებულია, რომ მხოლოდ ეკლესია-მონასტრების მსახურთა წრით იფარგლება. ამას, სხვათა შორის, მოწმობს XVII ს. მხედრული ხელით გადაწერილი, თავბოლონაკლული სახარების გადამწერის ანდერძი:

„...ვისწერ წიგნსა ამას წმიდისა სახარებათასა, რომელი არა ჯერ იყო წერიტა მკედრულითა, არამედ... შენდობასა ვითხოვ, ამისთუის, რა მრავალთა კაცთა მკედრად და ერისგნად განწესებულთა გული უთქმსთ ქეშმარიტითა სახარებითა, რათამცა ღირს იქმნენ გულისქმისყოფად ესევეთარსა საქმეთა და გონებაშიუწვდომელთა სასწაულთა და საკურველთმოქმედებათა უფლისა ჩუენისა იესო ქრისტესთ და არაძალუქს წიგნთა ხუცურთა აღმოკითხვად...“¹.

ეს ანდერძი ნათლად მოწმობს, რამდენად შემცირებული ყოფილა XVII ს. საქართველოში „ხუცური“ დამწერლობის მცოდნეთა რაოდენობა („მრავალთა კაცთა მკედრად და ერისგნად განწესებულთა... არა ძალუქს წიგნთა ხუცურთა აღმოკითხვად“).

ანდერძი იმ საყურადღებო ფაქტსაც ამჟღავნებს, რომ ჯერ კიდევ სტამბის შემოღებამდის მხედრული ხელით იწერებოდა თვით საქრისტიანო-საეკლესიო ლიტერატურის ნიმუშებიც. ამგვარად, მხედრული დამწერლობა შექრილი იყო საეკლესიო დარგის მწერლობაშიაც და „ხუცურს“ მის უკანასკნელ პოზიციებსაც ედავებოდა.

აღსანიშნავია, რომ თავისი სიადვილით უბადლო ქართულმა მხედრულმა დამწერლობამ პრაქტიკაში ჯერ კიდევ შუა საუკუნეებში განდევნა ხმარებიდან ხუცური: XI—XII საუკუნეებიდან საქმიანი მიმოწერა და საბუთების წერა თითქმის მთლიანად სწრაფად წერისათვის მომარჯვებული მხედრულით სრულდებოდა. არათუ საქმიანი ქალაქები, არამედ დიდტანიანი მეცნიერული (საისტორიო, სამედიცინო და სხვ.) თხზულებებიც იწერებოდა მხედრულით, რომელიც თავისი სისადავით სულ უფრო და უფრო მეტ მკითხველს იზიდავდა.

საყოველთაოდ ცნობილია, რომ ადვილად ასათვისებელი დამწერლობა და შრიფტი უდიდესი პროგრესული მნიშვნელობის ფაქტორს წარმოადგენენ. სწორედ ამიტომ მიმართავენ ხოლმე შრიფტის გაადვილებას სწავლა-განათლების ფართოდ გავრცელებით დაინტერესებული მმართველები.

ვახტანგისდროინდელი მხედრული დამწერლობისათვის ასეთი რეფორმა ზედმეტი იყო. ამიტომ თბილისის პირველი სტამბის მოწყობას შესაძინევად დაეკარგებოდა თავისი განმანათლებელი მნიშვნელობა, მისი გამოცემები რომ მხოლოდ ხუცური შრიფტით ებეჭდათ.

უეჭველია, ეს მშვენივრად ესმოდა ვახტანგს. დააკმაყოფილა თუ არა მან ეკლესია-მონასტრების გადაუდებელი მოთხოვნილება 1709 წლის გამოცემებით, მხედრული სასტამბო შრიფტი გააკეთებინა.

¹ საქართვ. მუხ. ხელნაწ., Q : 752.

მხედრული შრიფტით დაიბეჭდა არათუ საერო შინაარსის წიგნები, არამედ იმდროინდელ ვითარებაში აუცილებლად საჭირო საქრისტიანო ლიტერატურის ნაწილიც; მაგ., „ჟამნის“ ორი გამოცემა (1710 და 1722 წწ.) და „დავითნია“ 1711 წლის გამოცემა.

მხედრული შრიფტით გამოსცა ვახტანგმა პირველნაბეჭდი სახელმძღვანელო წიგნი (1711 წ.); ამავ მხედრული შრიფტით დაიბეჭდა მეცნიერული შინაარსის „ქმნულების ცოდნის წიგნი“ (1722). მხედრული შრიფტის შემოღების წყალობით განხორციელდა 1712 წელს ძველი ქართული მხატვრული ლიტერატურის უდიდესი ნაწარმოების „ვეფხისტყაოსნის“ დაბეჭდვა.

ყველასათვის მისაწვდომი მხედრული შრიფტით დაბეჭდილი, ადვილი („სოფლური“) ენით დაწერილი წიგნების ასეული და ათასეული ცალეების გავრცელებას ფეოდალური შუღლით დაქსაქსული ქართველობისათვის უდიდესი გამაერთიანებელი და ფართო განმანათლებელი მნიშვნელობა ჰქონდა.

მხედრული შრიფტის შემოღების ამ დიდი მნიშვნელობის გამო ქართული წიგნის ბეჭდვის ისტორიკოსებს დიდი ხანია აინტერესებდათ: სად გაკეთდა ვახტანგის სტამბის მხედრული შრიფტი — უცხოეთში თუ თვით საქართველოში — და ვინ არის ამ შრიფტის ნიმუშების ავტორი?

ჩვენ ვიცით, რომ ქართული სასტამბო შრიფტის ორი უძველესი ტიპი უცხოეთში გაკეთდა. მიუხედავად ამისა, როგორც პირველი (რომი, 1629), ისე მეორე (ამსტერდამი, 1686—1687) შრიფტის გაფორმება ბუნებრივად ქართველების მონაწილეობით განხორციელდა და ეს მონაწილეობა უმთავრესად სასტამბო ასოების ნიმუშების მიწოდებაში გამოიხატა.

როგორღა იყო საქმე ვახტანგის სტამბისათვის მხედრული შრიფტის გაკეთება-ჩამოსხმის დროს?

თავისთავად ცხადია, რომ ქართველების მონაწილეობას საქართველოს კულტურულ ცენტრში, თბილისში გამართული სტამბის შრიფტის დამზადების საქმეში კიდევ უფრო დიდი გასაქანი უნდა მისცემოდა.

ეს მით უფრო საფიქრებელი იყო, რომ უნგრეოვლანეთიდან გამოწერილმა ოსტატმა, მისი საკუთარი განცხადების თანახმად, სტამბის მთელი მოწყობილობა და, უპირველეს ყოვლისა, შრიფტიც საქართველოში, სახელდობრ თბილისში, გააკეთა: „ყოველივე საქმენი, რაოდენნი იხილვებიან: ასონი. ორლანონი და ყოველნი სახმარნი სტამბისა, დაწყებით სრულყოფამდი მომქმედი და წინამძღომელი მე ვარო“ — აცხადებს მესტამბე მიხაილი 1709 წლის პირველნაბეჭდი სახარების ფურცლებზე. და ქვემოთ დასძენს: „უცხო ვიყავ ქვეყანისა ამის და უსმენელი სიტყვათა თქვენთაო“.

ცხადია, „ქართული სიტყვის უსმენელ“ მესტამბეს არც ქართული დამწერლობა ეცოდინებოდა. მიუხედავად ამისა, როცა ის ჩამოთვლის თავის დამსახურებას თბილისის სტამბის მოწყობის საქმეში, პირველ რიგში საბეჭდავი ასოების (შრიფტის) გაკეთებას იხსენიებს („ასონი, ორლანონი და ყოველნი სახმარნი სტამბისა“ გავაკეთეო).

უცხოელ მესტამბეს მისთვის სრულიად უცნობი ენის ასოების (ხუტური-სა და მხედრულის) გაკეთების დროს, უეჭველია, ქართველი კალიგრაფების ხელით ამ საქმისათვის საგანგებოდ დამზადებული ნიმუშები ექნებოდა.

ვახტანგისდროინდელი ხელნაწერები და საბუთები ჩვენამდე არაერთი ათეული ცალის სახით არის მოღწეული. საფიქრებელი იყო, რომ ამ მასალის მხედრული ხელით ნაწერი ნაწილის შესწავლა ადვილად მიგვაკვლევინებდა ვახტანგის სტამბის მხედრული შრიფტის პროტოტიპს.

ეს ვარაუდი გამართლდა. ამ რამდენიმე წლის წინ ვახტანგის სტამბის მხედრულ შრიფტთან მსგავსებით ჩვენი ყურადღება მიიპყრო საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ხელნაწერმა (S:3683), რომელზედაც მუზეუმის თანამშრომელი თინათინ ენუქიძე მუშაობდა.

ჯერ კიდევ არ ვიცოდით ხელნაწერის რაობა, როდესაც მის პირველ გვერდებზე (1—40 გვ.) მოთავსებული „საძიებლის“ ხელმა ვახტანგის სტამბის მხედრულ შრიფტთან მსგავსებით გაგვაოცა. ხელნაწერი ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნების კრებული გამოდგა. ჩვენთვის საინტერესო „საძიებლის“ დამწერის ვინაობას გვაუწყებს მის ბოლოში მეტად წვრილად მიწერილი ცნობა: „ზანდუკისა ამის დამწერი მალალაძე სოლომონ“.

თავისთავად უნდა დაბადებულიყო საკითხი — ხომ არ არის S:3683 ხელნაწერის „საძიებლის“ და მთელი რიგი გვერდების გადამწერი სოლომონ მალალაძე ის პიროვნება, რომლისთვისაც ვახტანგს თავის დროზე მხედრული შრიფტის ხელნაწერი ნიმუშის დამზადება დაუვალებია?

ეკუთვნის თუ არა სოლომონ მალალაძე ვახტანგ VI-ის თანამედროვეთა და, ამ შემთხვევაში, თანამოღვაწეთა გუნდს? ამ საკითხის დადებითად გადაჭრას არა ერთი საბუთი უწყობს ხელს. ვახტანგ VI-ის ძმის, დომენტი კათალიკოსის „ქარის მდივან-მწიგნობარ-მგალობელი“ სოლომონ მალალაძის სახელი საბუთებში 1690 წლიდან გვხვდება. სოლომონი, მცხეთის საკათალიკოსოს სახლთუხუცესის რევაზის შვილი, მალალაძეთა საქმარისად ძველი, ცნობილი გვარის ჩამომავალია. მწიგნობრობითა და კალიგრაფიული ხელოვნებით მალალაძეთა გვარი ცნობილია ჯერ კიდევ XV საუკუნიდან¹. საკუთრად სოლომონის ხელით დაწერილი ჩვენამდე მოღწეული უძველესი საბუთი — პირობის წიგნი დათარიღებულია 1702 წლით; ჩვენ ვიცნობთ აგრეთვე 1737 წლით დათარიღებულ საბუთს (H d: 980), რომლის მიხედვითაც სოლომონი ამ წელს (1737) ცოცხალი არის. 1742 წელს სოლომონის ვაჟი და მემკვიდრე ნიკოლოზ მალალაძე აახლებს და ადასტურებს თავისი მამის მიერ 1736 წელს გაცემულ ერთ საბუთს (საქართვე. სიძე., II, გვ. 383). — ასეთი გაახლება და მემკვიდრის მიერ დადასტურება კი წესად იყო მიღებული საბუთის გამცემის გარდაცვალების შემთხვევაში. ცხადია, 1742 წელს სოლომონი ცოცხალი აღარ ყოფილა.

ამგვარად, სოლომონ მალალაძის, როგორც მდივნის, მოღვაწეობა 1702 — 1737 წლების მანძილზე შეგვიძლია გავითვალისწინოთ. ამ მოღვაწეობის ქრა-

¹ ხ ა ზ ა ფ ა ნ ა ს კ ე რ ტ ე ლ ი, სამკურნალო წიგნი, თბ., 1950, შესავალი, გვ. XIII.

ՄԱՐԿՈՍ

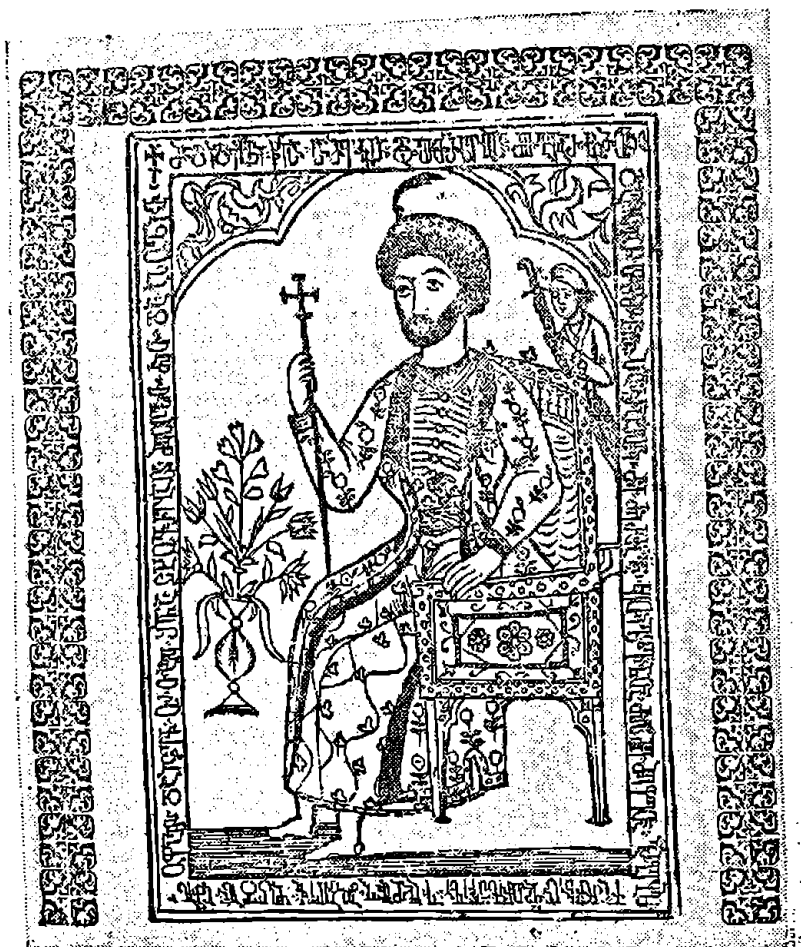
ԳՆԷ. 3.
 Դ. 31.
 ԾԳՃ. 21.
 Ը. 3.
 ԿՅԾ.
 25. 38. 25.
 ԾԳՃ. 29.
 Ճ. 35.
 ԾԳՃ. 38.
 Կ. 29.

Կ 2. ԲՅԳ.
 35. Ա. 12.

11 Խանութիցս Կրիստոսի և
 ճե իմձին ծնին ըպանաբե ծնի
 Կրիստոսի Կրիստոսի և
 12 Ե՛մ ըպանաբե ճե Կրիստոսի և
 Կրիստոսի և Կրիստոսի և
 Երեսուցիցս Կրիստոսի և
 12 Խանութիցս Կրիստոսի և
 Կրիստոսի և Կրիստոսի և

1 Կրիստոսի Կրիստոսի և
 Կրիստոսի և Կրիստոսի և
 2 Կրիստոսի Կրիստոսի և
 Կրիստոսի և Կրիստոսի և
 3 Կրիստոսի Կրիստոսի և
 Կրիստոսի և Կրիստոսի և

Կրիստոսի և Կրիստոսի և

ვახტანგ VI პორტრეტი, ვარიანტი

ხოლოგიური ფარგლები ვახტანგ VI-ის კულტურულ-პოლიტიკური საქმიანობის წლებს (1703—1737) ემთხვევა.

გასაგებია, რომ როცა ვახტანგმა თავისი საოცრად ინტენსიური კულტურული მუშაობა გაშალა და საუკეთესო ძალების შემოკრება იწყო, შეუძინებელი არ დარჩებოდა თავისი ძმის, სამართლის წიგნზე მუშაობის მონაწილის, დომენტი კათალიკოსის მდივან-მწიგნობრის — სოლომონ მალალაძის კალიგრაფიული ხელი. ამ ხელს ვახტანგისდროინდელ სხვა მდივან-მწიგნობართა ხელთან შედარებით მოხაზულობის სიფაქიზითა და გარკვეულობით უმეკველი უპირატესობა ეკუთვნოდა. ვახტანგის „სამართლის წიგნების“ საძიებლის ხელი უურადლებას იპყრობს ასოების ნაკლებად დახრილი, თითქმის ვერტიკალური მდგომარეობით, მორგვალეულობით, გარკვეულობითა და სილამაზით. ეს თვისებები ვახტანგის სტამბის მხედრული შრიფტისათვისაც დამახასიათებელია.

საერთოდ, სოლომონ მალალაძის ნაწერისა და ვახტანგის სტამბის მხედრული შრიფტის მსგავსება ერთი თვალის მოკვრითვე იგრძნობა; მაგრამ შემდგომი დაკვირვება მათ შორის არსებულ განსხვავებასაც ცხადად გვიჩვენებს. ეს განსხვავება მელანდრება, როგორც ზოგიერთ ცალკე ასოს დამწერლობაში, აგრეთვე სტამბური შრიფტისა და სოლომონის ნაწერის საერთო იერის დეტალებში.

სოლომონ მალალაძის ხელით ნაწერ სტრიქონებს, ისე როგორც ვახტანგის დროის სხვა მდივნების ნაწერს, თავისებურ იერს აძლევს გადაბმული ასოების სიმრავლე და ის ნებიერობა, რომელსაც იჩენს მწერალი ერთი და იგივე ასოს დაწერისას. წერის სისწრაფისათვის მომარჯვებულ გადაბმას სოლომონი, ისე როგორც სხვა მისი თანამედროენი, დეკორაციულ ხერხადაც იყენებს. მაგ., გადაბმული ო-ნის ხაზი მწერალს უფრო ხშირად უმაღლესი ასოების ზემოთ ააქვს და მით გარკვეულ კოლორიტს უქმნის მთელი გვერდის ნაწერს; ასევე, რამდენიმე ასოს დეკორაციულად გადაბმით მწერალი მთელი სიტყვების ლამაზ კომპოზიციებს ჰქმნის: მაგ., გიორგი, იყოს, ნახოს, მოახსენოს. ასევე მოხდენილად აბამს კალიგრაფი ლ, ლ, დ ასოებს, რომლებიც მას ხშირად მთლიანად სტრიქონის ზემოთ აქვს ატანილი; მწერალი იმდენად გატაცებულია ასოების ვირტუოზული გადაბმით, რომ თითქმის წესად აქვს მიღებული კ, ი, ვ, ი, უ, კ და სხვა მრავალი ასოს შერწყმით წერა.

ვახტანგის მხედრულ შრიფტში ასოების გადაბმა, როგორც წესი, უარყოფილია (გამონაკლისის სახით დარჩენილია მხოლოდ ო ასოს გადაბმა მეტად მოკლე ხაზით: სო, რო და სხვ.), ვინაიდან ასოების ცალ-ცალკე, გადუბმელად წარმოდგენა მოძრავი ასოებით ბეჭდვის პროცესის — ცალკე ასოების აწყობის — ერთ-ერთ აუცილებელ პირობას წარმოადგენს.

საბეჭდავი შრიფტის ნიმუშების დამზადებისას აუცილებლად უნდა შეცვლილიყო აგრეთვე გრძელი და მაღალი ასოების (კ, ქ, ს, რ და სხვ.) პროპორციები. სასტამბო შრიფტში ისინი მართლაც საგრძნობლად დამოკლებული არიან, ვინაიდან ზედმეტი სიგრძის ასოების შემცველი სტრიქონები აწყობის დროს ერთმანეთს დაუშლიდნენ.

შეცვლილია ნაბეჭდ შრიფტში ასო ჯ-ს და ჩ-ს მოყვანილობაც. საერთოდ, ალაგმულია ის ნებიერობა და მანქულობა, რომელიც სოლომონის ხელნაწერ ასოებს ახასიათებს.

ხსენებული ცვლილებების შეტანა საქირო იყო ასოების გარკვეული პროპორციების დაცვისათვის, რის გარეშე ხელნაწერი ასოები ბეჭდვისათვის ვერ გამოდგებოდა. ცნობილია, რომ ასოების ზედმიწევნით ერთნაირი სიმაღლე ბეჭდვის შესაძლებლობის სავალდებულო პირობას წარმოადგენს. სავალდებულოა აგრეთვე, რომ „ასაწყობი მასალა კეთდებოდეს ასოების ზომის იმ მკაცრი სისტემის მიხედვით“, რომელსაც „სტამბური სისტემა“ ეწოდება.

აი, ამ გარემოებით აიხსნება ის განსხვავება, რომელსაც ვამჩნევთ სოლომონ მალაქის ნაწერსა და ამავე სოლომონის ხელით გაკეთებული ნიმუშების მიხედვით ჩამოსხმული მხედრული შრიფტით დაბეჭდილ ტექსტს.

აღსანიშნავია აგრეთვე, რომ სასტამბო მხედრული შრიფტის ჩამოსხმა და ამ შრიფტით საეკლესიო წიგნების ბეჭდვა კიდევ უფრო ავიწროებდა დროგადასული ხუცურის ხმარებას თვით საეკლესიო დარგის ტექსტების გამოკვეყნებისას და მით აჩქარებდა ფართო მასებისათვის გაუგებარი ხუცურის სრულ განდევნას.

თბილისის სტამბაში 1710 წლიდან შემოღებული მხედრული შრიფტი, ცოტაოდენი ხარვეზებით, ხმარებაში იყო 1722 წლამდე.

ამ წელს (1722) ვახტანგის სტამბის საქმიანობა კატასტროფულად შეწყდა: „1729 წლიდან თორმეტი წლის განმავლობაში ქვეყანა ოსმალთა მძიმე ბატონობის უღელქვეშ გმინავდა. 1735 წლის მიწურულს ოსმალთა შესცვალა არანაკლებ მძიმე ყიზილბაშობამ, რომელიც 1747 წლამდე გრძელდებოდა“ (საქართველოს ისტორია).

ამ ხნის განმავლობაში მიწასთან გასწორებული ვახტანგის სტამბა თბილისის ნანგრევებში იყო დანარჩული. 1749 წელს ნანგრევებიდან აღდგა ერეკლე II-სა და ანტონ პირველის მცდელობით განახლებული სტამბა. მაგრამ მხედრული შრიფტით ბეჭდვა ამ სტამბაში მხოლოდ 1782 წლიდან განახლდა. ეს 60-წლიანი (1722—1782) ხარვეზი განსაკუთრებული სიცხადით გვიჩვენებს ვახტანგის კულტურული საქმიანობის დიდ პროგრესულობას.

ვახტანგის სტამბის წიგნის თავფურცელი

თბილისის პირველი სტამბის წიგნების თავფურცელი ყურადღებას იპყრობს როგორც თავისი მხატვრულ-ტექნიკური გაფორმებით, ისე თავისი ტექსტის მეტად საგულისხმიერო კომპოზიციითაც.

ვახტანგის გამოცემების თავფურცელი პირველ რიგში წიგნის სათაურს გვამცნობს:

„სამლოთო და სამლდელო სახარება“ (№ 1), „სამლოთო და სამლდელო სამოციქულო“ (№ 3), „კონდაკი“ (№ 4), „ჟამნი“ (№ 5), „ლოცვანი“ (№ 7), „ვეფხისტყაოსანი“ და სხვ.¹

ეს სათაურები მსხვილი შრიფტით იბეჭდება და ამით თვალსაჩინოდ გამოყოფილია თავფურცლის დანარჩენი ტექსტისაგან.

მეორე ადგილას ვხედავთ გამოცემის აღნიშვნას:

„აწ ახალი და პირველი დაბეჭდული ქართულსა ენაზედა“; ან „აწ მეორე დაბეჭდული“... „აწ მესამედ დაბეჭდილი“... „აწ მეოთხედ დაბეჭდილი“.....

მესამე ადგილას მოხსენებულია მეფე, რომლის დროსაც ეს გამოცემა იბეჭდება.

„ჟამსა ამაღლებულისა და სახელოვანისა საქართველოს მეფისა უფლისა უფლისა გიორგისა“ (№ 1, 3).

მეოთხე ადგილას „საფასეთა წარმგებელი“, ანუ გამომცემელი იხსენიება:

„შრომითა ფრიადთა და წარგებითა საფასეთათა... საქართველოს განმგებელისა ბატონისშვილისა თვით უფლისა ვახტანგ ლევა-ნის ძისათა“ (№ 1 და სხვა).

მეხუთე ადგილი „გამმართველის“, ანუ რედაქტორის აღნიშვნას უკირავს:

„გაიმართა... ჰელითა ნიკოლაოზ მღღელ-მონაზონისა ორბელისშვილისათა“ (№ 1 და სხვა.)

აქ თავდება თავფურცლის ტექსტის ზემო ნაწილი, რომელიც მეორე, ქვემო ნაწილისაგან ორნამენტის ჰორიზონტული ზოლით გამოიყოფა. ამ ზოლის ქვეშ პირველად მესტამზე იხსენიება:

„ჰელითა მესტამზე მიხაილ სტეფანეშვილისა უნგროვლახელისა“.

ქვემოთ აღნიშნება დაბეჭდვის ადგილი:

„ქალაქსა ტფილისისასა“.

უკანასკნელ ადგილას დაბეჭდვის თარიღია:

„ქქსა ქრისტეს აქეთ ათასშვიდას და ცხრასა“ (№ 1, 3).

თავფურცლის ტექსტის ყოველი აღნიშნული ნაწილი აბზაციითა და დიდი ასოთი (ხშირად — სინგურით) გამოიყოფა.

როგორც ვხედავთ, ვახტანგის სტამბის წიგნის თავფურცლის ტექსტის კომპოზიციის ძალიან წააგავს ჩვენი თანამედროვე წიგნის თავფურცლისას.

აქ ყველაფერი აღნიშნულია სადად, მკაფიოდ და ისეთი თანამიმდევრობით, რომ მკითხველი თვალის გადავლებითანავე აღიქვამს — რა წიგნია ეს, რომელი გამოცემაა, რომელი ხელისუფლის დროს დაბეჭდილია, ვისი ხარჯით, ვისი რედაქტორობით, რომელი მესტამბის მიერ — სად და როდის.

დღეს ასეთი თავფურცელი წიგნის სრულიად ბუნებრივ დასაწყისად მიგვაჩნია. იგი საუესებით მიზანშეწონილად არის აგებული. მაგრამ ვახტანგის სტამბის წიგნის თავფურცლის დიდი პროგრესულობა იმ დროისათვის ნათე-

¹ გამონაკლისის სახით: ვახტანგის ნაბეჭდი წიგნის ერთ-ერთ თავფურცელზე სულ დავიწყებულია სათაურის აღნიშვნა (დავითნი, 1711).

ლი გახდება, თუ მას ქართული ნაბეჭდი წიგნების სხვა, უფრო ადრინდელი-სა და უფრო გვიანდელი გამოცემების თავფურცლებს შევადარებთ — მაგ., არჩილისეული „დავითნის“ თავფურცელს და XVIII ს. დანარჩენი ქართული სტამბების წიგნების თავფურცლებს.

არჩილის დავითნის თავფურცელი იკითხება:

„სადიდებლად წისა და ერთარსისა, ცხოველსმყოფელისა და განუ-
ყოფელისა სამებისა: ზამისა და ძისა და წმიდისა სულისა. მეფობაჲსა-
დიდისა ბაგრტონისა მეფისა და დადისა მთავრისა ყოვლისა დიდისა,
კოტასა და თეთრისა რუსეთისა თვთმჰყრობელისა და კეთილად შო-
ბილის პეტრე ალექსის შვილისა და მეფის შულის, დიდისა მთავ-
რისა ალექსი პეტრეს შვილისა — ჩემ მიერ, მეფისა არჩილისა და
ძისა ჩემისა ალექსანდრესაჲ დაიბეჭდა წიგნი ესე დავითი სამეფო-
სა ქალაქსა მოსკოს. წელთა დასაბაჲმითგან შვიდი ათას ორას იგ-
და განჭორციელებითგან ღთისა სიტყვსა ათას შვიდას ე.

ინდიკტიონსა იგ:

თუჲსა მარტსა ით“

როგორც ვხედავთ, არჩილის სტამბის „დავითნის“ თავფურცლის ტექსტის კომპოზიცია ძირითადად განსხვავდება ვახტანგის წიგნების თავფურც-ლის ტექსტის კომპოზიციისაგან.

აქ წიგნის სათაურს — ე. ი. რაობის აღნიშვნას, არათუ პირველი ადგი-ლი არ უქირავს, არამედ იგი მოთავსებულია „წმ. სამების“, ხელმწიფის, მი-სი შვილისა და წიგნის გამომცემელთა მოსახსენებლის შემდეგ — მეხუთე, მე-ექვსე ადგილას. თავფურცლის ტექსტის არც სათაური და არც სხვა შემა-დგენელი ნაწილები არ არის გამოყოფილი აბზაცებით; ასეთი გამოყოფა და-ცულია მხოლოდ თარიღის აღნიშვნაში. სათაურია აღმნიშვნელი სიტყვა ჩარ-თულია თავფურცლის გრძელ ტექსტში ჩვეულებრივი შრიფტით და ძნელად შესამჩნევია.

დაახლოებით ამავე წესით არის გაფორმებული მოსკოვის სტამბის 1737—1744 წწ. ქართული წიგნების თავფურცლები. ვახტანგის სტამბის გამოცემე-ბის თავფურცლის კომპოზიციის წესს გამონაკლისის სახით მხოლოდ ორი თუ სამი გამოცემა მისდევს (1737 წ. დავითნი, მოსკოვის ბაქარისა და იოსებ-სამებელისეული სტამბის პირველი გამოცემა; ამავე სტამბის ბიბლია, მოსკ.-1743). ამ სტამბის სხვა გამოცემების, აგრეთვე ერეკლე II-ს სტამბისა (1749—1795) და ათანასე ამილახვრის სტამბის წიგნების (1762—1768) თავფურცლე-ბი არჩილის დავითნის (მოსკოვი, 1705) თავფურცლისებურად ფორმდებიან. როგორც ვხედავთ, ამ მხრივ ნაბეჭდი წიგნის კულტურა ვახტანგის შემდეგ თითქმის მთელი მე-18 ს. მანძილზე შორს არ წასულა.

ბაგრატიონთა ღერბი ვახტანგის სტამბის წიგნებში

ბაგრატიონთა ღერბის პირველ ვარიანტს 1709 წ. დაბეჭდილ „სამოცი-ქულოში“ ვხედავთ (პირველნაბეჭდ სახარებაში ის არ არის გამოქვეყნებული)-

ღერბი მოთავსებულია თავფურცლის მეორე გვერდზე, ფოთლოვანი ორ-ნამენტის ჩარჩოში; ჩარჩოს ოთხსავე კუთხეში ჩახატულია ანგელოზების თავები. ჩარჩოს შიგნით ცენტრალური ადგილი უჭირავს მედალიონისებურ ოვალურ წრეს, ორფენად შემოვლებული, სადასახეებიანი ორნამენტებით, რომელთა წრიული ზოლი ზემოთ იხსნება და პატარა ღეროთი მედალიონის დამამთავრებელ ჯვრიან სამეფო გვირგვინს უკავშირდება. მედალიონი დაყრდნობილია ერთი ლომის ზურგზე და ორივე მხრიდან საგანგებოდ გაკეთებული სახელურებით უჭირავს ორ-ორ ანგელოზს. გვირგვინის მარჯვენა მხარეს, მედალიონის კიდზე ამართულია სამეფო სკიპტრა, მარცხენა მხარეს — ხმალი, მახვილით ზემოთ ნიშართული.

ოვალური წრის შიგნით, ცენტრალურ ადგილას ვხედავთ ქრისტეს კვართის გამოსახულებას, წარწერით „ქ. კ“ (ქრისტეს კვართი). კვართის მარჯვნივ გამოსახულია დავით წინასწარმეტყველის შურდული, რომლითაც მან სძლია გოლიათს, წარწერით „დ. შ“ (დავითის შურდული), მარცხნივ — დავითის ქნარი, წარწერით „დ. ქ“ (დავითის ქნარი).

ღერბს აქვს წარწერა (ასომთავრულით): **წ ლ დ მ გ ყ ს**, რაც ვეფხისტყაოსნის მეორე გამოცემის (1841) ერთ-ერთი რედაქტორის აკად. მ. ბროსეს განმარტებით უნდა ნიშნავდეს: „წყალობითა ღმრთისათა დავითიან პანკრატონი მეფე გიორგი ყოვლისა საქართველოსი“.

სამეფო ღერბის მოთავსების წესი ვახტანგის სტამბის წიგნებში, აკად. ა. შანიძის აზრით, რუმინეთის სტამბის გამოცემების გავლენით უნდა იყოს შემოღებული¹.

1709 წ. „სამოციქულოდან“ მოყოლებული ყოველი გამოცემის თავფურცლის მეორე გვერდზე ვხედავთ ბაგრატიონთა სამეფო ღერბის ამა თუ იმ ვარიანტს (სულ 3 სხვადასხვა ვარიანტით), რომლის გარკვეულ ადგილას მეფის სახელი არის მოხსენებული: გიორგისა: 1709 წ. სამოციქულოში და 1712 წ. ვეფხისტყაოსანში; ქაიხოსროსი: 1710—1711 წლის გამოცემებში. ღერბის სხვა ვარიანტზე: კუთხოვან (წარწერიან) ჩარჩოში ჩასმული კვართით, რომელიც დამყარებულია მთის მწვერვალზე და აქეთ-იქიდან ყალბზე დამდგარ ორ ლომს უჭირავს წინა ფეხებით; დავითის ქნარი და შურდული ატანილია ზემოთ, გადაჯვარდინებულ სკიპტრასა და ხმალს ზემოთ მდებარე გვირგვინის ქვეშ, მარცხნივ.

ამ ვარიანტში ლომებსა და კვართს შუა დარჩენილ არეზე დამატებით გამოხატულია ჯვრიანი სფერო (მარცხნით) და სასწორი (მარჯვნივ) (იხ. 1710 წლის კონდაკი და 1710—1711 წწ. გამოცემული სხვა წიგნები).

ღერბის მესამე ვარიანტი I ვარიანტის ოდნავ გადაკეთებას წარმოადგენს და ვახტანგის სახელით არის წარწერილი: **წ ლ დ მ გ ყ ს** „წყალობითა ღმრთისათა დავითიან პანკრატონი მეფე ვახტანგ ყოვლისა საქართველოსი“² (იხ. 1722 წლის „გამნი“, № 20).

¹ პროფ. ა. შანიძე, ქართული სტამბის ისტორიისათვის, გვ. 157.

² ვახტანგის ის ღერბი, რომელიც ტრ. რუხაძემ ასტრახნის მუზეუმში ნახა და რომლის აღწერილობაც „ტფ. სახ. უნივერსიტეტის შრომებში“ (V, 361) გამოაქვეყნა, განსხვავებულ (გვიანდელ) ვარიანტს წარმოადგენს.

1709 წ. „სამოციქულოში“, ღერბის ქვემოთ, საგანგებოდ გაკეთებული მთავრული შრიფტით დაბეჭდილია ღერბის „იგავთა“, ანუ ღერბზე გამოხატული სიმბოლური ნიშნების (დავითის ქნარის, შურდულის, ლომების, კვართის) განმარტება ლექსად. ეს ლექსი სრული სახით დაბეჭდილია მხოლოდ 1709 წ. „სამოციქულოსა“ და 1712 წ. „ვეფხისტყაოსანში“; სხვა გამოცემებში კი მხოლოდ მისი ნაწყვეტებია წარმოდგენილი.

ხსენებული ლექსი ბაგრატიონთა დინასტიის ღვთაებრივი წარმოშობის შარაენდღით შემოსვას ისახავს ეიზნად. ამ ტექსტის მიხედვით ბაგრატიონები ებრაელთა მეფის, დავით წინასწარმეტყველის პირდაპირი შთამომავლნი და ღვთისმშობლის ნათესავეები არიან. გარდა ამისა, ლექსში გატარებულია ქართველთა ტომ-მოდგმის „ღვთისაგან რჩეულობის“ იდეა; ქართველთა „რჩეულობის“ დასასაბუთებლად მოთხრობილია ქართველთა ქრისტიანობის სიძველის ნიშნის — „უფლის კვართის“ მცხეთაში მოტანისა და დაცვის ამბავი და აღნიშნულია ღვთისმშობლის მფარველობა და მეოხება საქართველოზე. „ბეჭდის იგავის“ ლექსის უკანასკნელი სტროფი საყურადღებო რელიეფებს შეიცავს. იგი საქართველოში სტამბის შემოღებას ეხება:

„სტამბას ბეჭდავდენ ფრანგნი და რუსნი და მერმე ვლახელნი.

აქ არსად იყო აროდეს, ვერ ვპოვეთ მისნი მნახველნი.

გიორგის მეფობაშიგან ვახტანგ აკვირვა მნახველნი

და ამ ბეჭდვამ ახლა მის გამო გატუნდა ყოვლნი მჩმახველნი“.

საყურადღებოა, რომ ლექსის ავტორის წარმოდგენით წიგნის ბეჭდვა დაუწყიათ ჯერ ფრანგთ, ე. ი. დასავლეთ ევროპის ხალხებს, შემდეგ რუსთ და მათ შემდეგ ვლახელთ. ნამდვილად, უნგრეთვლახეთის სტამბის ისტორია მე-15 ს. ბოლოს თუ არა, მე-16 ს. პირველ წლებშივე იწყება და მე-17—18 სს. განსაკუთრებული ინტენსივობით ვითარდება.

რუმინეთის ისტორიის მიხედვით (მ. როლერის რედაქციით, 1950 — გ. ლეონიძე), ანთიმოს ივერიელის მეტად ნაყოფიერი პოლიგრაფიული მოღვაწეობის წყალობით ვლახეთი XVIII საუკუნის დასაწყისში მთელი საქრისტიანო აღმოსავლეთის ცენტრად გადაიქცა: იგი ამარაგებდა აღმოსავლეთს წიგნებით.

ამას ჩვენი მხრით შეგვიძლია დავუმატოთ: ქართული სტამბის ისტორია მოწმობს, რომ უნგრეთვლახეთი აღმოსავლეთის საქრისტიანოს აწვდიდა არა მარტო წიგნებს, არამედ სასტამბო ხელოვნების ჩინებულ სპეციალიზტებსაც.

ხსენებული სტროფის უკანასკნელი ორი სტრიქონი ასახავს იმ განწყობილებას, რომელიც შეუქმნია ვახტანგის თაოსნობით მოწყობილი სტამბის ამუშავებას თბილისში. ავტორი გვაუწყებს, რომ საქართველოში ამ დრომდე სტამბა არ ყოფილა. იგი არც კი ენახა ვისმე — „აქ არსად იყო აროდეს, ვერ ვპოვეთ მისნი მნახველნი“, ამბობს იგი.

გიორგის მეფობაში ვახტანგმა სტამბის მოწყობით განაცვიფრა თბილისის მოსახლეობა — „გიორგის მეფობაშიგან ვახტანგ აკვირვა მნახველნი“.

მაგრამ იმ გრძობაში, რომელიც სტამბის ამუშავებას გამოუწვევია, ეტყობა, მხოლოდ გაკვირვება კი არ ყოფილა, არამედ ვახტანგის მოღვაწეობისადმი კრიტიკულად განწყობილი, დაექვებული ადამიანების ვახტანგის ამ ახალი, უცნაური წამოწყების მიმართ „მჩმახველთა“ გაცუდება და გამტყუნება:

„ამ ბექდვამ ახლა მის გამო გაცუდნა ყოვლინ მჩმახველნი“.

აქ ცხადად ჩანს, რომ არსებული გაბედული ნოვატორის — ვახტანგის მიმართ კრიტიკული განწყობილება და ყოველგვარი ჩმახეა, რომელიც გაუცუდებია სტამბიდან გამოსული წიგნების შალალ ხარისხსა და სიმრავლეს (იგულისხმება პირველნაბეჭდი სახარებისა და დავითნის გამოსვლა სტამბიდან 1709 წ.).

საყურადღებოა აგრეთვე ღერბის გარეშემოვლებული ჩარჩოს ორ ხაზს შუა ამოტვიფრული, ფსალმუნიდან ამოღებული ნაწყვეტის (18,11) ასომთავრული დეკორაციული წარწერაც:

„ეფუჴა უფალი დავითს ქეშმარიტებითა და არა შეურაცხოს იგი: ნაყოფისაგან მუცლისა შენისა დავსუა საყდართა შენთა“.

როგორც ვიცი, ბაგრატიონები თავიანთ გვარეულობას დავით წინასწარმეტყელის (ებრაელთა მეფის) შთამომავლად თვლიდნენ. ბიბლიური ლეგენდის მიხედვით ღმერთმა დავით წინასწარმეტყელის მოდგმას აღუთქვა სამეფო „საყდრის“, ანუ ტახტის „სამარადისოდ“ დამკვიდრება; ცხადია, ეს აღუთქმა ბაგრატიონთა გვარეულობაზედაც უნდა გაერკელებულიყო.

ამგვარად, ვახტანგის სტამბის წიგნების მეორე გვერდზე მოთავსებულ ბაგრატიონთა სამეფო ღერბს, მის წარწერებსა და მის ქვეშ დაბეჭდილ ლექსს გარკვეული დანიშნულება აქვს: საქართველოს ბაგრატიონების „ღვთაებრივი“ წარმოშობის იდეის დანერგვა. თავისი დროისათვის მეტად დამახასიათებელ პოლიტიკურ ტენდენციასთან ერთად, სამეფო ღერბის ჩართვა ვახტანგის სტამბის წიგნებში წიგნის ბექდვის საქმის წამოწყების სამეფო კართან მკიდრო კავშირისაც მიგვითითებს.

ტექსტის წინ, თავფურცლის მეორე გვერდზე მოთავსებული სამეფო ღერბი და მისი წარწერები გამოხატავს ამავე დროს ქართლის ფაქტიური მმართველობისა და ნაბეჭდი წიგნების გამომცემლის — ვახტანგის ჯეროვან ყურადღებასა და პატივისცემას ოფიციალურად ცნობილი მეფეებისადმი (გიორგი XI, ქაიხოსრო).

საყურადღებოა, რომ ვახტანგის სტამბის ერთ-ერთი გამოცემის — 1713 წლის „კურთხევანის“ სამეფო ღერბის ქვემოთ ველარ ვხედავთ „ბექდის იგავის“ ნაწყვეტებს. აქ ახალი ოთხსტრიქონიანი ლექსია დაბეჭდილი:

„დავითის ნათესაობით სჴმონ არს განმგებელია.

დავითისებრივ უფლებად ღმერთმან სცხოს საცხებელია.

დავითის გამო მფარველ არს ქალწული ღმრთისმშობელია.

და, ვით გოლიათს, მათს მტერთა ნუ მისცეს საშუშბელია“.

აქვე, ქვემოთ მოთავსებული ხელმოწერის წყალობით ირკვევა, რომ ლექსის ავტორი ყოფილა „კურთხევის“ ბერძნულიდან მთარგმნელი კვიპრიანე სამთავნელი (გვარად ერისთავი).

ლექსში პირდაპირ გამოთქმულია სურვილი (ვედრება), რათა „ღმერთ-მან სცხოს საცხებელი“ ვახტანგის უმცროს ძმას, ქართლის გამგებელს — სვიმონს, „დავითისებრივე უფლებად“ — ე. ი. სამეფოდ.

ღვთისაგან „საცხებელის ცხება“ მეფედ კურთხევა არის; მაშასადამე, ლექსის ავტორი ეპისკოპოსი კვიპრიანე (ერისთავი) ღვთისადმი ვედრებას აღავლენს, რათა ვახტანგის დროებითი მოადგილე, ქართლის მმართველი სვიმონ, მეფედ იქნეს კურთხეული, როგორც დავით წინასწარმეტყველის შთამომავალი და ღვთისმშობლის განსაკუთრებული მფარველობის ქვეშე მყოფი.

ლექსის ავტორი ითვალისწინებს, რომ სვიმონისათვის „საცხებელის ცხებას“ ძლიერი მოწინააღმდეგენი გამოუჩნდებიან და უსურვებს სვიმონს დაემარცხებინოს მტრები ისე, როგორც დავითმა გოლიათი დაამარცხა:

„და ვით გოლიათს, ზათს (სვიმონის) მტერთა ნუ მისცეს საშუშბელია“.

ნათქვამია ლექსში.

ხსენებული ლექსი დაბეჭდილია სამეფო ღერბის ქვემოთ, 1713 წლის გამოცემაში, რომლის თავფურცელზედაც ვახტანგ მეფის სახელი იხსენიება:

„ჟამსა ამაღლებულისა საქართველოს მპყრობელისა უფლისაჲ ვახტანგისა“.

ამავე წიგნის წინასიტყვაობაში ლექსის ავტორი და ამავე გამოცემის რედაქტორი კვიპრიანე ვახტანგს მეფობით იხსენიებს.

ამის გამო უცნაურად გაისმის ვახტანგის ზეობაში ქართლის ტახტზე სვიმონის მიპატიება და მისთვის „მირონის ცხების“ ნატვრა და მტერთა ძლევის სურვილის გამოთქმა..

ცხადია, ლექსის შინაარსი ვახტანგისადმი ოპოზიციური განწყობილების საყურადღებო ასახვას წარმოადგენს.

ისტორიიდან ცნობილია, რომ ვახტანგის მიმართ მტრულმა განწყობილებამ თავი წამოპყო ჯერ კიდევ 1712 წლის გაზაფხულიდანვე, როცა ვახტანგს მისი ძმის — ქაიხოსრო მეფის ავლანელებთან ბრძოლაში დაღუპვის გამო ირანს მოუხდა გამგზავრება პოლიტიკური პოზიციების გასამაგრებლად (1712 წ. აპრილის 22).

ქართლის გამგებელად დატოვებულმა ვახტანგის უმცროსმა ძმამ — სვიმონმა ვახტანგის წასვლისთანავე მოიყვანა ცოლად ბარძიმ ერისთავის ასული. ერისთავებთან დამოყვრებით სვიმონი ვახტანგის მტერს — გიორგი ერისთავს დაუკავშირდა და თავისი ძმის წინააღმდეგ მოქმედება დაიწყო (ვახუშტი, გვ. 119).

როგორც ვიცით, ვახტანგის შეგვიანებამ ირანში და გამაჰმადიანების წინადადებაზე უარის განცხადებით მისი მდგომარეობის გართულებამ მისი მტრები წაათამაშა. ქართლის ტახტის პრეტენდენტები — ვახტანგის ძმები იესე და სვიმონ და ქართლის უძლიერესი ფეოდალები — გიორგი და დათუნა ერის-

თავები შეერთებული ძალით შეუდგნენ ვახტანგის წინააღმდეგ ამბოხების მზადებას.

ამ ამბებმა და, საერთოდ, ქართლის „აშლამ“-უმწევევის ხასიათი სწორედ 1713 წელს მიიღო (ვახუშტი, გვ. 119—120). აი, ამ განწყობილების კარნახით არის დაწერილი კვიპრიანე ერისთავი-სამთავენელის ხსენებული ლექსი.

სამეფო ღერბის მოთავსების წესი მე-18 ს. ქართული სტამბის წიგნებში დიდი ხნით დამკვიდრდა; ამ წესს მისდევს მოსკოვს 1737—1744 წწ. მოწყობილი სტამბა; ერეკლე II-ის მიერ აღდგენილი თბილისის სტამბა 1749—1795 და სოლომონ II-ის მიერ იმერეთში 1800 წლიდან მოწყობილი სტამბაც. ათანასე ამილახვარიც კი ამკობს თავისი სტამბის (მოსკოვი. 1762—68) წიგნებს ამილახვართა ღერბის პრეტენზიული გამოხატულებით.

ბაგრატიონთა სამეფო გვარულობის დავით ებრაელთა მეფისაგან წარმოშობის ლეგენდის წინ წამოწევა ვახტანგის დროს მეფის ხელისუფლების განმტკიცების აუცილებელი საჭიროების იდეას უკავშირდება. უეპქელია, ამავე იდეამ გამოიწვია ღერბის რამდენიმე ვარიანტად დამუშავება და სტამბის წიგნებში ჩართვა, ღერბის სიმბოლიკის განმმარტებელი ლექსითურთ.

ალსანიშნავია, რომ შემდეგში ვახტანგის პოლიტიკის დიდ მარცხს (1724) მოჰყვა ხსენებული იდეის (და არა მარტო ამ იდეის) ხელახალი შეფასება, რაც, სხვათა შორის, დავით გურამიშვილის მსოფლმხედველობაშიც მელავნდება.

დავით გურამიშვილი არ კმაყოფილდება ქართლ-კახეთის ურთიერთ შორის შუღლის, ბრძოლისა და განადგურების გულშემზარავი სურათის დახატვით. არჩილის ლიტერატურული სკოლის მიმდევარი პოეტი-მოქალაქე აცხადებს:

„მაგრამ ფარვა სიავისა ქვეყანას არ მოუხდების“-ო.

ვახტანგის VI-ის ძლიერი პიროვნების მამკობელი გურამიშვილი სასტიკი კრიტიკის ქარ-ცეცხლში ატარებს მისი მეფობის უკანასკნელი წლების ნაბიჯებს და აღნიშნავს, რომ მეფემ ჯეროვანი ანგარიში არ გაუწია „ბრძენთა ნავაზირევს“, არამედ „ინება თვისი წადილი“:

„მეფე იყო და ბრძანებდა, იქმოდა რასაც ინებდა“-ო, ჩივის დ. გურამიშვილი. აქ გარკვევით ჩანს პოეტის უკმაყოფილება მეფის შეუზღუდავი უფლებითა და თვითნებობით.

დ. გურამიშვილი მოურიდებელი ირონიით მოიხსენიებს აქ „ქრისტეს კვართს“, „დავითის ქნარს“, „შურდულს“ და, საერთოდ, ბაგრატიონთა იმ საგვარეულო „წმინდა“ სიმბოლოებს, რომლებიც ვახტანგის დროს ნაკეთები ღერბის ყოველ ვარიანტს ამშვენებდა.

ეს კრიტიკული განწყობილება და ცნობილი პოლიტიკური გეზის რევიზია მეტად დამახასიათებელია ვახტანგის ხელმძღვანელობით წარმოებული ბრძოლის საბოლოო დამარცხების შემდეგ.

ვახტანგის პორტრეტი და მისი წარწერები

თუ ბაგრატიონთა სამეფო ღერბის გამოხატულება ვახტანგის გამოცემებში ქართლის უფლებამოსილი მეფისა და, საერთოდ, ბაგრატი-

ონთა დინასტიური უპირატესობის (პრეროგატივის) იდეის განმტკიცებას ემსახურება, თვით ვახტანგის პორტრეტის ორი სხვადასხვა ვარიანტი, მოთავსებული ამავე გამოცემებში, აღნიშნავს ვახტანგის დიდ პირად დამსახურებას სტამბის მოწყობის საქმეში.

ვახტანგის პორტრეტებს ვხედავთ დაუზიანებლად მოღწეული ყოველი გამოცემის ბოლოში (1712 წლამდე) ან თავში (1712—1722 წწ. გამოცემებში).

პორტრეტის ირგვლივ, ოთხკუთხედი ჩარჩოს შიგნით, ყველგან ამოტივფრულია ერთი და იგივე ასონთავრული, დეკორაციული წარწერა:

„მადიდებელი წმიდისა სამებისა და ერთარსებისა, ძე, გვართომობით დავითიან სოლომონიან პანკრატიონი, ძე, ძირთავან კეთილოვანთა, ძის ძე მეფეთა, გამგებელი ქართლისა ბატონისშვილი ვახტანგ, მომღები ბექლისა ამის, — უფალა! დაიცევ ორთავე შინა ცხოვრებასა მეუღლით, ძით და ასულით“.

ამ წარწერიდან სრულიად ნათლად ჩანს, რა მიზეზის გამო თავსდება ვახტანგის პორტრეტები თბილისის სტამბის პირველნაბეჭდ გამოცემებში: ვახტანგის პორტრეტი ახლავს ყოველ განოცემას იმის გამო, რომ წიგნის ბეჭდვა ვახტანგმა შემოიღო: „გამგებელი ქართლისა, ბატონისშვილი ვახტანგ“ არის „მომღები ბექლისა ამის“¹.

¹ ეს თავისთავად ნათელი ფაქტი ჩვენ გაკერით აღენიშნეთ 1941 წ. წიგნის პალატის მიერ გამოცემული „ქართული წიგნის“ „შესავალში“ (გვ. XI).

ტ. „მნათობში“ (1942 წ. № 1, გვ. 151—152) გამოქვეყნებულ რეცენზიაში პ. გუგუშვილი მა ეს საკითხი საკამათოდ გადააქცია. რეცენზენტს ირწმუნება, თითქმის ვახტანგის პორტრეტებს მის გამოცემებში „ათავსებდნენ მხოლოდ როგორც მეფის პორტრეტს“.

ეს მცდარი აზრი იმის შედეგია, რომ პ. გუგუშვილი ვერ ხედავს განსხვავებას ქართლის მეფესა და გამგებულს შორის; ვერ ამჩნევს, რომ ვახტანგის გამოცემების თავფურცელზე მუდამ გარჩევით და სახელდებით აღინიშნება ცალკე მეფის სახელი და ცალკე — გამომცემლის, სტამბის მომწყობის, ბატონიშვილ ვახტანგის სახელი.

ტყობა რეცენზენტს ვახტანგი 1703 წლიდან თუ არა, 1709 წლიდან მაინც მეფედ მიიჩნია. მაგრამ სინამდვილეში საქმე ასე არ ყოფილა: 1703—1712 წწ. ვახტანგი ოფიციალურად არის მხოლოდ „გამგებელი ქართლისა“—ქართლის მეფედ კი 1703—1709 წლებში გიორგი XI-ეა, 1709—1711 წწ. ქართლის უფლებამოსილი მეფე ქაიხოსროა, 1714—1716 წწ. ქართლის მეფედ იესეა. ისტორიის ფურცლებს რომ არ მივმართოთ (ვახუშტი, 107—122), ამ ფაქტების ზედმიწევნით ანარეკლს ვახტანგის სტამბის წიგნების თავფურცლებზედაც ამოვიკითხავთ: 1709—1711 წწ. ყველა გამოცემაში ვახტანგი მხოლოდ გამგებლად იხსენიება; 1712—1713 წწ. გამოცემების თავფურცლებზე იგი უფრო ხშირად იხსენიება „საქართველოს მპყრობელად“ და 1717—1722 წწ. ყველა გამოცემაზე — მეფედ. არც გიორგი მეფის (1703—1709), არც ქაიხოსრო მეფის (1709 წ. ბოლო — 1711 წ. ბოლო), არც იესე მეფის (1716 წ. დაიბნინი) პორტრეტები არ მოიპოვება ნაბეჭდ წიგნებში. მათი მეფობის წლებშიაც თბილისის სტამბის წიგნებში მხოლოდ ვახტანგის პორტრეტებია ჩართული. ხოლო ამ პორტრეტების წარწერა ვახტანგს მეფობის წლებშიაც კი ძველბურად ბატონისშვილად და „ბექლის მომღებლად“ იხსენიებს.

აქედან ცხადია, რომ ვახტანგის გამოცემებში მისი პორტრეტის მოთავსების მიზეზი არის მისი დიდი ღვაწლი სტამბის მოწყობის საქმეში („ბექლის მოღება“) და არა მისი მეფობა. არათუ ვახტანგის პორტრეტის წარწერაში, არამედ ნაბეჭდ წიგნებში მოთავსებულ მრავალ სხვა გრაფიურაზედაც ამოტივფრულია ვედრება: „მეოხ ვეაე ვახტანგს“... „მეოხ ვეაე ბატონიშვილს ვახტანგს“.

სწორედ ამ მიზეზით ვახტანგის გამოცემებში არ არის მოთავსებული არც გიორგი XI-ის, არც ჭიხოსროს, არც იესე მეფის პორტრეტი, არამედ მხოლოდ ვახტანგისა, რომელიც ყოველგან, სადაც მის პორტრეტს ვხედავთ, იხსენიება ბატონიშვილად და არა მეფედ (წიგნის ბეჭდვა მან ბატონიშვილობაში შემოიღო).

რედაქტორები და სარედაქციო მუშაობა

სტამბის შემოღების ერთ-ერთ მთავარ მოტივად ხელით წერაში საღმრთო წერილის გარყვნა არის წამოყენებული. ამავე მიზეზის გამო დასაბეჭდი ტექსტის დაშლად უდიდესი ყურადღებით უნდა მოპყრობოდნენ; განსაკუთრებით იმ შემთხვევაში, როდესაც საქმე დაზიანებული ბიბლიური ტექსტების აღდგენას ეხებოდა.

მართლაც, ჩვენ ვხედავთ, რომ ვახტანგის თითქმის ყოველ გამოცემას ჰყავს რედაქტორი, რომელსაც ტექსტის გამართვა და სწორება ევალება. ანდერძების მიხედვით ვახტანგს სარედაქციო მუშაობის ჩატარება სულხან-საბას ძმის, ნიკოლოზ ორბელიანისთვის მიუხდვია: „მე... ორბელის ძეს, ცოდვილ მონაზონს ნიკოლოზს მიბრძანა წიგნების გასწორება“ ვახტანგმაო, ამბობს ნ. ორბელიანი¹.

ნ. ორბელიანის რედაქტორობით გამოდის შვიდი სხვადასხვა გამოცემა: 1709 წ. სახარება და სამოციქულო (2), 1710 წ. — ლოცვანი და ნუსხური შრიფტით დაბეჭდილი ჟაწნი, 1720 წ. — პარაკლიტიონი, 1721 წ. — ქმნულების ცოდნის წიგნი, 1722 წ. — ჟამნი.

ნიკოლოზ ორბელიანი რედაქტორობს არა მარტო ბიბლიურისა და საეკლესიო შინაარსის წიგნებს, არამედ ვახტანგის მიერ სპარსულიდან თარგმნილ აატრონომიულ-კოსმოგრაფიული შინაარსის წიგნსაც (აიათი ანუ ქმნულების ცოდნის წიგნი).

ვახტანგის სტამბის წიგნების მეორე რედაქტორის — გერმანე მღვდელ-მონაზონის შრომით გამართულია 1710 წლის კონდაკი; მისივე ავტორობითა და რედაქტორობით იბეჭდება აგრეთვე 1711 წლის ორიგინალური სახელმძღვანელო „სწავლა თუ ვითარ მართებს მოძღვარსა სწავლება მოწაფისა“.

ეს ორი რედაქტორი არა მარტო კულტურულ საქმიანობაში უდგანან მხარში ვახტანგს, არამედ მისი პოლიტიკური გეზის ერთგული დამცველებიც არიან. ისინი იზიარებენ ვახტანგის ბედუკუღმართობას და, რუსეთში გადახვეწილნი, ენერგიულად განაგრძობენ კულტურულ ნუშაობას².

¹ „აღწერილობა“ № 1. ნ. ორბელიანის ანდერძი.

² ვახტანგისა და ნიკოლოზ ორბელიანის მეცნიერული თანამშრომლობა რუსეთშიაც გრძელდება. 1728 წ. მძიმე ავადმყოფობით ლოცინად ჩაეპარდნლი ნ. ორბელიანის თანამშრომლობით ამთავრებს ვახტანგი კაპიტალურ ჯღენდარულ ნაშრომს: „ქორთიკონს“ (იხ. H: 90 ხელნაწერის „აღწერილობა, საქართველოს სახ. მუხ. ხელნაწერთა აღწერილობის ტ. I, 1946 წ.).

1712—1719 წწ., როდესაც ვახტანგი ირანს იმყოფება და ქართლში მისი მოქიშვე ძმები (სვიმონი, იესე მეფე) ბატონობენ, ნიკოლოზ ორბელიანი და გერმანე რედაქტორებად აღარ იხსენიებიან. სულხან-საბას „ევროპაში მოგზაურობიდან“ ვიცით, რომ ხსენებულ წლებში ორბელიანთა მთელი სახლი (საბა და მისი ძმები) დიდი ინტრიგების მსხვერპლი გახდა და თვით საბამ მხოლოდ ვახტანგის ირანიდან დაბრუნების შემდეგ შესძლო თავისი სრული უდანაშაულობის დამტკიცება.

1712 წლის ორ გამოცემას („ვეფხისტყაოსანი“, „დავითნი“) რედაქტორობს „ველმწიფის კარის დეკანოზის შვილი მიქაელ“, რომელიც ამავე დროს ზესტაპის მოვალეობასაც ასრულებს.

1716 წ. დაბეჭდილ ერთ-ერთი გამოცემის — დავითნის გამმართველად (რედაქტორი) გარსევან-ყოფილი მღვდელი გაბრიელი ჩანს.

1713 წლის „კურთხევანისა“ და 1719—20 წწ. დაბეჭდილი „ეკლესიის კურთხევის წესის“ რედაქტორი ბერძნული ენიდან მთარგმნელი კვიპრიანე სამთავნელი (ერისთავი) არის.

ტექსტის „გამართვისა“ და თარგმნის წესი

გადამწერთაგან გარყვნილი ბიბლიური ტექსტებისა და სხვა საეკლესიო-სამღვდელთმსახურო წიგნების სწორება მარტივი საქმე არ იყო. ქართული ტექსტები მე-17—18 სს. საგრძნობლად დაშორებული უნდა ყოფილიყვნენ მე-10—11 სს. თარგმნილ დედნებს. ტექსტების სწორებას ართულებდა ის გარემოებაც, რომ ბერძნულმა დედნებმაც დროთა განმავლობაში ცვლილება განიცადეს. ისინი ახლად შეჯერებულ-შემოწმებულს, კანონიკურად დადგენილ ტექსტებს შეიცავდნენ. საკირო იყო ქართული ბიბლიური ტექსტების მათთან შეთანხმება და, ზოგ შემთხვევაში, თარგმნა (1713 წ. კურთხევანი). ნიკოლოზ ორბელიანის ანდერძი ტექსტების სასტამბოდ მზადების ინდროინდელ წესს გვიხატავს:

„ეს სახარება დიდის ქირითა ბერძენთა დაბეჭდილ[ს] სახარებათა შემოწმებითა, სიტყვა და ასო მეტნაკლები გაემართეო“¹ — გვაუწყებს რედაქტორი.

ამასვე იმეორებს იგი სამოციქულოსთვის დართულ ანდერძში:

„დიდის ქირითა ბერძენთა ბეჭდის სამოციქულოთა შემოწმებითა სიტყვა და ასო მეტნაკლები გაემართეო“².

კიდევ უფრო დაწვრილებით ჩერდება ნ. ორბელიანი ტექსტის გამართვის რთულ პროცედურაზე 1710 წ. გამოცემული „ლოცვანის“ ანდერძში. ამ ანდერძიდან ირკვევა, რომ ნ. ორბელიანს სარედაქციო მუშაობის ნაწილი (ბერძნულთან შედარება-შეჯერება) უშუალოდ არ უწარმოებია, ვინაიდან ბერძნული ენა მას არ სცოდნია. ქართულ ნუსხას ბერძნულ ტექსტს უთან-

¹ „აღწერილობა“ № 1, ნ. ორბელიანის ანდერძი.

² იქვე, № 3, იმავე რედაქტორის ანდერძი.

ხმებდა ბერძნულის მცოდნე. ნ. ორბელიანი ამ მცოდნეს არ ასახელებს, მაგრამ ირკვევა, რომ ეს პირი ყოფილა კვიპრიანე სამთავნელი და, ზოგჯერ, არქიმანდრიტი პაპა სერგიოსი. თარგმანის დამზადების შემდეგ სტილისტური შესწორებანი ქართულ ტექსტში თვით რედაქტორს შეჰქონდა, ბერძნული ენის მცოდნე პირებთან შეთანხმებით:

„მე წიგნი და ენა ქართულის მეტი სხვა არაეისი ენა ვიცოდით—ამბობს ნ. ორბელიანი, — რომელსაც ბერძნულის მცოდნე მეტყუდა, ღმერთმან უწყის, მე დიდის ქირით გაწყობასა და სიმართლესა ვცდილობდიო“.

სამღვდელთმსახურო წიგნების ტექსტზე მუშაობა კიდევ უფრო რთული იყო. მღვდელთმსახურებასთან დაკავშირებული ტექსტები შედარებით უფრო ნაკლებ კონსერვატიული უნდა ყოფილიყვნენ და დროთა განმავლობაში მეტ ცვალებადობას განიცდიდნენ. გარდა ამისა, საქართველოს საეკლესიო პრაქტიკაში ქრისტიანობის გავრცელების პირველი საუკუნეებიდანვე ტრადიციის ძალით დამკვიდრებული იყო „ქართული“ წესები და საგალობლები, რომელთა უკუგდება არ შეიძლებოდა.

1710 წლის „ლოცვანის“ ხსენებულ „ანდერძში“ ნ. ორბელიანი აღნიშნავს რა ცვლილებები შეუტანია რედაქციას ძველ ტექსტში და რა დაუტოვებია ხელუხლებლად:

„გამნობა და თვენი ბერძნულის რიგით დაეწერეთ და კვირადლების ზატიკისა და სამგზეუსოს ოხითა-იბაკო ისევ ჩვენი ძველი გაურჩეთ-ო“, ამბობს იგი (იხ. „ლოცვანის“ ანდერძი).

სარედაქციო მუშაობის პროცესს მეტი სისრულით გვიხატავს ბერძნულიდან მთარგმნელი, ვახტანგის სტამბის ორი გამოცემის რედაქტორი კვიპრიანე სამთავნელი. მისი ანდერძი (1713 წ. „კურთხევანი“), სხვათა შორის, გვამცნობს, თუ ვისგან უსწავლია მას ბერძნული ენა:

„მცირედის რისამე ბერძულთა წიგნთა და ენასა სწავლულ ვიყავ იმრუსალიმისა პატრიარქს დოსითეოსთანაო“ — ამბობს კვიპრიანე¹.

ბერძნული ენის ცოდნის წყალობით კვიპრიანე სარედაქციო მუშაობას უშუალოდ აწარმოებდა:

„რაოდენიცა ძალმედვა, თვით თავით ჩემით შევამოწმე და გასწორებასა ვეცადე, სიტყვა თუ ასო-მეტნაკლებობაო“, ამბობს იგი.

ტექსტის შეჯერება-შეთანხმების დროს წამოქრილ უფრო ძნელ საკითხებს კვიპრიანე ბერძნულის უკეთ მცოდნის, ეროვნებით ბერძნის, პაპა სერგიოზის დახმარებით სწყვეტდა: „რომელიმე არქიმანდრიტის პაპა სერგიოზის კითხვითა და შემოწმებითა გავაკეთეო“, აცხადებს იგი.

ამ რედაქტორის ანდერძიდან ზედმიწევნით გავიგებთ აგრეთვე, თუ როგორ და ვისი თანამშრომლობით ახორციელებდა სარედაქციო მუშაობას ბერძნული ენისა და წიგნის უცოდინარი ნ. ორბელიანი:

¹ კონმა-ყოფილი კვიპრიანე, როგორც ამას მისი მინაწერი მოწმობს, 1686 წ. იერუსალიმში იმყოფებოდა. კვიპრიანეს ცხოვრების ამ პერიოდში უნდა ვივლინებოდნენ მისი და დოსითეოს პატრიარქის დაახლოება. იხ. ნ. მარო. იერუსალიმის ქართული ხელნაწერების აღწერილობა, თბ., 1955, გვ. 78, № 34.

„იგინი, რომელიცა უწინარეს წიგნი დაიბეჭდა და აწ კურთხევანი ესე, რომელიცა ბერძულსა კურთხევანსა წერილი იყო, სრულად, უნაკლულად გარდმოვსწერე“, ამბობს კვიპრიანე.

ანდერძის ეს ნაწილი შესაძლებლობას გვაძლევს გავითვალისწინოთ თარგმნის იმდროინდელი წესი. ტერმინს „გადმოვსწერე“ სამთავნელი ეპისკოპოსი გადმოთარგმნის მნიშვნელობით ხმარობს („აწ კურთხევანი ესე, რომელიც ბერძულსა კურთხევანსა წერილიყო, სრულად, უნაკლულად გარდმოვსწერე“).

აქედან ცხადია, რომ თარგმანი, უპირველეს ყოვლისა, სრული და უნაკლო უნდა ყოფილიყო.

მაგრამ ეს საკმარისი არ იყო. გათვალისწინებული ყოფილა, რომ ქართულად სრულად და უნაკლოდ გადმოცემული ტექსტი სტილისტურად გამართვას მოითხოვდა; იგი ქართული ენის ბუნების შესაბამისად უნდა დამუშავებულიყო. ეს თარგმნის მეორე, მნიშვნელოვანი ეტაპი იყო, რომელსაც კვიპრიანე ამგვარად გვიხატავს:

„ხოლო რა ეამს გადმოვსწერდით ჩვენსა ენასა ზედა პირველთა მათ წიგნთა და შემდგომსა ამას, სხუანი წმიდანი მამანი საქართველოსანი ჩვენსა ენასა ზედა შესწორებასა გვექმარებოდნო“.

როგორც ვხედავთ, შრომა აქ განაწილებული ყოფილა: ბერძნულიდან თარგმნას აწარმოებდნენ ბერძნულის მცოდნე პირები, თარგმნილი ქართული ტექსტის სტილისტურად სწორებისათვის მიჩენილი ყოფილან ქართულის მცოდნე პირები.

ანონიმი რედაქტორის ხელი

გარდა დასახელებულ პირთა, ვახტანგის სტამბის წიგნების სხვა რედაქტორის სახელი 1709—1722 წლების გამოცემების თავფურცლებისა და ანდერძების მიხედვით ცნობილი არ არის. მაგრამ ბიბლიურ ტექსტებს: 1709 წლის სახარებასა და სამოციქულოს და ვახტანგის სტამბაში 1709—1722 წწ. დაბეჭდილ ბიბლიის წიგნებს (წინასწარმეტყველთა ყველა წიგნი და სახარების დაუმთავრებელი ტექსტი, 1—407 გვ.) ცხადად ეტყობა უცნობი რედაქტორის ხელი. ქვემოთ, იქ, სადაც საკუთრად და ცალ-ცალკე განვიხილავთ სამოციქულოსა და ბიბლიის ბეჭდვის საკითხს, დავინახავთ, რომ ბიბლიის ტექსტების ძებნა, შეკრება, შევსება, თავებად და მუხლებად დაყოფა (არაბული ციფრების ხმარებით) და სხვ. სულხან-საბა ორბელიანის შრომით შესრულებულა. თავის ადგილას ისიც გარკვეული იქნება, თუ რა მიზეზით მუშაობდა საბა ანონიმურად.

ვახტანგის გამოცემების ენა

„ვთქვი ენით მეტად ადვილით, რომ იყოს მოუწყინები, არჳინ გამზადოთ ამისთვის საციცხავ-მოსაყიენები“.

ვახტანგი

ვახტანგის გამოცემების უდიდესი ნაწილი ბიბლიურსა და სამღვდელთმსახურო წიგნებს წარმოადგენს. თავისთავად ცხადია, რომ ბიბლიური ტექს-

ტები თითქმის მთლიანად ძველი, ნე-10—11—12 სს. ქართულით არის დაწერილი (სახარება, დავითნი, სამოციქულო, ბიბლიის ნაწილი — წინასწარმეტყველებანი).

სამაგიეროდ, ვახტანგის სტამბის სამლედელმსახურო წიგნების ტექსტების ენაში გარკვევით იგრძნობა სიახლე და ერთგვარი სილაღე, შემდეგში, ანტონ 1-ლის დროინდელ „ღრამმატიკის კანონსა ზედა“ გამართულ ამავე შინაარსის წიგნებთან შედარებით.

სანიმუშოდ გამოგვადგება ვახტანგის დროს კვიპრიანე სამთავნელის მიერ ბერძნულიდან თარგმნილი „კურთხევანის“ 1713 წ. გამოცემის (№ 12) და ანტონ 1-ლის ბრძანებით გამართულის და თბილისის სტამბაში 1764 წ. დაბეჭდილი იმავე „კურთხევანის“ სტილისა და მართლწერის სახელდახელო შედარება.

1713 წ. გამოცემა

1764 წ. გამოცემა

1. კურთხევანი... თარგმნილი ბერძნულისაგან ქართულად კვიპრიანე სამთავნელის მიერ.	გვ. ა.	1. კურთხევანი... თარგმნილი ბერძნულისაგან ქართულად კვიპრიანეს მიერ სამთავნელისა.	გვ. ა.
2. მერმე შეიყვანს ტაძარსა შინა იტყვის.	შ გვ.	2. მერმე შეიყვანოს ტაძარსა შინა და თქუას.	შ გვ.
3. შევალს	(იქვე)	3. შეჰვალს	(იქვე)
4. თაყვანისცემს	(იქვე)	4. თყნის-ჰსცემს	(იქვე)
5. ლოცვაჲ გათავდეს		5. ლოცვა სრულ იქმნას	
6. თქვას		6. ჰსთქვას	
7. კიდევ		8. კულად	
9. წირვაზედ (ქჟა გვ.)		9. ლიტურლიაზედ (ქჟა გვ.)	
10. ეკლესია		10. ეკლესია.	

ოთხიოდე გვერდის ტექსტიდან ამოკრეფილი ეს რამდენიმე მაგალითი ნათლად გვიჩვენებს ქართული მწიგნობრული ენის მოწესრიგებისა და თანგართულებისა და დამძიმების ფაქტს „ღრამმატიკული“ ოპერაციების შედეგად ანტონი 1-ლის კულტურულ ეპოქაში.

გართულებისა და დამძიმების ნიშნებს ვამჩნევთ ანტონის მეთვალყურეობით დაბეჭდილი გამოცემების ანდერძების ენას.

ამ ანდერძებში ვეღარ ვხედავთ, მაგ., მეფის უბრალოდ მეფედ მოხსენიებას; ამის ნაცვლად შემოღებულია გრძელი, ზვიადი ტიტულატურა („ებრძანა მისის მეფობისა უმაღლესობისაგან“); ასეთივეა კათალიკოსის მოხსენიება („იხილა უწმინდესობამან სანატრელისა მამათმთავრისა ჩუშნისა, ანტონისამან...“)¹.

¹ შდრ. ქართული წიგნი, ბიბლიოგრაფია, 1. თბ., 1941. № 47, გვ. 55—56.

ვახტანგის ეპოქისათვის დამახასიათებელი პოპულარიზაციისაკენ მისწრაფება განსაკუთრებით თვალსაჩინოდ მეღაენდება გერმანე ბერმონაზონის სასწავლო სახელმძღვანელოში. აქ ავტორი გარკვევით და შეგნებულად იცავს „საერო და სოფლური სიტყვით“ წერის პრინციპს, როგორც დაწერილის ადვილად გაგებისა და შეთვისების საუკეთესო საშუალებას:

„ამისთვის დაესწერე საეროსა და სოფლურის სიტყვითა, რომ სიადგილისათვის მსწრაფლ ზედ მიიწიენეთ და მტკიცედ დაიდოთ გონებასაო“— მიმართავს გერმანე „ახლად მოსწავლე ყრმათ“ (იხ. № 9—ავტორის ანდერძი).

იმდროინდელი სასაუბრო, სადა ენით, თუმცა საკმარისად გაუმართავად არის შედგენილი ვახტანგის „თარგმანი“ ანუ განმარტება, რომელიც ვეფხისტყაოსნის დამატების სახით დაიბეჭდა 1712 წელს (იხ. № 11).

სიადგილის პრინციპი უდევს საფუძვლად აგრეთვე 1721 წელს დაბეჭდილი მეცნიერული შინაარსის წიგნის ქართული თარგმანის ენას (იხ. № 18).

მართალია, ხსენებული ტექსტების ქართული სტილი მოკლებულია დახვეწილობას, მრავლად შეიცავს ვულგარიზმებს და ბარბარიზმებსაც, მაგრამ ეს ნაკლოვანებანი აუცილებლად უნდა ჩავთვალოთ ყოველი ეპოქისათვის, რომელშიაც გაბედულად იკაფავს გზას ახალი ცნებები და იდეები. სამაგიეროდ, ამავე დროს, წიგნი და მასთან მკიდროდ დაკავშირებული ცოდნა საზოგადოების ფართო წრეებში ვრცელდება.

ვახტანგისდროინდელი სალიტერატურო ენა განსაკუთრებული სიცხადით გვიჩვენებს მთელ იმ სიახლესა და დუღილს, რომელიც ამ შესანიშნავ ეპოქას ახასიათებს; ის გვიჩვენებს აღმოსავლურ-დასავლური ქართულის ურთიერთგაელენის აშკარა ნიშნებსაც, რაც ბუნებრივად უნდა მოჰყოლოდა ქართლის მოწინავე ადამიანების (არჩილი, გიორგი XI, ვახტანგ VI, სულხან-საბა და სხვა მრავალი) იმერეთს არაერთგზის გადახვეწას და იქ იძულებით „მწირობაში“ წლების გატარებას.

სტამბის წიგნები და ხელით წერა

წიგნის ბეჭდვას ხელნაწერი წიგნი და მისი წარმოება ერთბაშად არსად არ განუდევნია. საერთოდ, ბეჭდვამ თანდათანობით, ხანგრძლივი დროის მანძილზე მოიპოვა დიდი საზოგადოებრივი მნიშვნელობა. ბუნებრივია, რომ საქართველოში, სადაც ბეჭდვის ხელოვნებამ დაგვიანებით მოაღწია, ქართული ხელნაწერი წიგნის განვითარება წიგნის ბეჭდვის შემოღებას დიდად არ შეუფერხებია. როგორც ვიცით, ვახტანგის სტამბა უპირატესად „სამღვთო წერილის“ სწორი ტექსტების ბეჭდვისა და გამრავლებას ისახავდა მიზნად. ამ დროს თითქოს არავის აზრადაც არ მოსდიოდა ბეჭდვითი ხელოვნების ფართოდ გამოყენება, საბეჭდავი დაზგის მეშვეობით მთელი სულიერი და გონებრივი მოძრაობისა და შემოქმედების ასახვა. ჩვენ ვიცით, რომ ვახტანგის განმანათლებელი მისწრაფების შედეგად ე. წ. საღმრთო წიგნებთან ერთად სტამბაში დაიბეჭდა „ვეფხისტყაოსანი“, ვახტანგის გამოკვეცივითურთ (1712 წ.), მეცნიერული წიგნი (კოსმოგრაფია, 1721 წ.). მაგრამ, საერთოდ, ვახტანგის სტამბის წიგნები მხოლოდ ნაწილობრივ და მეტად მკრთალად

გვიჩვენებენ ეპოქის გონებრივ მოძრაობას. სამაგიეროდ, გონებრივი შემოქმედების ის მკირედი ნაწილი, რომელიც სასტამბო დაზგამდის აღწევს, იმ დროისათვის წარმოუდგენელი სიფართოვით ვრცელდება — თვეობით და წლობით ხელით ნაწერი ერთი წიგნის ადგილას წიგნის 400, 500, 1000 ცალი ჩნდება, ვრცელდება, მომხმარებელს ეძებს, წერა-კითხვის მკოდნეთა რიცხვს ამრავლებს.

ბექდვის პარალელურად ვახტანგის დროს გრძელდება ხელით წერა, რომელიც შეუდარებლად უფრო ფართოდ ასახავს ეპოქის მდიდარ გონებრივსა და სულიერ ცხოვრებას, ვიდრე ნაბექდი პროდუქცია.

საყურადღებოა, რომ სწორედ 1709 წელს, როცა ძველმა თბილისმა პირველად იხილა ახლად ამუშავებული სტამბის სამი ჩინებული გამოცემა (№№ 1, 2, 3), ვახტანგი საგანგებოდ ხელით აწერიანებს „სამოციქულოს“, „დავითნისა“ და „ჟამნის“ ტექსტებს. სიონის დეკანოზის შვილის გაბრიელის ხელით (ნუსხური) გადაწერილი ამ ორი ხელნაწერის (A : 909, 910) ქალაქი, ხელი, საგანგებო მზრუნველობით გაფორმებული ყოველი გვერდი, ფერადებით ნაწერი მინიატურებით შემკული, მაღალი მწიგნობრული და გრაფიკული კულტურის ჩინებულ ნიმუშს წარმოადგენს.

A : 910 ხელნაწერს ვახტანგის საკუთარი ხელით მიწერილი აქვს მიძღვნა მისი ძმის, ქართლის ტახტზე ახლად დამკვიდრებული ქაიხოსრო (იგივე ხოსრო) მეფისადმი:

„აწ გიძღვნი ძმასა უხუცესს ვახტანგ...“ (ლექსად)¹.

ცხადია, მდიდრულად გაფორმებული ხელნაწერი, სტამბის წიგნთან შედარებით, ამ დროს ჯერ კიდევ უფრო აკმაყოფილებს ესთეტურ გემოვნებას. ხსენებული ხელნაწერების მთელი გარეგნული იერი ძველი ტრადიციული წესების შეტყუველობას გვიჩვენებს; თავკახმულობათა გაფორმებაში კი ირანულ-არაბული გავლენის კვალი მკლავნდება.

შემდეგში, მეთვრამეტე საუკუნის 50-იანი წლებიდან, ხელნაწერების გაფორმებაში თანდათან უფრო და უფრო შესამჩნევი ხდება ნაბექდი წიგნის შემკულობის გავლენა. მაგრამ ეს პერიოდი ჩვენი კვლევის ფარგლებს სცილდება.

საპირთა აღინიშნოს აგრეთვე, რომ ვახტანგისეული „ვეფხისტყაოსნის“ დაბექდვის შემდეგ XVIII ს. „ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერთა უდიდესი ნაწილი ნაბექდი ტექსტიდან გადმოწერილი ჩანს.

¹ აქვე არის პროზაული მინაწერიც ვახტანგისა: „... დილ სნეული შვიქენ და თუ ვერა განახო ცოცხალმა, ამაზე მომიჯონე. დღერთმან ხომ იცის — ერთხელ თუ განახვ, მას უკან სიკვდილს აღარას ვინადელი“ (455).

ბიბლიოკრაფიული შენიშვნები

1709 წლის გამოცემები

ხლად ამუშავებულ სტამბაში 1709 წელს სამი წიგნი იბეჭდება. ამათგან სახარება ვახტანგის სტამბის პირველი გამოცემა არის; ამას მოწმობს მიხაილ უნგროვლახელის ანდერძი, სადაც, სხვათა შორის, ვკითხულობთ:

„უწინარეს ყოველთასა დავბეჭდეთ ესე საღმრთო და სამღვდლო წმიდა სახარება“¹.

პირველნაბეჭდი სახარება, როგორც ჩანს, დიდტირაჟიანი გამოცემა ყოფილა. მისი ცალეები მრავლად არის ჩვენამდის მოღწეული და ზოგ წიგნთ-საცავში რამდენიმე ცალადაც მოიპოვება (თბილისის საჯარო ბიბლიოთეკაში, უნივერსიტეტის ფუნდამენტალურ ბიბლიოთეკაში, საქართველოს მუზ. წიგნთ-საცავში და სხვ.). ამ პირველი გამოცემის დიდ ტირაჟიანობას ისიც მოწმობს, რომ პირველნაბეჭდი სახარება ვახტანგის სტამბის სახარების ერთადერთ გამოცემად დარჩა, იმ დროს, როცა, მაგ., დავითნი, ეამნი, ლოცვანი—ვახტანგის სტამბაში არაერთგზისი განმეორებითაც დაიბეჭდა.

მეორე წიგნი, რომელიც ვახტანგის სტამბამ 1709 წ. გამოსცა, არის „დავითნი“.

ამ გამოცემის ერთადერთი უთავფურცლო, ნაკლები ცალი მოიძებნა სტალინის სახელობის თბილისის სახ. უნივერსიტეტის ფუნდამენტალური ბიბლიოთეკის საეკლესიო მუზეუმისეულ ფონდში (N F: 146) 1939 წელს. ამ წელს, საქართველოს წიგნის პალატის დავალებით წარმოებულ ბიბლიოგრაფიული მუშაობის დროს, ჩვენი ყურადღება მიიპყრო პატარა ზომის თავბოლონაკლებმა, უთავფურცლო „დავითნმა“, რომლის დაბეჭდვის თარიღი და ადგილი გაურკვეველი იყო.

შრიფტის მიხედვით ეს გამოცემა ჩვენ ვახტანგის სტამბის წიგნად ვცანით.

ცნობილი იყო, რომ ვახტანგის სტამბიდან სხვადასხვა დროს გამოვიდა „დავითნის“ ოთხი გამოცემა. ამათგან პირველი—1709 წლისა, დაკარგულად

¹ „აღწერილობა“, № 1.

ითვლებოდა, ვინაიდან იგი არც ერთ წიგნთსაცავში არ ყოფილა რეგისტრირებული¹.

ამავე დროს „დავითნის“ I გამოცემის დაბეჭდვის ფაქტს გვაძეცნობს ამ წიგნის II, III, IV გამოცემების თავფურცლების ტექსტები:

მხედრული შრიფტით დაბეჭდილი 1711 წ. „დავითნი“ („აწ მეორე დაბეჭდული“—№ 9);

საშუალო ზომის ნუსხურით დაბეჭდილი 1712 წ. („აწ მესამედ დაბეჭდილი“—№ 11);

იმავე საშუალო ზომის ნუსხურით დაბეჭდილი 1716 წ. („აწ მეოთხედ დაბეჭდილი“—№ 14).

ამ სამი გამოცემის მიხედვით ცხადი იყო, რომ არსებობდა „დავითნის“ I გამოცემაც, რომელიც 1711 წელზე ადრე უნდა ყოფილიყო დაბეჭდილი.

შედარებამ ცხადყო, რომ სტალინის სახელობის სახ. უნივერსიტეტის „დავითნი“ N F: 146, დაბეჭდილი მსხვილი ნუსხა-ხუცურით, არც II, არც III, არც IV გამოცემას არ შეესატყვისებოდა. ამ წიგნის შრიფტი და ორიოდე შემკულობა ზედმიწევნით ისეთივე გამოდგა, როგორიც 1709 წ. „სახარებისა“ და „სამოციქულოსი“. საგულისხმეოა ის გარემოებაც, რომ ეს ნაკლული „დავითნი“ თავიდან ბოლომდის მხოლოდ შავი საღებავით აღმოჩნდა დაბეჭდილი, რაც დამახასიათებელია პირველნაბეჭდი „სახარებისათვისაც“ (№ 1).

„დავითნი“ N F: 146 მცირე ფორმატის წიგნია (11×8) და მისი მსხვილი შრიფტით ბეჭდვა მხოლოდ იმ შემთხვევაში იქნება გასაგები, თუ ვივარაუდებთ, რომ თბილისის სტამბას ამ გამოცემის ბეჭდვის დროს არც საშუალო ზომისა და არც წვრილი ნუსხური შრიფტი არ გააჩნდა.

ასეთი მდგომარეობა თბილისის პირველ სტამბაში მხოლოდ 1709 წელს იყო. მომდევნო 1710 წლიდან კი სტამბა თავისი გამოცემისათვის ნაირნაირი ზომის შრიფტს იყენებს; მას, გარდა შავი საღებავისა, ამ დროს მოეპოვება აგრეთვე წითელიც.

ამ ნიშნების მიხედვით ჩვენ დავადგინეთ, რომ სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფუნდამენტალური ბიბლიოთეკის „დავითნი“ N F: 146 არის თბილისში 1709 წელს გამოცემული „დავითნი“ (ვახტანგის სტამბის „დავითნის“ პირველი გამოცემა)².

¹ დ. კარციკაშვილი, ქართული წიგნის ბეჭდვის ისტორია, თბ., 1929, გვ. 71; პ. გუგუშვილი, ქართული წიგნი. 1629—1929, გვ. 52, 62.

² პ. გუგუშვილი თავის სარეცენზიო წერილში აცხადებს, თითქოს ნამდვილად „ეს წიგნი (რომელიც „ეს წიგნი“? „დავითნი“ N F: 146? ქ. შ.) შემჩნეულია 1929 და 1934 წწ. გამოქვეყნებული გამოცემებით“ (ე. „მნათობი“, 1942, № 1, გვ. 153). ეს განცხადება სრულებით უსაფუძვლოა.

1709 წლის პირველნაბეჭდი „დავითნის“ ამ ერთადერთი მეტად დაზიანებული ცალის მიკვლევის დიდ მნიშვნელობას არ ვაძლევთ. მაგრამ სიმარტლე უნდა ითქვას: ნამდვილად ქართული ბეჭდვითი საქმის განვითარების არც ერთ მკვლევარს 1941 წლამდის არც შეუმჩნეულია და არც აღუნიშნავს, რომ თბილისის უნივერსიტეტის ფუნდამენტალური ბიბ-

1709 წ. დაბეჭდილ გამოცემათა შორის სამოციქულო უკანასკნელი უნდა იყოს¹. ამას, სხვათა შორის, გვაფიქრებინებს ის გარემოება, რომ 1709 წლის გამოცემათაგან მხოლოდ სამოციქულოს თავფურცელზე და მის დამატებით-ნაწილში არის ნახმარი წითელი საღებავი, რომელიც პირველნაბეჭდ სახარე-ბასა და 1709 წ. დავითნს არ გააჩნია.

სამოციქულოს ბეჭდვის 1709 წლის სხვა გამოცემებზე გვიან გათავებას. ისიც მოწმობს, რომ სამოციქულოს ზოგიერთ ვარიანტში სამეფო ღერბის ქვეშ მოთავსებული ლექსის უკანასკნელ სტრიქონებში მეფედ იხსენიება არა გიორგი XI. არამედ ვახტანგის ძმა, ქაიხოსრო ანუ ხოსრო მეფე:

„გიორგის მეფობაშიგან ვახტანგ აკვირვა მსახველნი
და ეს ბეჭდა ხოსრო მეფის ზე. გაცუდდენ ყოვლნი მჩმახელნი“.

ლექსის ამ ნაწყვეტის აზრი ასეთია: ვახტანგმა მოაწყო სტამბა გიორგის მეფობაში და მით საყოველთაო განცვიფრება გამოიწვია. ეს (ნაწილი სამოციქულოს გამოცემისა) დაბეჭდა (ვახტანგმა) ხოსრო (ანუ ქაიხოსრო) მეფის ზეობაში (სიცოცხლეში) და მით გააცუდა თავისი მტრების მითქმა-მოთქმა.

გიორგი მეფე ავღანელებთან ბრძოლაში 1709 წლის აპრილის 21-ს დაიღუპა. ამავე წლის ივნისის 13-ს გარდაიცვალა ირანში მყოფი ლევან ბატონიშვილი, ვახტანგ VI-ს მამა (ირანის მდივანბეგი). უშუალოდ ამ ამბების შემდეგ ყვენმა „უბოძა“ ვახტანგის უფროს ძმას—ქაიხოსროს ქართლი, ერანის სპასალარობა, თავრიზი და ბარდა². ყვენის ამ „ბოძებასთან“ დაკავშირებული იყო ქართლიდან 1500 მხედრის გაწვევა შაჰის მტრებთან ბრძოლის განსახლებლად, ავღანელებთან შეტაკებებში მთლად გაჟღერტილი ქართული მხედრობის სანაცვლოდ.

ყველა ამ ამბის შესახებ ცნობა საქართველოში დაახლოებით ზაფხულის მიწურულში უნდა მოსულიყო.

1709 წელს დაბეჭდილ სამ გამოცემათაგან „სამოციქულო“ ყველაზე დიდი მოცულობის არის. ეტყობა, ამ წიგნის ნაბეჭდი ცალები სტამბიდან მთლიანად გამოსული არ ყოფილა, როცა თბილისამდის მოუღწევია გიორგი XI მეფობის ქაიხოსროს მეფობით შეცვლის ამბავს. ამის შედეგად სამოციქულოს ღერბის ქვეშ მოთავსებული ლექსის ბოლოში ახალი მეფის, ქაიხოსროს (ხოსროს) სახელი ჩაუმატებიათ: „და ეს ბეჭდა ხოსრო მეფის ზე“.

ვახტანგის სტამბის „სამოციქულო“ განსაკუთრებით რთული წინასწარი მუშაობის კვალს ატარებს. წიგნის რედაქტორის ნ. ორბელიანის ანდერძი თითქმის სიტყვა-სიტყვით იმეორებს 1709 წ. სახარებისათვის წამძღვარებული-

ლიოთეკის წიგნი NF: 146 არის ვახტანგის სტამბის დავითნის პირველი გამოცემა 1709 წლისა.

საკითხი ამ ფაქტს ეხება და არა იმას, რომ ზოგადად სავარაუდო იყო „დავითნის“ პირველი გამოცემის არსებობა, ვინაიდან ცნობილი იყო ვახტანგის სტამბის დავითნის II და III გამოცემები, რომელთა თავფურცელზე აღნიშნულია: „აწ მეორედ დაბეჭდული“ (1711 წ.) და „აწ მესამედ დაბეჭდილი“ (1712).

¹ „აღწერილობის“ № 3

² სეხნია ჩხეიძე, გვ. 324—325.

ანდერძის ტექსტს. მსგავსად „სახარების“ ტექსტისა, „სამოციქულოს“ ტექსტიც ბერძნული ტექსტის მიხედვით არის ნასწორები; იგი დაყოფილია თავებად და მუხლებად; მუხლების აღნიშვნა ჩატარებულია ქართული ასოებით (ნაპირზე, ორხაზოვან ჩარჩოში).

ყურადღებას იპყრობს 1709 წლის ნაბეჭდი „სამოციქულოს“ ზოგიერთი თავისებურება. ეს ჩინებული გამოცემა, თავფურცლიდან მოყოლებული უკანასკნელი გვერდის ბოლომდე შინაარსითაც და ტექნიკურადაც იშვიათი სიფაქიზით გამართული, თითქოს მთავრდება რედაქტორის ნიკოლოზ ორბელიანის „საძიებლებით“ (ტლ—უჟა გვ.). აქ უკა (421) გვერდზე, ტექსტის ბოლოს მოთავსებულია ყვავილოვან-ფოთლოვანი ბოლოკაზმულობა, რომლის ქვემოთ, სინგურით, მსხვილი მრგვლოვანი შრიფტით დაბეჭდილია:

„გ ა ნ ს რ უ ლ დ ა“

ამის ქვეშ, ტექსტის ნუსხური შრიფტით, ორ სტრიქონად დაბეჭდილია: „სამეზასა ერთარსებასა ღმერთსა მხოლოსა დიდებაჲ. ამინ“. ქვემოთ, მსხვილი მრგვლოვანით (შავი საღებავით): „დაიბეჭდა ქალაქსა ტფილისისასა“. იქვე, ტექსტის ძირითადი შრიფტით: „გელითა მესტამებე მიხაილ სტეფანეშვილისა უნგროვლახელისა“. უკანასკნელ: „ქქსა ქრისტეს აქეთ ათას შვიდას ცხრასა“.

ეს გვერდი მთავრდება მეორე ბოლოკაზმულობით, მომდევნო გვერდზე კი მოთავსებულია ვახტანგის პორტრეტი.

წარმოდგენილი აღწერილობის მიხედვით „სამოციქულოს“ ძირითადი ტექსტი და ბოლოში დართული ნ. ორბელიანის ნაკეთები საძიებლები, ერთი სიტყვით მთელი წიგნი, მთავრდება ამ უკანასკნელი ფურცლით, რომლის ერთ გვერდზე დაბეჭდილია „გ ა ნ ს რ უ ლ დ ა“, მესტამბის ვინაობა, ბეჭდვის ადგილი და თარიღი, ხოლო მომდევნო გვერდზე—ვახტანგის პორტრეტი წარმოდგენილი.

1709 წლის „სამოციქულოს“ ზოგიერთი ცალი მართლაც ამ ფურცლით მთავრდება.

„სამოციქულოს“ ორგანულ ნაწილებს გარდა წიგნი ამ სახით შეიცავს დამატებას, სათაურით: „საძიებელი წმიდისა სამოციქულოსი“, რომელშიაც შედის საძიებლები: ა. კვირიაკეთა (ტლ—ტოგ გვ.),

ბ. თვეთა (ტოგ—უჟ გვ.),

გ. მიცვალებულთანი (უჟ გვ.).

მაგრამ ჩვენ ვიცნობთ 1709 წ. „სამოციქულოს“ არა ერთ ცალს, რომელსაც ვახტანგის პორტრეტისა და, მამასადამე, ჩვენ მიერ აღწერილი უკანასკნელი ფურცლის იქით ცხრა დამატებითი ფურცელი უკგ—უმზ (423—441) გვ. აქვს.

ხსენებულ დამატებით ფურცლებზე დაბეჭდილი მასალა განსაკუთრებულ ინტერესს წარმოადგენს. აქ მოთავსებულია საძიებელი მოწმობა (უჟბ—ულ^ზ გვ.), რომლის ტექსტიც იწყება: „წამებანი ქრისტესითგან მოციქულთაგან ახალსა აღთქმასა შინა მოკლედ ძველისა აღთქმისაგან ჩართული.

რომელნი ესე ამას შინა ჩართულ არიან, სარწმუნოებით კეთილად აღნოჲკითხველნი და მეცნიერებით მსმენელნი, რომელი თვით მხოლოდ ქრისტეს მიერ არს თარგმანი და სულითა მისითა, რომელი მოციქულთა მიერ გამოცხადებულ იქმნების. შეუდეგით და მიიღეთ, რომელსა მარადის მოციქულნი და მახარებელნი წინა დაგვიდებენ“.

ამ ტექსტის ქვემოთ იწყება ორ-ორ სვეტად დაბეჭდილი „საძიებელი მოწმობა“:

„დაბადებისა

1. 27. ქმნა ღმერთმან მამაკაცად და დედაკაცად.

მათე. 19.4.

მარკოზ. 10.6... „(უკგ—უმზ გვ.)“.

ამ „საძიებელი მოწმობის“ ტექსტი სიტყვა-სიტყვით, ასო-ასოდ, თვით ტექნიკური განლაგების დეტალებითაც და სხვა ნიშნებით ემთხვევა ცნობილი ხელნაწერის—„მცხეთის ბიბლიის“ 631—633-ზე მოთავსებული „საძიებელი მოწმობის“ ტექსტს (ხელნაწ. A : 51)¹.

არ შეიძლება თვალში არ მოგვხვდეს ამ ნაბეჭდი საძიებლებს ერთი დეტალი: თავებისა და მუხლების აღნიშვნა აქ არაბული ციფრებით არის ჩატარებული, იმ დროს, როცა თვით სამოციქულოს ტექსტსა და ნ. ორბელიანის მიერ სამოციქულოსათვის შედგენილ საძიებლებში (ტლ—უკ გვ.) თავებისა და მუხლების სათვალავი ქართული ასოებით არის ნაჩვენები. რით უნდა ავხსნათ ერთსა და იმავე გამოცემაში, ერთმანეთის გვერდით ორი სხვადასხვა წესის დაცვა?

აღსანიშნავია, რომ ე. წ. „მცხეთის ბიბლიაშიაც“, რომლის „საძიებელ მოწმობასაც“ ემთხვევა 1709 წ. სამოციქულოს ეს დამატება (უკგ—უმზ გვ.) ყველგან მხოლოდ არაბული ციფრები იხმარება.

ჩვენ ვიცით, რომ „მცხეთის ბიბლიის“ (A : 51) საძიებლის ტექსტი, როგორც ამ ხელნაწერის მრავალი სხვა ნაწილი, სულხან-საბა ორბელიანის ხელით არის დაწერილი. საერთოდ, მთელი ეს ხელნაწერი, როგორც ეს სამართლიანად აღნიშნა პავლე ინგოროყვამ², ს. ს. ორბელიანის მიერ ნასწორები და რედაქტირებულია.

ექვს გარეშეა, რომ 1709 წ. სამოციქულოს „საძიებელი მოწმობაც“ ამ გამოცემისათვის საბას დართულია. ამავე დროს საბას მონაწილეობა ამ წიგნის ტექსტის დამზადებაში არსად არ არის აღნიშნული და ანონიმურად ხორციელდება.

„სამოციქულოს“ დანარჩენ დანართებში ყურადღებას იპყრობს ულვ გვერდი, სათაურით:

„ნულა და ქართული რიცხვი თან ჩართული“.

¹ ამ საძიებლის შესახებ იხ. ილია აბულაძე, სულხან-საბა ორბელიანის სომხური წყაროები. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, III, პირვ. სერია, 1936, გვ. 259.

² ამ საკითხს დაუბრუნდებით ქვემოთ, თბილისის სტამბის ბიბლიის დაბეჭდვის საკითხთან დაკავშირებით.

ეს არის არაბული ციფრებისა და მათი შესატყვისი ქართული ასოების ტაბულა, რომელიც იწყება 1-ით და თავდება 10.000-ით. ეს ტაბულა უკლებლივ აღნიშნავს (1—102-დის) როგორც არაბულ ციფრებს, აგრეთვე მათ შესატყვისი ქართულ ასოებსაც¹. 102-ს იქით არაბული ციფრებიც და ქართული ასოებიც რვა-რვა რიცხვის გამოტოვებით მიდის: 102-ს მისდევს 110, 111, 112; 112-ს—120, 121, 122; 122-ს—130 და ასე ბოლომდის.

პ. გუგუშვილმა, რომელმაც პირველად შეამჩნია ეს ტაბულა, მისი ავტორობა მიხაილ უნგროვლახელს მიაწერა². პ. გუგუშვილი შეცდომაში შეუყვანია ხსენებული ტაბულის ტექსტის ქვეშ გავლებული ხაზის ქვემო აშიაზე წვრილი ნუსხური შრიფტით დაბეჭდილ ფრაზას: „ველითა მიხაილ მესტამბე უნგროვლახელისათა“. ეს მინაბეჭდი მხოლოდ იმას მოწმობს, რომ ტექსტი დაბეჭდილია მესტამბე მიხაილ უნგროვლახელის ხელით და არა ავტორობით. ასეთ აღნიშვნას უნგროვლახელის ხელით ნაბეჭდი ყოველი გამოცემის ბოლოში ვხვდებით.

ამ შემთხვევაში უნგროვლახელი დამატებით გვაცნობებს თავის მონაწილეობას „სამოციქულოს“ ბეჭდვაში და ამას, როგორც ზემოთ დავინახეთ, თავისი მიზეზები აქვს.

არაბული ციფრების ტაბულის ბეჭდვითი გზით გამოქვეყნება ისე, როგორც არაბული ციფრების ხმარების შემოღება, საკმარისად დიდი მნიშვნელობის კულტურული ფაქტია. ამიტომ ჩვენთვის არ არის სულერთი—ვისი შედგენილია ხსენებული ტაბულა ან ვის მოუვიდა აზრად მისი დასაბეჭდად, ე. ი. ფართოდ გასავრცელებლად, დამზადება.

ყოველ ექვს გარეშეა, რომ „ნულა და ქართული რიცხვი თან ჩართულის“ შემდგენელი არის არა უნგროვლახელი, არამედ სულხან-საბა ორბელიანი, რომელმაც, როგორც გარკვეულია, დამატების სახით დაურთო 1709 წ. „სამოციქულოს“ თავისი „საძიებელი მოწმობა“. საბასთვის ცხადი იყო, რომ „საძიებლის“ გამოყენება არაბული ციფრების უცოდინარისათვის შეუძლებელი იქნებოდა.

ჩვენ დანამდვილებით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ამ ტაბულის შემდგენელი ს. ს. ორბელიანია, ვინაიდან არაბული ციფრების ხსენებულ ტაბულას სწორედ ამავე სათაურით—„ნულა და ქართული რიცხვი“... საბას ლექსიკონის ავტოგრაფულად და ავტორიზებულად ცნობილ ხელნაწერებში ვხვდავთ. აქვე ვკითხულობთ საბას შენიშვნას: „ეგე ნულა ყოველთა რიცხუთა და ანგარიშთა უმჯობეს არს და ყოველნი ქრისტიანე ანუ ჰურიანი, გინა წარმართნი ამის მიერ რიცხუენ. ქართულთა, მიკვირან, რისთჳს არა გარდმოულიათ! ანუ წმიდათა მთარგმნელთა მამათა [რად] დაუტევეს! აწ მე სომხურის წიგნიდან ვადმოვიღე. მუნცა ნაკლებ-ნაკლები ეწერა. ას სამოცს უკან აღარ შეუსრულებიათ სიგარძისათჳს. ამისთჳს ნაკლებად უწერიათ. ვინცა მუნამდ[ე] დაისწავლის, სხუასაც

¹ ერთი შეცდომით: 49-ში ცხრიანი ვადმოზრუნებული სახით არის მოცემული და 6-ად აღიქმება.

² პ. გუგუშვილი, ქართული წიგნი 1629—1929, ტფ., 1929, გვ. 49.

თვანვე შეასრულებს. ქართულის ანბანის სათუალავი თანჩართოთ დამისხამს. ვისაც ენებოს—საქირო (საძნელო) არა არის რა და ვისაც არა ენებოს, თვთ განისვენოს“¹.

როგორც ვხედავთ,სულხან-საბას არ სცოდნია, რომ ძველად განათლებული ქართველები არათუ გაცნობილი იყვნენ არაბულ ციფრებს, არამედ პრაქტიკულადაც იყენებდნენ მათ (მე-10—11 სს.)². მაგრამ შემდეგში „ჟამთა სიავით“ დაივიწყეს და რიცხვების ქართული ასოებით აღნიშვნის პრიმიტიულ წესს დაუბრუნდნენ. XVIII საუკ. საქართველოში არაბული ციფრების ხმარების კვლავ შემოღება და ფართოდ გამოყენება კი საბას ერთ-ერთ დიდ დამსახურებათაგანს წარმოადგენს.

1709 წ. „სამოციქულოს“ უკანასკნელ (ულჴ—უმა) გვერდებზე მოთავსებულია „გამართვა შეცთომილთა სამოციქულოთა“. ჩვენ აქ გვაოცებს არა შეცდომათა სიმრავლე, რაც ასეთი საქმის შესრულების პირველი ცდების დროს ბუნებრივია, არამედ ზალალი მწიგნობრული კულტურის მაჩვენებელი დაუზარებელი, ფხიზელი ბეჯითობა, რომლითაც ეს შეცდომები სწორდება მთელი ხუთი გვერდის სივრცეზე.

უნდა შევნიშნოთ, რომ 1709 წ. „სამოციქულოს“ ცალეხიც თითქმის იმავე რაოდენობით მოიპოვება წიგნთსაცავებში, როგორც 1709 წლის „სახარების“ ცალეხი. ხშირია შემთხვევა, როცა ვახტანგის სტამბის „სახარება-სამოციქულო“ ერთ უდაშიც არის მოქცეული.

1710 წლის გამოცემები

ქართული სასტამბო ტექნიკის განვითარების ისტორიაში 1710 წლის გამოცემებს განსაკუთრებული ადგილი ეკუთვნის. ამ წელს დაბეჭდილი თბილისის წიგნების შრიფტის, შემკულობისა და ფორმატის მრავალსახეობა და, საერთოდ, ტექნიკური გაფორმება ქართული სასტამბო საქმის ბრწყინვალე წარმატებას გვიჩვენებს.

ჩვენს დრომდე 1710 წლის ოთხმა ჩინებულმა გამოცემამ მოაღწია. ამათ შორის „კონდაკმა“, როგორც ეს აღნიშნულია („შესავალში“), დიდი ხანია ფართო საზოგადოების ყურადღება მიიპყრო. მის გაფორმებას განსაკუთრებული საზეიმო ელფერი აძევს. იგი თავფურცლიდან მოყოლებული უკანასკნელ გვერდამდის ბეჭდვითი ხელოვნების იშვიათ ნიმუშს წარმოადგენს.

ეს გამოცემა მდიდარია შრიფტის ნაირობით. აქ ვხედავთ მრგვლოვანი დამწერლობის ნიმუშს (სათაურებში), მსხვილ, საშუალო ზომისა და წვრილ ნუსხურ შრიფტს; აქვე ჩნდება პირველად ვახტანგის სტამბის მხედრული შრიფტი და ბერძნული შრიფტის ნიმუშიც (იხ. აუნუსხავი მე-6 გვ.)

¹ საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის საბასეული ხელნაწერი A: 75, გვ. 3.

² იმავე მუზეუმის მე-10 ს. ხელნაწერი A: 36, 248. v; აგრეთვე, „საქართველოს ისტორია“, ნაწ. 1, გვ. 162: „საამწებლო ასომთავრული წარწერა და თარიღი არაბული ციფრებით—ბაგრატის ტაძარზე ქუთაისში“, თბ., 1948.

1710 წლის „კონდაკი“ თავისი ტექსტითაც საყურადღებოა. საერთოდ, კონდაკი შეიცავს „უამის წირვის“, ანუ მღვდელთმოქმედების იმ წესებს, რომელსაც ქართულად მარტივად „წირვას“ (ლიტურგია) უწოდებენ¹.

ვახტანგის სტამბის კონდაკი ფილოთეოსის რედაქციის ლიტურგია არის. ეს რედაქცია საქართველოში მხოლოდ მე-17 საუკუნის გასულს შოროდის და თანდათანობით იკიდებს ფეხს².

აღსანიშნავია, რომ 1710 წლის ნაბეჭდი კონდაკი ბერძნულ წესებს ბრმად არ მისდევს. აქ რუდ (194) გვერდზე ვკითხულობთ: „ლოცვანი ერის განტევებისა ყოველთა დღესასწაულთანი“. სათაურს იქვე, ფრჩხილებში, დართული აქვს შენიშვნა:

„(უწყოდეთ რ' ესე ლოცვანი არა აქვსთ ბერძენთა და რუსთა, არამედ საქართველოსა შინა თქმული არს და ამისთვის არც ჩვენ დაუტევეთ)“³.

ანტონ I კათალიკოსისა და ერეკლე II-ს მცდელობით ნანგრევებიდან ამოღებული და აღდგენილი სტამბის ერთ-ერთი პირველ გამოცემათაგანი „წიგნი საღმრთოსა მსახურებისა“ ვახტანგის სტამბის „კონდაკის“ წესს აღარ მისდევს. 1751 წ. გამოცემას მოხსნილი აქვს ტრადიციული სათაური „კონდაკი“ და იგი, საერთოდ, თავიდან ბოლომდის შემოწმებულია „ძალითა ღმრთისათა სრულსა და ქეშმარიტსა რუსულსა საღმრთოსა მსახურებისა წიგნსა ზედა“⁴.

უამის ორი გამოცემა 1710 წ.

1710 წელს ვახტანგის სტამბიდან „უამის“ ორი სხვადასხვა გამოცემა გამოვიდა (აღწერილობა № 5,6). ამათგან ერთი (№ 6) დაბეჭდილია წვრილი ნუსხურით, როგორც ამავე წელს გამოცემული „ლოცვანი“ (№ 7), და ხსენებული „ლოცვანისაგან“ ფორმატითა და შემკულობითაც თითქმის არ განსხვავდება.

აკად. კ. კეკელიძე აღნიშნავს, რომ პირველნაბეჭდ „უამნში“ ნ. ორბელიანს „შეუტანია ქართველ წმიდათა ხსენების დღე“ (ქართ. ლიტერ. ისტორია, I, თბ., 1941, გვ. 317).

¹ კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, თბ., 1941, გვ. 536.

² იქვე.

³ კ. კეკელიძის დასკვნით ეს „საქართველოსა შინა თქმული“ ლოცვებიც ბერძნული წარმოშობის ყოფილა (იხ. К. Кекелидзе, Литургические грузинские памятники, Тифлис, 1908, стр. 423). მაგრამ ჩვენთვის აქ საინტერესოა ის ფაქტი, რომ 1710 წ. „კონდაკის“ ბეჭდვის დროს ხსენებული ლოცვები ქართულად ყოფილა მიჩნეული და სწორედ ამის გამო დატოვებული ფილოთეოსის კონდაკშიაც. აქ ერთხელ კიდევ შედგენილია ვახტანგისა და მის თანამოღვაწეთა განსაკუთრებული გაბედულობა ქართული ტრადიციით დამკვიდრებული წესების დაცვის საქმეში.

იხ. აგრეთვე 1710 წლის „კონდაკის“ გვ. ლდ, სადაც მსოფლიო საქრისტიანო ეკლესიის უდიდეს წმინდათა სახელების ჩამოთვლაში შეტანილია წმ. ნინოს სახელი.

⁴ „საღმრთო მსახურების წიგნი“, ტფ., 1751, ანდერძი. „ქართული წიგნი“, ბიბლიოგრაფია, I, № 40, გვ. 52.

ტექსტისათვის დართული მასალიდან უკრძალვას იპყრობს უნგროვლახელის ვრცელი მიმართვა მკითხველთადმი (№ 6 აღწერილობა).

ამავე წელს იბეჭდება „ჟამნის“ სხვა გამოცემა (№ 5). ვახტანგის სტამბის ეს ყველაზე მინიატურული წიგნი (9,1×6,5) თავიდან ბოლომდის მხედრული შრიფტით არის დაბეჭდილი; პავინაცია მას არაბული ციფრებით აქვს გაკეთებული. წიგნს ზედვე ეტყობა, რომ იგი ფართო მომხმარებლისათვის არის დანიშნული. ფორმატი, მხედრული შრიფტი, არაბული ციფრებით გაკეთებული პავინაცია ამ გამოცემას განსაკუთრებით საერო იერს ანიჭებს.

1710 წლის მხედრული შრიფტით ნაბეჭდი ჟამნის არსებობა გვიან იქნა შემჩნეული. დ. კარიკაშვილი 1710 წლის მხოლოდ სამ გამოცემას იხსენიებს: „კონდაქს“, „ლოცვანსა“ და „ჟამნს“, რომლის „შრიფტი წერილი ნუსხა-ხუცური“ა.¹

პ. გუგუშვილიც ვახტანგის სტამბის წიგნების სიაში 1710 წ. თარიღ კვეშ ათავსებს—კონდაქს, ლოცვანსა და ჟამნს, ხუცურად ნაბეჭდს.²

1710 წლის ლოცვანის სახით გვაქვს წერილი ნუსხური შრიფტით დაბეჭდილი მეორე წიგნი. ეს პატარა ზომის (11×7) გამოცემა შესრულებულია იშვიათი მოხდენილობითა და სიფაქიზით.

რედაქტორის—ნ. ორბელიანის—ანდერძის მიხედვით ტექსტის გამართვის პროცესში ბევრი რამ „ბერძულის რიგით“ გაკეთებულა; მასალის ნაწილი კი—ტრადიციული ქართული საგალობლები—ხელუხლებლად დაუტოვებიათ. „ჟამნობა და თვენი ბერძულის რიგით დაეწერეთ და კვირაძლის ზატიკისა და სამგზუფსოს ოხითა-იბაკო ისევ ჩვენი ძველი გაურჩეთო“—ამბობს რედაქტორი (№ 7 აღწერილობა).

1711 წლის გამოცემები

თბილისის სტამბის 1711 წლის ჩვენს დრომდე მოღწეული ორივე გამოცემა მხედრული შრიფტით არის დაბეჭდილი (№ 9, 10). ამათგან დავითნი მეორე გამოცემას წარმოადგენს („აწ მეორე დაბეჭდული ქართულს ენასა ზედა“). ბიბლიურ წიგნთა შორის ამ ყველაზე პოპულარული წიგნის პირველი გამოცე-

¹ დ. კარიკაშვილი, ქართული წიგნის ბეჭდვის ისტორია, გვ. 71—73, თბ., 1929.

² პ. გუგუშვილი, ქართული წიგნი. 1629—1929, თბ., 1929, გვ. 62. მიუხედავად ამისა, პ. გუგუშვილი 1710 წლის მხედრული ჟამნის გამო თავს ესხმის „ქართული წიგნის ბიბლიოგრაფიის [1] „შესავალის“ ავტორს ქრ. შარაშიძეს და „თავაზიანად“ აცხადებს—„სტყუის“ შესავალის ავტორით. ის მალავს იმ ფაქტს, რომ 1934 წლის ერთ-ერთ გამოცემაში მოხსენებულია 1710 წ. დაბეჭდილი მხედრული ჟამნით (ქ. „მნათობი“, 1942, № 1, გვ. 153).

ქრ. შარაშიძემ მართლაც ზედმეტად ჩათვალა 1934 წ. იმ გამოცემის მოხსენიება, რომლის წინასიტყვაობაში თვით ქადალდზე შავი ასოებით და დამარცვლითაც კი დაბეჭდილი იყო ავტორის შემდეგი განცხადება: „ცნობები 1629—1818 წლებში დაბეჭდილი წიგნების შესახებ ქრისტინე შარაშიძის მიერ შედგენილი კატალოგიდან არის ამოღებული“ (ამ ცნობებში მოხსენებული იყო 1710 წლის მხედრული შრიფტით ნაბეჭდი ჟამნიც). ამგვარად, ნათელია, რომ ქრ. შარაშიძეს მიუტაცებია და თავისად გამოუცხადებია იმ კატალოგის მასალა, რომელიც შედგენილი ყოფილა იმავე ქრ. შარაშიძის მიერ 1932—1933 წლებში!

მა (1709 წ.), ეტყობა, ორი წლის განმავლობაში შთაუნთქაეს მკითხველთა დიდ მოთხოვნილებას.

მხედრული შრიფტით ნაბეჭდ გამოცემათა შორის 1711 წლის „დავითნის“ მხატვრულ-ტექნიკურ გაფორმებას ერთ-ერთი პირველ ადგილთაგანი უნდა მიეკუთვნოს. მისი თავფურცელი, ბაგრატიონთა ლერბის გამოხატულება აუნუსხავ გვერდზე, იგავთა ლექსის ნუსხური შრიფტით დაბეჭდილი ნაწყვეტით, განსაკუთრებული გემოვნებით გაფორმებული ვახტანგის პორტრეტი—ამ გამოცემას იშვიათი მხატვრული კომპოზიციის ნიმუშად ხდის.

მაგრამ მას ერთი დეფექტი აქვს: მის თავფურცელზე დავიწყებულია წიგნის სათაურის აღნიშვნა.

ბერძნული ლექსი 1711 წლის „დავითნის“ ფურცლებზე

საგანგებო ყურადღების ღირსია 1711 წ. მხედრულ „დავითნში“ ვახტანგის ანდრეძის ქვემოთ მოთავსებული ბერძნული შრიფტით დაბეჭდილი ანტირიქონიანი ლექსი. სათაურით:

„სტრიქონები (ლექსები) ლვითურ დავითზე;
დადუმდი ორფეუ! ესროლე ჰერმესს ლირა!
სამეფხი დელფოელები უფრო მეტად შესაბუნებ თავდავიწყებას;
ჩამოჰკრავს რა დავითი ჩვენი სულის ლირას,
დაფარულ ლვითურ საიდუმლოებას ახსნის;
მოყვება მრავალ საკვირველებას ძველთაგანს,
აღძრავს (აღაფრთოვანებს) ჰიმნის მიმართ შემოქმედს
(ვინც შექმნა ეს ქვეყანა, ე. ი. ვინც ააშენა შენობა-ქვეყანა)...“¹.

ლექსის შინაარსი ბაგრატიონთა სამეფო ლერბზე გამოხატულ დავითის ქნარს უკავშირდება. დავით, ებრაელთა მეფე (1055—1015 ძვ. წ. აღ.), პოეტი და მუსიკოსი, თავისი ქნარით დაპირისპირებულია ბერძნული (ანტიკური—„წარმართული“) სამყაროს მუსიკოს ორფეუსთან, რომელსაც „აღუმებს“ ღვთაებრივი საიდუმლოების ამხსნელი და ქვეყნის შემოქმედის მადიდებელი დავითის ქნარი.

ცხადია, როგორც ბერძნული შრიფტის გაკეთება, ისე ბერძნული ლექსის მოთავსება უნგრულახელ ოსტატს უნდა მიეწერათ.

1711 წლის სასწავლო წიგნი

1711 წ. გამოცემული მეორე, გაფორმებით ზეტად სადა წიგნი, შინაარსით მნიშვნელოვან მოვლენას წარმოადგენს. მისი თავფურცელი იკითხება:

„სწავლა თუ ვითარ მართებს მოძღვარსა სწავლება მოწაფისა. აწ დაბეჭდული ქართულსა ენასა ზედა ჟამსა მეფობისა ურისა ურისა ქაიხოსროსსა. დაშრომითა გამეგებელისა მისისა ურისა ურისა ვახტანგისსა. შემოკლებით თქმული და გარიგებული გერმანე მღვდელ მონაზონისაგან. ჭელითა მიხაილ სტეფანეს ძისა უნგროვლახელისათა. ქალაქსა ტფილისისასა. ჩლია“.

¹ როგორც ა. შანიძე აღნიშნავს, ასეთი ტექსტების ბეჭდვის წესიც რუმინეთიდან უნდა მომდინარეობდეს („ქართული სტამბის ისტორიისათვის“, გვ. 157). ლექსი ქართულად თარგმნა თამარ ბრეგვაძემ.

ამ გამოცემის სახით ჩვენ გვაქვს ბეჭდვითი საშუალებით გამოქვეყნებული პირველი ქართული ორიგინალური სახელმძღვანელო. სარწმუნოებრივი შინაარსი არ უკარგავს ამ საყურადღებო გამოცემას დიდ ისტორიულ მნიშვნელობას. ავტორის მიზანი ქრისტიანული მოძღვრების („მართლმადიდებლური“) ძირითადი დებულებების მარტივად გადმოცემა არის. წიგნის მასალა კითხვა-პასუხის (დილოგის) ფორმით არის დალაგებული. ავტორი თავის ანდერძში აუწყებს მკითხველთ:

„აღსწერე სარწმუნოება ჩვენთა სარწმუნოებათაგან შემოკლებით გამოკრებული და მცირედი რამ სწავლა შეიდის საიდუმლოსიო... რათა იკითხედენ და ისწავლიდენ ყრმანი ახლად მოსწავლენი და მეცნიერებად ღთისა მოვიდოდენ და არ იყვნენ ჩვენგან განშორებულთა მწვალებელთ შეილთაგან დაწუნებულნი და სიტყვა-უგებელნიო“.

თავის ადგილას აღნიშნული გვაქვს, თუ რამდენად დაცემული იყო მე-17—18 სს. მიჯნაზე ქრისტიანული რელიგიის თვით ელემენტარული დებულებების ცოდნა. გერმანეს თხზულება ამ მოვლენასთან საბრძოლველად არის მომარჯვებული. ტექსტის ერთ ადგილას მოძღვარი (ანუ მასწავლებელი) აფრთხილებს მოწაფეს: „ნურც ურიათ ძველს სიბრმეს ისმენ და ნურც სარკინოზთ (მუსულმანთა) ზღაპრობასაო“ (გვ. რვ).

ცხადია, თხზულებას ქრისტიანული სარწმუნოების მთავარ დებულებათა ცოდნის გავრცელებასთან ერთად მაჰმადიანთა („სარკინოზთ“) „ზღაპრობის“ ძლიერ გავლენასთან ბრძოლა ჰქონია მიზნად დასახული („ურიათ ძველი სიბრმის“ სახით უნდა იგულისხმებოდეს ებრაული სარწმუნოების ის ელემენტები, რომლებიც მაჰმადის მოძღვრებაში გადავიდა).

სულხან-საბა ორბელიანის „სწავლათა“ მსგავსად, გერმანეს სახელმძღვანელო წიგნიც ცოცხლად გვიხატავს იმდროინდელი ადამიანების რელიგიურ დაეჭვებას. მაგ., ერთგან, სადაც მოძღვარი ქრისტი-ღმერთის ჯოჯოხეთში ჩასვლის ამბავზე მსჯელობს, იგი მოწაფისაგან მიიღებს შეკითხვას: „ჯოჯოხეთში თუ არის, რათ არ იწვის (ქრისტეო)?“ რაზედაც მოძღვარი ასეთ განმარტებას იძლევა: „ნუ გასინჯავ ჯორციელის კაცის მსგავსად!“ „რა გვარადაც ნათელი წყალში არ დასველდების და ლაფი ვერ შესთხაპავს, ისრე ჯოჯოხეთის ცეცხლი ვერ შეეხების (ქრისტი ღმერთსო)“ (გვ. ივ).

სხვა ადგილას მოძღვარი მოუთხრობს მოწაფეს ღვთაების სამპიროვნებისათვის სწავლას (გვ. კთ) იოანე ღვთისმეტყველის ტექსტის საფუძველზე და ბოლოს ასეთი დარიგებით მიმართავს:

„ამისგან უღრმესს ნურავინ გამოეძიებს, თვარა უძღური თვალი რომ ბრწყინვალეების გრძლად ქერეტას და გასინჯვას ცდილობდეს, რაც სინათლე აქვს, ისიც მოაკლდებისო“.

მეტად დამახასიათებელია აგრეთვე მოწაფის „მატერიალისტური“ შენიშვნა ადამიანის „ღვთის მსგავსად“ გაჩენის შესახებ:

„თუ ღმერთი უქორცო და უხილავი არის, როგორ იქნებოდა მსგავსი ღთისა ადამ — კაცი ზრქელი, ჯორციანი და სისხლიანიო?“ (ლზ გვ.)

„სწავლაში“ ქრისტიანული სარწმუნოების ყოველი ძირითადი დებულება შესაძლებელი სიცხადითა და სისადავით არის განმარტებული. ეს სასწავლო წიგნი უურადლებას იპყრობს სიაღვილის პრინციპით, რომელიც ავტორს აქ თავიდან ბოლომდის აქვს გატარებული: შინაარსის სადა გადმოცემით, ტექსტის მხედრული შრიფტით დაბეჭდვით და ხალხური, სასაუბრო ენის გამოყენებით.

ავტორს საჭიროდ მიაჩნია თავისი სახელმძღვანელოს „სოფლური ენით“ დაწერის ახსნა-დასაბუთება: „ამისთვის დავწერე საეროს სიტყვითა, რომ ახლად მოსწავლენი ყრმანი სიაღვილისათვის მსწრაფელ ზედ მიიწეოდნენ და უტომელად დაისწავლიდნენ და ესრეთ მეცნიერებად აღიყვანებდნენ გონებასა მათსა ხედვად ღთისაო“, ამბობს გერმანე.

როგორც ვხედავთ, იგი უდიდესი პედაგოგიური პრინციპის დამკველად გამოდის—მან იცის, რომ მხოლოდ გასაგები, ადვილი ენით დაწერილი და გადაცემული მასალა შეითვისება შეუცდომლად და სწრაფად.

ამგვარად, ვახტანგისდროინდელ პედაგოგიურ პრაქტიკაში ძნელად გასაგები „წიგნური“ ენის ადგილს იჭერს სასაუბრო ენა, ცოცხალი ხალხური („სოფლური“) მეტყველება.

გერმანე მღვდელ-მონაზონი მარტოოდენ საეკლესიო მოსაზრებით ვერ შემოიღებდა ამ დიდ რეფორმას. წინასიტყვაობის ტექსტი მოწმობს, რომ ავტორს მხარს უჭერს გაბედული ნოვატორისა და რეფორმატორის ვახტანგის მფარველობა: „ესეცა არ უგულებელს ყო ყრმათათვის, ეკა დიდად მოღვაწემ და სწავლა-შემატების გულსმოდგინემ, სულიერად და კორციელად გამგეობის ტრფიალმან ბატონისშვილმა ვახტანგ და დააბეჭდვინა თვისთა საფასეთა წარსაგებელითა“—აცხადებს გერმანე თავის ანდერძში.

ამ წიგნის ოფიციალური გზით (სახელმწიფო სტამბაში, ვახტანგის ხარჯით) გამოქვეყნება და მისი ასეულ ცალებად გავრცელება ახალ, პროგრესულ მეთოდს ნერგავდა სწავლა-განათლების პრაქტიკაში და ნიადაგს უმზადებდა შინაური და მონასტრული აღზრდის სისტემიდან სახალხო-სასკოლო განათლების სისტემაზე გადასვლას.

გერმანეს ანდერძი ვახტანგის განნანათლებელი მოღვაწეობის შესწავლისათვის დიდი მნიშვნელობის საბუთია. ვახუშტის მსგავსად, ანდერძის ავტორიც ვახტანგს ქრისტიანობის აღდგენისათვის დაუტყბრომელ მოღვაწედ გვიხატავს, უწოდებს მას „მამულის რჯულის განმასლიერებელს“ და ქრისტეს სარწმუნოებისათვის ცეცხლებრ ანთებულს. ქვემოთ გერმანე ვახტანგის სტამბის სამი წლის ზოღვაწეობის არაჩვეულებრივ ნაყოფიერებას აღნიშნავს: „მან (ვახტანგმა) მოიხენა სტამბა ქვეყანით ვლახეთით, რა ეამს უფლებდა ვლახეთს იოანე-კოსტანტინე ბრანკოვანე ბასარაბა და მომართა ქვეყანასა ქართლისასა, დიდის საფასითა და წარსაგებელითა. და აღავსო და განანათლა ქვეყანა ჩვენი წიგნებითა, რომელი დაკლებულიყო ეამთა ვითარებისაგან მღვეართაგან ქრისტეს რჯულისათაო“.

წიგნის ავტორი—გერმანე ვახტანგის პოლიტიკის ერთ-ერთი ენთუზიასტთაგანია. იგი, ამავე დროს, ქართული მწიგნობრობის დიდი მოყვარული და

მომამე ჩანს. გერმანეს მცდელობით გადარჩენია განადგურებას ვარძიის შესანიშნავი ხელნაწერი, რომლის 250 ფ. მეორე გვერდზე გერმანეს ხელით მიწერილია:

„მე, ფრიად ცოდვილმან მღვდელ-მონაზონმან გერმანემ, ფრიადი სურვილი და ტრფიალი მქონდა წიგნისა ამის, და ახალციხელი მღვდელი იოანე გავგზავნე ვარძიას და იმან მიყიდა წმიდა ესე მათეს თავის თარგმანი. ფასი მივეც შეიდი თუშანი: ორი თუშანი თავის გასამსჯელო, ხუთი მინალთუნი—მოხატოველები, ხუთი მინალთუნი—შესაკრავი. მაგრა თუ მეცნიერი კაცი გასინჯავს, ფასი არა სძეს. ვინც იხილავდეთ, შენდობით მომიხსენებდით. სრულ იქმნა წმიდა წიგნი ესე იანვარს ა, ქკსა უ (1712 წ.)¹.

გერმანეს არათუ დაუხსნია „ვარძიის კრებული“, არამედ სასწრაფო ზომებიც მიუღია მისი რესტავრაციისათვის („შეკვრა“, „მოცხოველება“). წიგნის მოტრფიალე გერმანეს კარგად ესძის, რომ მისგან შეძენილ ხელნაწერს „თუ მეცნიერი კაცი გასინჯავს, ფასი არა სძეს“.

დამახასიათებელია გერმანეს პატარა მინაწერი კრებულის ამავე გვერდზე, ვახტანგის ირანს გამგზავრების გამო, 1712 წლის აპრილის 22-ს:

„ამასვე ქორონიკონსა, აპრილის კბ, მეფე ვახტანგ წაბძანდა ისპა[ანს] ყენთან. ენახოთ, ღმერთი რას მოწყალებას მოუვლენს საქართველოს!“

გერმანეს ამ სიტყვებში განოხატული შიში, დაეჭვება და ვედრება ვახტანგის გამარჯვებისათვის ყენის კარზე, მთელი მოწინავე საზოგადოების მსგავსსავე გრძობებს გამოხატავს.

გერმანე ერთი იმ მრავალ მოღვაწეთაგანია, რომელიც ვახტანგს მოსკოვში გაჰყვა, გაიზიარა მისი მწირობა და თან დაულალავად მონაწილეობდა მოსკოვს მოწყობილი კულტურული კერის საქმიანობაში. მოსკოვში ვახტანგის გარდაცვალების (1737 წ. 26. III) შემდეგ დაბეჭდილი ქართული „ზატიკის“ (1738, „ქართული წიგნი. ბიბლოგრაფია I“ № 26) ანდერძში გერმანე სავალობლების „სძლსპირის“ წინწილის მჩხრეკელად და მასწორებლად იხსენიება. იგივე გერმანე ქართულს ენაზე ასწორებდა 1739 წ. დაბეჭდილი, რუსულიდან თარგმნილი სახელმძღვანელოს ტექსტს.

საქიროა აღინიშნოს, რომ გერმანეს სახელმძღვანელოს საქართველოში მთელი საუკუნის მანძილზე ჰქონია გასავალი. მართალია, 1711 წლის შემდეგ მას მეორედ გამოცემა აღარ ღირსებია, მაგრამ ხელნაწერის სახით იგი XIX ს. პირველ ათეულ წლებშიაც ვრცელდებოდა (ხელნაწ. H: 2353, Q: 836 და სხვ.).

1712 წელი

როგორც ვიცით, 1712-მა წელმა ვახტანგის სახელმწიფოებრივი და კულტურული საქმიანობის მიმდინარეობაში ერთგვარი შეფერხება შეიტანა. ამ წლის დაწყებისთანავე მოვიდა ქართლის მეფისა და ირანის სპასალარის, ვახტანგის უფროსი ძმის ქაიხოსროს ავღანელებთან ბრძოლაში დაღუპვის ცნობა. ვახტანგის მტრებს თვით ვახტანგის დაღუპვის იმედიც ჩაესახათ გულში; მო-

¹ საქ. სახ. მუზეუმის ხელნაწერი A : 365.

წინავე ქართველობა კი უდიდესი მღელვარებითა და იმედით მოელოდა ქართლის ტახტზე ვახტანგის საბოლოოდ დამკვიდრებას. ამ მეტყუემა პოლიტიკურმა მდგომარეობამ თავისი კვალი დააჩინა სტამბის საქმიანობასაც. განსაკუთრებით იმ დროიდან, რაც ვახტანგი თავისი მდგომარეობის გასამტკიცებლად ისპაანს (ირანის სატახტო ქალაქში) გაემგზავრა (1712 წ. აპრილის 22).

1712 წელს ვახტანგის სტამბაში სულ ორი წიგნი დაიბეჭდა: „ვეფხისტყაოსანი“, რომელზედაც ჩვენ საგანგებოდ მოგვიხდება შეჩერება, და „დავითნის“ მესამე გამოცემა.

„ვეფხისტყაოსნის“ გამოცემა, 1712

ვახტანგის სტამბის „ვეფხისტყაოსნის“ ცალები ჩვენამდე საკმარისად დიდი რაოდენობით არის მოღწეული. ამ გამოცემის აღმდგენელმა აკადემიკოსმა ა. შანიძემ საგანგებო ძიების შედეგად განიხილა და აღწერა 1712 წლის „ვეფხისტყაოსნის“ 18 ცალი¹. მანვე აღწუსხა ის ცალებიც, რომელთა არსებობის შესახებ ლიტერატურაში გარკვეული ცნობები მოიპოვება.

ა. შანიძის მიერ აღწერილ 18 ცალს, რომლებსაც ნამდვილად მოუღწევია ჩვენამდე, უნდა დაემატოს მეცხრამეტეც—ა. შანიძის აღწერილობით „B ცალი“, რომელიც მას 1915—1916 წწ. სალტიკოვ-შჩედრინის სახელობის საჯარო ბიბლიოთეკის (ლენინგრადი) იოანე ბატონიშვილისეულ კოლექციაში უნახავს, ხოლო 1936 წელს „მისი კვალი ვერსად აღმოუჩენიათ“². 1939 წლის მისში ეს ცალი თავის ადგილას, ე. ი. სალტიკოვ-შჩედრინის სახელობის საჯარო ბიბლიოთეკის ქართული ნაბეჭდი წიგნების განყოფილებაში აღმოჩნდა. იგი, რა თქმა უნდა, ამჟამადაც უვნებლად იქნება დაცული ამ წიგნთსაცავში და 1936 წ. მისი კვალის დაკარგვა შემთხვევითი გარემოებით უნდა აეხსნათ. ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსნის მეოცე, ნაკლული, ცალი აღრიცხული აქვს აკადემიკოს ე. თაყაიშვილს². ამის მიხედვით ჩვენამდე 1712 წ. დაბეჭდილი „ვეფხისტყაოსნის“ 20 ცალს ნამდვილად მოუღწევია.

„ვეფხისტყაოსნის“ პირველი ბეჭდვითი გამოცემის განხორციელება უდიდესი მნიშვნელობის კულტურულ-ისტორიულ მოვლენას წარმოადგენს. ვახტანგის ეპოქისათვის ამ მეტად დამახასიათებელი ფაქტის ჯეროვანი სისრულით გაგება და ახსნა შესაძლებელი გახდა მხოლოდ უკანასკნელი ათეული წლის განმავლობაში, მას შემდეგ, რაც აკადემიკოსმა ა. შანიძემ 1712 წლის გამოცემის აღდგენილი ტექსტი დაბეჭდა (ამ აღდგენილ გამოცემაზე ქვემოთ გვექნება საუბარი).

ვახტანგის სტამბის „ვეფხისტყაოსნისა“ და მასთან ერთად დაბეჭდილი „თარგმანი პირველი წიგნისა ამის ვეფხისტყაოსნისას“ გამოქვეყნება ამ ნაწარმოების გარშემო ატეხილი მკვეთრი და მწვავე ცილობის პირდაპირ შედეგს

¹ შოთარუთაველი, ვეფხისტყაოსანი, ვახტანგისეული გამოცემა 1712 წლისა, აღდგენილი აკაკი შანიძის მიერ. ტფილისი, 1937, გვ. 395—403. დამატებანი—IV. ვეფხისტყაოსნის პირველი გამოცემის მოღწეული ცალები.

² ექ. თაყაიშვილი, პარიზის ნაციონალური ბიბლიოთეკის ქართული ხელნაწერები, პარიზი, 1933, გვ. 44, № 11.

წარმოადგენს. იგი ამ ცილობის აშკარა კვალს ატარებს. უკიდურესად პოლემიკური ტონით დაწერილია არათუ ვახტანგის „თარგმანი“—„პირველი მონოგრაფია, რომელსაც ჩვენამდე მოუღწევია უკვდავი პოემის შესახებ“ (ა. შანიძე), არამედ თვით მესტამბე მიქაელის ორსტროფიანი ლექსიც, რომელიც „ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტის ბოლოს არის დაბეჭდილი (სმე გვ.).

როგორც გარკვეულია¹, მიქაელი იყო არა მარტო მესტამბე 1712—1713 წწ. გამოცემებისა, არამედ „ვეფხისტყაოსნის“ გამმართველიც—ე. ი. რედაქტორ-კორექტორიც. ეს პიროვნება, რომლის შესახებ ჩვენ მხოლოდ მისი „ნალღაწის“ მიხედვით შეგვიძლია ვიმსჯელოთ, „ვეფხისტყაოსნის“ დაბეჭდვის დიდი ენთუზიასტი ჩანს. მისი პატარა ლექსი ფასდაუდებელ საბუთს წარმოადგენს რუსთაველის პოემის პირველი ბეჭდვითი გამოცემის ისტორიისათვის. იგი (ლექსი) მოკლებულია პოეტურ ღირსებას. მაგრამ ჩვენთვის ამას მნიშვნელობა არა აქვს. ლექსი იწყება „ვეფხისტყაოსნის“ დაბეჭდვის ფაქტის აღნიშვნით:

„აწ დაიბეჭდა სტამბაში პირველ ნაწერი ხელისა!“

აქ ლექსის ავტორი—წიგნის მბეჭდავი და რედაქტორი—სიხარულით აღნიშნავს ამ დიდი ნაწარმოების ბეჭდვის დამთავრებას.

ვახტანგის სტამბის წიგნების ფურცლებზე მესტამბეთაგან მსგავსი გრძობების გამოხატვა არ ახალია. მაგრამ საგულისხმეორო ის არის, რომ მიქაელის ლექსის მეორე სტრიქონში გამოთქმული აზრი გარკვევით მიგვითითებს „ვეფხისტყაოსნის“ დაბეჭდვის განსაკუთრებულ და სხვა გამოცემისაგან განსხვავებულ მნიშვნელობაზე.

მიქაელის განცხადებით „ვეფხისტყაოსნის“ 1712 წლის გამოცემა დანიშნული ყოფილა „უგბილთა ფრიად სასწავლო“—ე. ი. ჯიუტათათვის კუჩის სასწავლებლად. ვინ არიან ეს „უგბილნი?“ სიტყვა „უგბილნი“, უკეთ რომ ვთქვათ უგბილობა, ვახტანგის „თარგმანის“ წინასიტყვაობაშიაც გვხვდება:

„თუმცა ვინმე ამ თარგმანისას ამას ბრძანებს—არა, ისრე არისო,—მე უგბილობაში ჩამომირთმევია“—ო, ამბობს ვახტანგი.

ასე, რომ ვახტანგიც და მიქაელიც, რომელიც ვახტანგის გულმზურვალე მიმდევარია, უგბილობას უკიჟინებენ „ვეფხისტყაოსნის“ მიზართ ფანატიკური სიძულველით გამსჭვალულ ადამიანებს, რომლებიც რუსთაველის ნაწარმოებს „სამეძაოდ სთარგმნიდენ“. აი, ამ „უგბილთა სასწავლოდ“, მათთვის „პირის დასაყოფად“ დაიბეჭდა 1712 წ. „ვეფხისტყაოსანი“. ვახტანგის განმარტებების მიხედვით ამ გამოცემას ნამდვილი საბრძოლო ამოცანა ჰქონდა დასახული.

მომდევნო სტრიქონში მიქაელი აცხადებს, რომ „ვეფხისტყაოსნის“ 1712 წლის გამოცემა დაბეჭდილია „მეფის ვახტანგის ბრძანებით“.

პირველი სტროფის მომდევნო სტრიქონში მიქაელი გვაუწყებს, რომ 1712 წ. „ვეფხისტყაოსანი“ მისი „ნალღაწი“ ანუ ნაშრომი არის: „ნალღაწი მისის (ვახტანგის) მლოცვლისა მესტამბე მიქაელისა“.

¹ კ. კეკელიძე, რუსთველოლოგიის საკითხები, სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, 1939, გვ. 97—98.

3 11 21.

ღუთის ტყეოსანი:

აქ ანაღო ღბეჭდული ქართულის ენასა ზედა ჟამსა ამა
 ღღობულისა საქართველოს მპყრობელისა
 უფლისა უფლისა ვასტანცისა:

შრომითა წარსაგებელითა მისვე მპყრობელისათა:

გამარია ჯეოთა ჯეომიფის კარის ღღანოზის შვი
 ღის მიქელისათა: ქალაქსა ტფილისისასა

ქრისტეს აქტა
 მის მფიდან ღ თარმეცსა ღსაბამითან ვიღრე
 ღმამადე მფიდათის თარს თარსა:

ლექსის მეორე სტროფში აღნიშნულია „ვეფხისტყაოსნის“ ბექდვის დასრულების თარიღი და გადმოცემულია რა განწყობილებითა და გრძნობებით შეხვდა „ვეფხისტყაოსნის“ დაბეჭდვას იმდროინდელი საზოგადოება:

„დაესრულა ესე წიგნი ქორანიკონს უნსა სმულსა.

ყველაკასა უხაროდა—რიტორსა და ჯმა უსულსა.

სამღრთოა და საეროცა, ვისაცა აქუს სმენა გულსა

და უსწავლელსა სიბრძნეს მისცემს, გონიერსა—გულს უსრულსა.“

როგორც ვხედავთ, მიქაელი აღნიშნავს, რომ „ვეფხისტყაოსნის“ დაბეჭდვამ საყოველთაო სიხარული გამოიწვია („ყველაკასა უხაროდა“). მბეჭდველს აქ საჭიროდ მიაჩნია განმეორებით დაასაბუთოს რუსთაველის პოემის ბექდვითი გზით გამოქვეყნების საჭიროება.

ვახტანგის „თარგმანის“ მიმდევარი მიქაელი აცხადებს, რომ „ვეფხისტყაოსანი“ „სამღრთოა და საეროცა, ვისაცა აქუს სმენა გულსა“. იგი ამით ვახტანგის „თარგმანის“ ძირითად აზრს იმეორებს („სამღრთოსა და საეროზედ ორზედვე უთქვამს“. „სამღრთოთ თუ საეროდ ისწავლება“. ტია გვ. რკა სტრ. „რაც ამას დაუწერია, თუ კაის გზით ისწავლით, ერთს ოსტატად გეყოფათ“. ტმდ გვ. „რომელნი არიან მეცნიერ, სცნობენ... რომ არს სიბრძნისა და კეთილისა ერთი დარგი“. სპზ გვ.).

ამგვარად, პირველნაბეჭდი „ვეფხისტყაოსნისათვის“ დართული ლექსი საააგითაც იო ხასიათისა არის. იგი გარკვეულ რეკომენდაციას უწევს ამ გამოცემას და, წინასწარ, მოკლედ აცხადებს ვახტანგის მონოგრაფიის ძირითად აზრებს.

ის გამომწვევი ტონიც, რომელიც ამ რეასტრიქონიან ლექსს ახასიათებს, ვახტანგის ავტორიტეტით არის შთაგონებული და ნასესხებია მისივე „თარგმანიდან“.

ვახტანგის „თარგმანი“, თავის მხრივ, ეკვს არ სტოვებს, რომ ქართული საზოგადოების ანგარიშგასაწვეი ნაწილი მე-17—18 სს. მიჯნაზე „ვეფხისტყაოსანს“ განიხილავდა, როგორც „სამეძაო“ ნაწარმოებს. რომელიც სრულებით უნდა ამოშლილიყო ქრისტიანი მკითხველისათვის „მისალღბ“ წიგნთა სიიდან. ქართველ სამღვდელთა თანატოლურად განწყობილი ნაწილის ამ თავდასხმას, რომელიც „ვეფხისტყაოსანს“ წაღეკვას ემუქრებოდა, უპირისპირდებოდა რუსთაველის პოემის გულმხურვალე მომხრეთა აზრი. იმათი რწმენით „ვეფხისტყაოსანი“ არათუ სამეძაო წიგნად არ ჩაითვლება, არამედ მაღალი ზნეობის მასწავლებელი თხზულებაა, რომლის მნიშვნელობაც საზოგადოების ზნეობრივი აღზრდისათვის საქრისტიანო ლიტერატურის როლს უთანაბრდება.

ამგვარად, 1712 წლის „ვეფხისტყაოსნის“ ნაბეჭდი გამოცემა და მისთვის დართული ვახტანგის „თარგმანი“ რუსთაველის პოემის გარშემო ატეხილი ცხარე კამათისა და აზრთა მკვეთრი შეტაკების პირდაპირ შედეგს წარმოადგენს.

„ვეფხისტყაოსანი“ ვასტანგის გაკებით

„ვეფხისტყაოსნის“ დაბეჭდვის ფაქტში ვახტანგის გაბედული ნოვატორობა გამოიხატა. სტამბა, რომელიც მოწყობილი იყო „წმინდის სამების სადიდებლად“—ქრისტიანობისა და ეკლესიის გასამტკიცებლად, ვახტანგმა, საზოგადოების კლერიკალურად განწყობილი ნაწილის თვალსაზრისით, ანტი-ქრისტიანული საერო თხზულების ასეულ ცალეზად გამრავლებისათვის გამოიყენა. ეს იყო ვახტანგის ერთი იმ ნაბიჯთაგანი, რომლის გამო ისტორიკოსი სეხნია ჩხეიძე ვახტანგის დახასიათებაში შენიშნავს: „რასაც საქმეს ძნელსა ბრძანებდის, ადვილად იქნებოდისო“ (324).

ვახტანგი არ შეჩერდა ამ თავისთავად გაბედულ ნაბიჯზე; „ვეფხისტყაოსნის“ პირველ სტამბურ გამოცემას მან დაურთო თავისი „თარგმანი“: „აწ თქუენ ამ გზით თარგმნიდეთ და ამის ბაასობაზედ შეექცეოდეთო, მიმართავს ის მკითხველებს. „ქვეყნის უფროსი ავის დამშლელი ხამს და ამად დავშვერო“— „ავი“ კი ის იყო, რომ რუსთაველის დიდ ქმნილებას „სამეძაოდ სთარგმნიდენ“. ვახტანგმა მძლავრი ხელისუფალის ხელით „ვეფხისტყაოსანს“ მოაშორა ცილისმწანებლური ბრალდება და სრულიად საწინააღმდეგო განმარტება მისცა მას¹.

თავის „თარგმანში“ ვახტანგი გულწრფელად და, რა თქმა უნდა, მართებულად განიხილავს „ვეფხისტყაოსანს“, როგორც მაღალი ზნეობის მქადაგებელ ნაწარმოებს.

როგორც რუსთაველის დიდი ქმნილების ყოველი ცოტად თუ ბევრად შეგნებული მკითხველი, ვახტანგიც „ვეფხისტყაოსანში“ ჰუმანიზმის მაღალ პრინციპებს პოულობს და აღშფოთებულია, რომ ასეთ ნაწარმოებს უზნეობის სახელით ნათლავენ:

„უცოდინარობითა და სოფლის ნიეთთა შემსკველევითა სამეძაოდ სთარგმნიდენ მის რიტორისა და ბრძენ-მეცნიერისა კეთილად ნამუშავესა სამუშაოსა“.

ამას აკეთებდნენ უეციი აღამიანები, რომლებიც „მარგალიტსა მძივად პატივსდებენ“ (თარგმანი, გვ. სპვ).

როგორც ქვეყნის სათავეში მდგომი პირი, ვახტანგი საპიროდ სთვლის შეებრძოლოს ამ ბოროტებას². ამ მიზნით წერს იგი თავის „თარგმანს“:

¹ ეს ფაქტი დიდი ხანია შემჩნეულია. ჩვენ საპიროდ მივჯანხვანია მხოლოდ უფრო დაწვრილებით შევებოთ მას, როგორც ვახტანგის ეპოქისათვის დამახასიათებელ კულტურულ-ისტორიულ მოვლენას. პირველად პროფესორმა ა. ც ა გ ა რ ე ლ მ ა აღნიშნა: „Набожная цель, которую Вахтанг имел, устраивая грузинскую типографию, где должны были печататься церковные и нравоучительные книги, отразилась и на издании упомянутой поэмы. Он снабдил её своими комментариями, которые чрезвычайно интересны в том отношении, что показывают совершенное извращение вкуса к изящному даже у передовых людей того времени и непошляпание лучшего произведения классического периода грузинской литературы“ . ა . ც ა გ ა რ ე ლ ი აქვე იძლევა ვახტანგის „თარგმანის“ მოკლე დახასიათებას. А. Ц а г а р е л и. О грамматической литературе грузинского языка, Санктпетербург, 1873, стр. 103—104.

² „ქვეყნის უფროსი ავის დამშლელი კამს“ („თარგმანი“), გვ. სპვ.

მაგრამ იმ ცილისმწამებლური აზრის დარღვევის პროცესში, თითქოს „ვეფხისტყაოსანი“ სამეძაო წიგნი იყოს, ვახტანგი, როგორც ზოგჯერ ეს ტემპერამენტიან მოკამათეს სჩვევია, არსებითად სწორი პოზიციიდან უხვევს და შეუსაბამო დასკვნამდე მიდის. იგი აცხადებს, რომ მიჯნურობა, რომელსაც, როგორც ვიცით, რუსთაველის პოემაში საპატიო ადგილი უჭირავს, ღვთაებრივი მიჯნურობა არის. ამას ვახტანგი ირწმუნება ყველგან, სადაც კი მიჯნურობის ხსენებას ხედავს. ეს გეზი, რომელიც ვახტანგმა „ვეფხისტყაოსნის“ „თარგმანში“ აიღო (ამ ნაწარმოების „სამღვთოდ“ გამოცხადება), მრავალი შეუსაბამო გაგება-განმარტებისა და დასკვნის სათაყე ხდება.

დღეს ჩვენ უცნაურად და გაუგებრად გვეჩვენება ფხიზელი დე გონება-მახვილი ვახტანგის ის, შეიძლება ითქვას, ბავშვური ტიტინი, რომელსაც მისი „თარგმანის“ მრავალ ადგილას ვხედავთ. მაგრამ ეს, ერთი შეხედვით. უცნაური მსჯელობა იმ დროისათვის სრულიად ბუნებრივი უნდა ყოფილიყო.

უნდა გვახსოვდეს, რომ ვახტანგის ეპოქა მთელი ხუთი საუკუნითაა დაშორებული რუსთაველის დროს და ეს 500 წელი არის არა განუწყვეტელი წინსვლისა და კანონზოვიერი განვითარების წლები, არამედ გამანადგურებელ შემოსევათა წყება, გართულებული შინაგანი რღვევით. საუკუნეებია მანძილზე მომხდარმა ღრმა ცვლილებებმა გარდუვალი ზღვარით გათიშა რუსთაველისა და ვახტანგის ეპოქა; ყოფა-ცხოვრებითი და ზნეობრივი სასიათის საწყისები და რუსთაველის ეპოქის მთელი რთული ზედნაშენი. რომელმაც „ვეფხისტყაოსანი“ წარმოშვა, მე-17—18 საუკუნეში ძირიანფესვლიანად შეცვლილი და ნაწილობრივ უკვალოდ წაღეკილი იყო. ისეთი მოვლენები, როგორც ალის, თუნდაც, მიჯნურობა და ქალის კულტი—ვახტანგისა და მისი თანამედროვე თაობისათვის სრულად გაუგებარი რამ გახდა. ჩვენ ვხედავთ, რომ „ვეფხისტყაოსნის“ მიჯნურობა ამ დროს, თვით ვახტანგის გაგებითაც, უხეშად განიხილებოდა დაახლოებით ისე, როგორც შეძაობა. ეს ნათლად გამოსკვივია ვახტანგის „თარგმანში“.

„ვეფხისტყაოსნის“ „შესავალის“ ერთ-ერთ სტროფს: „მიჯნურობა არის ტურთა, საცოდნელად ძნელი გვარი...“ ვახტანგი განმარტავს, როგორც საღმრთო მიჯნურობაზე მსჯელობას და აი რა მიზეზით: ვახტანგის „თარგმანით“ რუსთაველი „მიჯნურობას საღმრთოს მიჯნურობისათვის ამბობს—„ძნელი გვარი“ ის არისო. აქ აჩვენს [საღმრთო] მიჯნურობასა და სიძეაში დიდი მზღვარი ძესო. თუ ქალის მიჯნურობისათვის ეთქვას, ქალის მიჯნურობასა და სიძეაში რა დიდი მზღვარი ძეს!“—ამბობს ვახტანგი.

აქ სრული სიცხადით მელავენდება, რომ ვახტანგს „ვეფხისტყაოსანი“ თავისი დროის მეტად უხეში გაგებით ესმის. ასეთივე გაგება ჩანს შემდეგი სტროფის განმარტებაშიაც: „ხამს მიჯნური ხანიერი...“—ამაზე ვახტანგი შენიშნავს:

„ეს გასინჯეთ—თუ ქალის მიჯნურობაზედ ეთქვას, ხანიერად რომ იმიჯნურონ, ქალი[ც] დაბერდება და კაცი[ც]. მერე ბერის კაცისა და დედაბრის შეყრას რა ხელი ეყრება!“

ამგვარადვე, ყველგან, სადაც კი მიჯნურობა არის ნახსენები, ვახტანგი ირწმუნება, რომ აქ სასუფეველისა და ქრისტეს ტრფილება იფულისხმება. რუსთაველის ბრძნულ გამონათქვამში იგი პავლე მოციქულის, იოანე ნათლისმცემლისა და საქრისტიანო ეკლესიის სხვა ავტორიტეტთა აზრებს პოულობს.

„ვეფხისტყაოსნის“ პერსონაჟების: თინათინ-ავთანდილისა და ნესტანტარიელის რომანული ურთიერთობის გაგებაშიაც ვახტანგი სრულ უსუსურობას იჩენს. მას აბნევს ქალის კულტის, პატრონ-ყმობის, მიჯნურობისა და რუსთაველის ეპოქისათვის დამახასიათებელი სხვა მოვლენების რთულ ქარგაზე აღმოცენებული ურთიერთობა. ვახტანგი ირწმუნება, რომ რუსთაველმა განზრახ „მონადრომა“ ქალებს—ავთანდილსა (თინათინს) და ტარიელზე (ნესტანს) გათხოვება, ვინაიდან წესია „რჯულში“ (ქრისტიანული ქორწინების დროს) თუ ქალიც და კაციც თანხმობას არ განაცხადებს, „რჯულიერად შეყრა“ მათი არ იქნებაო. ავთანდილისა და თინათინის შესახებ ვახტანგი შენიშნავს, რომ მათ ურთიერთობაში უზნეო და დასაძრახისი არაფერი ყოფილა: „იმ ქალის (თინათინის) შოვნით (ავთანდილი) მეფობას იშოვნინდა და ჭელმწიფის შვილს ცოლად შეირთავდა. ამაში კაის მეტი ხომ სიძვისა არა ღარის რაო“.

როგორც ვხედავთ, ავთანდილის რაინდული სამსახური და მიჯნურობისა და მეგობრობისათვის უანგარო თავდადება აქ მეტად სადად და ვულგარულად არის განმარტებული, როგორც „მეფობის შოვნის“ სურვილი.

საყურადღებოა, რომ ვახტანგს არ ძალუძს განიხილოს „ვეფხისტყაოსანი“, როგორც მხატვრული შემოქმედების ნაყოფი, მთლიანი და განუყოფელი. ვახტანგს, როგორც თავისი დროის წარმომადგენელს, არ სწამს და არ ესმის განზრახულობის, დამრიგებლობის გარეშე მდებარე მხატვრული შემოქმედება. ეს გარემოება ვახტანგის პირად შეზღუდულობას არ მიეწერება. თავის ადგილას დავინახეთ, რომ მსგავსი თვალსაზრისი ვახტანგზე გაცილებით ადრე იკიდებს ფეხს. ამ თავისებური „რეალიზმის“, უკეთ რომ ეთქვათ, პრაქტიციზმის, უტილიტარიზმის პოზიციებზე მდგომი ვახტანგი „ვეფხისტყაოსნის“ მთელ მხატვრულ მხარეს, მის წარმტაც სიუჟეტს, გმირთა შორის იშვიათი ბუნებრივობით გაშლილ სიტუაციასა და სხვა მრავალს, რაც განსაკუთრებით ხიბლავს მკითხველს მხატვრული სრულყოფილობით, განმარტავს, როგორც მკითხველის გულსყურის მისაზიდავად განზრახ მომარჯვებულ ხერხს. ვახტანგი ირწმუნება, რომ მხატვრული ფორმა რუსთაველმა მხოლოდ ქრისტიანული შინაარსის ადვილ-ასათვისებელ გარეგნულ სამოსლად გამოიყენა. ნამდვილად კი რუსთაველი მხოლოდ უდიდესი მორალისტი და დიდაქტიკოსი არის და სხვა არაფერი.

ყველაფერს ამას ვახტანგი სრულიად გულწრფელად ამბობს. ამავე დროს იგი გრძნობს, რომ რუსთაველი უბადლო ხელოვანია:

„სხვის ნათქვამს როგორც სთარგმნით, ყუელა ეკადრება. მაგრამ ამისი უკადრისის მკადრე თავს გმობსო“—აცხადებს ვახტანგი (სპჰ გვ.). ვახტანგს სწამს, რომ „ნამუშაყარი მისი (რუსთაველის) სხვისაებრ უქმად არ დარჩება“..

ყოველივე ეს მოწმობს, რომ ვახტანგი გრძობს „ვეფხისტყაოსნის“ მთელ სისრულესა და სილიადეს. მაგრამ ერთია გრძნობა და სულ სხვა არის გაგება, 500 წლის პერსპექტივის დაძლევა.

ვახტანგის წარმოდგენით „რუსთაველის წიგნი სულ სასწავლებელი არის“ (ტფ გვ). იგი ისწავლება „სამლოთ და საერო ზნეობას“ („ტარიელ და ავთანდილ ამბავად უთქვამს, თვარა მოყრობასა და ყოველს სასწავლოს ისწავლება. ეს სამლოთათც ითარგმნება და საეროდაც ასრე არის“): „მეფეთა საქციელს“, „ცოლ-ქმართ სიყვარულს“, ბატონ-ყმურ ეთიკეტს, ხუმრობა-შექცევას, „ენის შენახვას“, „სირცხვილისა და აუგის გზას“, „გლახის მოწყალებას, ოქროპირის ბრძანებასავით“ (!), „ტირილის რიგსაც“, „ხუმრობა-ლალობას“, „დაპატიებება რა დროს უნდა“ და, საერთოდ, ყოფა-ცხოვრებაში გამოსადეგ სხვა მრავალ „ზნეობას“.

ვახტანგი დაასკენის: „რაც ამას (რუსთველს) დაუწერია, თუ კაის გზით ისწავლით, ერთს ოსტატად გეყოფათო“ (ტმდ გვ.).

„ზოგიერთი რომ ავათ თარგმნით, რაც დაუწერია, ეს დაისწავლოთ ის არა სჯობს შრუდად თარგმნასო“ (იქვე).

უნდა ითქვას, რომ თავისი დროის შესაბამისად ვახტანგმა მართლად მიუთითა მკითხველებს „ვეფხისტყაოსნის“ ის ადგილები, რომლებიც ამტკიცებენ, რომ იგი („ვეფხისტყაოსანი“) სამეძაო წიგნი კი არა, მაღალი ზნეობის მქადაგებელია. ვახტანგი თავის „თარგმანში“ რუსთაველის პოემის დამრიგებელ-დამმოდღერებელ მხარეს საკმარისად ღრმად აშუქებს. ეს შეადგენს „თარგმანის“ მთავარ ძარღვს. გზა-გზა ვახტანგი რუსთველოლოგიის ზოგ საინტერესო საკითხსაც ეხება. „ვეფხისტყაოსანი“ ვახტანგს მთლად ორიგინალურ ქართულ ნაწარმოებად მიაჩნია (ამას პირველად პ. ინგოროყვამ მიაქცია ყურადღება. „შოთა რუსთაველი“, 1938, გვ. 71). ვახტანგი დარწმუნებულია, რომ „ლექსიც იმას (რუსთველს) გაუკეთებია და ამბავიცა“ (სჟა გვ.), რომ „სპარსშიდ ეს ამბავი არსად იპოება“ (სჟფ გვ.)¹.

„თარგმანში“ აქა-იქ ვხვდებით ვახტანგის მეტად ფხიზელ და მოსწრებულ დაკვირვებას.

ვახტანგის ერთი ასეთი დაკვირვება აღნიშნული აქვს აკადემ. ა. შანიძეს: ვახტანგი ამჩნევს, რომ რუსთაველი თავისი პოემის ახალ კარს (თავს) ხშირად ფილოსოფიური შესავლით იწყებს:

„რუსთველს სკირს—რამდონიც კარი უთქუამს, ზოგიერთს ადგილს თავს სამლოთ (!) შესავლები არის“—ლაპარაკია როე სტროფის შესახებ, რომლითაც იწყება „ავთანდილისაგან ტარიელის ძებნად წასვლა“:

„ამ საქმესა მემოწმების დიონოსი, ბრძენი ეზროს...“

ამავე გარემოებას აღნიშნავს ვახტანგი ჩსგ სტროფის შესახებ („ჟაფ, საწუთრო...“), რომელიც, აგრეთვე, ერთ-ერთი თავის დამწეებია: „ესეც შესავლად მოუყვანიაო“ (ტმთ გვ.).

¹ ლოგიკურად ვახტანგს სწორედ თავი უნდა გამოეღო „ვეფხისტყაოსნის“ ქართულობის დამტკიცებისათვის. ამით ხომ იგი მის ქრიტიანულობასაც ამტკიცებდა.

ვახტანგის თარგმანის ერთი მნიშვნელოვანი ნაწილი უფლებას გვაძლევს. დავასკვნათ, რომ კომენტატორსა და რუსთაველის გულმხურვალე ქომაცს „ვეფხისტყაოსნის“ ძრავალი ცალკე ადგილი სისწორით აქვს გაგებულ-განმარტებული¹. მას მშვენიერად ესმის, მაგალითად, შესავალი სტროფების ის ნაწილი, რომელიც შაირობის თეორიას შეიცავს. აქ ვახტანგი სათითაოდ განმარტავს, თუ რა და რა „რიგის“ შაირობას განიხილავს რუსთაველი („ეს ლექსობა სამად გაუყვია“ და ნამდვილ მელექსეობას თავისას უძახისო“, „ნესამე ლექსად“ „სუფრის შაირობას უბნობათ“ და სივ.).

ვახტანგი ბევრგან გვაძლევს ტექსტის სადა, ადვილად ასათვისებელსა და სწორ განმარტებებს, რომელშიაც კომენტატორის ფიზიკური გონება გამოსკვივის. ვახტანგს არ გამოპარვია „ვეფხისტყაოსნის“ ქართულობის მაჩვენებელი სტროფები—ტარიელის ნაამბობიდან:

„მედანს დავდგი კარვები წითლისა ატლასებისა.

მოვიდა სიძე, გარდაჯდა. დღე გვანდა არ აღვსებისა“.

ამის შესახებ განმარტებაში ვახტანგი შენიშნავს: „აღვსება აღდგომა არის და ქართველის კაცის გულისათვის უთქვამსო“².

ვახტანგი საგანგებოდ დაწვრილებით ჩერდება ავთანდილის ანდერძზე, რომელიც მას სისწორით აქვს გაგებული და განმარტებული. აქ კომენტატორი „ვეფხისტყაოსნის“ საღმრთოდ განმარტებას სავსებით გამართლებულად თვლის. იგი ანდერძის არც ერთ სტროფს არ ტოვებს აუხსნელად და სათითაოდ „თარგმნის“ ყოველ მათგანს: „აწ ამას იქით გაშინჯეთ თუ ეს ანდერძი რაკაცის სასწავლოდ—საწლოდ თუ საეროდ, როგორ თვითოს რიგით უსწავლებია [რუსთაველსო]“—აღტაცებით ამბობს ვახტანგი „ანდერძის“ ანალიზის თავშივე. კომენტატორი განსაკუთრებით ზეიმობს განმარტებას იმ ადგილას, სადაც ტექსტში წერია:

„წაგიკითხავ სიყვარულსა მოციქულნი რაგვარ სწერენ...“

ისე, როგორც ჩვენი თანამედროვე რუსთაველოლოგები, ვახტანგი ამ ადგილს განიხილავს როგორც ქრისტიანული მოძღვრების უდავო გამონაშუქს „ვეფხისტყაოსანში“: „ამას პეტრესა და იოვანეს და იაკობს—ძმა უფლისას მოწმობს (რუსთაველი). ისინი ბძანებენ: სიყვარული ღმერთი არისო. ვისაც კაცი არ უყვარს, ღმერთი არ ეყვარებაო“.

სწორად ესმის ვახტანგს ამ შესანიშნავი „ანდერძის“ სხვა ადგილებიც. მაგ.:

„არა ვიქ, ცოდნა რას მარგებს ფილასოფოსთა ბრძნობისა.

და მით ვისწავლებით—მოგვეცეს შერთვა ზესთ მწყობრთა-მწყობრისა“.

ვახტანგი ამ ადგილს ასე განმარტავს: „კაცს რომ ცოდნა ჰქონდეს და ვერ ხმარობდეს, დიად უსარგებლო არის. ამასაც ისწავლება: რაც ვისწავლოთ, რომე ზეციერს მწყობრს შევაწყუთ“ (ტლზ გვ. ლპ).

¹ შდრ. აღ. ბარამიძე. „ვეფხისტყაოსნის“ გავრძელებათა საკითხისათვის, „ლიტერატურული ძიებანი“, V, თბ., 1949, გვ. 138.

² შდრ. კ. ქვეკელიძე, ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. II, გვ. 146—147. აქ ჩვენი თანამედროვე მეცნიერი სწორედ იმ მონაცემებს ეყარება, რასაც ვახტანგი.

კომენტატორი ამ შემთხვევაშიაც აღტაცებულია მით, რომ „ვეფხისტყაოსნის“ საღმრთოდ თარგმნა ამ სტროფში სრულ გამართლებას პოულობს: „მეცნიერო!—მოუწოდებს ვახტანგი: აქ გაზინჯეთ! რასაც ამბობს [რუსთველი], მართებულად და კაის საქმით ამბობსო!“

* * *

აკად. ა. შანიძემ აღდგენილი გამოცემის „დამატებათა“ II თავში შესაძლებელით სისრულით დაახასიათა ვახტანგი, როგორც ლექსიკოგრაფი (367 გვ.). მისი დასკვნით „ვეფხისტყაოსნის“ ბევრი სიტყვა ვახტანგს ჩინებულად აქვს ახსნილი“; „ვახტანგის ლექსიკონში მოიპოვება სუსტი ადგილები და ზოგჯერ გაუგებრობანი და შეცდომებიც“, „მაგრამ საერთოდ ლექსიკონი კარგია და თავის დროისთვის ჩინებულიც“¹. ვახტანგის „თარგმანში“ ჩართული სალექსიკონო მასალის ანალიზზე დამყარებული ხსენებული დასკვნა შევსებას არ საჭიროებს. ზედმეტად არ მიგვაჩნია მხოლოდ აღენიშნოთ, რომ ვახტანგის განსაკუთრებული „ლექსიკოგრაფიული ინტერესი“ მის ხელში გავლილ ხელნაწერებშიაც მკლავდებდა. მაგ., „მარიამ დედოფლისეული ქართლის ცხოვრებია“ აშიებზე ჩვენ ვახტანგის ხელით მიწერილ სიტყვათა მოსწრებულ განმარტებებს ვხედავთ.

ვახტანგის „თარგმანის“ გაუმართაობა

აკად. ა. შანიძის შენიშვნით, ვახტანგის „თარგმანი“ არ არის გამართული². მართლაც, ვახტანგის მონოგრაფია გაუმართავად, ნაჩქარევად და არათანაბრად ნაქეთბია. ავტორი წინასიტყვაობაში აცხადებს, რომ მოუტლელობის გამო მას „თარგმანი მრავალი დარჩა“. განმარტებულია სულ 600-ოდე სტროფი (ა. შანიძის გამოანგარიშებით), იმ დროს, როცა ნაბეჭდი ტექსტი 1587 სტროფს შეიცავს. „თარგმანის“ მთელი ტექსტი შვად დაწერილის შთაბეჭდილებას სტოვებს. ექვი არ არის, ავტორი თავისი ნაშრომის გადახედვას, შევსებას, შესწორებას აპირებდა ან დახელოვნებული გამმართველის მოიმედ იყო.

არათანაბარი და მოუწესრიგებელია „თარგმანის“ კომპოზიცია. დასაწყისში კომენტატორი უკლებლივ და თანამიმდევრობით განმარტავს 68 სტროფს და ყოველი სტროფის ვრცელსა და სრულ „თარგმანს“ იძლევა. მაგრამ, რაც უფრო შორდება დასაწყის სტროფს, მით უფრო და უფრო მრავლად სტოვებს განუმარტავად (29, 40 და მეტსაც) და მით უფრო მოკლემ-მოკლემ განმარტებებს იძლევა. მთელ სტროფში იგი ხშირად თითო-ოროლა სიტყვას განმარტავს („აჯა ხვეწნასა ჰქვიან“—ცკე გვ.; „ქველი კეთილსა ჰქვან“—თიგ გვ., „მიწყვი ნიადაგ არის“—თიე გვ.).

¹ ვახტანგის „თარგმანის“ სალექსიკონო ნაწილის დიდ ღირსებებს ა. ცაგარელიც ცნობს; მისი დასკვნით: „она (ლაპარაკია „თარგმანის სალექსიკონო ნაწილზე) составлена толково и верно и драгоценна для истории грузинского языка“. А. Цагарели, О грамматической литературе грузинского языка, СПб, 1873, стр. 103.

² იხ. „აღდგენილი გამოცემა“, „დამატებანი“, გვ. 372. გამახვია.

ვახტანგის „თარგმანში“ ხშირია ისეთი გვერდები, სადაც განმარტებები მთლად სალექსიკონო მასალის სახით არის მოცემული (ტლზ, ტლვ და სხვა). „თარგმანის“ უკანასკნელ გვერდებზე ვახტანგი აჩქარებით, მრავალი სტროფის გამოტოვებით მიისწრაფვის წინ და დაწერილებით ჩერდება „ვეფხისტყაოსნის“ მხოლოდ იმ ადგილებზე, რომლებიც მას თავისი მთავარი გეზის საილუსტრაციოდ გამოადგება.

ვახტანგისეული „ვეფხისტყაოსნის“ შეუსაბამობანი

1712 წ. „ვეფხისტყაოსნის“ პირველი გვერდებიდანვე თვალში გვხვდება ამ გამოცემის თავფურცლის, ღერბის ქვეშ მოთავსებული ლექსისა და განსაკუთრებით, ვახტანგის ანდერძის ახალი ვარიანტის გაუმართაობა.

თავფურცლის ტექსტში, დაბეჭდვის თარიღის დამწერლობაში, გამორჩენილია ერთი ასო.

დაბეჭდილია: „ათს შეიდას და თორმეტსა“.

უნდა იყოს: „ათას შეიდას და თორმეტსა“.

ვახტანგის ანდერძის ახალ ვარიანტში დაბეჭდილია:
„მადიდებელი წმინდისა სამებისა, მე, გვარტომობით, ძირმოდმობით დავითიანმან, ძის ძემან... შეუის ვახტანგისამან...“ (1—5 სტრ.).

უნდა იყოს: „მადიდებელმან წმინდისა სამებისა“ და სხვ.

დაბეჭდილია: „ვახტანგისამან“ (5-ს გამოტოვებით).

უნდა იყოს: „ვახტანგისამან“.

დაბეჭდილია: „მესტანზე“ (მეხუთე სტრიქ.).

უნდა იყოს: „მესტამზე“ და სხვ.

შეცდომებით არის აგრეთვე დაბეჭდილი ბაგრატიონთა ღერბის ქვეშ მოთავსებული ლექსის ზოგიერთი სიტყვა: „გაქუნ“ (1 სტრ.); „შეღგვანდა“ (8 სტ.); „მდგომობითა“ (17 სტრ.) და სხვ.

თვით-ტექსტში, აკად. აკ. შანიძის გამოკვლევით, ყურადღებას იპყრობს კორექტურული შეცდომების სიმრავლე, გვერდებისა და სტროფების სათვალავის არევა და სხვ.¹

განსაკუთრებით გაუმართაურია ვახტანგის „თარგმანის“ ტექსტი.

მაგრამ ამ გამოცემის ყველაზე დიდი შეუსაბამობა, ა. შანიძის გამოკვლევით, ის არის, რომ:

I. „ვახტანგის „თარგმანში“ განმარტებულია ისეთი სტროფები, რომლებიც ნაბეჭდ ტექსტში არ მოიპოვება (სულ 7 სტროფი).

II. ვახტანგს განმარტებული აქვს „ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტის ისეთი სიტყვები, რომელთა ადგილასაც 1712 წ. გამოცემის სათანადო სტროფებში სხვა სიტყვებს ვხედავთ („თარგმანში“ განმარტებულია შე ე მ ა რ თ ო, ტექსტის შე-სატყვის ადგილას კი დაბეჭდილია შე ე ჰ ჯ ა დ რ ო და მისთ.).

¹ ა. შანიძე, „შეცდომათა გასწორება“, გვ. 343—365. „ვახტანგისეული გამოცემა 1712 წლისა, აღდგენილი აკაკი შანიძის მიერ“, ტფ., 1937.

აკად. ა. შანიძეს მითითებული აქვს რვა ასეთი მაგალითი.

ამგვარად, ა. შანიძემ დაადგინა მეტად მნიშვნელოვანი ფაქტი. მან გამოამჟღავნა ვახტანგის თარგმანებაში განმარტებული ტექსტისა და 1712 წ. ნაბეჭდი ტექსტის სხვადასხვაობა.

ამ ფაქტის საფუძველზე აკად. კ. კეკელიძემ წამოაყენა მოსაზრება, რომ ვახტანგის ირანს გამგზავრების გამო (1712 წ. აპრილის 22) „ვეფხისტყაოსნის“ დასაბეჭდი ტექსტი დაუმუშავებია არა ვახტანგს (როგორც ეს, კ. კეკელიძის აზრით, მას განზრახული ჰქონია), არამედ მესტამბესსა და ტექსტის გამმართველს“ (რედაქტორს, კორექტორს) მიქაელს¹.

ასეა თუ ისე, ირკვევა, რომ ვახტანგს განუმარტავს „ვეფხისტყაოსნის“ ერთი ვრცელი ტექსტის შემცველი დედანი; ხოლო ნაბეჭდ გამოცემაში მოცემულია სხვა დედანი, განსხვავებული არა მარტო თავისი მოცულობით (უფრო მოკლე), არამედ საერთო სტროფების რედაქციითაც. აქედან ცხადია, რომ 1712 წ. გამოცემული „ვეფხისტყაოსანი“ ვახტანგის „თარგმანში“ განმარტებული დედნის შემოკლებას არ წარმოადგენს. მიქაელს დასაბეჭდად სხვა დედანი გამოუყენებია. (თავისთავად ცხადია, რომ დასაბეჭდად განზრახულ ტექსტში ვერ მოხვდებოდა ნაწილი და, მით უმეტეს, იოსებ თბილელის სტროფები, რომელთა სიყალბე ამ დროს საყოველთაოდ ცნობილი იყო.) როგორ მოხდა ეს?

ვახტანგს და, მით უმეტეს, ხელმწიფის კარის დეკანოზის შვილს მიქაელს არ უნდა მიეაწეროთ „ვეფხისტყაოსნის“ მოკლე თუ ვრცელი რედაქციისადმი ის ინტერესი, რომელიც თანამედროვე რუსთველოლოგიას ახასიათებს. ვახტანგის მთავარი მიზანი იყო რუსთველის პოემის შებღალული ღირსების დაცვა. რაც შეეხება მიქაელს, იგი თავისი ძალღონის შესაბამისად ვახტანგის დავალების (ბრძანების) პირნათლად შესრულებას ცდილობდა. მბეჭდავის ურადლება უმთავრესად ვახტანგის „თარგმანისა“ და „ვეფხისტყაოსნის“ დასაბეჭდი ტექსტის შეთანხმებაზე უნდა ყოფილიყო მიპყრობილი. უეჭველია, რომ მიქაელი ერთგვარი მოწიწების გრძნობით ეპყრობოდა ვახტანგის ნამუშავეს, ერიდებოდა მის შეცვლას, შემოკლებას.

შესაძლებელია, რომ სწორედ ამის შედეგად ჩარჩენილა ვახტანგის „თარგმანში“ ის შვიდი ზღმეტეი განმარტება, რაც დაბეჭდილი დედნის სტროფებს არ შეესაბამება.

ვახტანგისადმი პატივისცემისა და მოწიწების გრძნობა უკარნახებდა მბეჭდავის გამოეჭევენებია ვახტანგის მიერ „თარგმნილი“ დედანი და არა სულ სხვა, როგორც სინამდვილეში მოხდა.

ამ სხვა დედნის დაბეჭდავას, უეჭველად, რალაც მიზეზი უნდა ჰქონოდა. მაგრამ რა? ამის ახსნა ძნელია.

დაბეჭდილი დედნისა და „თარგმანის“ ტექსტის ერთმანეთთან შეთანხმების პროცესში მიქაელს, ჩანს, შეუმჩნევია განმარტებები ისეთი სტროფები-

¹ კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, II, თბ., 1941, გვ. 100.

² შტრ. ა. შანიძის აღდგენილი გამოცემის «დამატებანი», გვ. 388, 391.

სა, რომლებიც მის დედანს არ გააჩნდა: მაგრამ ვახტანგის „თარგმანიდან“ ამ განმარტებების ამოღებას მიქაელი მორიდებია და ეს ზედმეტი განმარტებები წინა სტროფების (ნაბეჭდ დედანში არსებულის) განმარტებებთან შერწყმით (გამოუყოფლად) დაუწერია, არც სათვალავი მიუცია მათთვის. ამ გზით მიქაელს ვახტანგის „თარგმანის“ უკლებლივ დაბეჭდვაც განუხორციელებია და „ვეფხისტყაოსნის“ დაბეჭდილი ტექსტის სტროფებისა და „თარგმანში“ განმარტებული სტროფების სათვალავის შეთანხმებაც მოუხერხებია.

ექვს გარეშეა, რომ მიქაელის წინაშე არ მდგარა რუსთაველის პოემის ვრცელი თუ მოკლე რედაქციის გამოქვეყნების ან, მით უმეტეს, ტექსტის გაცხრილვის ამოცანა. ეტყობა, მესტამბე მიქაელის ერთადერთი საზრუნავი იყო ვეფხისტყაოსნისა და მისი „თარგმანის“ რაც შეიძლება მეტი სისწრაფით დაბეჭდვის განხორციელება.

საკითხავია—რა აჩქარებდა მიქაელს?

1712 წ. „ვეფხისტყაოსნის“ გულდასმით გადაფურცვლა გვაფიქრებინებს, რომ ვახტანგის მონაწილეობის გარეშე, მესტამბე მიქაელის ამარა გამართული ტექსტების აწყობა და ბეჭდვა განსაკუთრებით მძიმე პირობებში მიმდინარეობდა.

ყურადღებას იპყრობს ის გარეგნობა, რომ მთელი რიგი ნიშნების მიხედვით ვახტანგის „თარგმანი“ 1712 წელზე გაცილებით ადრე უნდა იყოს დაწერილი: თავფურცლის ტექსტში ვახტანგი მოხსენებულია „საქართველოს მპყრობელად“; ამგვარადვე იხსენიება იგი ვახტანგის ანდერძშიაც; „ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტის ბოლოს დათუთულ ტექსტში კი მიქაელი ვახტანგს მეფობით იხსენიებს („მეფის ვახტანგის ბრძანებით“).

ვახტანგის საკუთარ წინასიტყვაობაში, რომელიც, უეჭველია, თვით განმარტებებზე გვიან უნდა იყოს დაწერილი, ვკითხულობთ: „მე ვსწერ, ძმისწული მეფის გიორგისა და ძე ლევანისა, გამგებელი ქართლისა ვახტანგ“ (კურსივი ტექსტში არ არის). ცხადია, „თარგმანი“ დაწერილია 1712 წელზე რამდენიმე წლით ადრე, ზოგიერთი ნიშნით ჯერ კიდევ გიორგი XI-ის სიცოცხლეში; დაბეჭდვაც ადრევე ყოფილა განზრახული. ამას გვაფიქრებინებს გიორგი მეფის ინიციალები ვეფხისტყაოსნის თავფურცლის მეორე გვერდზე მოთავსებულ ბაგრატიონთა ღერბზე.

თავისთავად იბადება საკითხი: როგორ მოხდა, რომ ქართლის ენერგიულმა გამგებელმა, რომელიც, სეხნია ჩხეიძის სიტყვით, თავიდანვე „ჯანიშანად თქმული, მაგრამ მეფედ წოდებული“ იყო, მოიცალა საქმარისად ვრცელი „თარგმანის“ დასაწერად, ხოლო ამ თარგმანისა და თვით პოემის დაბეჭდვა ასეთი დაგვიანებით განახორციელა?

ვფიქრობთ, რომ „ვეფხისტყაოსნის“ დაბეჭდვას აბრკოლებდა სამღვდლო პირთა ძლიერი ოპოზიცია და რეაქციული განწყობილება, რომლის თვალსაზრისითაც სარწმუნოებრივი მიზნით მოწყობილი სტამბის მეშვეობით „ვეფხისტყაოსნის“ გამრავლება და ხალხში ასეულ ცალბედ გავრცელება ნამდვილ მკრეხელობად (სიწმინდის შეურაცხყოფად) უნდა ყოფილიყო განხილული.

სხვაფერე ინელი გასაგები იქნებოდა, რომ „ქვეყნის უფროსის“ ნამუშა-
კარი „თარგმანება“ ასეთი გაუმართავი სახით, ნაჩქარევად გადაეცა სტამბას.
ძნელი დასაჯერებელია, რომ ვახტანგი „ვეფხისტყაოსნის“ „თარგმანის“
ტექსტს ნაკლები ყურადღებით მოეპყრობოდა, ვიდრე მის მიერ თარგმნილ
„ქილილა და დამანას“ ტექსტს მოეპყრო. თუ ვახტანგმა თავისი განზარტებ-
ების ტექსტის მოსაწესრიგებლად მიქაელზე უკეთესი გამმართველი ვერ მოძებ-
ნა, ეს მხოლოდ იმით შეიძლება ავხსნათ, რომ მისი თანამოღვაწე განათლე-
ბული ადამიანები თათქნის ერთობლივ ჩოხან-ანათორით მოსილი სასულიერო
პირები იყვნენ.

ჩვენ თვალწინ არის „ქილილა და დამანას“ ტექსტის გამართვის მაგა-
ლითი, როცა ვახტანგის ეპოქის ყველაზე განათლებულმა და მოწინავე ქართ-
ველმა თავისი მონაზნური ღირსებისათვის შეუფერებლად ჩასთვალა ამ წმინ-
და წყლის დიდაქტიკური ნაწარმოების სწორება². ამის მიხედვით უნდა დაკა-
სკენათ, რომ ყოველი სასულიერო პირი მოარიდებდა თავს როგორც სამიჯ-
ნურო შინაარსის ტექსტზე მუშაობას, ისე ვახტანგის მეტად გაბედული და
უცნაური განმარტებების გამართვას. საფიქრებელია, რომ ამ გარემოებას უნდა
დაეჩინა კვალი პოემისა და „თარგმანის“ ბეჭდვაზე.

1711 წლის მიწურულში თუ 1712 წლის დასაწყისში მდგომარეობა შე-
იცვალა. საქართველომდის მოალწია ვახტანგის უფროსი ძმის—ერანის სპასა-
ლარისა და ქართლის მეფის—ქაიხოსროს სიკვდილის ცნობა³. წესითა და
სამართლით ქართლის ტახტი ქაიხოსროს მომდევნო ძმას,—დანარჩენ მემკვიდ-
რეთა შორის უფროსს, ქართლის გამოცდილ გამგებელს—ვახტანგს უნდა
რეგებოდა. 1712 წლის აპრილის 22-ს ვახტანგის პოლიტიკის მომხრე მოწინავე
საზოგადოება იმედებით. ნატვრითა და უდიდესი მღელვარებით ისტუმრებს
ვახტანგს და მის მხკოვან აღმზრდელს სულხან-საბას „ყვენის კარს“. ამ დროს
არავინ იცის—რით უნდა დაბოლოვდეს ეს შორეული მოგზაურობა⁴.

ასეთ ვითარებაში უნდა ყოფილიყო გაცემული ვახტანგისაგან „ვეფხის-
ტყაოსნისა“ და მისი საკუთარი „თარგმანის“ დაბეჭდვის ბრძანება.

მაგრამ, გასცილდა თუ არა ვახტანგი საქართველოს საზღვრებს, მაშინ-
ვე წამოპყო თავი მის წინააღმდეგ მიმართულმა ოპოზიციამ. როგორც
ზემოთ ითქვა, ქართლის გამგებელად დატოვებულმა ვახტანგის უმცროსმა

¹ ვახტანგს დაბეჭდვის წინ, ეტყობა. ერთხელაც არ გადაუღლია თვალი „თარგმანი-
სათვის“. წინააღმდეგ შემთხვევაში არ ჩატოვებდა თავის ნაწროში თუნდაც ამ ადგილებს: „სი-
აღღე ვიკითხოთ რა არის“ (ტყვ გვ. სტროფი უფვ).

„ქენარი მე არ ვიცოდი, ვინც იცოდეთ, სთარგმნეთ!“ (ტყვ 6)

„ბოლოების სათარგმანო არ მითარგმნია. თქვენ თარგმნეთ!“ (ტიბ, რღვ).

„ბოლოები, ვინც გინდათ, თქვენ თარგმნეთ!“ (ტყვ, უპჰ)

„შეფრობა ვერ გავარჩიეთ“ (ტყვ, ტკბ) და სხვ.

² ქილილა და დამანა, თბ., 1949, საბას ანდერძი, გვ. 13.

³ ქაიხოსრო აღდგენლებთან ბრძოლაში 1711 წლის ოქტომბრის 26-ს დაეცა (ვახ უ შ ტ ი,
გვ. 118). ქაიხოსროს დაღუპვის ცნობას 3 თვეში აუცილებლად უნდა მოეღწია საქართველომდის.

⁴ მოვიგონოთ გერმანე მღვდელ-მონაზონის მინაწერი „ევაძიის კრებულზე“: „მეფე ვახ-
ტანგ წაბძანდა ისპანს. ენახოთ ღმერთი რას წყალობას მოუღვენს საქართველოს!“.

ძმამ--სვიმონმა იქორწინა ბარძიმ ერისთვის ქალზე და თავადებთან შეთანხმებით ვახტანგის საწინააღმდეგო მოქმედებას შეუდგა: „და იწყეს (სვიმონმა და გიორგი ერისთავმა) ქვე-გამხედველობად ვახტანგისა-ო“—ამბობს ვახუშტი¹. ამ დროიდან მოყოლებული ვახტანგის მტრების დარაზმვა სულ უფრო და უფრო საგრძნობელი ხდებოდა. თავისთავად ცხადია, რომ „უგბილ“ კლერიკალთა ბანაჟი „ვეფხისტყაოსნის“ ბექდვის ფაქტსაც თითზე დაიხვევდა და ვახტანგის საწინააღმდეგოდ გამოიყენებდა. ამის გამო საჭირო იყო „ვეფხისტყაოსნის“ ბექდვის მაქსიმალურად დაჩქარება.

რაც უნდა ბევრი ნაყოფი მოვუძებნოთ მესტამბე მიქაელის „ნაღვან“ გამოცემას, სამართლიანობა მოითხოვს აღენიშნოთ მისი მოამბე რედაქტორის უდიდესი მიღწევა: მან მეტად დაძაბულ პოლიტიკურ ვითარებაში ნამდვილი საბრძოლო ამოცანის შესრულება მოახერხა—დაამთავრა „ვეფხისტყაოსნის“ ბექდვა და ასეულ ცალკეად მოჰქვინა იგი ხალხში. რუსთაველის პოემის ტექსტთან ერთად ფართოდ გავრცელდა აგრეთვე ვახტანგის „თარგმანი“, რომელიც მომარჯვებული იყო „ვეფხისტყაოსნის“ სამეძაო ნაწარმოებად მომნათლავ ბნელ რეაქციასთან საბრძოლველად. ამრიგად, „ვეფხისტყაოსნის“ პირველმა გამოცემამ მეტად პროგრესული როლი შეასრულა.

„ვეფხისტყაოსნის“ სტროფობრივი განმარტების დაწერის იდეის აღმოცენებაც ვახტანგის განმანათლებელი საქნიანოზის უდიდესი პროგრესულობის მაჩვენებელია. ამ ფაქტში ერთხელ კიდევ იჩინა თავი ვახტანგის საოცარმა მისწრაფებამ ცოდნის, მეცნიერებისა და (ამ შემთხვევაში) კლასიკური პერიოდის ძეგლების ფართო პოპულარიზაციისადმი. დამახასიათებელია, რომ რუსთაველის პოემის სტროფობრივი განმარტების დაწერა, რომლის უდიდეს მნიშვნელობაზე ლაპარაკიც ზედმეტია, ვახტანგის შემდეგ აღარავის უქიისრია.

კულტურულ-ისტორიული თვალსაზრისით თვით სასულიერო ტექსტების ბექდვაც კი, რომელიც გარკვეული იდეოლოგიური ზემოქმედების მძლავრ ღონისძიებად უნდა განვიხილოთ, გამაერთიანებელ, პროგრესულ როლს ასრულებდა პოლიტიკურად დაშლილ საქართველოში; იგი, როგორც დავინახეთ, სახელმწიფოებრივ მიზნებს ემსახურებოდა და ძირს უთხრიდა ფეოდალურ დაქსაქსულობას. გაცილებით უფრო დიდი გამაერთიანებელი მნიშვნელობა ჰქონდა „ვეფხისტყაოსნის“ ბექდვით გამოცემას.

ამ განოცენისა და თავისი „თარგმანის“ გამოქვეყნებით ვახტანგმა სტამბა კლერიკალურ რეაქციასთან ბრძოლის მეფეთრ იარაღად გამოიყენა და მით გადაჭრით გადალახა ის ივიწრო რელიგიური ფარგლები, რომლებშიაც სასტამბო მუშაობა მიმდინარეობდა.

ვახტანგისეული „ვეფხისტყაოსნის“ აღდგენილი გამოცემა 1937 წ.

პირველნაბეჭდი „ვეფხისტყაოსნის“ კვლევას საუკუნეზე მეტი ისტორია აქვს. ვახტანგის გამოცენის პირველი შეფასება აკადემიკოსმა მარი ბროსემ

¹ „საქართველოს ცხოვრება“, თბ., 1913, გვ. 119.

ნოგვეცა ს. პეტერბურგს 1841 წ. დაბეჭდილი „ვეფხისტყაოსნის“ მეორე გამოცემისათვის წამძღვარებულ „წინასიტყვაობაში“ (XI—XIV გვ.), ამ დროიდან მოყოლებული 1712 წ. დაბეჭდილ ვეფხისტყაოსანს პოემის თითქმის ყოველი ახალი გამოცემა უწყევს ანგარიშს. საერთოდ, ვახტანგისეული „ვეფხისტყაოსნის“ შესახებ არსებობს საკმარისად დიდი მოცულობის ლიტერატურა, რომლის აღნუსხვასაც ჩვენ აქ ვერ გამოვუვლავებით.

მაგრამ პირველნაბეჭდი „ვეფხისტყაოსნის“ გაღრმავებული კვლევა შესაძლებელი გახდა მხოლოდ 1937 წლიდან, როდესაც რუსთაველის საიუბილეო დღეებში 3200 ცალად გამოვიდა და გავრცელდა ვახტანგისეული „ვეფხისტყაოსნის“ აღდგენილი გამოცემა¹.

„აღდგენილი გამოცემის“ მნიშვნელობა მხოლოდ ვახტანგისეული „ვეფხისტყაოსნის“ აღდგენილი სახის წარმოდგენით არ იფარგლება. ა. შანიძემ წაუშმძღვარა მას წინასიტყვაობა და დაურთო ვრცელი „დამატებანი“², სადაც რედაქტორმა მოგვეცა: ვახტანგისეული „ვეფხისტყაოსნის“ გაფორმების დახასიათება: რუსთაველის პოემის ნაბეჭდი ტექსტის დეფექტების ნუსხა I. 1. შეცდომათა გასწორება, 343—349 გვ. 2. კორექტურული შეცდომების სია. 349—366 გვ. მან ამოკრიფა და ანბანურად გააწყო ვახტანგის „თარგმანში“ ჩართული სალექსიკონო მასალა, რომელსაც წაუშმძღვარა (და აგრეთვე ცალკე სიტყვების განმარტებაც დაურთო) ვახტანგის, როგორც ლექსიკოგრაფის, დახასიათება (II. ვახტანგის ლექსიკონი. 1. ვახტანგი; როგორც ლექსიკოგრაფი, 2. თარგმანში ახსნილი სიტყვები, 367—387 გვ.). ა. შანიძემ გაარკვია „ვეფხისტყაოსნის“ 1712 წ. გამოცემის ტექსტისა და ამ გამოცემისათვის დართულ ვახტანგის „თარგმანში“ განმარტებული დედნის ურთიერთობა (III. ვახტანგის დედანი „ვეფხისტყაოსნისა“, 388—394 გვ.). უკანასკნელ, 1712 წ. „ვეფხისტყაოსნის“ აღდგენილი გამოცემის რედაქტორმა ასწერა 1712 წ. „ვეფხისტყაოსნის“ მოღწეული ცალგები (395—403 გვ.) და დაწვრილებით გაგვაცნო ვახტანგისეული გამოცემის აღდგენის საინტერესო პროცესი (IV. ვახტანგისეული „ვეფხისტყაოსნის“ მეორე გამოცემის გაფორმებისათვის, 403—409 გვ.).

1712 წ. „ვეფხისტყაოსნის“ აღდგენილი გამოცემა (1937 წ.) საბჭოთა ქართული პოლიგრაფიული ხელოვნებისა და მეცნიერული გამოცემის დიდ მიღწევას წარმოადგენს. იგი არათუ სელს უწყობს ვახტანგის ეპოქის ამ შესანიშნავი ძეგლის ფართო პოპულარიზაციას, არამედ მისი მეცნიერული შესწავლის მკვიდრ საფუძველსაც იძლევა.

* * *

1712 წელსვე დაიბეჭდა თბილისის სტამბაში „დავითის“ მესამე გამოცემა. იგი საშუალო ზომის ნუსხური შრიფტით არის დაბეჭდილი. დასაწყისში დართული აქვს ქართული „ანბანი“, სამ ჯგუფად წარმოდგენილი: ა) ასომთავრული შრიფტით; ბ) ნუსხურით ა-დან ჭ-მდის და გ) იგივე ნუსხური ჭ-დან ა-მდის.

¹ შოთა რუსთაველი. ვეფხისტყაოსანი, ვახტანგისეული გამოცემა 1712 წლისა. აღდგენილი აკაკი შანიძის მიერ, ტფ., 1937.

² იქვე, გვ. 342—411

ვახტანგის პორტრეტი, სხვა გამოცემების ბოლოში დართული, ამ გამოცემაში, ისე, როგორც „ვეფხისტყაოსანში“, უქვევლია პოლიტიკურ ამბებთან დაკავშირებით, თავშია გადმოტანილი; იგი მისდევს ღერბის ერთლომიანი ვარიანტის გრაფიურას. ღერბს წარწერილი აქვს: „წყალობითა ღმრთისათა დავითიან პანკრატოვანი მეფე ვახტანგ, ყოვლისა საქართველოსი“.

თავფურცელში ვახტანგი იხსენიება, როგორც „საქართველოს მპყრობელი“, ხოლო ქართლის გამგებლად მოხსენებულია სვიმონ ბატონიშვილი. ცხადია, რომ წიგნის ბეჭდვა 1712 წლის აპრილის 22-ს შემდეგ, ვახტანგის ირანს ყოფნის დროს, დამთავრებულა.

როგორც ვიცი, 1712 წლიდან უნგროვლახელი ოსტატი წიგნების ბეჭდვაში აღარ მონაწილეობს. „დავითის“ ამ გამოცემის თავფურცელზე ნიშნულადევი სრულებით არ იხსენიება. აქ ნათქვამია მხოლოდ: „გაიმართა ჭელითა ჭელმწიფის კარის დეკანოზის შვილის მიქაელისათა“. მაგრამ ამ შემთხვევაში „გაიმართა“ (გასწორება) უქვევლია სტამბის ტექნიკური მუშაობის თვალყურის დევნებასაც გულისხმობს.

1713 წლის „კურთხევანი“

1713 წ. თბილისის სტამბიდან გამოვიდა მხოლოდ ერთი წიგნი—„კურთხევანი“ (№ 13). იგი დაბეჭდილია საშუალო ზომის ნუსხურით, მესტამბე მიქაელის ხელით.

„კურთხევანი“ მნიშვნელოვანი სალიტურლიკო წიგნთაგანია. ამ კრებულის შინაარსი ქრისტიანი ადამიანის ყოფა-ცხოვრებისა და საქმიანობის თითქმის ყოველ მომენტს უკავშირდებოდა (მშობიარობა, ნათლისღება, ნიშნობა, ქორწინება, ავადმყოფობა, სიკვდილსა და დასაფლავებასთან დაკავშირებული წესების მოთხი რიგი; ადამიანის სამეურნეო საქმიანობა: ბარვა, ვენახის გაშენების სხვადასხვა მომენტები, ყურძნის კრეფა და სხვა). „კურთხევანში“ მოიპოვება ადამიანის ყოფა-ცხოვრებისა და საქმიანობის ყოველი ცალკე მომენტისათვის „კურთხევათა ან ლოცვათა საშუალებით გაწმენდის წესი“. ქართულ ქრისტიანულ მწერლობაში „კურთხევანი“ ადრინდელი და მეტად გავრცელებული წიგნი ყოფილა¹. ამ დიდი კრებულის შინაარსი საუკუნეთა განმავლობაში, ყოფა-ცხოვრებითი პირობების შესაბამისად, იცვლებოდა და სწორდებოდა².

1713 წ. „კურთხევანი“ ბერძნული ენიდან ახლად თარგმნა კვიპრიანე სამთავნელ-ეპისკოპოსმა, რომლის რედაქციითაც გამოქვეყნდა ამ თარგმანის პირველი ნაბეჭდი გამოცემა. რედაქტორის მეტად საყურადღებო ანდერძის მიხედვით, ვახტანგსა და მის ძმას, ქართლის გამგებელს სვიმონს, უბრძანებიათ კვიპრიანესთვის დასაბეჭდი წიგნების „ბერძულთა წიგნთა ზედა... შე-

¹ კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. I, თბ., 1941, გვ. 536—38.

² იქვე.

მოწმება და გასწორება“. ბერძნული ენა კვიპრიანეს, როგორც ეს ზემოთ აღვნიშნეთ, დოსითეოს პატრიარქისაგან ჰქონია შესწავლილი.

„რომელიცა ბერძნულსა კურთხევანსა წერილი იყო, სრულად, უნაკლულად გარდმოვსწერეთ“—ამბობს კვიპრიანე. აქ იგი „გადმოწერას“ კი არა, თარგმნას გულისხმობს, რაც ნათლად ჩანს შემდეგი ადგილიდან: „უკეთუ ვინმე თქვას—რაჲდ გვკმდა ახალი გარდმოთარგმნილილო...“ და სხვ.

თარგმნის პროცესი კვიპრიანეს „ანდერძის“ მიხედვით ასე წარმოგვიდგება:

I ბერძნული ტექსტიდან სრულად და უნაკლულად თარგმნა („რომელიცა ბერძულსა შინა წერილი იყო, სრულად და უნაკლულად გარდმოვსწერეთ“).

II თარგმნილი ტექსტის სწორება ქართული ენის მკოდნეთა მოშველიებით, ქართული ენის ნორმების შესაბამისად („სხვაჲნი წმიდანი მამანი საქართველოსანი ჩვენსა ენასა ზედა შესწორებასა გვეკმარებოდენ“).

ამავე ანდერძიდან ირკვევა, რომ 1709—1712 წლებში დაბეჭდილი წიგნებიც „ბერძულ წიგნებზე“ (სახარება, სამოციქულო, დავითნი) კვიპრიანეს უშუალო მონაწილეობით შეუსწორებიათ. ეს საქმე კვიპრიანეს პაპა სერგიოსის—ტომით ბერძნის დახმარებით შეუსრულდება:

„რაოდენიცა ძალმედვა თვით ჩემით შევამოწმე და გასწორებასა ვეცადე, სიტყვა თუ ასო მეტნაკლებობაო,—ამბობს კვიპრიანე,— და რომელიმე არქიმანდრიტის პაპა სერგიოზის კითხვითა და შემოწმებითა გვაეკეთე, იგი, რომელნა უწინარეს (1709—1712) წიგნი დაიბეჭდაო“¹.

აქედან ცხადი ხდება, რომ ბერძნული წიგნისა და ენის უცოდინარი ნიკოლოზ ორბელიანი („წიგნი და ენა ქართულის მეტი სხვა არავისი ენა ვიცოდნი“) თავის ანდერძში „ბერძნულის მკოდნელ“ კვიპრიანესა და პაპა სერგიოზს გულისხმობს².

მეთვრამეტე საუკუნის განმავლობაში კვიპრიანე სამთავნელის ნათარგმნი კურთხევანი ოთხჯერ გამოიცა—1713, 1764, 1784, 1794 წწ., როგორც აქად. კ. კეკელიძე აღნიშნავს, სლავიანურ ტექსტზე იგი არ შეუსწორებიათ³. ანტონ 1-ლის დროს ვახტანგის დროინდელი ტექსტის (თარგმანის) ენა მკაცრი რედაქციული მუშაობის საგნად იქცა და გაიზარტა „ღრამ-მატიკისა კანონთა და წესთა ზედა“.

ტფილისის სტამბის 1714 და 1715 წლების გამოცემა არ მოგვეპოვება. ვახტანგის პატიმრობამ (ქირმანს) და ამასთან დაკავშირებით საქართველოს საქმეების არევამ, ეტყობა, ორი წლით სავსებით შეწყვიტა წიგნის ბეჭდვის ესეოდენ წარმატებით დაწყებული საქმე. მხოლოდ 1716 წელს ამუშავდა ხელახლა საბეჭდავი დაზგა.

¹ 1713 წ. „კურთხევანის“ ანდერძი, „აღწერილობა“ № 13.

² 1710 წ. ლოცვანი, ნიკოლოზ ორბელიანის წინასიტყვაობა, „აღწერილობა“ 7.

³ კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, 1, 1941, გვ. 313.

ამ წელს ვახტანგის სტამბამ „დავითნის“ მეოთხე გამოცემა გამოუშვა. (იხ. № 14 „აღწერილობისა“). ამ გამოცემის არსებობა ქართული მეცნიერებისათვის 1941 წლამდე ცნობილი არ იყო¹.

1716 წლის „დავითნის“ ერთადერთი, მაგრამ მშვენიერად შენახული ცალი დაცულია ლენინგრადში, მეცნიერებათა საკავშირო აკადემიის ბიბლიოთეკის სააზიო მუზეუმისეულ კოლექციაში. მისი აღწერილობა გამოქვეყნებულია ჩვენ მიერ საქართველოს სახ. წიგნის პალატის გამოცემაში: „ქართული წიგნი. ბიბლიოგრაფია“, 1, № 17 (1941, თბ.).

1716 წ. „დავითნის“ ჩინებულად გაფორმებული თავფურცლის ტექსტში მეფედ იესე იხსენიება; „გამმართველად“—გარსევან ყოფილი მღვდელი გაბრიელ, „სტამბის მეურნედ“—გიორგი მხატვარი. შემთხვევითი არ უნდა იყოს ის გარემოება, რომ თავფურცლის ტექსტში ვახტანგის სტამბის არც ერთი ძველი მუშაკი აღარ ჩანს.

1716 წლიდან ქართლის პოლიტიკურ მდგომარეობაში მნიშვნელოვანი ცვლილება ხდება. როგორც ცნობილია, ვახტანგის მამადიანმა ძმამ, ქართლის მეფედ დანიშნულმა იესემ, ვერ გაართვა თავი რთულ სახელმწიფოებრივ საქმიანობას და ირანის შაჰის დავალბანი ვერ შეასრულა. ვახუშტის სიტყვით, „მამინ მოიყვანა ყეენმან ვახტანგ. მისცა ქართლი და სპასალარობა. ერანისა და მიაქციეს სჯულსა მათსა“. ეს 1716 წელს მოხდა². ვახტანგის ქართლს დაბრუნებამდე კი ქართლის გამგებლობა და შემდგომში მეფობაც მისცეს მის ძეს ბაქარს, რომელიც, მამისაგან მიღებული ინსტრუქციის თანახმად, სასტიკად გაუსწორდა ვახტანგის შტრებს. პოლიტიკური ამბების ასეთი „შეტრიალების“ შედეგად კულტურულმა საქმიანობამაც თანდათან თავის კალაპოტში იწყო ჩადგომა. მაგრამ ისეთი მშვიდობიანი პირობები, როგორიც 1709—1712 წწ. იყო, ვახტანგის მეფობაში ქართლს აღარ ღირსებია.

1717 წელს ტფილისის სტამბამ ხელახლა დაბეჭდა 1710 წლის გამოცემები—ლოცვანი და ჟამნი (№ 15, 16).

1717 წ. გამოცემები ტექნიკური მხრით და ტექსტის გამართულობითაც (იხ. გიორგი მხატვრის ანდერძი—უნგრავლახელის ანდერძის უხეირო განმეორება) თვალსაჩინოდ ჩამორჩება 1710 წ. იშვიათი სიფაქიზით ნაკეთებ „ლოცვანსა“ და „ჟამნსა“.

1718 წლის არც ერთი გამოცემა ჯერჯერობით ცნობილი არ არის.

„კურთხევა ეკლესიისა“ (1719—1720)

ვახტანგის სტამბის „კურთხევა ეკლესიისა“, ჩვენამდე ერთადერთი ცალის სახით მოღწეული (საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოების მუზეუმისეული

¹ დ. კარ იკ ა შ ე ლ ი, ქართული წიგნის ბეჭდვის ისტორია, ტფ., 1929, გვ. 75: „1714, 1715, 1716 წლებში შეჩერდა სტამბის მუშაობა...“; პ. გუ გ უ შ ვ ი ლ ი „ქართული წიგნი“, ტფ., 1929, გვ. 58: „1713 წლიდან ვიდრე 1717 წლამდე გვგონია ტფილისში წიგნები არ დაბეჭდილა...“

² ვ ა ხ უ შ ტ ი, საქართველოს ცხოვრება, თბ., 1913, გვ. 121—122.

ცანდეთა ჰეჭლას იგაუი * შამეღონო ნუ გარეზნ წყენე ბ ბ
 საღმწუნთ ქანართ ცემა ჭვიანოთუშუკ რანხელ თუო სსენე ბ ბ
 რას ტრესა შანწაფებჭ : ვინ ჭქსნა . ცრემლოთა დინე ბ ბ

ვეფხისტყაოსანი. ბაგრატიონთა ლერბი გიორგი XI-ის ინიციალებით

სპე :

აწიღებდასტამბაში : შირველ ნაწერი ჰედი ს ა:
 სუბილთა ფრად სანწველი : გონიერთ გულოთა თმენი ს ა:
 მუფის ვახტანგის ბბანებით : ღ სობრზნით კეთილი მწველი ს ა:
 ღ: ნაღვარი შასის მლოცველისა : მესტამბე მიქელი ს ა:
 ღაქსსულოთ ესე წიგნი : ქორანიკონს უნსა სმულო ს ა:
 ყველაჟისა უხაროდა : რიტორისა ღ ღმა სუსული ს ა:
 სამიტთა ღ საერთოცა : ვასაცა აქუს სმენა გული ს ა:
 ღ: სუსწველითა სობრზნის მისტემს : გონიერსა გულოს სწარულს ა:

თარგმანი შირველ წიგნისა ამის ვეფხის ტყაობისა
 თქულითა ტარის შვილის გავტლებლისა ტარისა ვახტანგისა
 მე ვწერ ამის წული მუფის გიორგისა ღ მე ლევანისა გატებლისა
 ქართლისა ვახტანგ წიგნსა : ამის ამსთვის სურთ დინარობითა ღ სოფ
 ღის ნიკოთა შესმვედრეთათ სამეპოლ სთარტმნიდენ : მის რიტორის

ვეფხისტყალსანი. მესტამბის ლექსი და ვახტანგის განმარტების
 დასაწყისი

ს.

კოლექციისა), ამჟამად ი. სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფუნდამენტალურ ბიბლიოთეკაში ინახება (№ I: 19868; ძვ. № 16/49. აღწერილობა, № 17).

ეს ოთხმოციოდე გვერდის შემკველი წიგნაკი მნიშვნელოვან კულტურულ-ისტორიულ ძეგლს წარმოადგენს. „კურთხევა ეკლესიისა“ მეფის ხელისუფლების განკარგულებისა და „საფასეთა წარგების“ გარეშე გამოცემული ერთადერთი წიგნია. მისი რედაქტორი და გამომცემელი არის ვახტანგის ძმა— დომენტი კათალიკოსი.

როგორც რედაქტორის ანდერძი გვაუწყებს, მას ეკლესიის კურთხევის „ეამთა ვითარებისაგან და მწერალთაგან განრყენილი“ ძველი ქართული ტექსტის აღდგენა განუზრახავს და ეს საქმე სამთავნელი ეპისკოპოსის კვიპრიანეს მონაწილეობით შეუსრულებია:

„ეს კურთხევა და შემდგომნი ამისნი განწესებანი ახლად ვიძიეთ და ვპოვეთ ბერძულისაგან და აწ ქართულად გარდმოვათარგმნინეთ უნაკლულად სამთავნელ ეპისკოპოზს უფალსა კვიპრიანეს, რ[ომელი] კეთილად სწავლულ იყო ბერძენთა ენისაგან... და დავაბეჭდვინეთ საფასითა ჩვენითაო“, ამბობს დომენტი თავის ანდერძში¹.

ჩვენ ვიცით რა დიდ როლს თამაშობდა წიგნის ბეჭდვის საქმეში კათალიკოსი ანტონ I (1749—1788 წწ.). იგი ერეკლე II-ის დროინდელი სტამბის (1749 წლიდან) ყოველი გამოცემის რედაქტორი იყო. თვით ერეკლეს მონაწილეობა ამ საქმეში, გამონაკლისი შემთხვევების გარდა, მხოლოდ „საფასეთა წარგებაში“ და სტამბის ტექნიკურად გაუმჯობესებისათვის ზრუნვაში იხატებოდა.

სულ სხვა მდგომარეობას ეხედავთ ვახტანგის დროინდელი სტამბის საქმიანობაში: 1709—1719 წწ. არც ერთი გამოცემის თავფურცელსარ აღუბეჭდავს დომენტი კათალიკოსის სახელი, არ აღუნიშნავს მისი რაიმე მონაწილეობა ბეჭდვის საქმეში. აქ სულის ჩანდგმელი, მზრძანებელი და ხელმძღვანელი თითქმის მუდამ ვახტანგია, მიუხედავად იმისა, რომ დომენტი III-ს, როგორც ამას XVIII ს. ხელნაწერების ანდერძები გვაუწყებენ, საკმარისად დიდი ღვაწლი მიუძღვის თავისი დროის სასულიერო ლიტერატურის აღმდგენელ საქმიანობაში².

ყურადღებას იპყრობს ამ გამოცემის პირველ გვერდზე მოთავსებული დომენტის ტიტულატურა: „წყალობითა ღთისათა კათალიკოსი მცხეთისა, ქართლისა, რანისა, კახეთისა, სრულიად ოსეთისა, სამცხე-საათაბაგოსა მაკურთხეველი, გასწავებ. ყოველთა ეკლესიისა ჩემისათა“.

¹ ამ თარგმანის შესახებ იხ. კ. კეკელიძე, *Литургические грузинские памятники*, Тифлис, 1908, გვ. 200—201, 209—214, სქოლიო.

² ე. მ. ეტრეველი, ქართული აგიოგრაფიული კრებული და მისი შემდგენელი. ა. ს. პუშკინის სახელობის თბილისის სახ. პედაგოგიური ინსტ-ის შრომები, ტომი VIII, გვ. 415—420.

„პარაკლიტონი“ (1720)

პარაკლიტონი, ანუ საეკლესიო საგალობელთა კრებული მღვდელთმსახურების შესრულებისათვის აუცილებელ მასალას შეიცავს. საგალობელთა ასეთი კრებულები საქართველოში მეცხრე-მეათე საუკუნიდან ყოფილა გავრცელებული; მეათე-მეთერთმეტე საუკუნეში საქართველოს ეკლესიებში გიორგი ათონელის თარგმნილი პარაკლიტონ-ოქტოიხოსის მთლიანი, ვრცელი რედაქცია დაშვიდრდა (კ. კეკელიძე, ქართ. ლიტ. ისტ. 1, 539, 545, 549). როგორც აკად. კ. კეკელიძე აღნიშნავს, ანტონ კათალიკოსამდე ეს რედაქცია არ შეუსწორებია.

ვახტანგის სტამბის 1720 წ. „პარაკლიტონი“, ზემოთქმულის მიხედვით, არ ყოფილა „გამართული“ მე-18 ს. ბერძნულ პარაკლიტონზე. იგი ძველ, ტრადიციულ ტექსტებს შეიცავდა.

1720 წ. „პარაკლიტონის“ ტექსტი შემდეგში ანტონ კათალიკოსმა შეასწორა (რუსეთში, 1760 წ.) ბერძნული და სლავიანური ტექსტების მიხედვით. მან 1720 წლის გამოცემის ზოგიერთი საგალობელი უცვლელად დატოვა: მაგ., „კანონი დიდისა შაბათისა“ (მარკოსის თქმული) და ამავე დიდი შაბათის „ოთხნი გალობანი მეექუსით გალობით, ვიდრე, ბოლომდე, ქმნილი ყოზმასი, რომელიცა იყო ტრიოდსა შინა ჩუშნსა, შეუხებელად ვიპყარო“—ამბობს ანტონი 1772 წ. დაბეჭდილი „პარაკლიტიკოსის“ ანდერძში („ქართული წიგნი, ბიბლიოგრაფია. 1“, № 56).

კულტურულ-ისტორიული თვალსაზრისით საყურადღებოა ის განსაკუთრებული სიფრთხილე და ერთგვარი შიშიც, რომლითაც ანტონი ატარებდა ქართული ტექსტების შედარება-შესწორებას ბერძნული და სლავიანური დიდების მიხედვით:

„წიგნი ესე ნუგეშინის ცემითი დაღათუ განიმართა ჩემ მიერ, მაგრა არა კანდიერებით ახალნი რაჲმე შემომიღიანო“, ამბობს ანტონი. „რაჲცა არა იპოებოდა ჩვენთა შინა, სლავენურისაგან გარდმოვიღეთ და რაჲცა არცა სლავენურსა შინა პოენილ იქმნა, იგი პროთო-პაპმან ანდრეა თარგმნა [ბერძნულიდან]; და რაჲცა ჩვენსა პარაკლიტონსა ვპაოეთ, ჩვენი დამიდვიეს და ესრეთ განმმართავს და სრულ-მიყოფიეს და სწორ და იგივედ, ვითარ იგი არს ბერძნული პარაკლიტონიო“—ამბობს ანტონი („ქართული წიგნი, ბიბლიოგრაფია. 1“, № 56, გვ. 60—62).

დამახასიათებელია, რომ ანტონი ვერ ბედავს 1720 წლის პარაკლიტონის „სერობასა ზედა კანონთა ღმრთის მშობლისათა-ს“ შეტანას თავის გამოცემაში: „ვერ კანდიერ ვიქმენ მე, რათა სხუა რაჲმე შემომეღომცა, რომელი აქუსყე აღმოსავლისა ეკკლესიასაო“, ამბობს ის.

ეს სიფრთხილე და შიში ქართული საეკლესიო ტექსტების ბერძნულსა და სლავურ ტექსტებთან შეთანხმებისას ვახტანგისდროინდელი მოღვაწეებისათვის სრულიად უცხო იყო.

1721 წლის კოსმოგრაფია

1721 წელს ვახტანგის სტამბაში პირველად დაიბეჭდა მეცნიერული თხზულება: „ქმნულების ცოდნის წიგნი“. ამ გამოცემას ვახტანგმა ვრცელი წინასიტყვაობა წაუმძღვარა („აღწერილობა“ № 19). დაბეჭდილ თხზულებას ვახტანგი ასტრონომიულ მეცნიერებას მიაკუთვნებს:

„განმარტნეს ფილოსოფოსთა მრავალნი ნეცნიერებანი და მათნი სწავლანი და ესეცა ვარსკულავთარაცხვა ერთი მათგანივე არსო“, ამბობს ის.

ვახტანგი კარგად გრწნობს XVIII ს. დასაწყისის ქართული მეცნიერების ჩამორჩენილობას და ამ მოვლენას ნიზეზსაც უძებნის:

„საქართველო მრავალგზის მტერთაგან მოოკრებულ იყო და არღარა დაშთომილ იყო ქართულსა ენასა ზედა სწავლა ესე ფილასოფთა და სხვათა ენისა კაცნი ქართველთა ეციცხოდნო“ — ამბობს ვახტანგი.

როგორც ვხედავთ, ვახტანგმა იცის, რომ ძველ საქართველოში ასტრონომიული მეცნიერება განვითარებული ყოფილა.

მეცნიერების დაქვეითებას ახალ საუკუნეებში და ქართული ასტრონომიული თხზულებების ნაკლებობას ვახტანგი გამანადგურებელ შემოსევათა შედეგად სთვლის. „აიათის“ თარგმნით განათლების მოყვარულ მეფეს სურს წინ წასწიოს ქართული ვარსკვლავთმრიცხველობა:

„ეს სპარსული აიათი... ვთარგმნე და სტროლაბიც ქართულად გამოვიღეო“ — ამბობს ვახტანგი. ეს გვაეკეთე იმისთვისო, რათა ქართველებმა „ისწავონ და წადიერ იყვნენ ფილოსოფოსობისად და ინებონ და შეასრულონ ქართულისა ენითა ფილა[სო]ფოსობა და გამოიღონო“. ამ სიტყვებში იგრძნობა ვახტანგის ღრმა და სერიოზული წადილი — ყოველგვარი შესაძლებელი ზომებით შეუწყოს ხელი ქართველი ხალხის განათლებისა და პროგრესის გზაზე დაყენებას. ვახტანგი აცხადებს: „საქმეთაგან საცნაურ არს ვითარმედ მრავალნი ქირნი მინახვან ამა წიგნთა ზედა და არცა თუ მეფობისა სამსასური დამიკვიდისო“.

1712 წლის აპრილის 22-დან, როცა ვახტანგი თავისი პოლიტიკური პოზიციის გასამტკიცებლად ირანის შაჰის კარს გაემგზავრა, საქართველოში შინაგანი მშვიდობიანობა დიდი ხნით დაირღვა. მიუხედავად მეტად დაძაბული მდგომარეობისა, ვახტანგს ქირმანის პატიმრობაში გატარებული წლები (ვახუშტით 1714—1716, გვ. 121) უნაყოფოდ არ დაუქარაგეს. ირანაყოფნისა და ქირმანის პატიმრობის პერიოდში მან ირანულიდან თარგმნა კანონთაღი თხზულებები, სხვათა შორის, დიდაქტიკური თხზულება „ქილილა და დამანა“ (ამაზე იხ. ზემოთ), სამარყანდელი ასტრონომის ულულ-ბეგის „ვარსკვლავთა კატალოგი“ და სხვ. ამ პერიოდში თარგმნილ სამეცნიერო თხზულებათაგან ვახტანგმა მოასწრო მხოლოდ „აიათის“ გამოცემა.

როგორც ითქვა, „აიათი ანუ ქმნულების ცოდნის წიგნი“ ასტრონომიულ-კოსმოგრაფიული შინაარსის ნაწარმოები არის. ამ წიგნის წინასიტყვაობაში ვახტანგი, სხვათა შორის, გვეუბნება, რომ „აიათის“ თარგმანთან ერთად ნანქართულად გააკეთა სტროლაბიც („სტროლაბიც ქართულად გამოვიღეო“).

სტროლაბი, ანუ ასტროლაბია (ბერძნ.), იგივე პლანისფერა, ასტრონომიული და გეოდეზიური დაკვირვებების ჩასატარებელი მოწყობილობა (იარაღი) არის. მისი მეშვეობით წარმოებდა მნათობთა მდებარეობის გარკვევა მე-18 საუკუნემდის.

ვახტანგის აქ მოხსენებულმა სტროლაბმა ჩვენს დრომდის მოაღწია. იგი დაცულია აკად. ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ისტორიის განყოფილებაში¹.

ეს საყურადღებო კულტურულ-ისტორიული ძეგლი, რომელზედაც მრავალი ქართული ტერმინი არის ამოტვიფრული. უეჭველია, სპეციალისტების საგანგებო კვლევის საგნად გახდება.

ჩვენ ვიცით, რომ ირანულ „აიათსაც“ და სტროლაბის მეშვეობით მნათობთა შესწავლასაც მე-16—17 სს. ასტრონომიული მეცნიერების დიადი აღმოჩენების შუქზე ჩამორჩენილობის დალი აზის, რომ „აიათის“ „ვარსკვლავთრაცხვა“ დიდად დაშორებულია მე-18 ს. პირველი ოცეული წლების მოწინავე მეცნიერულ აზროვნებას².

ამის მიუხედავად, 1721 წლის „აიათი“ და ვახტანგის „ქართული“ სტროლაბი უნიშვნელოვან კულტურულ-ისტორიულ ძეგლებს წარმოადგენენ. ისინი ერთხელ კიდევ ამჟღავნებენ ვახტანგის ღრმა ინტერესს ე. წ. ზუსტი მეცნიერებისადმი და ცოდნის დიდ წყურვილს, რომელიც ქართლის მეფეს ირანის პატიმრობაშიაც კი დაჟინებით აძებნიებდა ამ წყურვილის დამაკმაყოფილებელ წყაროებს. ეს წყურვილი ვახტანგს დიდი ისტორიული კატასტროფის შემდეგაც შერჩა. მან რუსეთში გადახვეწისთანავე (1724) განაახლა მეცნიერული მუშაობა. 1725 წ. ვახტანგი ათარგმნინებს ახალ ნაშრომს სათაურით: „სივაციის ზომა ანუ პლანიმეტრია“, რომლის პირველ გვერდზე ვკითხულობთ: „ეს წიგნი მე, მიხ[ა]ილ ელივიჩ (?), ვთარგმნე რუსულისაგან ქართულად. ოდეს მობძანდა მეფე ვახტანგ ქალაქსა მოსკოვს, მან მიბძანა და თვით მანვე ქართულის ენით გა[ა]სწორა და ვრცლად დასწერა. საუკუნომცა არიან წელნი და ეამნი ცხოვრების მისისნი. ამინ.—ქრისტეს აქეთ: ჩლკე (1725), სეკედენბერს ი (10) განსრულდა წერილი ესე³“.

მომდევნო 1726 წ. ვახტანგი აწერინებს გეომეტრიის სახელმძღვანელოს („გეომეტრია [ანუ] მიწის ზომა“), რომელიც, ზოგიერთი ნიშნის მიხედვით, ლათინურიდან თარგმნილი ჩანს.

საერთოდ, ცოდნის დაუცხრომელი წყურვილი ვახტანგსა და მის თანამოღვაწე მოწინავე ადამიანებს მშფოთვარე ცხოვრების უმძიმეს პირობებშიც თან სდევს. ცოდნის შეძენისა და შევსების შესაძლებლობას ეს ადამიანები პოულობენ ყოვლგან, სადაც არ უნდა მიაგდოს ისინი ბედმა⁴.

¹ შემოსულია საქართველოს სახ. მუზეუმში 1929 წ., საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების მუზეუმისი ფონიდან.

² ქ. შარაშიძე, ქართული ნაბეჭდი სახელმძღვანელოები მეთვარამეტე საუკუნეში, გვ. 36—40. კრბ. „სწავლა-აღზრდის ისტორია საქართველოში“. 1, ტფ., 1937.

³ ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახ. მუზეუმის ხელნაწერი S: 167, გვ. 1—22.

⁴ აკად. ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში დაცულ ხელნაწერში A:853, რომელიც VII ს. მეცნიერის იოანე დამასკელის თხზულების თარგმანს წარმოადგენს,

ამდენადვე დაუცხრომელია ვახტანგის მუდმივი ზრუნვა შექმნილი ცოდნის ფართოდ გავრცელებისათვის. „აიათის“ ხსენებული წინასიტყვაობის ბოლოში ვახტანგი აცხადებს: ეს წიგნი დავებეკდე, რათა ქართველმა ახალგაზრდებმა „ისწავონ და წადიერ იყვნენ ფილოსოფოსობისად და ინებონ და შეაარულონ ქართულისა ენითა ფილა|სო|ფოსობაო“.

ვახტანგის ეს სურვილი (ახალგაზრდა ქართველები ცოდნის უმაღლეს მწვერვალებს სამშობლო ენის მეშვეობით დაუფლებოდნენ) ნაბეჭდი მეცნიერული წიგნის ფართოდ გავრცელებას უნდა მოეყვანა სისრულეში.

ვარსკვლავთ-მრიცხველობის წიგნის დაბეჭდვით ვახტანგმა ერთხელ კიდევ გამოიყვანა წიგნის ბეჭდვის საქმე ვიწრო რელიგიური ფარგლებიდან და მას მიზნად ცოდნის გავრცელება დაუსახა.

უკანასკნელ, უნდა შევნიშნოთ, რომ 1721 წ. როცა ტფილისის სტამბაში ირანულიდან ნათარგმნი მეცნიერული წიგნი იბეჭდებოდა, ამ თარგმანის სპარსული დედანი დაბეჭდილი არ იყო, ვინაიდან არ იყო, საერთოდ, შემოღებული სპარსული ტექსტების ბეჭდვა.

ამ მხრივ ირანის გავლენის რკალში მომწყვედეულმა ქართლმა გაუსწრო ირანს¹.

1722

1722 წელს, უკიდურესად დაძაბულ პოლიტიკურ ატმოსფეროში, ვახტანგის სტამბიდან გამოვიდა მისი უკანასკნელი გამოცემა—მხედრული შრიფტით დაბეჭდილი ეამნი (იხ. № 20).

ეს არის ეამნის მეოთხე გამოცემა (იხ. №№ 5, 6, 15).

საყურადღებოა, რომ „ეამნის“ ოთხი გამოცემიდან ორი მხედრული შრიფტით დაიბეჭდა.

ასეთ მინაწერს ვკითხულობთ: „ალიწერა ასტრახანს (1724 წ.)“. „ქართლიდამ რუსეთს მივდიოდით. მეფეს ვახტანგს ვახლდით. იქ (ასტრახანს) ქართლიდამ წამოღებული დიად ძველი წიგნი იყო. აღარც თავი ჰქონდა და აღარც ბოლო, რაც ჩნდა, ეს გადმოვაწერინე დაუკარგაობისათვის და შუახედ ცხრამეტი და ოცი თავი ამოვლეჯილი იყო. რომელსაც ღმერთმან ქართლის თათრისგან გამოხსნა გაღირსოსთ, ამის გათავებას ეცადენით...“ (ნიკოლოზ ორბელიანის ანდერძი).

¹ პ. გუგუშვილი სარეცენზიო წერილში (ე. „მნათობი“, 1942, № 1) შენიშნავს: „ქ. შარაშიძე „პატრიოტული“ ინტერესით გვაუწყებს, რომ „ირანში მეცხრამეტე საუკუნემდის ხელით წერას მიმართავდნო“, ე. ი. სტამბა უცნობი იყო, ნამდვილად კი,—ამბობს პ. გუგუშვილი—იქ ბევრად ადრე გაჩნდა სტამბა: 1652 წ. ბენდურ-ბუშირაში; 1684 წ. ისპაჰანში და სხვ.“

პ. გუგუშვილი სცვლის საკამათო საკითხის საგანს: ქრ. შარაშიძე ლაპარაკობს ირანული (არაბული შრიფტით) ტექსტების ბეჭდვის მოგვიანებით შემოღებაზე და არა სტამბის „გაჩენაზე“ ირანის ქალაქებში.

ქრ. შარაშიძე ემყარება რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის წევრის ცნობილი ორიენტალისტის ბართოლდის ნაშრომს (В. В. Бартольд, Культура Мусульманства, Петроград, 1918 გვ. 101—102 და სხვ.) და ირანოლოგის იური მარის ცნობას:

«Книгопечатание в Иране было введено сравнительно недавно, в начале XIX в., причем типографский способ был вскоре вытеснен литографией, которая занимала первое место до последнего времени». Ю. Н. Марр. Статьи и сообщения. II, АН СССР, М., 1937, გვ. 127.

ვახტანგის სტამბის ბიბლია

(თარიღი, რედაქტორი)

„ჩემი ქვეყანა აშლილია“.

სულხან-საბა

ვახტანგის სტამბაში დაბეჭდილი ბიბლიის ნაწილი, რომლის ტექსტიც ლუქას სახარების 23-ე თავის 55—56 მუხლზე წყდება, დღემდე ჯეროვნად შესწავლილი არ არის.

არც დ. კარიკაშვილს¹, არც პ. გუგუშვილს² არ აუწერიათ ეს ნაკლები გამოცემა. თუმცა დ. კარიკაშვილს, როგორც ის თვითონვე აღნიშნავს, სცოდნია, რომ მოსკოვის 1743 წლის ბიბლიის ბაქარისეულ ანდერძში მოხსენებულია თბილისის სტამბაში ვახტანგის დროს დაბეჭდილი „წინასწარმეტყველთა წიგნები“. ისიც სცოდნია, რომ თ. ჟორდანაიას კიდევაც უნახავს ამ გამოცემის ერთ-ერთი ცალი³. მაგრამ თვით დ. კარიკაშვილს, ეტყობა, არ უნახავს თბილისის სტამბაში დაბეჭდილი ბიბლიის ნაწილები.

საქართველოს წიგნის პალატის მიერ 1941 წ. გამოცემულ „ქართული წიგნის ბიბლიოგრაფიაში. 1“ პირველად გამოქვეყნდა ამ იშვიათი გამოცემის აღწერილობა და მისი ორი გვერდის ფოტო-პირი (გვ. 31—32).

როგორც ქვემოთ, აღწერილობაში არის აღნიშნული, ვახტანგის სტამბის ბიბლიის ცალები დაკულია სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფუნდამენტალურ ბიბლიოთეკაში, კ. მარქსის სახელობის თბილისის საჯარო ბიბლიოთეკის წერა-კითხვის საზოგადოებისეული წიგნთსაცავის ფონდსა და ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში (A : 51 ხელნაწერში).

ხსენებულ სამ ცალს გარდა, ამავე ბიბლიის ფრაგმენტები ცალკე ფურცლებად და ფურცლების ნაწილებად გვხვდება ხელნაწერებისა და ძველი ნაბეჭდი წიგნების (ვახტანგის სტამბის) ყდებზე, შიგნიდან გაკრული. საფიქრებელია, რომ სათანადო ძიების შედეგად ვახტანგის სტამბის ბიბლიის ცალები სხვა ბიბლიოთეკებშიაც იქნება აღმოჩენილი.

ვახტანგის სტამბის ბიბლია, როგორც ეს დ. კარიკაშვილმაც აღნიშნა, მოსკოვის 1743 წ. ქართული ბიბლიის ბაქარისეულ ანდერძში იხსენიება. უფრო ადრე იგი მოხსენებულია 1741 წ. მოსკოვშივე დაბეჭდილი „მარხვანის“ ანდერძში:

„და საწინასწარმეტყუშლოს ვინემდი ვიშოვნილით, იმავე ჩვენის მარხვანის-დამ ვსწერდით და თავს და რიცხვს რუსულიდამ ვამოწმებდით. და როცა ჩვენი საწინასწარმეტყუშლო ვიშოვნეთ, ტფილისის ქალაქს დაბეჭდილი, მერმე სრულ იმაზე ვაწერინეთ; გასწორებული იყო და იმას მივყვეითო“ (იხ. 1741 წლის „მარხვანის“ ანდერძი)⁴.

¹ დ. კარიკაშვილი, ქართული წიგნის ბეჭდვის ისტორია, თბ., 1929, გვ. 71—76

² პ. გუგუშვილი, ქართული წიგნი. 1629—1929, გვ. 41—62.

³ დ. კარიკაშვილი, ქართ. წიგნის ბეჭდვის ისტ., გვ. 76.

⁴ „ქართული წიგნი“. 1, № 30, 1741 წ. მარხვანის ანდერძი.

ანდერძის ეს ნაწვეტი მოწმობს, რომ თბილისის სტამბის ბიბლიის ტექსტი არათუ ცნობილი, არამედ, როგორც „განსწორებული“, განსაკუთრებული ნდობით აღქურვილიც ყოფილა.

თბილისის სტამბის ბიბლიის მეორე და ნესამე მოხსენიება გვაქვს მოსკოვის 1743 წ. ქართული ბიბლიის ანდერძებში¹. ზემოთ აღნიშნულია, რომ ბაქარის ანდერძით თბილისის სტამბის მოწყობა მთლად ბიბლიის დაბეჭდვის განზრახვასთან ყოფილა დაკავშირებული:

„ეგრეთვე (არჩილის მსგავსად) ნეტარესენებულმან მამამან ჩემმან, მეფემან ვახტანგ—ინება სამეფოსა თუსსა ქალაქსა ტფილი|სი|სასა წიგნისა ამის (ბიბლიის) აღბეჭდვად...გააკეთა სტამბა.. და მკირე რაჲმე საწინასწარმეტყველონი აღბეჭდაო“, ამბობს ბაქარი და დასძენს, რომ არც ვახტანგს დასცალდა (არჩილის მსგავსად) სრული ბიბლიის დაბეჭდვა:

„და არცა მას სცა ეამმან და ღრომან ამაომან და ქცევადმან და დაუშთა მასცა ეგრეთვე შეუსრულებელად“².

მოსკოვში 1743 წ. დაბეჭდილი ბიბლიის რედაქტორი ვახუშტიც იხსენიებს თბილისის სტამბის ბიბლიის (ძველი ალექსის წიგნების) ნაბეჭდ ტექსტს:

„ხოლო ფსალმუნი და წინასწარმეტყველებანი და ახალნი ალექსანი მის მეფის ვახტანგის ბრძანებით გამართული და დაბეჭდილნი იყვნეს მისსავე მოღებულს საბეჭდავსა შინა ტფილისისასაო“³.

გამოდის, რომ ტფილისის სტამბის მოწყობა „ბიბლიის“ წიგნების შეკრებისა და დაბეჭდვის გადაწყვეტილებასთანაც ყოფილა დაკავშირებული; ამიტომ უნდა ვიფიქროთ, რომ 1709 წ., როდესაც ვახტანგის სტამბა თავისი პირველი გამოცემების ბეჭდვას შეუდგა, ბიბლიის (ძველი ალექსის) წიგნების თავის მოყრა და მათი ტექსტების სწორება არათუ დაწყებული, ნაწილობრივ მაინც შესრულებული უნდა ყოფილიყო.

მართლაც: ჩვენ ვიცით, რომ ჯერ კიდევ მე-17 საუკუნის 60—70 წლებში „ბატონის მდივანბეგის ორბელის, სულკურთხეულის ბატონის ყაფლანის ძის და სულხანის მამის“ ბრძანებით, ნათანაელ ბედისწერლის შვილის ხელით, გადაწერილი ყოფილა ძველი ალექსის წიგნების ნუსხა (შესაქმე, გამოსლვათა, ლევიტელთა, რიცხვთა და ზ სჯულის წიგნები—H: 1207).

„ბიბლიის“ ხსენებული წიგნების ეს ტექსტები ნასწორებია და თავებად და მუხლებადაც არის დაყოფილი. მას აქვს ტექსტთან დაკავშირებული მრავალი მინაწერი (იმავე რედაქტორის ხელით). ბიბლიის ძველი წიგნების ეს ნუსხა კენტად არ არის წარმოდგენილი: იგი ერთი სამ ხელნაწერთაგანია. ამ სამ ხელნაწერს ერთმანეთთან აახლოვებს შინაარსი (ბიბლიის—ძვ. ალექსის—წიგნები) და დამკვეთის სახელი. სამივე გადაწერილია „ბატონის მდივანბეგის ორბელის, სულკურთხეულის ბატონის ყაფლანის ძის და სულხანის მამის“ ბრძანებით (სულხანის ბერად შედგომამდე).

¹ „ქართული წიგნი“ 1, № 33, გვ. 44—46, 47.

² ბ ა ქ ა რ ი ს ა ნ დ ე რ ძ ი, იქვე, № 33, გვ. 44.

³ იქვე, გვ. 47.

დანარჩენი ორი ხელნაწერისგან ერთი H ფონდშივე არის დაცული (H:885). იგი შეიცავს ნუსტთა, ზ სჯულის, ისო ნავესი და მსაჯულთა წიგნებს. შესამე ნუსხა—A ფონდისა (საეკლესიო მუზეუმისეული), № 179—აწერილია თ. ჟორდანიას მიერ (ОПНМ, I). ეს ნუსხა გადაწერილია იმავე ორბელის ბრძანებით და თარიღად 1669 წელი უზის.

ხსენებული ხელნაწერების მიხედვით ქართული ბიბლიის შეკრების, შესწავლის, აღდგენისა და გამოცემის ისტორია მე-17 ს. სამოც-სამოცდაათიანი წლებიდან უნდა დავიწყოთ. არჩილი ყოფილა გამგრძელებელი და არა დამწყები ქართული ბიბლიის აღდგენა-შესწავლის საქმისა. ბიბლიის ტექსტებზე მუშაობის სათავეებს მიეყვართ არჩილის ბიძისა (დედის მხრით) და სულხან-საბა ორბელიანის მამის—ორბელ ყაფლანის ძის სახლში. ამ უკანასკნელის ბრძანებით დაუწყიათ ქართული ბიბლიის შეკრება. ბიბლიის ტექსტებზე მომუშავე პირველი მეცნიერი კი ორბელ მდივანბეგის ძე სულხანი, შემდეგში ბერ-მონაზონი საბა ყოფილა¹. (უნდა ვთქვათ, რომ ქართული ბიბლიის ტექსტის აღდგენის რთულ საქითხს აქ მხოლოდ გაკვრით ვებებით, რამდენადაც ეს აუცილებელია მათი ბექდვის ისტორიის გარკვევისათვის².)

საკითხავია—რათ არ დაიბეჭდა ვახტანგის სტამბაში პირველ რიგში ბიბლიის (ძვ. აღთქმის) წიგნები, რომელთა შეგროვება და რედაქტირება, როგორც ზემოთქმულიდან ირკვევა, 1698 წლამდე (სულხან ორბელიანის ბერად შედგომამდე) ყოფილა დაწყებული?

ამის ერთ-ერთი მიზეზი უნდა ყოფილიყო ის გარემოება, რომ ძველი აღთქმის წიგნების ქართული ნუსხები მეტად ნაკლებოვანი იყო: „ზირაქი“ და „მაკაბელთა წიგნები“ სრულებით არ მოიძებნებოდა საქართველოში; საჭირო იყო მათი თარგმნა. გარდა ამისა, არსებული ტექსტებიც დაბეჭდვამდის ხანგრძლივსა და გამოწვლილვით მუშაობას მოითხოვდნენ.

აქ მოსახსენებელია კიდევ ერთი გარემოება: 1743 წლის მოსკოვის ბიბლიის ვახუშტისეული ანდერძის მიხედვით ირკვევა, რომ როცა მოსკოვს მყოფი არჩილი ბიბლიის შეკრებას შეუდგა, მან თავის ძმისწულს—ვახტანგს მიმართა და საქართველოდან სათანადო ტექსტების გაგზავნა სთხოვა. ამავე ვახუშტის ცნობით ვახტანგმა გაუგზავნა არჩილს დაბადების ის წიგნები, რომლებიც საქართველოში მოიპოვებოდა. როდის მოხდა ეს? ირკვევა, რომ ეს მომხდარა სწორედ იმ წლებში, როდესაც თვით ვახტანგი (უკეთ რომ ვთქვათ—საბა) ამზადებდა ბიბლიის სასტამბო გამოცემას, სახელდობრ 1703 და 1709 წწ. შუა. ამას მოწმობს ვახუშტის ანდერძის შემდეგი ადგილი:

„მამინ (მოსკოვის ცხოვრების დროს) იგულა [არჩილმა]... შეკრებად წიგნისა ამის (ბიბლიის). და ითხოვა ძმის წულისა თჳსისა, ძისა ლევანისა, ვახ-

¹ „ხელნაწერთა აღწერილობა“, ტ. III, აკად. ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმი. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გ-ბა, თბ., 1948, ქრ. შარაშინძის „წინასიტყვაობა“, გვ. VII.

² ქართული ბიბლიის ნაბეჭდი ტექსტების შესახებ და საერთოდ ბიბლიის სხვადასხვა რედაქციებისათვის იხ. პ. ინგოროყვა, ქართული მწერლობის ისტორიის ზოგადი მიმოხილვა, ე. „მნათობი“, 1939, № 4, გვ. 124.

ტანგისაგან, რომელი იყო მას ეამსა შინა მოადგილე ბიძისა თჳსისა მეფის გიორგისა—ქართლის გამგედ, წიგნნი დაბადებისა და რომელნიცა მუნ (საქართველოში) იპოვებოდენ, მოუგზავნა“¹.

ვახუშტი აქ დასძენს, რომ დაბადების ზოგი წიგნი არჩილს თვითონ ჰქონდა მოსკოვში: „ხოლო ზოგნი თჳთ აქუნდეს“. ქვემოთ დაწვრილებით მოგვეთხრობს, თუ რა გააკეთა არჩილმა ბიბლიის ტექსტის დასაბეჭდად დამზადებისათვის. „მაშინ მოენება რუსულსა დაბადებასა ზედა განმართვად და განსწორებად... განემართა და შეეწყო, თჳნიერ მუჳლთა, თავ-თავად. ხოლო მაკაბელი თჳთ ეთარგმნეს და ზირაქი ეგრეთვე“. იმით ათავებს ვახუშტი ბიბლიაზე არჩილის მუშაობის ისტორიის გადმოცემას.

აქედან სრულიად ნათელია, რომ მოსკოვს მყოფ არჩილს ვახტანგმა ს. ა. ქართველოდან გაუგზავნა ბიბლიის ის წიგნები, რაც კი საქართველოში მოიძებნებოდა („რომელნიცა მუნ იპოვებოდენ, მოუგზავნა“) და არა პირუქმო².

მაგრამ ვახუშტის ანდერძის აქ წარმოდგენილი ტექსტი განსვენებულ პროფესორ ალექსანდრე ცაგარელს როგორღაც თავისებურად გაუგია, რასაც თბილისისა და მოსკოვის ბიბლიის ტექსტების ურთიერთმიმართების განმარტებაში სრული არევედარევა შეაქვს. აი, რას გვეუბნება ამ საკითხისათვის ალ. ცაგარელი თავის ნაშრომში: О грамматической литературе грузинского языка (стр. 102).

«Царь Арчил во второй половине 17 столетия первый изъявил желание исправить недостатки грузинской Библии. При всех своих стараниях нигде он в Грузии не мог отыскать древняго перевода книги Сираховой и Маккавейских; потому ишшелся вынужденным перевести их вновь, и присоединить к прочим исправленным книгам Библии—и вот, племянник этого-то царя—Вахтанг, приступил к печатанию рукописной Библии, доставшейся от дяди (!!). Успел отпечатать только книги пророческие, евангелие, Апостол, Псалтырь, Служебник, Требник, Молитвенник и Часослов“.

აქ, როგორც ვხედავთ, საქმის ვითარება სრულიად თვითნებურად არის წარმოდგენილი, რამაც დასაბამი მისცა სხვების შეცდომებსაც ბიბლიის ტექსტების თბილისის სტამბაში დაბეჭდვისა და მოსკოვის 1743 წ. ბიბლიის ტექსტის დამზადების ისტორიის გადმოცემაში.

როგორც ზემოთ გამოიჩვენა, არჩილს ვახტანგისათვის მოსკოვიდან არავითარი ტექსტები არ გამოუგზავნია. პირიქით, ვახტანგმა გაუგზავნა მოსკოვს მყოფ არჩილს საქართველოდან ბიბლიის წიგნები (იხ. ზემოთ ვახუშტის ანდერძის მითითებული ადგილი). სწორედ ამ გარემოებით უნდა შეფერხებულიყო ბიბლიის ბეჭდვა ვახტანგის სტამბის ამუშავების პირველ წელს.

საფიქრებელია აგრეთვე, რომ ს. ს. ორბელიანი, რომელიც თავს უყრიდა და ამზადებდა დასაბეჭდად ბიბლიის ტექსტებს, ამ ტექსტების არჩილი-

¹ ვახუშტის ანდერძი, „ქართული წიგნი“. 1, № 33, გვ. 47.

² „მოუგზავნა“—ამბობს ვახუშტი, რომელიც ამ დროს მოსკოვში იმყოფებოდა.

სათვის გადაგზავნის შედეგად იძულებული გახდებოდა ნაწილობრივ მაინც თავიდანვე დაეწყო ერთხელ გაკეთებული საქმე.

ვახუშტის ცნობით არჩილისათვის ბიბლიის „წიგნების“ გაგზავნა იმ წლების ამბავია, როდესაც ვახტანგი იყო ქართლის გამგებლად, გიორგი მეფის მოადგილედ („რომელი იყო მას ეამსა შინა მოადგილე ბიძისა თვისისა, მეფისა გიორგისა, ქართლის გამგედ“).

როგორც ვიცით, გიორგი მეფე ავღანელებმა 1709 წლის გაზაფხულზე მოჰკლეს (ვახუშტი, გვ. 111). მაშასადამე, 1709 წელზე გვიან არ შეგვიძლია ვივარაუდოთ ბიბლიის გაგზავნა მოსკოვს.

მეორე მხრით, ვახტანგი ქართლის გამგებლად ოფიციალურად 1703 წლიდან დაინიშნა (ვახუშტი, გვ. 107), აქედან ცხადია, რომ ბიბლიის ტექსტები ვახტანგს არჩილისათვის 1703—1709 წწ. შუა გადაუგზავნია.

არსებული ცნობების მიხედვით ძნელი სათქმელია, სახელდობრ, ბიბლიის რა წიგნები გაუგზავნა ვახტანგმა არჩილს. ვახუშტის მიხედვით, ვახტანგს, თითქოს, გაუგზავნია ყველაფერი, რაც საქართველოში მოიპოვებოდა: „რომელნიცა მუნ (საქართველოში) იპოვებოდა, მოუგზავნა“.

ვახუშტის ანდერძის სხვა ადგილიდან ირკვევა, თითქოს არჩილისეულ ბიბლიის წიგნებს ჰკლებია მხოლოდ მაკაბელთა და ზირაქის წიგნი.

ამავე წყაროდან გავიგებთ, რომ სრული ბიბლია (შევსებული არჩილის მიერ თარგმნილი მაკაბელთა და ზირაქის წიგნებით) ერთ ცალად ყოფილა იმ დროს, როცა მოსკოვში მყოფი ვახუშტი 1741 წ. შეუღდა მის გამართვას და დასაბეჭდად მზადებას:

„ერთ ოდენ იყო წიგნი ესე მხოლოდ“, ამბობს ვახუშტი.

მაგრამ ვახუშტი იმავე ანდერძში აღნიშნავს:

„ფსალმუნი და წინასწარმეტყველებანი და ახალი აღთქმანი მის მეფის ვახტანგის ბრძანებით განმართული და დაბეჭდილნი იყვნეს მისსავე მოღებულს. საბეჭდავსა შინა ტფილისისასა“.

აქედან ცხადი ხდება, რომ 1709 წლისათვის საქართველოში ახლად გამართულ სტამბაში დასაბეჭდად მზად ჰქონიათ ბიბლიის გარკვეული ნაწილი, ახალი აღთქმის წიგნები, ძველი აღთქმის ფსალმუნი და წინასწარმეტყველთა წიგნები.

ბიბლიის წიგნების ყველა ხსენებული ნაწილი მართლაც დაბეჭდილია ვახტანგის სტამბაში. ამთავან „სახარება“, „ფსალმუნი“ და „სამოციქულო“, როგორც ვიცით, 1709 წელს გამოვიდა. რაც შეეხება წინასწარმეტყველთა წიგნებს, ბიბლიის ამ ნაწილის დაბეჭდვის თარიღი გაურკვეველია.

თბილისის სტამბის ბიბლიის ის სამი ცალი, რომელსაც ჩვენ ვიცნობთ, უთავფურცლოა; ყოველი ამ ცალთაგანი 1 გვერდით იწყება და წყდება 407 გვერდზე. შუა ზომის ჩინებული ნუსხური შრიფტით ორ-ორ სვეტად დაბეჭდილ წინასწარმეტყველთა წიგნებს 1—296 გვ. უქირავს. ძველი აღთქმის მასალა ამ გამოცემაში ამით ამოიწურება. 296 გვერდზე, სადაც ძველი აღთქმის წიგნების ტექსტი მთავრდება, ტექსტის ქვემოთ დარჩენილ თავისუფალ არეზე, ბოლოკაზმულობის ორნამენტული ზოლის ქვეშ, ვკითხულობთ სათაურს:

„განკარგით რიცხვი ახლისა აღთქმისა თაოვანად“.

აქვე მოცემულია ახალი აღთქმის იმ წიგნების ნუსხა, რომლებიც უნდა დაებეჭდათ ამ გამოცემაში: „სახარება“ (ოთხთავად), „სამოციქულო ეპისტოლენი“, წიგნი „კათოლიკენი“ და „გამოცხადება იოვანესი“.

სინამდვილეში კი ნაბეჭდი ტექსტი ამ მასალის მხოლოდ ერთ ნაწილს შეიცავს და ისიც დაუმთავრებელი სახით არის მოღწეული: მათესა და მარკოზის სახარება—სრულად, ხოლო ლუკას სახარების ტექსტი ოცდამესამე თავის 56 მუხლზე წყდება („და წარვიდეს და მომზადეს საკუმეველი სურნელი და ნელსაცხებელი“). ეს მით უფრო უცნაურია, რომ „სახარებისა“ და „სამოციქულოს“ ამ გამოცემაში სრული სახით დაბეჭდვას წინ არაფერი ელოდებოდა, ვინაიდან თბილისის სტამბამ ეს ტექსტები ჯერ კიდევ 1709 წ. გამოსცა, გასწორებული და შეჯერებული სახით.

ამ ნიშნების მიხედვით ნათელია, რომ თბილისში ბიბლიის არასრული სახით („წინასწარმეტყველთა“ წიგნებისა და „ახალი აღთქმის“ ყველა წიგნის) დაბეჭდვას აშკარად ხელი შეუშალა რაღაც გარემოებამ. გასარკვევია როდის და რა მიზეზით უნდა მომხდარიყო ეს.

როგორც ვთქვით, თბილისის სტამბის ბიბლიის დაბეჭდვის თარიღი უცნობია. ჩვენ ვხედავთ, რომ „წინასწარმეტყველთა“ წიგნები თავიდან ბოლომდის საშუალო ზომის ნუსხურით არის დაბეჭდილი. ასეთი შრიფტი ვახტანგის სტამბას 1709 წელს არ გააჩნდა (იხ. ზემოთ, 1709 წ. „დავითნის“ შესახებ).

საშუალო ზომის ნუსხურით თბილისის სტამბის გამოცემები მხოლოდ 1710 წლიდან იბეჭდება (1710 წლის „კონდაკის“ გვ. რედ-სი—194—210). ამის მიხედვით შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ თბილისის ბიბლიის ტექსტის ბეჭდვა 1710 წ. ადრე არ დაწყებულა.

ბიბლიის ბეჭდვის დაწყებისა და შეწყვეტის თარიღის გასარკვევად საჭიროა ვიცოდეთ ვისი რედაქტორობით იბეჭდებოდა ეს გამოცემა. ჩვენ ვიცით, რომ ვახტანგის ბრძანებით დასაბეჭდი „წიგნების სწორებას“ უმთავრესად ნიკოლოზ ორბელიანი აწარმოებდა (1709 წ.—„სახარება“ და „სამოციქულო“, 1710 წ.—„ეჰანი“ და „ლოცვანი“, 1720 წ.—„პარაკლიტონი“, 1721 წ.—„ქმნულების ცოდნის წიგნი, 1722 წ.—„ეჰანი“). იყენენ სხვა რედაქტორებიც: „გარსევან ყოფილი გაბრიელ, სიონის დეკანოზის შვილი“ (იხ. 1711-სა და 1716 წწ. „დავითნის“ თავფურცლები); „კელწიფის კარის დეკანოზის შვილი მიქაელ, რომელმაც „გამართა“ 1712 წლის ორი გამოცემა—„ეფეზისტყაოსანი“ და „დავითნი“; 1710 წლის „კონდაკისა“ და 1711 წლის სახელმწიფანელო წიგნის რედაქტორი გერმანე.

აი, ის ოფიციალური რედაქტორები, რომელთა სახელები მოხსენებულია ვახტანგის გამოცემების თავფურცლებზე.

მაგრამ ჩვენ ვიცით, რომ ვახტანგის სტამბის „სამოციქულოს“ საძიებელს, რომელიც, ეტყობა, მოგვიანებით დაურთავეთ ამ გამოცემისათვის, სხვა რედაქტორის ხელი ემჩნევა (ამაზე იხ. ზემოთ).

საყურადღებოა აგრეთვე, რომ თბილისის სტამბის ბიბლია ზოგიერთი ტექნიკური დეტალით ცხადად ენათესავება 1709 წლის „სამოციქულოსათვის“ დართულ „საძიებელს“.

პაგინაცია, .ნუ გვერდობლივი აღრიცხვა აქ ჩატარებულია ორგვარი წესით: ქართული ასოებითაც და არაბული ციფრებითაც. არაბული ციფრებითვე არის აღნიშნული ტექსტის მუხლებად დაყოფა; არაბული ციფრებით არის ჩატარებული ბიბლიის წიგნების პარალელური აღგილების მითითება. ერთი სიტყვით, აქ არაბული ციფრები ფართოდ არის გამოყენებული. ბიბლიის ტექსტის დამუშავების წესის წყალობით (მუხლებად დაყოფა, პარალელური აღგილების მითითება მუხლების თანმიმდევრობის აღნიშვნით, საძიებლები და სხვ.) შეიძლება ითქვას, რომ აქ ყოველი გვერდი აქრელებულია არაბული ციფრების სინრაველით, რაც განსაკუთრებული თვალსაჩინოებით გვიჩვენებს, რომ ტექსტის გამმართველ-რედაქტორი არაბული ციფრების შემოღების თავგა მოდებული დამცველია.

აი, ამ ნიშნების მიხედვით თბილისის ბიბლია ახლოს დგას 1709 წ. „სა მოციქულოს“ დამატებით საძიებელთან („საძიებელი მოწმობანი“), სადაც მუხლობრივი დაყოფისათვის გამოყენებულია არაბული ციფრები. ამ (დამატებითი) საძიებლის ბოლოში კი მოთავსებულია არაბული ციფრების ტაბულა, არაბული ციფრების ფართო პოპულარიზაციის მიზნით.

თავის აღგილას გარკვეულია, რომ 1709 წ. „სამოციქულოში“ დამატებითი საძიებლის ჩართვა და არაბული ციფრების ტაბულის დაბეჭდვა სულხან-საბა ორბელიანის საქმე არის (უნდა გვახსოვდეს, აგრეთვე, რომ ვახტანგის სტამბის გამოცემებში გვერდობლივი სათვალავია აღნიშვნა არაბული ციფრებით მხოლოდ ორჯერ იხმარება: 1710 წლის მხედრულ „ჟამნში“ და ბიბლიის ხსენებულ გამოცემაში).

უნდა აღინიშნოს, რომ პ. ინგოროყვა ე. წ. „მცხეთის ბიბლიისა“ (A:51) და თბილისის სტამბის ბიბლიის ტექსტების შედარების შედეგად დაასკვნის, რომ „მცხეთის ბიბლიისა და თბილისის სტამბის ბიბლიის რედაქტორი ს. ს. ორბელიანია“.

ასეთი დასკვნა ჩვენც სავსებით მართებულად ჩავთვალეთ. სინამდვილესთან ახლოა ის მოსაზრებაც, რომ თბილისის ბიბლიის ბეჭდვა მისი რედაქტორის ბედუკულობართობას უნდა შეეჩერებია¹.

როგორც აღნიშნულია, 1709 წლის „სამოციქულოს“ მეორე, დამატებითი საძიებელი და არაბული ციფრების ტაბულა ანონიმურად არის გამოცემული. რა იყო მიზეზი, რომ სულხან-საბას შრომითა და ღვაწლით დამზადებული ტექსტები 1709 წ. გამოცემაში ყრუდ, უსახელოდ დაიბეჭდა? ამის მიზეზი, უეჭველია, საბას „მართლმადიდებლობიდან“ გადახრა უნდა ყოფილიყო.

ცნობილია, რომ სულხან-საბა რომის კათოლიკური ეკლესიისაკენ იყო მიდრეკილი. ამ დიდი ადამიანისადმი შურიტ აღძრული „სამღვდელონი“ მარ-

¹ პ. ინგოროყვა, ქართული მწერლობის ისტორიის ზოგადი მიმოხილვა. ე. „მნათობი“, 1939, № 4, გვ. 124 და სხვ.

ჯვედ იყენებდნენ მის „კათოლიკობას“ და გააფთრებით დევნიდნენ მას. მაგრამ ვახტანგ მეფის აღმზრდელი და მია „ბიძად წოდებული“ საბა ვახტანგის პოლიტიკური ძლიერების წლებში (1703.—1712) კულტურულსა და საზოგადოებრივ ასპარეზზე მანინც უდიდეს როლს ასრულებს. შორეულ მონასტერში ბერად აღკვეცა (1698 წ.) ვერ აცილებს საბას პოლიტიკურ ამბებში მონაწილეობას. 1710 წლის დეკემბრის 1-ს მას ხვარასანს (ირანი) უხდება წასვლა ვახტანგის ძმის, ქართლია მეფისა და ერანისა სპასალარის ქაიხოსროს მოწოდებით. აქედან ის 1711 წ. თებერვლია 20-ს ბრუნდება. შემდგომი 1712 წლის აპრილის 22-ს საბა ვახტანგთან ერთად ისევე ირანს მიემგზავრება და შვიდიოდე თვის შემდეგ უკან ბრუნდება (1712 წლის დეკემბრის 20-ს). 1713 წლის აგვისტოს 17-ს საბა ევროპაში მიემგზავრება ვახტანგის ტყვეობიდან დახსნისა და „ქრისტიანობითვე“ ქართლის ტახტზე დამკვიდრებისათვის 300.000 ეკიუს სესხად აღების განზრახვით.

ხელკარიელი, იმედებგაცრუებული და უაღრესად დატანჯული საბა 1716 წლის ივლისის თვეში ბრუნდება ევროპიდან¹. რომს წასვლის გამო საბას მთელი ქართველი სამღვდლოება აუმხედრდა:

„ივლისის თვე იყო—ამბობს საბა თავის „მოგზაურობაში“—ქართველი ეპისკოპოსნი და სამღვდლონი რომს წასვლია გამო გამიმტერდენ... მერმე სამღვდლოთ შფოთი აღძრეს ჩემზედ. კრება და ბოროტის ქნა მოინდომეს. მაგრამ მეფე (იესე) ვერ აიყოლიეს. სამი თვე კიდევ იბატონა“.

ამგვარად, იესეს მეფობაში (1715.—1716) დევნილი საბას მიმართ მისმა მტრებმა—ქართველმა სამღვდლოებამ—„ბოროტის ქნა“ ვერ განახორციელეს („მეფე ვერ აიყოლიეს“).

მაგრამ ერთხელ აღძრული მტრობა წლების განმავლობაში არ დამცხრალა და ბოლოს მანინც თავს დაატყდა საბას; ეს მოხდა იმ დროს, როცა ვახტანგი ჯერ კიდევ არ იყო ირანიდან დაბრუნებული და ქართლის ტახტზე, შაჰის თანხმობით, მამის დაბრუნებამდე ვახტანგის შვილი, ბაქარ იჯდა (1717—1719).

ბაქარი, ვახტანგის ინსტრუქციისამებრ, სასტიკი ზომებით გაუსწორდა ვახტანგის მტრებს. სწორედ ამ რეპრესიების ხანებში იფეთქა საბას მიმართ მტრობამაც. საბა ლმობიერად იხსენიებს ბაქარის არასრულწლოვანებას, როგორც ამ უმადური ჭაბუკის გამამართლებელ საბუთს:

„მეფე ბაქარ დასჯდა მეფედ, ვისთვისაც ესოდენი ჭირი მენახა და ვისაცა მეფობას ვსცილობდი—ამბობს საბა—ათხუთმეტის წლისა იყო. მოატყუეს მცხეთას². ჩემი სიყვარული და სამსახური სულ დაავიწყეს. კრება მიყვეს და... მე მართლმადიდებლობა ვერ უარ ყუად და მრავალი ავი მოინდომეს, მაგრამ ღმერთმან ყოვლისაგან დაგვიხსნა“³.

¹ სულხან-საბა ორბელიანი, მოგზაურობა, თბ., 1940, გვ. 152.

² იმერეთის ხიზნობიდან დაბრუნებული ბაქარ ქირიანობის გამო თბილისში ვლარ შევიდა და მცხეთას მოვიდა (ვახუშტი, 122).

³ ს. ს. ორბელიანი, მოგზაურობა, გვ. 152—153.

აქ საბა ზოგადად გადმოგვცემს მცხეთაში მის საწინააღმდეგოდ მოწყობილი „კრების“ ამბავს. ის ცდილობს შეარბილოს ეს ამბები და გასამართლებელი რამ მოუპებნოს კაბუკი ბაქარის მონაწილეობას მის დევნაში.

ამ ამბების ზედმიწევნითი თარიღი ჩვენ არ ვიცით. მაგრამ გვაქვს ერთი ცნობა, რომლის მიხედვითაც 1718 წელს (ბაქარის დროს) „პატრების საყდარი დააქციეს“¹. ცხადია, „კათოლიკე“ საბას დევნასაც უქილურეს გააფთრებამდე სწორედ ამ წელს უნდა მიეღწია.

საბას დევნის საკითხის გასაშუქებლად ჩვენ გვაქვს მეტად საყურადღებო მინაწერები მისი რედაქციით აღდგენილი და შევსებული მცხეთის ბიბლიის ფურცლებზე (A : 51).

პაველ ინგოროყვამ, ამ მინაწერებზე დამყარებით, ჯერ კიდევ ამ 15 წლის წინათ გამოთქვა ნოსაზრება, რომ საბას დევნის დროს მისთვის ბიბლიის ხელნაწერი და ნაბეჭდი ტექსტები დაუწევავთ² (ნ ა ბ ე კ დ ი ბ ი ბ ლ ი ი ს დ ა წ ვ ი ს ა ზ რ ს ჩ ვ ე ნ ა რ ვ ი ზ ი ა რ ე ბ თ . ა მ ა ზ ე ი ხ . ქ ე მ მ თ) .

მცხეთის ბიბლიის 647 ფურცლის მეორე გვერდზე, მარცხენა ნაპირზე, დასწვრივ, საბას ხელით მიწერილია: „აქამდი დედა დამეწვა, ამოწმეთ!“

მეორე მინაწერი სუფთა, დაუწერლად დატოვებული (თუმცა დასაწერად დამზადებული, დახაზული) 344v-ს მარცხენა სვეტში ნუსხური ხელით არის შესრულებული:

„ღმერთო! წარწყმიდე, ვინც დაბადების წიგნი დააწვევინა საბას!“
ამბობს გადამწერი.

თვალში გვხვდება ამ ორი მინაწერის შინაარსისა და ტონის სხვადასხვაობა: საბას მინაწერში გულდინჯად არის აღნიშნული: „აქამდი დედა დამეწვაო“; თითქოს დაწვის ფაქტი შემთხვევითი უბედურება ყოფილიყო, რომელსაც პასუხისმგებელიც ვერ მოეძებნება. გულუბრყვილო მკითხველმა ბიბლიის დედნის დაწვა თვით საბას გაუფრთხილებლობასაც შეიძლება მიაწეროს („დამეწვა“).

სულ სხვა განწყობილებითა და სრულიად გარკვეული აზრით არის დაწერილი მეორე მინაწერი. უცნობი გადამწერი აღშფოთებული გულის სიღრმიდან ამონახეთქ წყევ-კრულვას უგზავნის იმას (თუ იმათ?), „ვინც დაბადების წიგნი დააწვევინა საბას“.

ამ მეორე მინაწერის მიხედვით ნათელია, რომ საბას თავზე დასდგომიან და ძალადობით დაუწვევინებიათ მისი ნაამაგარი „დაბადების წიგნი“.

თუ საბას მინაწერი გვაფიქრებინებს, რომ ცეცხლის მსხვერპლი შეიძლება მხოლოდ საძიებლის დედანი ყოფილიყო³, ლაზარეს მინაწერი ექვს არ სტოვებს, რომ საბასთვის დაუწვევინებიათ „დაბადების წიგნი“ (ამის გამო ხომ არ

¹ საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ხელნაწერი, S : 2515.

² პ. ინგოროყვას 1934 თუ 1935 წ. წაკითხული მოხსენება სამწუხაროდ არ გამოქვეყნებულა. ამ მოხსენების შესახებ იხ. ილია აბულაძე, სულხან-საბა ორბელიანის სამხური წყაროები, ტფ. სახ. უნივერსიტეტის შრომები, III, 1936, გვ. 259, 261.

³ ილია აბულაძე, სულხან-საბა ორბელიანის სამხური წყაროები, გვ. 261.

დარჩა სუფთად დასაწერად გამზადებული 344 v, რომელზედაც მეორე მინაწერია მოთავსებული?).

ჩვენ დავინახეთ, როგორი თავშეკავებული სიღინჯით გადმოგვეცემს საბა თაივის დევისი ამბავს „მოგზაურობის“ ბოლო სტრიქონებში. ასეთივე თავშეკავების შედეგია მისი „აქამდი დედა დამეწვა“, რომლის შემდეგ გადამწერის წყევა-კრულვა კონტრასტად გაისმის.

საკითხის საბოლოოდ გადაწყვეტისათვის ზედმეტი არ იქნება აქვე მოვიხსენიოთ მესამე მოწმობა ბიბლიის დაწვის (-დაკარგვის“) შესახებ, რამაც ჯერ კიდევ 1934 წ. მიიპყრო ჩვენი ყურადღება.

საბას რედაქტორობით გადამუშავებულ „ქილილა და დამანას“ საბას ხელითვე დაწერილ ტექსტში ჩართულია „ანდერძი სულხან-საბა ორბელიანის, დიდად შეპირებულ-შელონებულისა“. ამ ანდერძის ერთ ადგილას ვკითხულობთ:

„ეს სულხან-საბა ორბელიანი გიორგი მეფის დედის ძმის წული იყო და მისგანვე შეიღურად გაზრდილი და განსწავლებული და ვახტანგ მეფისა ბიძად და გამზრდელად წოდებული და დიდად საყვარელი. ამ სოფლის სიმუხთლემ ერთმანეთს მოაშორვა და ჩხუბიანმა კაცებმა მათ შუა დიდი განხეთქილება ჩამოაგდო. მეფე მას და ნის ძმათზე უბრალოდ მწყრომელი შეიქნეს და მერმე ეს ბრძანება (ვახტანგის ნათარგმნი „ქილილა და დამანას“ გაჩაღხევა-გასწორების) მოუვიდა. უარი აღარ იქნებოდა, თვარამ მონაზენისაგან ამისთანა ამბავი უწესოა და ურიგო!.

შ ა ო რ ი

„მონაზონი საღმრთო წერილს მართებს წერდეს, გინდა ბერი.

ამისთანას სამსაწურსა მეფისასა ჰყოფდეს ერი“.

როგორც ვხედავთ, ამ ნაწყვეტში ზოგადად არის გადმოცემული ვახტანგსა და საბას შორის ჩამოყარდნილი უთანხმოების ამბავი და ასევე ზოგადად გამოთქმულია საბას ჩუმი საყვედური მისთვის, მონაზენისათვის, შეუფერებელი საქმის კეთების დავალების გამო, აგრეთვე იმის გამო, რომ მას „საღმრთო წერილს“ არ აწერინებენ. სამაგიეროდ, აქვე, ქვემოთ, საბა სრული გარკვეულობით უჩივის იმ უსამართლობას, რომელიც მას თავს დაატეხეს:

„ბერი მონაზონი რომ მოსეს წიგნის ნაცვლად ქილილა და დამანას აკეთებდეს, ვექვობ, მეფესაც გაეცინოს“. ამბობს იგი. და მით ყოველგვარი ქარაგმების გარეშე აცხადებს, რომ მას მოსეს წიგნზე მუშაობა სურს. მაგრამ ამას არ ანებებენ და ქილილა-დამანას კეთებას ავალებენ.

ქვემოთ საბას მწუხარებისა და უკმაყოფილების მიზეზი კიდევ უფრო მეტი სიცხადით მკლავდება:

¹ ქილილა და დამანას საბასეული ანდერძის ტექსტი, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ხელნაწერი, S: 31. კურსივი დედანში არ არის.

„და ბიბლიის უცხო-უცხო ამბების დაკარგვის ცეცხლის კვამლი რა გონებას მოეხვიოს, სადღა დარჩება ცნობა, რომ ეს წიგნი გვარიან და ტყბილად გააკეთოს!“—წერს საბა.

ჩვენ რომ მცხეთის ბიბლიის ორი მინაწერის ცნობა არ გვექნოდა: „აქამდე დედა დამეწვა“ (საბა); „ღმერთო! წარწყმიდე, ვინც დაბადების წიგნი დააწვევინა საბას“ (ლაზარე) — შესაძლებელია არც კი დავფიქრებულებყავით საბას ანდერძის ამ ადგილზე და მისი ჩივილი „ბიბლიის უცხო-უცხო ამბების დაკარგვის ცეცხლის კვამლის“ შესახებ; რომელიც საბას „გონებას ეხვევა“ და „ცნობას“ უკარგავს—მხატვრულ გამოთქმებად ჩაგვეთვალა. მაგრამ როცა თვით საბასეული ბიბლიის მინაწერები, ყოველგვარი მხატვრობის გარეშე, აღნიშნავს ბიბლიის დაწვის ფაქტს, საბასეული ანდერძის ამ ადგილსაც სულ სხვა შუქი ეფინება. ეს მესამე ცნობა საბოლოოდ გვარწმუნებს, რომ ძალადობა ნამდვილად მომხდარა, რომ საბას თავზე დადგომიან და მისივე ხელით ჩაუყრიათ ცეცხლში ათეული წლების ნაქირნახულები ბიბლიის „უცხო-უცხო ამბები“.

არასად არ ჩანს, რომ ამ ძალადობის აქტის შემდეგ საბას სრული რეაბილიტაცია მომხდარიყოს. მართალია, საბასა და ვახტანგის ურთიერთობა კვლავ გამოსწორებულა, მაგრამ საეკეოა, რომ შეცვლილიყოს საქართველოს ეკლესიის მესვეურთა საბას მიმართ განწყობილება.

ამ საკითხების გარკვევა საჭირო იყო თბილისის ბიბლიის ბეჭდვის დათარიღებისათვის. ჩვენ დაეინახეთ, რომ 1712 წლიდან მოყოლებული 1716 წლამდე საბა პოლიტიკური ამბების გამო თითქმის განუწყვეტლივ საქართველოს ფარგლებს გარეშე იმყოფებოდა. 1716—1720 წწ. საბა უსასტიკესად დევნილი იყო ოფიციალური ქრისტიანობის მესვეურთაგან და საბას რეაბილიტაცია არ მომხდარა. აქედან ცხადია, რომ თბილისის ბიბლიის 1—447 ფფ. დაბეჭდილი უნდა იყოს 1710—1711 წწ. დანარჩენი ტექსტის აწყობა და ბეჭდვა, უეჭველია, შეწყვეტილია 1712 წლის აპრილში, როდესაც საბა ვახტანგის ისპაჰანს გაჰყვა¹. ამის შემდეგ საბას სტამბაში დაშვება და მის მიერ ბიბლიის ტექსტების ბეჭდვის გაგრძობა შეუძლებლად მიგვაჩნია.

საკითხავია—დასწვეს თუ არა საბას დევნის დროს „ბიბლიის“ დაბეჭდილი ნაწილი? ვფიქრობთ, რომ არა.

კრება, რომელზედაც საბას ბიბლია დააწვევინეს, მცხეთაში მოხდა. ამ კრებაზე, როგორც ჩანს, წარდგენილი იყო ბიბლიის დედნები, მაშასადამე, ხელნაწერები (იხ. საბას წინაწერი: „აქ დედა დამეწო“), ე. ი. სწორედ ხელნაწერი დედნები, რომლებზედაც საბა იმ დროს განაგრძობდა მუშაობას.

არსაიდან ჩანს, რომ ასეთი ბედი სწვეოდეს ბიბლიის დაბეჭდილ ნაწილსაც, რომელიც თბილისის სტამბაში უნდა ყოფილიყო ჩარჩენილი.

¹ თბილისის სტამბის ბიბლიის 1710—1711 წწ. დაბეჭდვას მოწმობს აგრეთვე ნაბეჭდი ტექსტის მაღალი ტექნიკური ღირსებები, რის მიხედვითაც ეს გამოცემა შეიძლება დაეყენოთ 1710—1711 წწ. საუკეთესო გამოცემების (კონდაკი, ჟამნი და სხვ.) გვერდით.

Եւ զանանկայն փրահացուն՝ որքն
 շնորհաւ ծնողոս ծնողս
 Իւր ընկնցն զնրա :

Կանա զմեռոտացոյցուն ծնա
 քրտայնն իւր փրահացոյցուն ծնո
 ղոս ծնորս ծնա կ՛ն՝ զնրան իւր քա
 ման 0ւ՛ 0ւ՛ մնալոյ Իւր ընկնցն :
 Կնրան ծնորարչն իւրամանրն :
 առնիւն զարարն ինկն : ~

Եւ զմեռաւ զպարտաւ զմաւրդոս
 զարեկասանն իւր արման աւելոյ
 արն մնալոս : ~
 Իւրն իւր զքրտայնն իւր : ~
 Ինն զփոյս : ~ Ի ՈՒԷ : ~

Եւ զարեկասն զմ : ~

ჟამსა ამაღლებულისა ღსა
 ხელოვანისა შეუეთ შეუ
 უფლისა : უფლის
 ვახტანგისა :

გაიმართა ჟამნი ესე : მრ.ო
 ველო ეპისკოპოსი ნიკოლო
 ოთხ ორბელის პისათა :

პაპიოა შესტანე ვახტანგ უფლის
 მღვლის განხილვისათა :

ქალქა ტფილისისა :

ქრისტეს ძეგლი : მ : ლ : გ : ბ :
 დაცემუნა : ი : ე : კ : ლ :

კამნი. თბ., 1722. თავფ. ვახტანგის სტამბის უკანასკნელი გამოცემა

ეს მუცლუბი უფლის კვირამაღს შუაღამისის თქვიით:
 სასიოთა ღმრთისავედრებელით ქრისტი
 იანეთათა ურცხესნელით შუამდგ
 თქვიელით ღმრთისავედრებისა მიმართ მი
 თვალითელით ღმრთისავედრებელით ნუ
უგუ

ამ ვარაუდს ის გარემოებაც ადასტურებს, რომ ვახტანგის სტამბის ბიბლია შემდგომ გამოცემაში არათუ მანკიერად არ იყო გამოცხადებული, არაედ ცნობილი იყო განსაკუთრებული ნდობის ღირსად (იხ. მოსკოვის ქართული სტამბის 1741 წლის „მარხვანისა“ და 1743 წ. „ბიბლიის“ ანდერძები. მასვე მოწმობს ხსენებული ბიბლიის სამი კარგად დაცული ცალის არსებობა აბილისის წიგნთსაცავებში და ამ გამოცემის ფურცლების სიმრავლე ხელნაწეების ყდებზე).

სულხან-საბასეული ბიბლიის წინასწარმეტყველთა წიგნების ტექსტი პირაპირ მომდინარეობს მე-12—13 საუკუნის ხელნაწერი ბიბლიიდან, რომელიც ეცნიერებაში „გელათის ბიბლიის“ სახელით არის ცნობილი¹. თ. ეორდანიას თაყვისი ქრონიკების II წიგნში გაკვირვებით აღნიშნავს, რომ ეს ძველი ულნაწერი ტექსტი, წინასწარმეტყველთა წიგნებიდან მოყოლებული, დაყოილია მუხლებად და თავებად მე-17 ს. ხელით.

დამატებით უნდა აღინიშნოს, რომ მუხლებად დაყოფა არაბული ციფრებით არის გაკეთებული და დამყოფელის ხელი სავსებით შეესატყვისება : 51 ხელნაწერის რედაქტორის სულხან-საბას ხელს. საბას, ეტყობა, სრული ღობით შეუხედავს ამ ტექსტისათვის და თავის ნაბეჭდ გამოცემაში დედნის ექტუაციის საყურადღებო წესიც კი თითქმის უცვლელად დაუცავს. დაახლოებით ამ სახითვე გადაბეჭდილი წინასწარმეტყველთა წიგნების ეს ტექსტი თბილისის ბიბლიიდან მოსკოვის 1743 წლის ბიბლიაში.

როგორც ვიცით, მოსკოვის ბიბლიაში გადაბეჭდილია აგრეთვე საბასეული „მცხეთის ბიბლიის“ (A : 51) „საძიებელნი მატაიანთანი“ ანუ სიმფონია. შემთხვევაში ჩვენ არ გვაინტერესებს ამ საძიებლის თავდაპირველი წარმოების საკითხი². ჩვენს ყურადღებას იპყრობს ის გარემოება, რომ სულხან-საბას, როგორც ეს ზემოთ იყო აღნიშნული, ბიბლიის ხელნაწერსა და ნაბეჭდ ექსტებსა და მათ საძიებლებში ფართოდ იყენებს არაბულ ციფრებს. დაახლოებით 30 წლით გვიან, მოსკოვში დაბეჭდილ ბიბლიაში კი (1743) არაბული აფრების ხმარებას ვეღარ ვხედავთ; გვერდების, მუხლების, საძიებლებისა და ვ. სათვალავი ყველგან მხოლოდ ქართული ასოებით აღინიშნება.

ბაქარისეული ბიბლიის ეს განსხვავება ვახტანგის სტამბის 1709 წლის ამოციქულოს³ „საძიებლისა“ და სულხან-საბას ორბელიანისეული ბიბლიის ულნაწერ და ნაბეჭდ ტექსტებთან შედარებით, რამდენადაც საქმე ერთისა და ავე ტექსტების გამოქვეყნებას შეეხება, ერთხელ კიდევ გვიჩვენებს რამდენად აოგრესული ყოფილა ვახტანგის კულტურული ეპოქა და მისი ერთ-ერთი უკეთესო წარმომადგენელთაგანი სულხან-საბას ორბელიანი.

¹ ს. ჯანაშიას სახ. საქართველოს მუზეუმის ხელნაწერი, A : 1108.

² ილია აბულაძე, სულხან-საბას ორბელიანის სომხური წყაროები, გვ. 259, 261.

9. ადრეული ერა

1. სახარება. ტფილისი, 1709.

[6], ტბ [= 302] გვ., 1 დართ. ფ.; 26,5 X 18,5; მსხვილი ნუსხა-ხუცური შრიფტით, გვერდებზე ორ-ორ სვეტად განაწილებული; დაყოფილია თავებად და მუხლებად, სათვალავის ქართული ასოებით აღნიშვნით; სასტამბო საღებავად გამოყენებულია მხოლოდ შავი.

თავფურცელი შემკულია ორმაგი ორნამენტის ჩარჩოთი და ფოთლოვან-ყვავილოვანი თავკაზმულობით, ღვთისმშობლის, ქრისტესა და ნათლისმცემლის ოვალური ხატებითურთ; მსგავსივე თავკაზმულობით მორთულია სახარების ოთხივე თავის პირველი ფურცლები. ტექსტში უხვადაა ჩართული ორნამენტები, თავკაზმულობანი, ინიციალები და ილუსტრაციები.

ბოლოში, ცალკე, დართულია სქელ სახატავ ქალღმერთს შესრულებული ვახტანგის პორტრეტის პირველი ვარიანტი.

სახარების ყოველ ცალკე თავს წინ უძღვის „შესხმა სოფრონი მიერ“ თითოეული მახარებლისა (05 რ, იმ, რიღ, რპთ გვ.) და შესხმანი, დაწერილი დოროთეს მიერ (აო, რიე, რჟა გვ.).

ოთხთავი სახარების ტექსტს დართული აქვს: 1. ნ. ორბელიანის მიერ შედგენილი „საძიებელი“, რომელიც, მისი განცხადებით, „არც ერთს ენაში არ იყო“ (სმზ — სოდ გვ.).

2. „თვეთა მეტყველებანი“ (სოდ—სუთ გვ.).

3. „საძიებელნი წმიდათა მამათა ჩვენთა, ქართველთა მნათობთა, ათორმეტთა ასურეთით ღთისაჲ მიერ მოვლინებულნი (!)“ (გვ. სუთ—ტბ).

თავფურცელი:

„სამღთო და სამღდლო სახარება.“

აწ ახალი და პირველი დაბეჭდილი ქართულს ენაზედა ეამსა ამაღლებულისა და სახელოვანისა საქართველოს მეფისა უფლისა უფლისა გიორგისა იესიან-დავითიან სოლომონიანისა.

შრომითა ფრიალითა და წარგებითა საფასეთათა მართლმადიდებელისა და განათლებულისა საქართველოს განმგებელისა ბატონისშვილისა თვით უფლისა ვახტანგ ლევანის ძისათა.

ვაიმართა წმიდაჲ ესე კელითა ნიკოლოზ მღდელმონაზონისა ორბელის-შვილისათა.

კელითა მესტამბე შიხაილ სტეფანეშვილისა უნგროვლახელისა.

ქალაქსა ტფილისისასა.

ქკსა: ქრისტეს აქეთ: ათას შვიდას და ცხრასა.

ვახტანგის ანდერძი:

„სადიდებელად წმიდისა სამებისა, მე, გვარტომობით, ძირმოდგომობით დავითიანმან, ძის ძემან სახელგანთქმულის მეფის ვახტანგისამან, ძმისწულმან ქებულის მეფის არჩილისამან და დიდად სახელაონის ქართველთა მეფისა გიორგისამან და ძემან დიდად პატიოსნისა ლევანისანან და განმგებელმან ქართლისამან, ბატონისშვილმან ვახტანგ მოვიყვანე მესტამბე ვლახეთით და გავაკეთე სტამბა საქსრად სულთა წინათქმულთა მეფეთასა და მამისა და დედისა ჩემისა; სალხინებელად სულისა ჩემისა და მეუღლისა ჩემისა ჩერქეზის ბატონის ასულის რუსუდანისა და ძე-

თა და ასულთა ჩემთა

აღსაზრდე-

ლად“.

მესტამბის უნგროვლახელის ანდერძი:

„ყოველთა მკითხველთა გიხაროდენ!“

პირველად მიზეზი უცხოთა ამის საქმისა და ძალითა ღრთისათა უცონელად შემასრულებელი სტამბისა ამის სამკვიდრებელსა თქვენსა იქმნა კურთხევით კსენებული განათლებული და გამგებელი საქართველოსა ბატონიშვილი და თვით პატრონი ვახტანგ, ღრთისმოყვარენო და ყოველად შევნიერნო მკვიდრნო საქართველოსანო! ხოლო ყოველივე საქმენი, რაოდენნი იხილვებთან—ასონი, ორდანიონი და ყოველნი საქმარნი სტამბისა, დაწყებით სრულყოფამდე, მოქმედი და წინამძღომელი მე ვარ, უნდო მონა თქვენი. უწინარეს ყოველთასა დავბეჭდეთ ესე საღთო და სამღვდლო წიგნსა ხარება. სიმდაბლით გვედრები თქვენ ყოველთა, დიდთა და მცირეთა—უკეთუ ცთომილი რამე იხილოთ, სიტყვა ანუ ასო, ნუ გამჟირდავთ, რამეთუ უცხო ვიყავ ქვეყანისა ამის და უსმენელი სიტყვათა თქვენთა და რომელნი ჩემნი მოწაფე იყვნენ, ეგრეთვე გამოუცდელნი საქმისა ამის ჩემისა. ვითარცა მე ვიყავ ქართლის უნახავი, ეგრეთვე ჩემნი მოწაფენი სტამბისა. გლოცავ თქვენ, შემინდევით სულიერითა სიყვარულითა, რათა თქვენცა მოგიტევე-

ნეს უფალმან, ვითარცა ბრძანებს: „მიუ-

ტევენით და მოგეტევე-

ნეს თქვენ“.

ლუკა
გ': ლუ.

მდაბალი ამათ მბეჭდავთაგან მესტამბე მჭურვალთა გულითა

ვმუშაკობ მოსამსახურე თქნი მიხეაღ სტე-

ფანეს შვილი უნგროვლახელი“.

რედაქტორის ნიკოლოზ ორბელიანის ანდერძი:

„ოდეს განაგებდა საქართველოსა ძმისწული კეთილმორწმუნის მეფის არჩილისა და სახელგანთქმულის მეფის გიორგისა და ძე ლევანისა ღრთისმოყვარე, განათლებული ვახტანგ, იგულსმოდგინა და მოიღო სტამბა ვლახეთით, რო-

მელ აროდეს ყოფილიყო საქართველოში. და კელით წერაში ჩვენი საღ-ტონი წერილნი განრყენილიყო. და მე, დედის ძმისწულსა ამა მეფეთასა და მოსამართლეთუხუცის ორბელის ძეს, ცოდვილს მღღელმონაზონს ნიკოლოზს მიბრძანა წიგნების გასწორება და ვერ ურჩევქმენ. და ეს წმიდა სახარება დიდის ჰირითა ბერძენთა დაბეჭდილს სახარებათა შემოწმებითა სიტყვა და ასო მეტნაკლები გაემართე. და ეს საძიებელი არცერთს ენაში არ იყო; სიადვილისა და ადრე პოენისათჳს ახლა მე გავაკეთე. და თუ გულის ჳმაჯყოფთ, დიად ადვილია. თავისა და მუხლების ანგარიში ნაპირზე უსხეთს და სხვა ნიშნები შიგ ჩართულია. და საძიებელი სწორად იქ მიასწავებს და მას მიჰყევით.

ვინც ჩემნი ნაშრომი წიგნები ნახოთ, ლ-თის სიყვარულისათჳს, შენდობას მიბრძანებდეთ. მე დიდად შემეწევის და თქუნ უზრუნველ იქმნებით.

საძიებელი მუტლები რომ მიგასწავებს, თავის აღება მისწავებულს მუტლს ჳვევით არის და ბოლოს მოღება მისწავებულს მუტლს ჳვით არის ნიშნები¹.
საჯარო; უნივერს.: საქართ. მუზ.; ჳუთ. მუზ.; სალტიკოვ-შჩედრ.¹

2. დავითნი. ტფილისი, 1709.

თ—სჳე[= 9—295] ფ.; 11 X 8; უთავეურცლოა; აკლია წინა რვა ფ. და ფფ. შიგნითაც და ბოლოშიაც; მრავალი ფ. ნაშთის სახით არის მოღწეული და უხეზად რესტავრირებულია; დაბეჭდილია მსხვილი ნუსხა-ხუცურით (1709 წ. სახარებისა და სამოციქულოს შრიფტი).

შემკულობანი ჳედმიწევნით ისეთივეა, როგორც 1709 წლის სახარებისა და სამოციქულოსი; წიგნის ნაკლულოვანების გამო შემკულობანი გაცილებით უფრო მცირე რაოდენობისაა. იხ. რკგ, რო, რპპ, რჳდ, სჳ, სღგ, სმგ, სნჳ, სჳჳ ფფ., სადაც სამკაულად და სატიხარად გამოყენებულია ერთი და იგივე ორნამენტი, ხოლო ორნამენტის მეორე სახე იხ. სჳჳ, სჳდ ფფ-ზე.

ამგვარად, ამ გამოცემაში სამკაულის (ორნამენტის) მხოლოდ ორი სახე გვაქვს².

იწყება: „..... კანონი ა.[თსალმუნი ვ, მუხ. ი — იბ. არა მოავ-ლი]ნის რისხვაჲ მისი მარადღე.

არათუ მოიქცეთ: მახული მისი ლესულ არს. მჳზლდსა მისსა გარდაუტყვამს და განუმზადებთ იგი...“ თ—სჳე ფ.

¹ ვახტანგის სტამბის წიგნების დაცულობის დადგენისას ობიექტებად აღებულია იგივე წიგნთსაცავეები, რომლებიც 1939—1940 წწ. (იხ. „ქართული წიგნი. ბიბლიოგრაფია. I“, ჩვენი „შესავალი“. თბ., 1941). აღწერილობაც მისდევს ამავე „შესავალის“ XXVI გვ. აღწერას.

² ამ მონაცემების მიხედვით 1709 წ. დავითნი, იმ სახით, როგორცაც მას ჩვენამდე მოუღწევია, სწორედ „ლარიბად და ერთფეროვნად არის შემკული“ და პატივემული შ. ჳვასხვაძის ძახლისა და კითხვის ნიშნები სრულიად უადგილოა ჩვენი აღწერილობიდან უხვად ამოკრეფილი ტექსტის ბოლოს. იხ. შ. ჳვასხვაძე, ვახტანგ VI სტამბის წიგნი, 1952, გვ. 95.

შენიშვნა: 1. „დავითის“ ტექსტს დართული აქვს ფსალმუნთა კითხვის წესი:

„ვითარ ჯერარს, რათა იკითხუდნენ დავითს ყოველსა წელიწადსა შინა“ (სულ).

წუღება: „ვიწყებთ დავითს ყოველსა კვირიაკესა და ყოველსა დღესა ცისკ.“ (გვ. სჟე).

ერთადერთი ცალი დაცულია უნივერს., N F: 146-ით.

3. საშოციქულო. ტფილისი, 1709.

[4], უმბ [= 442] გვ.; 27 × 19; დაბეჭდილია მსხვილი ნუსხა-ხუცური შრიფტით, შავითა (ტექსტი) და წითელი საღებავით (ეს უკანასკნელი ნახმარია თავფურცელზე და საძიებლებში); თავფურცლის გაფორმება ისეთივეა, როგორც პირველნაბეჭდი სახარებისა.

თავფურცლის მეორე გვერდზე მოთავსებულია ბაგრატიონთა ღერბი. ღერბის ქვემოთ, მრგვლოვანი შრიფტით, „იგავთა“ ლექსი. ტექსტში ჩართულია მოციქულთა სურათები და სხვა ილუსტრაციები, ორნამენტები, თავკაზმულობანი.

[422] გვ. მოთავსებულია ვახტანგის პორტრეტი.

ტექსტი დაყოფილია თავებად და მუხლებად.

თავფურცელი:

„სამლო და სამღდელო სამოციქულო. აწ ახალი და პირველი დაბეჭდილი ქართულს ენაზედა: ჟამსა ამბლებულისა და სახელოვანისა საქართველოს მეფისა უფლისა უფლისა გიორგისა, იესიან-დავითიან სოლომონიანისა.

შრომითა ფრიადითა და წარგებითა საფასეთათა მართლმადიდებელისა და განათლებულისა საქართველოს განმგებელისა ბატონისშვილისა თვთ უფლისა ვახტანგ ლეგანის ძისათა

გაიმართა წმიდაჲ ესე ჯელითა ნიკოლოზ მღდელ მონა-

ზონისა ორბელისშვილისათა.

ჯელითა მესტამბე შიხაილ სტეფანეშვილისა

უნგროვლახელისა.

ქალაქსა ტფილისისასა.

ქკსა: ქრისტეს აქეთ: ათას შვიდას და ცხრასა.

ბაგრატიონთა ღერბის ქვეშ მოთავსებული

„ბეჭდის იგავი:

„გასინჯეთ ბეჭდის იგავი, მსმენო, ნუ გაქვან წყინება.

ფსალმუნთ ქნართ ცემა დავითის, თუმც რაზედ იყო სმინება—

ქრისტესა მოასწავებდა, ვინ დაჯსნა ცრემლთა დინება

და დავითის ტომით ჯორცთ შესხმა თუ ვითარ მჯსნელმან იწება.

ამ შურდულითა დავით სძლო გოლიათს, არ თუ ზავებდა.

ლომნი ტახტისა სოლომონს შუდს სიბრძნეს მოუსწავებდა. მესნელი, ვინ აღთქმას უღებდა, ქმნილთ ეგრე გაუთავებდა და ვით ძალედვა და შეპგევანდა, მის მტერზედ ეგრე დაეებდა. როს მესნელმან სათნო იჩინა ქალწულის მუცლადღებანი, მით უყო წარმართთ ყოველთა ამ საქმით განათლებანი. ჯვარცმით გაზოგნით ყოველთ სულთა იყო მის ქმნისა ნებანი და განკურნა წყალუნი უწამლო, რომელი გუქირდა სნებანი. ოდეს უქსოვა ქალწულმან მესნელს კვართი, ქსელით გდებული, იგი ელიოზს წილად ხუდა, მოვიდა ქართლად რებული, სად არის სახლად უფლისად სეეტი ცხოველი გებული და აქა ძეს ჩუწნთვან სულთა ვსნად, კურნებად იმედებული. ქართველთ მეფენი დავითის გვარტომით, მოდგამობითა, თვთ ყოვლადწმიდა უბიწო არის მათ ძირთვან შობითა. ვართ მისთვან წილად ხდომილნი და მისის იწედობითა. ამად არ ვიქმნათ უხილველთ მტერთავან ლახვარსობითა. სტამბას ბეკდევდენ ფრანგნი და რუსნი და მერმე ვლახელნი. აქ არსად იყო აროდეს, ვერ ვპოვეთ მისნი მნახველნი. გიორგის მეფობაშიგან ვახტანგ აკვირვა მსახველნი და ეს ბეკდა ხოსრო მეფის ზე. გაცუდდენ ყოველნი მჩმახველნი“.

ვახტანგის ანდერძი იგივეა, რაც 1709 წ. პირველნაბეჭდი სახარებისათვის წამძღვარებული ანდერძი, იმ განსხვავებით, რომ აქ ვახტანგის დედა სახელდებით მოიხსენიება: „საქსრად სულთა წინათქმულთა მეფეთასა და მამისა და დედისა ჩემისა გურიელის ასულის თუთასათჳს...“

რედაქტორის ნ. ორბელიანის ანდერძი:

„ოდეს განავებდა საქართველოსა ძმისწული კეთილმორწმუნის მეფის არჩილისა და სახელოვანის მეფის გიორგისა და ძე ბატონის ლევანისა ლთის-მოყვარე, განათლებული ვახტანგ, იგულსმოდგინა და მოილო სტამბა ვლახეთით, რომელ აროდეს ყოფილიყო საქართველოში და ჯელით წერაში ჩვენი საღთონი წერილნი განრყენილიყო. და მე, დედის ძმისწულსა ამა მეფეთასა და მოსამართლეთუხუცის ორბელის ძეს, ცოდვილს მდღელმონაზონს ნიკოლოზს მიბრძანა წიგნების გასწორება და ვერ ურჩევქმენ. და ეს წმიდა სამოციქულო და იოანეს მოხილვა დიდის ჭირითა ბერძენთა ბეკდის სამოციქულოთა შემოწმებითა სიტყვა და ასო მეტნაკლები გავმართე. და ეს საძიებელი არცერთს ენაში არ იყო; სიადვილისა და ადრე პოვნისათჳს ახლა მე გავაკეთე და თუ გულისკმაფყოფთ, დიად ადვილია და ამის სწავლება საძიებელის თავს არის, იქ იძიე.“

ვინც ჩემნი ნაშრომი წიგნები ნახოთ, ღთის სიყვარულისათვის, შენდობას მიბრძანებდეთ. მე დიდად შექმნივეის და თქუენ უზრუნველ იქმნებით“.

უმბ გვ.

შენიშვნა: 1. როგორც ნ. ორბელიანი აღნიშნავს, აქ სამოციქულოსთან ერთად მოთავსებულია „იოანეს მოხილვაც“, სათაურით: „გამოცხადება იოანე მოციქულისა“.

2. ამ გამოცემის („სამოციქულო“ და „იოანეს მოხილვა“) მასალის თავისებურების გამო საქირა მისი შედგენილობის დაწვრილებით აღნუსხვა, გამოცემაში დაცული თანმიმდევრობით:

- I. თავფურცელი (აუნუსხავი I გვ.).
 - II. ბაგრატიონთა ღერბი და მის ქვემოთ: „იგავთა“ ლექსი (აუნუსხ. II გვ.),
 - III. ვახტანგის ანდერძი (III აუნუსხ. გვ.).
 - IV. სულიწმიდის მოფენის გრავეჟურა, ვახტანგისათვის ვედრების ასომთავრული წარწერით: „ქ. სულო წმიდაო და სახიერო! მეოხ ეყავ. ბატონიშვილს ვახტანგს“ (IV აუნუსხ. გვ.).
- მსგავს წარწერებს მრავალ გრავეჟურაზე ვამჩნევთ.
- V. „საქმე მოციქულთა, თავი პირველი“. ა—სუ (1—290) გვ.
 - VI. „გამოცხადება იოანე მოციქულისა“. სუბ—ტკთ (292—329) გვ.
 - VII. „საძიებელი წმიდისა სამოციქულოსი“. ტლ—ტობ (330—372) გვ.
 - VIII. „თვენი“. ტოგ—უჟა (373—421) გვ.
- აქ, უჟა გვერდის ტექსტის ბოლოს: „განსრულდა... დაიბეჭდა ქალაქსა ტფილისისასა. ჳელითა მესტამზე მიხილ უნგროვლახელისათა“.
- (აღნიშნულია დაბეჭდვის თარიღიც).
- IX. ვახტანგის პორტრეტი. უკბ (422) გვ.
 - X. „საძიებელი მოწმობა. — წამებანი ქრისტესითგან მოციქულთაგან ახალსა აღთქმასა შინა მოკლედ ძველისა აღთქმისაგან ჩართული...“ (უკგ—ულე) გვ.
- ქვემოთ, ორ-ორ სვეტად დაბეჭდილია საძიებელი მოწმობა (იხ. ზემოთ, გვ. 186—187).
- XI. „ნულა და ქართული რიცხვი თან ჩართული“. ულფ (= 436) გვ.
- ინდურ-არაბული ციფრების ტაბულა, შესატყვისი ქართული ასოებითურთ.
- XII. „გამართვა შეტომილთა სამოციქულოთა“. ულზ—უმა (= 437—441) გვ.
 - XIII. რედაქტორის ნ. ორბელიანის ანდერძი. უმბ (= 442) გვ.

4. კონდაკი. თბილისი. 1710.

08, სი | = 210 |, [2] გვ.; 20 X 16; შრიფტი: ძირითადად ნუსხა-ხუტური (მსხვილი, საშუალო ზომისა და წვრილი), მრგვლოვანის, მხედრულისა და ბერძნულის გარევით; სასტამბო საღებავი: შავი და წითელი.

მდიდრულად გაფორმებულია: ილუსტრაციებით, ორნამენტებით, თავბოლოკაზმულობით; თავფურცლის მეორე გვერდზე — ბაგრატიონთა სამეფო ლერბია მოთავსებული.

წიგნის უკანასკნელ ფურცელზე — ვახტანგის პორტრეტი.

თავფურცელი:

„კონდაკი

რაოდენიცა სწერია ანას შინა:

პირველი — წესი და რიგი, ვითარ უკმთ მღდელთა და დიაკონთა მსახურებასა ზედა, და განგება მწუხრისა, და ცისკრისა, და სამნი კონდაკნი: წმიდისა მამისა ჩვენისა იოანე ოქროპირისა და დიდისა ბასილისა და გრიგოლი დიოლოლოსისა (რომელსა ეწოდების სიწმიდის განახლება), კიდევ კურთხევები: წიგნისმკითხველისა და მგალობელისა და კერძო დიაკონისა და მღდელისა და მღდელმთავრისა და დღესასწაულთა,

ერის განტევება და ჩაპოლოცვანი შუდელთა
დღეთა და დღესასწაულთანი.

აწ ახალი დაბეჭდული ქართულ-
სა ენასა ზედა.

ჟამსა ამალღებულისა მეფისა უფლისა უფლისა
ქ ა ი ხ ო ს რ ო ს ს ა.

შრომითა და წარსაგებელითა საფასეთათა
განმგებელისა მისისა ბატონისშვილის უფლისა უფლისა
ვ ა ხ ტ ა ნ გ ი ს ს ა.

გაიმართა კელითა გერმანე მღდელმონაზონისათა
კელითა მესტამბე მიხაილ სტეფანეშვილისა
უნგროვლახელისა.

ქ ა ლ ა ქ ს ა ტ ფ ი ლ ი ს ი ს ა ს ა.
ქ ს ა ქ ე თ ჩ ლ ი.

ბაგრატიონთა ლერბის ქვეშ მოთავსებულია „ბეჭდის იგავის“ (იხ. № 3 სამოციქულოს აღწერილობა) II და V სტროფი:

„ამ შურდულთა დავით სძლო გოლიათს...“

ვახტანგის ანდერძი:

„სადიდებელად წმიდისა სამებისა, მე, გვარ-ტომობით, ძირ-მოდგმობით დავითიანმან, ძის ძემან სახელგანთქმულის მეფის ვახტანგისამან, ძმისწულმან ჩიბულის მეფის არჩილისამან და დიდად სახელოვანის ქართველთ მეფისა

გიორგისამან და ძემან დიდად პატროსნის ლევანისამან, განმგებელმან ქართლისამან, ბატონისშვილმან ვახტანგ, მოვიყვანე მესტამბე ვლახეთით და გავაკეთე სტამბა, საქსრად სულთა წინათქმულთა მეფეთასა, მაძისა და დედისა ჩემისა გურიელის ასულის თუთასათჳს, სალხინებელად სულისა ჩემისა და მეუღლისა ჩემისა ჩერქეზის ბატონის ასულის რუსუდანისა, ძეთა და ასულთა ჩემთა აღსაზრდელად“.

ქვემოთ მოთავსებულია მესტამბის მიმართვა მკითხველთადმი, დაბეჭდილი მხედრული შრიფტით. მიმართვა თავდება მოწოდებით:

„ქსენებასა ჰყოფდეთ და ილოცვიდეთ სიმრთელისა და ცხოვრებისათვის ამის საფასეთა წარმგებელისათვის და გამმართველისა და დამბეჭდველისათვის. და უკეთუ იხილოთ რამე სიმრუდე და ნაკლულევანება სიტყვათა, ანუ ასოთა, სიმშვიდით გამართვედით და ჩვენთვის ძვირს ნუ ზრახავთ—რაზეთუ, ვითარცა ვერვის ძალუც ცისა ხილვად, უკეთუ კინროდენცა არა იპოვებოდეს ღრუბელი, ეგრეთვე ვერ ძალუც კაცობრივსა ველსა საქმედ, თვინიერ ცთომილებისა რასამე. და ცოცხლებითამც ხართ“.

მესტამბეთა ლექსის ქართულად გადმოცემული შინაარსი (ტექსტის ბოლოს), რუმინული ლექსის ზემოთ:

„ქ: ვითარცა უცხონი იხარებენ ხილვასა ზედა თვისთა სამკჯდრებელთასა და ზღუათა შინა მავალნი—ხილვასა ზედა ნავთსაყუდელთასა, ეგრეცა მესტამბენი იხარებენ განსრულებასა ზედა წიგნთასა“.

იქვე მოთავსებულია მესტამბეთა ლექსი რუმინულ ენაზე, ქართული მხედრული ასოებით დაბეჭდილი (იხ. ფოტო-პირი № 10).

საჯარო: უნივერს.; საქ. მუზ.; ქუთ. მუზ.

5. უამნი. ტფილისი, 1710.

385 გვ.; 9,1 × 6,5; მხედრული შრიფტით; პაგინაცია—ინდ.-არაბული ციფრებით; უთავფურცლოა, იწყება მესამე გვერდით.

შემკულობანი: სამების გრაფიურა (გვ. 4); ყოველ გვერდს შემოვლებული აქვს ორნამენტის აშია; გადასატანი სიტყვა ყოველი გვერდის ბოლო ნაპირზე ნუსხა-ხუცური შრიფტით არის დაბეჭდილი.

თავნაკლულ „უამნი“ ფურცლები შიგნითაც აკლია: 108—109, 182—183, 188—189, 234—237 გვ.; აკლია აგრეთვე ბოლო ფურცლები, 7—8 ფ. დახეულია. პირველი ათეული ფფ. კიდევები დაზიანებულია, პაგინაციაში შეცდომებია: 96-ს მისდევს 100 გვ.

იწყება თავფურცლის ბოლო სტრიქონებით:

„[ველითა] წესტამბე მიხაილ სტ-
ეფანეშვილისა უნგ-
როვლახელისათა:
სარგებელად ქრისტ-
იანეთა სულისათვის:

ქალაქსა ტფილი-
სისასა:

ქრისტეს აქეთ: ჩლი:“

ტექსტის დასაწყისი:

„შემოკლებულ[ი] ღამისა და ღღისა ლოცვა. რაგამს აღდგეს „ქრისტია-
ნე ძილისაგან, თქვას...“ (გვ.5).

ცნობილია 1710 წლის მხედრული ეამნის სამი ცალი: აქედან ორი
დაცულია ი. სტალინის სახელობის თბ. სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ფუნდამენტალურ ბიბლიოთეკაში (ყოფ. საისტორიო და საეთნოგრაფიო
საზოგადოებისეული ფონდისა).

აქ აღწერილი ცალი ერთი უკეთ დაცულთაგანი არის.

მესამე ცალი — ქუთაისის ეთნოგრაფიული მუზეუმის ბიბლიოთეკისა,
მეტად დეფექტურია.

6. ეამნი. თბილისი, 1710.

08, უკა [= 421], [3] გვ.; 12 X 8; წვრილი ნუსხა-ხუტური შრიფ-
ტით, მხედრულის გარევიტ (გვ. 07, ტნდ); ინდურ-არაბული ციფრებით
აღნიშნულია თარიღი (ტნდ გვ.).

თავფურცელი „ჩვეულებრივი შემკულობით გაფორმებულია სწორედ
იმგვარადვე, როგორც ამავე წელს გამოცემული „ლოცვანისა“. თავ-
ფურცლის მეორე გვერდზე—ბაგრატიონთა სამეფო ღერბი, წარწერით:
„წყალობითა ღთისათა, იესეან-დავითიან-სოლომონიან მეფე ქაიხოსრო
ყოვლის საქართველოსი“.

წიგნის ბოლოში მოთავსებულია ვახტანგის პორტრეტი; ტექსტში
ჩართულია გრავიურები და შემკულობანი.

გამოცემულია იშვიათი მოხდენილობითა და გემოვნებით.

თავფურცელი:

„ე ა მ ნ ი.“

აწ ახალი დაბეჭდ[ი]ლი ქართულს ენასზედა.

ეამსა ამაღლებულისა და სახელოვანისა მეფისა უფლისა უფლისა ქაი-
ხოსროსსა.

შრომითა და წარსაგებელითა საფასეთასა განმგებელისა მისისა ბატონი-
შვილისა უფლისა.

ვახტანგისა.

გაიმართა ჯელითა ნიკოლოზ

მღდელმონაზონის ორბელის-

შვილისათა.

ჯელითა მიხაილ სტეფანეს

ძისა უნგროვლახელისათა.

ქალაქსა ტფილისისასა. ქრი-

სტეს აქეთ ჩლი“.

ვახტანგის ანდერძი იგივეა, რაც 1710 წ. „კონდაქში“ (იხ.).

უნგროვლახელის მიმართვა მკითხველთადმი:

„ყოველთა მკითხველთა გიხაროდენ! ეჰა, საყვარელნო მკითხველნო, რომელთა დაგიდებ თქვენ სულიერსა ტრაპეზსა, არა ლიტონად და ჯორციელად შემზადებულსა თვთოსახეთა სანოვაგეთაგან, საზრდელად ჯორციისათვის მორეწილთა, რომელსა მიიღებენ კაცნი, ჯორცთა შინა მყოფნი და მცირედ ჟამ დაუტყებების სასა და კვალად მცირედლა და შიასეე[!] და უკეთუ მიიღის საზრდელი, უძლურ იქმნის მუცელი. სიკვდილი მოიწიის მასზედა. არამედ ტრაპეზსა ვიტყვი სულიერსა, ქეშმარიტსა და სრულსა და ყოვლის კეთილით, სიმდიდრით აღსავსესა და მრავალფერად ნაყოფიერსა, შუშნიერად შემკობილსა, მომზადებულსა, რომლისაგან რაზომცა მრავლად ესკამოთ, კ[ვალა]დ გსურისთ მისაღებელად, გზრდისთ სულიერად, გკურნებსთ და განგაძლიერებსთ. ხოლო არს ტრაპეზი იგი სულიერი ჟამნი ესე, რომელსა ჰქონან თავსა შორის თვისსა ლოცვანი განსანათლებელნი სულთანი. რომლისა შუშნის მართლმადიდებელთა ქრისტიანეთა, რათა გულსმოდგინეთ ილოცვიდენ, რომელიცა ახლად დაგიბეჭდავს თქვენ, ქართველთა ენასა ზედა. ჟამსა და მეფობასა ამალღებულის მეფის უფლისა უფლისა ქაიხოსროსსა. შრომითა და წარსაგებელითა სასურველისა ძმისა და გამგებლისა მისისა უფლისა უფლისა ბატონისშულის ვახტანგისათა, რომელიცა დიდად დაშერა და იღვაწა შესამკობელად სამკვდრებელისა და ნათესავისა თქვენისა ყოვლის თვთოეულის საღმრთოსა საქმიითა და უმეტესად საეკლესიოსა და სულიერისა სასარგებლად. თქვენ განგამდიდრათ, ვინცა თქვენთვის ნებავს მოგება საუნჯისა ამისგან სიმჭურვალითა გულისათა და სიმდაბლითა სულისათა. გივმსთ თქვენცა, რათა ილოცვიდეთ, თვნიერ უღებებისა, ცხოვრებისა თქვენისათვის და განძლიერებისა და დღეთა სიგრძისათვის ზემოთ ვსენებულთა ქველის მოქმედთათვის. და რომელიცა ფრიად დაშერა და წარაგო საფასე, მისთვისაცა. ეგრეთვე მომიჯსენებდეთ მეცა, რომელიცა დაეშვერ და ვიღვაწე დაბეჭდვასა ამის ჟამნისასა. და რაოდენიცა იხილოთ წიგნსა ამას შინა ნაქლულევანი, უდრტკინველად განქმართეთ და შენდობა ყავთ ჩემთვის, რათა თქვენცა მიიღოთ სათხოველი ლოცვისა თქვენისა დაუბრკოლებლად და რათა აღესრულოს თქვენ მიერ მცნება ქრისტე მაცხოვრისა, რომელიც გზბრძანებს ჩვენ და იტყვს... (მათე. თავი 3, მკ, იბ). მცირე ამთ მბეჭდავთაგან მესტამბე მჭურვალითა გულითა ვმუშაკობ, მოსამსახურე თქვენი“.

„ქ. მიხაილ სტეფანე შვილი უნგროვლახელი“.

(მესტამბის სახელი — მხედრული შრიფტით).

შენიშვნა: 1. აკად. კ. კეკელიძის დაკვირვებით, ამ გამოცემის რედაქტორს ნიკოლოზ ორბელიანს „ჟამნში“ ქართველ წმიდათა ხსენების დღეები შეუტანია. კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია. I, თბ., 1941; გვ. 317.

2. ჟამნის ტექსტის ბოლოს მოთავსებულია მთვარის განახლების ცხრილები, სათაურით:

„სვლა მთოვარისა სამარადისო“, განმარტებით: „უკეთუ გენებოსთ, რ[ათამც]ა ჰპოოთ თუ რომელსა დღესა თვისასა განახლდების მთვარე, ქვემო კიბე-

თა ამათ შინა იპყარ მთოვარის მოქცევი, ანუ ზედნადები მისი, რომელიც ასოები არს დაწერილი წითლითა ნაპირსა ამის კიბისასა და სადაცა დაუპირდაპირდეს, იქ არის ნიშანი, დღე თუსა მის, რომელსა შინა იქმნების ახალი მთოვარე“. უკბ — უკდ გვ.

საჯარო: ქუთ. მუზ.

7. ლოცვანი. ტფილისი, 1710.

[04], სჟ, [1] 290 გვ.; 12 X 8; წერილი ნუსხა-ხუცური შრიფტით; თავფურცელს შემოვლებული აქვს ორნამენტის ჩარჩო; თავფურცლის მეორე გვერდზე — ბაგრატიონთა სამეფო ღერბია მოთავსებული; ღერბის ზემოთ და ქვემოთ — შემკულობანი; ღერბს აქვს ორსტრიქონიანი წარწერა, როგორც ამავე 1710 წ. „ჟამნის“ II გვ.

ღერბის გარშემო ასომთავრული წარწერა:

„ფეჟუა უფალი დავითს ქეშმარიტებითა და არა შეურაცხოს იგი: ნაყოფისაგან მუცლისა შენისა დაესვა საყდართა შენთა“.

თავკაზმულობანი; ა, აგ, სიზ, სმშ, სჟ გვ.; ბოლოკაზმულობანი: სმზ, სჟ გვერდზე; ილუსტრ.: აგ, სნთ გვ.

უკანასკნელ ფურცელზე — ვახტანგის პორტრეტი.

წიგნი გამოცემულია იშვიათი მოხდენილობითა და გემოვნებით.

თავფურცელი:

1

„ლოცვანი

აწ ახალი დაბეჭდილი ქართულს ენას ზედა.

ჟამსა ამაღლებულისა და სახელოვანისა მეფისა უფლისა უფლისა

ქაიხოსროსსა

შრომითა და წარსაგებელითა საფასეთასა განმგებელისა მისისა ბატონისშვილისა უფლისა ვახტანგისა.

გაიმართა ქელითა ნიკოლოზ მღვდელმონაზონის, ორბელის შვილისათა:

ქელითა მიხაილ სტეფანეს

ძისა უნგროვლახელისათა

ქალაქსა ტფილისისასა. ქრისტეს აქეთ ჩლი.“

ვახტანგის ანდერძი ზედმიწევნით იგივეა, რაც 1710 წლის „კონდაკისა“. ტექსტის ბოლოს, სჟ (= 290) გვერდზე, დაბეჭდილია:

„განსრულდა...

დაბეჭდა ქალაქსა ტფილისისასა

ქეს აქეთ ჩლი“.

„ქ. ქელითა: მესტამზე მიხაილ სტეფანე შვილისა უნგროვლახელისა“.

ეს სამი სტრიქონი მხედრული შრიფტით.

რედაქტორის ანდერძი:

„ოდეს განაგებდა საქართველოსა ლთის მოყვარე და ყოვლითა კეთილთა სრული ძმისწული კეთილმორწმუნისა მეფის პატრონის არჩილისა და დიდად სახელოვანის მეფის გიორგისა და ძე პატრონის ლევანისა და ძმა ყოვლისა წესიერებით შექურვილისა მეფის ქაიხოსროსი, განათლებული ვახტანგ, ფრიადისა ქირითა და მრავალთა საფასეთა წარგებითა მოილო სტამბა, რომელი არაოდეს ყოფილიყო საქართველოსა შინა. და მე, დედისძმისწულსა ამა კელმწიფეთასა და მონასა მათსა, ფრიად ცოდვილსა მღვდელმონაზონს, საქართველოს მსაჯულთუხუცესის ორბელის ძეს, ნიკოლ-როზს მიბრძანა წიგნების გამართვა. და ვერ ურჩევქმენ. და მე წიგნი და ენა ქართულის მეტი სხვა არავისი ენა ვიცოდი, რომელსაც ბერძულის მცოდნე მეტყოდა, ღმერთმან უწყის, მე დიდის ქირით გაწყობასა და სიმართლესა ვცდილობდი. ჟამნობა და თვენი ბერძულის რიგით დაწვერეთ და კვირადღების ზატიკისა და სამგზეფსოს ოხითა იბაკო ისევ ჩვენი ძველი გაურჩიეთ. ლთის სიყვარულისათჳს, თუ რამ ჩემს ნაკეთებს წიგნებში მრუდი და ცთომილი ნახოთ, ნუ დამწყევლით. თუ შემეტყო, არ ვიქმოდი. არამედ შენდობით მომიქსენებდით. ქრისტეს აქეთ ჩღო“. გვ. ტფშ.

საჯარო; უნივერს.; საქარფ. მუზ.; ხალტიკვ-შჩედრ.

8. ბიბლია: „წინასწარმეტყველნი“ და სახარება [თბილისი: 1710—1711].

404, [4] გვ.; 26,5 × 18,5; შრიფტი: საშუალო ზომის ნუსხა-ხუცური; წიგნის ყოველი ცალკე თავი, განსაკუთრებით 1 და 297 გვ., უხვად არის შემკული თავბოლოკაზმულობით, მინიატურული ხატებით, მხატვრული ასოებით.

ტექსტი ორ-ორ სვეტად დაბეჭდილი; პაგინაცია — არაბული ციფრებითა და ქართული ასოებით (პარალელურად); უთავფურცლოა.

შედგენილობა: I. წინასწარმეტყველებანი: ესაიასი — 1—63 გვ., იერემიასი—63—135, გოდებანი იერემიასი—135 — 142, წინასწარმეტყველებანი: ბაროქისი—143—151, ეზეკიელისი — 152—217, დანიელისა—217—244, ოსესი—244 — 252, იოველისა — 252—256, ამოსისი—256—263; აბდიასი—263—264, იონასი—264—266, მიქიასი—267—272, ნაომისი—272—274, ამბაკომისი—274—277, სოფონიასი—277—280, ანგიასი—280—282, ზაქარეისი—282—293, მალაქიასი—293—296 გვ.

II. სახარება: მათესი—297—337, მარკოზისი—337—364, ლუკასი—364—404 გვ.

შენიშვნა: 1. წინასწარმეტყველთა წიგნების ტექსტის ბოლოს, 296 გვერდზე კეთილყოფილობით: „განკარგვით რიცხვი ახლისა აღთქმისა თაოვანად“, სადაც დაწერილებით აღნუსხულია, თუ რა იყო განზრახული დასაბეჭდად ბიბლიაში, წინასწარმეტყველთა წიგნებს გარდა: 1. ოთხთავის თავები სრულად, 2. საქმე მოციქულთა, 3. გამოცხადება იოვანესი.

სინამდვილეში ბიბლიის ამ მეორე ნაწილში გვაქვს მხოლოდ სახარების მათესი და მარკოზის თავი სრულად და ლუკას სახარების ნაწილი, რომელიც წყდება:

„შეუდგეს მას დედანიცა, რომელნი მის თანა მოსრულ იყვნეს გალი-
ლეთ და იხილეს საფლავი. და ვითარ დასდებდეს გუამსა მისსა და წარვი-
დეს და მომზადეს საკუმეველი, სურნელი და ნელსაცხებელი“ (თავი 23, მუხ-
ლი 55, 56).

დაყოფილია თავებად და მუხლებად (ინდურ-არაბული ციფრებით აღნიშ-
ნული).

საჯარო $\left(F \frac{135}{4} \right)$; უნივერს. (F 19578); საქართ. მუზ. ხელნაწ. (A : 51).

9. დავითნი. თბილისი, 1711.

ბმც [= 248], ლწ [= 37] გვ. + 1 + 1 ჩ. ფ.; მხედრული შრიფ-
ტით, ნუსხა-ხუცურისა და ბერძნული შრიფტის გარევით; ორნამენ-
ტებით შემკულ თავფურცლის მეორე გვერდზე — ბაგრატიონთა სამეფო
ღერბი, რომლის ქვეშ ნუსხა-ხუცური შრიფტით დაბეჭდილია „ბეჭდის
იგავის“ შემოკლებული ვარიანტი (იხ. 1710 წ. კონდაკი); ტექსტში
დავით წინასწარმეტყველის გრავჟურა (4 გვ. — დ) ორმაგი ორნამენ-
ტის ოთხკუთხა ჩარჩოში და მედალიონისებურ ორმაგ წრეში, რომლის
შიგნითაც ასომთავრული ასოებით ჩაწერილია: „წმიდაო დავით!
მეოხ ეყავ ვახტანგს“...

ტექსტის ბოლოს დართულია ვახტანგის პორტრეტი, განსაკუთრე-
ბული სიუხვით ორნამენტირებული.

თავფურცელი:

„[და ვ ი თ ნ ი] აწ მეორე დაბეჭდული ქართულს ენასა ზედა:

გამსა ამალღებულისა მეფისა უფლისა უფლისა
ქ ა ი ხ ო ს რ ო ს ს ა.

შრომითა და წარსაგებელითა საფასეთათა
განმგებელისა მისისა ბატონისშვილის
უფლისა უფლისა ვახტანგისსა.

ჯელითა მესტამზე მიხაილ სტეფანე შვილისა
უნგროვლახელისა.

ქალაქსა ტფილისისასა.

ქრისტეს აქეთ ათას შვიდას და თერთმეტი.
გამიართა ჯელითა სიონის დეკანოზის შვი-
ლის გაბრიელისათა“.

ვახტანგის ანდერძის ტექსტი იგივეა, რაც წინა გამოცემისა (იხ.).

ვახტანგის ანდერძის ქვეშ (გვ. 3) და შემდეგი (4) გვერდის თავში,
დავით ებრაელთა მეფის გრავჟურის ზემოთ, დაბეჭდილია ბერძნული
ათსტრიქონიანი ლექსი.

უკანასკნელ (აუნუსხავ) გვერდზე:

„ქ: დაიბეჭდა ქალაქსა ტფილისისასა, ქორონიკონსა ქრისტეს აქეთ ათას
შვიდას და თერთმეტსა. ქ. ჯელითა მესტამზე მიხაილ სტეფანე შვილის უნ-
გროვლახელისათა“.

ქვემოთ მოთავსებულია მესტამზეთა ლექსი:

„ქ. ნავთსაყუდელსა მენავე რა მივლენ, განისვენებენ.
 მოყვასთა თვისთა სამყოფთა ნახვა სწადს, მით ისვენებენ;
 ქირთ მყოფნი, ლხინსა შესრულნი, მას აღარ მოიჩვენებენ,
 და რა ბეჭედა მბეჭდავს უსრულდეს, თავსა არ შეიჩვენებენ“.

შენიშვნა: ტექსტის ბოლოს მოთავსებულია „განგება ფსალმუნთა“
 ა-ლზ გვ.

საჯარო; უნივერს.; საქართ. მუზ.

10. გერმანე. სწავლა, თუ ვითარ მართებს მოძღვარსა: სწავლება მოწაფისა.
 თბილისი, 1711

უბა [= 411] გვ.; 13 X 10;

მხედრული შრიფტით.

აშიაშემოვლებული თავფურცლის

მეორე გვერდზე — ბაგრატიონთა

სამეფო ღერბი.

თავფურცელი:

„სწავლა, თუ ვითარ მართებს მოძ-

ღვარსა სწავლება მოწაფისა-

აწ დაბეჭდული ქართულსა ენა-

სა ზედა, ჟამსა მეფობისა უფლისა

უფლისა ქაიხოსროსსა.

და შრომითა გამგებელისა მის-

ისა უფლისა უფლისა ვახტანგისსა.

შემოკლებით თქმული და გარი-

გებული გერმანე მღვდელმო-

ნაზონისაგან.

ქელითა მიხაილ სტეფანეს ძისა

უნგროვლახელისათა.

ქალაქსა ტფილისისასა. ჩლია“.

ვახტანგის ანდერძი ისეთივეა, როგორც 1710 წლის გამოცემებში.

ავტორის ანდერძი:

„ყოველთა მკითხველთა გიხაროდენ! ჟამსა მას, ოდეს მეფობდა ქარ-
 თველთა ზედა ძირთაგან დავითისათა აღმოცენებული მეფე ქაიხოსრო და
 მის წილ განაგებდა სამეფოსა მისსა ძმა მისი, მამულის რჯულის განმადლი-
 ერებელი და ქრისტეს სარწმუნოებისათვის ცეცხლებრ მოტყინარე ბატონი-
 შვილი ვახტანგ, საუკუნოდ ყოს უფალმან ქსენება მისი, ამან მოიხვნა
 სტამბა ქვეყანით ვლახეთით, რაჟამს უფლებდა ვლახეთს იოანე კოს-
 ტანტინე ბრანკოვანე ბასარაბა. და მომართა ქვეყანასა ქართლი-
 სასა, დიდის საფასითა და წარსაგებელითა. და აღავსო და განანათლა ქვეყანა
 ჩვენი წიგნებითა, რომელი დაკლებულიყო ჟამთა ვითარებისაგან მღვეართაგან
 ქრისტეს რჯულისათა.“

მას ეანსა მე, ცოდვილმა და ორკერძოვე სულით და ჯორციით უძღურმა ხუცესმონაზონმა, მონამან და მოსამსახურემან ქალაქს სიონისა ლთის მშობელისამან და მლოცველმან ამათ ზემოკსენებულთა პატრონთამან, ცოდვილმან გერმანემ, ვიღვაწე მცირე რამ საღვაწი და აღვსწერე სარწმუნოება, ჩვენთა სარწმუნოებათაგან შემოკლებით გამოკრებული და მცირედი რამ სწავლა შვიდის საიდუმლოსი. რაც ოდენ ჩემი უგულისკმო გონება მისწვდებოდა. არა თუ ყოველი ძალი საიდუმლოსი აღვსწერე — ეს დიდთა და სარწმუნოთა კაცთაგანც ძნელად შესაძლებელ არს, არამც თუ ჩემებრ დაბნელებულისა.

არამედ ესოდენ ვიმუშავე, რათა იკითხვედენ და ისწავლიდენ ყრმანი ახლად მოსწავლენი და შეცნეირებად ღვთისა მოვიდოდენ და არ იყენენ ჩვენგან განშორებულთა მწვალებელთ შვილთაგან დაწუნებულნი და სიტყვა უგებელნი.

ამის[ს]თვის დავსწერე საეროს სიტყვითა, რომ ახლად მოსწავლენი ყრმანი სიადვილისათვის მსწრაფლ ზედ მიიწეოდენ და უცთომელად დაისწავლიდენ და ესრეთ შეცნეირებად აღიყვანებდენ გონებასა მათსა ხედვად ლთისა.

ესეცა არ უგულვებელსყო ყრმათათვისცა დიდად მოღვაწემ და სწავლათა შემატების გულსმოდგინემ, სულიერად და ჯორციელად გამგებობის ტრფიალმან ბატონისშვილმა ვახტანგ და დაბექდვინა, თვისთა საფასეთა წარსაგებელითა. ადიდოს ღმერთმან ორსავე შინა ცხოვრებასა!

აწ ვინცა ვინ ამ ჩემს ნამუშავეს წარიკითხვიდეთ, რომელიც გონებაში არ გენიშნოსთ, მაშინვე ნუ დაბრკოლდებით ჩვენსა უმეცრებასა ზედა, არამედ აღმოიკითხვედეთ წიგნთა და, მაქვს სასოება უფლისა მიერ, მსწრაფლ გულისხმაჰყოთ. ვითარმედ არა ჩემის მუცლის მოზღაპრობით მითქვამს, არამედ რომელი მინახავს წერილისაგან, ის აღმიწერია“ (გ—ი გვ.).

ავტორის ბოლოსიტყვაობა:

„ეს არის სწავლა შვიდის საიდუმლოსი, შემოკლებულად თქმული. გლოცავ გლახაკი ბერი გერმანე, ყრმანო, ახლად მოსწავლენო, რათა იკითხვედეთ და ზეპირით დაისწავლიდეთ.

ამისთვის დავსწერე საეროსა და სოფლურის სიტყვითა, რომ სიადვილისათვის მსწრაფლ ზედ მიიწეინეთ და მტკიცედ დაიდოთ გონებასა და ჩენ ცოდვილისათვის შენდობას იტყოდეთ“ (გვ. 401).

ხაჯარო; არქივი; საქართვ. მუზ. ხელნაწერთა განყოფ.

11. რუსთაველი შოთა, ვეფხისტყაოსანი, თბილისი, 1712

04, ტნა [= 351] გვ., 2 ჩ. ფ.; 28 × 19; ბოლოში აკლია ორი ფურცელი (წყდება ჩსა სტროფის განმარტებაზე); დაბექდილია მხედრული შრიფტით; სასტამბო საღებავი: შავი და წითელი; სათაურები და ყოველი სტროფის პირველი სიტყვა—წითელი საღებავით; ყოველი თავის დასაწყისს თავკაზმულობა ამკობს; ყოველი სტროფის გასწვრივ აღნიშნულია მისი სათვალავი. აწერილი ცალის ხის ყდის ორივე ფრთა გატეხილია; ყდა შემოსილია შავი, ტვიფრული ტყავით.

I ყდის შიგნიდან მიკრულ ქალაღზე მოთავსებულია შემომწირველის წარწერა: „თბილისის სათავადაზნაურო გიმნაზიის I კლასის მოწაფის გიორგი (იგივე დევი) ალექსანდრეს ძე აბაშიძისაგან. შორაპნის მაზრა, ს. სავანე, 1915 წ. 18 თებერვალი“.

ამავე ქალაღზე, მარჯვნივ, დაკრულია ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების წიგნთსაცავის ბეჭედი და წითელი მეღნით აღნიშნულია წიგნის ფორმატი: „ბ, 4° 21“ და „№ 5798“.

ორნამენტით ჰორიზონტალურად გადატიხრული თავფურცელი მოთავსებულია ორმაგი ორნამენტის ჩარჩოში; ჩარჩოს ქვეშით მოთავსებული ორი ვინიეტი აწერილ ცალს აკლია; ეს ვინიეტები მოიპოვება სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის წერა-კითხვის საზოგადოებისეული ფონდის № 970/ა-ში.

თავფურცლის მეორე გვერდზე მოთავსებულია ბაგრატიონთა სამეფო ღერბის ერთლომიანი ვარიანტი, განიერი ფოთლოვანი ორნამენტის ჩარჩოში. ამ ჩარჩოს სამი მხრიდან შემოვლებული აქვს ორნამენტი, რომელსაც ქვევითა — მეოთხე მხარე ღია აქვს. ღერბის ქვეშით და მომდევნო აუნუსხავ გვერდზე მოთავსებულია „ბეჭდის იგავი“ — ბაგრატიონთა ღერბის სიმბოლიკის იგივე განმარტება, რომელიც 1709 წ. „სამოციქულოს“ ღერბსაც აქვს დართული (სრული ვარიანტი).

ვეფხისტყაოსნის შესავლის ტექსტის წინა გვერდზე მოთავსებულია ვახტანგის პორტრეტი, განსაკუთრებით მდიდრულად შემკული.

ვახტანგის პორტრეტის ქვეშ ყვავილოვან-ფოთლოვანი ბოლოკაზმულობაა.

ვახტანგის სტამბის „ვეფხისტყაოსნის“ ეს უსრულესი ცალი დაცულია ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ხელნაწერთა განყოფილების S ფონდში, თავისი ძველი 5798 ნომრით.

აკ. შანიძის „ვახტანგისეული გამოცემის“ აღდგენილ (1937 წ.) გამოცემაში იგი აღწერილია F ლიტერით (გვ. 398).

თავფურცელი:

ვეფხისტყაოსანი.

აწ ახალი დაბეჭდული ქართულს ენასა ზედა, ეამსა ამალღებულისა საქართველოს მპყრობელისა.

უფლისა უფლისა ვახტანგისა.

შრომითა წარსაგებელითა მისეე მპყრობელისათა.

გაიმართა ჳელითა ჳელმწიფის კარის დეკანოზის შვილის მიქელისათა. ქალაქსა ტფილისისასა.

ქრისტეს აჳეთ

ათ[ა]ს შვიდას და თორმეტსა, დასაბამითგან ვიდრე აქამომდე შვიდიათას ორას ოცსა“.

ვახტანგის ან დერძი:

„მადიდებელი წმიდისა სამებისა, მე, გეარტომობით, ძირმოდგომით დავითიანმან, ძის ძემან სახელგანთქმულის მეფის ვახტან[გ]ისმან, ძმისწულმან ქებულის მეფის არჩილისმან და დიდად სახელოვანის ქართველთ მეფისა გიორგისამან და ძემან დიდად პატიოსნის ლევანისამან, მპყრობელმა საქართველოსმან ვახტანგ მოვიყვანე მესტანზე ვლახეთით და გავაკეთე სტამბა, საქსრად სულთა წინათქმულთა მეფეთასა, მამისა და დედისა ჩემისა გურიელის ასულის თუთასათვის, სალხინებელად სულისა ჩემისა და მეუღლისა ჩემისა ჩერქეზის ბატონის ასულისა დედოფლის რუსუდანისა და ძეთა და ასულთა ჩვენთა აღსაზრდელად“.

სათაური და შესავლის დასაწყისი:

„ქ. ამა ამბის დასაწყისი პირველი, ამო და სასმენლად შევნიერი სწავლისათვის მოშაირეთასა ტარიელს და ნესტან დარეჯანს ვეფხისტყაოსნობით უვმობენ.“

„რომელმან შექმნა სამყარო, ძალითა მით ძლიერითა...“ ა—ვ გვ. პირველი თავის სათაური და დასაწყისი:

„ამბავი პირველი როსტევან არაბთა მეფისა.“

იყო არაბეთს როსტევან მეფე ღთისაგან სვიანი...“ ვ—სპე გვ.

ტექსტის უკანასკნელი სტროფის I და IV სტრიქონი:

„ამირან დარეჯანის ძე მოსეს უქია ხონელსა.....“

და ტარიელ—მისსა რუსთველსა, მისთვის ცრემლშეუშრობელსა“.

მესტამბის ლექსი

„აწ დაიბეჭდა სტამბაში პირველ ნაწერი ჯელისა, უგბილთა ფრიად სასწავლო, გონიერთ გულთა თმენისა.“

მეფის ვახტანგის ბ[რ]ძანებით და სიბრძნით კეთილმკნელისა

და ნაღვაწი მისის მლოცვლისა მესტამბე მიქაელისა.“

— : —

დაესრულა ესე წიგნი ქორანიკონს უნსა სმულსა;

ყველაქასა უხაროდა რიტორსა და ჯმა უსულსა.

სამღთოა და საეროცა, ვისაცა აქუს სმენა გულსა.

და უსწავლელსა სიბრძნეს მისცემს, გონიერსა—გულს უსრულსა“. სპე გვ.

ვახტანგის განმარტების შესავლის სათაური, დასაწყისი და ბოლო:

„თარგმანი პირველი წიგნისა ამის ვეფხისტყაოსანისა, თქმული ბატონის შვილის გამგებელის პატრონის ვახტანგისა.“

„მე. ვ ს წერ. ძმისწული მეფის გიორგისა და ძე ლევანისა, გამგებელი ქართლისა ვახტანგ წიგნსა ამას ამისთვის: უცოდინარობითა და სოფლის ნივთთა შემსკვალვითა სამეძაოდ სთარგმნიდენ მის რიტორისა და ბრძენ ზეც-ნიერისა კეთილად ნამუშავევისა სამუშაოსა...“ სპვ—სპც გვ.

ბოლო: „ქუეყნის უფროსი ავის დამშლელი ჯამს და ამად დავშვერ“.

ვახტანგის განმარტების სათაური, დასაწყისი და ბოლო:

„თარგმანი პირველი წიგნისა ამის

„რომელმან შექ“: ღმერთმან შექმნა ქუეყანა. ქუეყანასა მისცა ძალი თვისით ძლიერებით და ზეციდამ სული ცხოველი მოჰბერა...“

ბოლო: „ტაბლაკსა“. ტაბლაკი მცირე ნალარაა. ჩუეშ.

მათ დავე სახედ რომ დაუწერია, ვარსკვლავთათვის უმზგავსე-ბია. ჩუნთ“.

მუზეუმისეული ცალი (S: 5798) წყდება ჩსა სტროფის განმარტებაზე:

[ჩ]სა. ავთანდილ. თვითო-ოროლა, სადაც ნოხდომია ადგილს,

სიტყუაზე სამღთო ყუელგან ჩაურთავს. თუ ეს სამღთოთ არ ეთქუას, მაშ რომელს სამღთოს წიგნში სწერია: „მოყუარე მოყუარეს ნუ მიენდობაო“. გვ. ტმშ.

საჯარო; უნივ.; ლიტ. მუზ.; საქართველ. სახ. მუზ.; ხალტიკოვ-შჩედრ.; საკავშ. აკადემ.

12. დავითნი, თბილისი, 1712

უიე [= 415] გვ.; 14 X 10; საშუალო ზომის ნუსხა-ხუცური შრიფტით; თავფურცლის მეორე გვერდზე მოთავსებულია ვახტანგის პორტრეტი; შემდეგ გვერდზე—ბაგრატიონთა სამეფო ღერბი, წარწერით: „წ. ლ. დ. პ. მ. ვ. ყ. ს.“

[წყალობითა ღმრთისათა დავითიან-პანკრატოვანი მეფე ვახტანგ. ყოვლისა საქართველოსი].

მეხუთე გვერდზე დაბეჭდილია ქართული ანბანი, სამ ჯგუფად: I მრგვლოვანით, II ნუსხა-ხუცურით ა—ჟ-დის და III იგივე ნ. ხუცური, ბოლოდან თავანდის (ჟ—ა).

შეექვსე (ვ) გვ.: დავით წინასწარმეტყველის იგივე გრავეურა, როგორც 1711 წ. მხედრულ დავითნში.

თავფურცელი:

„დავითი. აწ მესამედ დაბეჭდ[ი]ლი ქართულს ენასა ზედა. ჟამსა ამად ღლებულისა საქართველოს მპყრობელისა უფლისაჲ უფლისაჲ ვახტანგისსა. შრომითა წარსაგებელითა მისეჲ მპყრობელისათა. განმგებლობასა ბატონისშვილის უფლისაჲ უფლისაჲ სვიმონისსა.“

გაიმართა კელითა კელმწიფის კარის დეკანოზის შვილის მიქელისათა..

ქალაქსა ტფილისისასა. ქრისტეს აქათ ჩღობ. დასაბამითგან ვიდრე აქამომდე ქსკ“.

ვახტანგის ანდერძი:

„სადიდებლად წმიდისა სამებისა, მე, გეარტომობით, ძირმოდგმით დავი-
თიანმან, ძის ძემან სახელგანთქმულის მეფის ვახტანგისამან, ძმისწულმან
ქებულის მეფის არჩილისამან და დიდად სახელოვანის ქართველთა მეფის
გიორგისამან და ძემან დიდად პატიოსნის ლევანისამან, მპყრობელმან ქართლი-
სამან ვახტანგ, მოვიყვანე მესტამბე ვლახეთით და გაეაკეთე სტამბა, საჭსრად
სულთა წინათქმულთა შეფეთასა, მამისა და დედისა ჩემისა გურიელის ასუ-
ლის თუთასათვის, სალხინებელად სულისა ჩემისა და მეუღლისა ჩემისა ჩერ-
ქეზთ ბატონის ასულის რუსუდანიისა, ძეთა და ასულთა ჩემთა აღსაზრდე-
ლად“.

საჯარო; უნივერს.; ქუთ. მუზ.

13. კურთხევანი. ტფილისი, 1713

[06], ქკზ [= 627] გვ.; 19 × 14; საშუალო ზომის ნუსხა-ხუცური
შრიფტით; ორნამენტებით შემკული თავფურცლის მეორე და მომ-
დევნო მესამე გვ. მოთავსებულია კვიპრიანე სამთავნელის ანდერძი. [04]
გვ. — ვახტანგის პორტრეტი; [05] გვ. — ვახტანგის ანდერძი. ზედმი-
წვენით იმავე სახით, როგორც „ვეფხისტყაოსნის“ 1712 წ. გამოცემა-
ში (იხ.); [06] გვ. ბაგრატიონთა ღერბი. .

თავფურცელი:

„**ქ უ რ თ ხ ე ვ ა ნ ი**

აწ ახალი დაბეჭდილი ქართულს ენასა ზედა,
ეამსა ამაღლებულისა საქართველოს მპყრობელისა
უფლისაჲ უფლისაჲ ვახტანგისსა.
ღთივ განათლებულის საქართველოს განმგებელისა
ბატონის შვილის უფლისაჲ უფლისაჲ სვიმონისსა.
გაიმართა წმიდაჲ ესე ჯელითა სამთავნელ ეპისკოპო-
სის კვპრიანესითა.

ჯელითა ჯელმწიფის კარის დეკანოზის შვილის
მესტამბის მიქელისათა.

ქალაქსა ტფილისისა.

დასაბამითგან ქორონიკონსაჲ შეიღიათას ორას ოცდაერთსა.

ქრისტეს აქეთ ჩღობგ“.

კვიპრიანე სამთავნელის ანდერძი:

„ოდეს სუფევდა თუსსა სამეფოსა შინა ღთის მოყვარე მპყრობელი სა-
ქართველოსა ნეფე, უფალი ვახტანგ, იგულსმოდგინა და მოიყვანა ვლახეთით
მესტამბე მიხაილ და გააკეთებინა სტამბა ფრიადითა წარსაგებელითა საფასე-

თათა, მრავალმცა არიან წელნი ცხოვრებისა მათისანი, — რომელ არაოდეს ყოფილიყო საქართველოსა შინა სტამბა და კელით წერითა მწერალთაგან სამლონი წერილი ჩვენნი განრყუნილიყვნენ.

მას ეამსა, ოდეს განაგებდა საქართველოსა მათი სასურველი ძმა — ბატონის შვილი უფალი სვიმონ, ამათ მიერ მეტ[რ]ძანა მე, სამთავნელს კეპარია-ნეს, ბერძულთა წაგნთა ზედა ჩვენთა წიგნებთა შემოწმება, რ მცირედისა რისამე ბერძულთა წიგნთა და ენისა სწავლულ ვიყავ იმრუსალ[ი]მისა პატ-რიაჩქს დოსითეოს თანა (საუკუნომცა არს საცსენებელი მათი). რაოდენიცა ძალმედვა თვით ჩემით შევამოწმე და გასწორებასა ვეცადე — სიტყვა თუ ასო მეტნაკლებობა. და რომელიმე არქიმანდრიტის პაპა სერგიოზის კითხვითა და შემოწმებითა გავაკეთე, იგინი, რომელიცა უწინარეს წიგნი დაიბეჭდა. და აწ კურთხევანი ესე, რომელიცა ბერძულსა კურთხევანსა შინა წერილი იყო, სრულად უნაკლულად გარდამოვსწერე.

ხოლო რაეამს გარდამოვსწერდით ჩვენსა ენასა ზედა პირველთა მათ წიგნთა და შემდგომსა ამას, სხვადნი წმიდანი მამანი საქართველოსანი ჩვენსა ენასა ზედა შესწორებასა გვეკმარებოდენ.

და დაბეჭდეთ ბრძანებითა და წარსაგებელითა საფასეთათა ქრისტეს-მოყვარისა საქართველოს კეთილად გამგებელისა ბატონის შვილის სვიმონისათა, მრავალმცა არიან წელნი ცხოვრებისა მათისანი.

უკეთუ ვინმე თქ[ვა]ს, რად გვიქმდა ახალი გარდმოთარგმნილი, რ პირ-ველთა მთარგმანებელთა წადა მამათაგან გვაქუნდა გარდამოთარგმნილიო; კეშმარიტად მათ წმიდათა მამათა ყოველივე ჩვენნი წიგნი უნაკლულად გად-მოთარგმნეს. არამედ მწერალთა მიერ განრყუნილ იყო, ვითა თუთ იგინივე წმიდანი მამანი წამებენ დავითის ბოლოშია; და მეფეთაცა შემოწმება და გასწორება გვიბძანეს და ვერ ურჩევქმენით, და აღვასრულეთ, შეწევინთა ღმრთისადათა, ბრძანება მეფეთა.

აწე გვედრებით ყოველთა კეთილად მკითხველთა და გულისხუმიწყო-ფელთა, ვინც კელად მიიღებდეთ, ზემოთქმულთა ამათ მეფეთათვის ლოცვადასა აღასრულებდეთ. და ამისა შემდგომად ნალ[ც]აწისა ამისთვის ჩემ ცოდვილი-სათვისცა შენდობას ბძანებდეთ, რათა ლოცვაჲ თქვენი შემწე მეყოს და თქვენ უზრუნველ იქმნეთ“.

რედაქტორის ანდერძის ქვეშ მოთავსებული ლექსი:

„დავითის ნათესაობით სჯომნ არს განმგებელია;
დავითისებრივე უფლებად ღმერთმან სცხოს საცხებელია.
დავითის გამო მფარველ არს ქალწული, ღ[მრ]თისმშობელია
და ვით გოლიათსა, მათს მტერთა ნუ მისცეს საშუშბელია“.

ლექსის ქვეშ: „ღმერთო, შეიწყალე კპარიანე“!

ტექსტის ბოლოში მოთავსებულია მბეჭდავთა იგივე ლექსი, რომე-ლიც 1711 წლის დავითნის (მეორე გამოცემა) ბოლოსაა (შდრ. აღწე-რილობა № 9), შეცვლილი ორთოგრაფიით:

„ნავთსაყუდელსა მენავე რაჲ მივლენ, განისუშნებენ;
 მოყვასთა, თუსთა სამყოფთა ნახვა სწადს, მით ისუშნებენ;
 კირთ მყოფნი ლხინსა შესრულნი, მას აღარ მოიჩუშნებენ;
 და რაჲ ბექდვა მბექდავს უსრულდეს, თავსა არ შვიჩუშნებენ“.

„კურთხევისა“ ტექსტს დართული აქვს „საძიებელი წიგნისა ამის“
 (ქკგ—ქკზ გვ.)

საჯარო; უნივერს.; საქართვ. მუზ.; ლიტ. მუზ.

14. დავითნი. თბილისი, 1716

04, უიე [= 415] გვ.; 15 X 10; შრიფტი: ნუსხა-ხუცური.

თავფურცელს შემოვლებული აქვს ვახტანგის სტამბის წიგნისათვის ჩვეულებრივი ორმაგი ორნამენტი; თავფურცელი ორნამენტის ზოლით ორად არის გაყოფილი.

შემდეგი ფურცლის პირველ გვერდზე ბაგრატიონთა სამეფო ღერბია, ჩვეულებრივი წარწერითა და ფოთლოვან-ყვავილოვანი შემკულობით; ერთ-ერთი პირველ გვერდთაგანი უქირავს ქართული ანბანის სამ ჯგუფს: I ასონთავრულს ა—ჟ-დე, II ნუსხა-ხუცურსა და III იმავე ნუსხა-ხუცურს, პირუქმო წესით—ბოლოდან (ჟ) თავამდე (ა).

ამავე ფურცლის მეორე გვერდზე: დავით წინასწარმეტყველის პორტრეტი, წარწერით: „ქ. წმიდაო დავით! მეოხ გვეყავ ვახტანგს“—წიგნი მოხდენილად არის გაფორმებული.

შავტყავადაკრული ტვიფრული ყდა დაძველებული და გადაცვეთილია; ყდის შიგნითა არეებზე მიკრულია ვახტანგის სტამბის სახარების მსხვილი შრიფტით ნაბეჭდი ფურცლები; ყდის ყუაზე მიკრულ თეთრ ქაღალდზე ორი ჯვარედინი ხაზით წაშლილია ციფრი „14“ და ზემოთ ბეჭდურად A უზის; ყდას ზემოდან დაკრული აქვს თეთრი ქაღალდი წარწერით:

«Псалтырь на грузинском языке, напечатана при царе Ираклиѣ, в 1716 году».

წარწერა გასწორებულია ფანქრით: „Jesee в Тифлисе“.

ამ გამოცემის ერთადერთი ცნობილი ცალი დაცულია საკავშირო მეცნიერებათა აკადემიის ბიბლიოთეკის წიგნთსაცავის სააზიო მუზეუმისეულ ფონდში (ლენინგრადი).

თავფურცელი:

„დავითი

აწ მეოთხედ დაბეჭდლი ქართ-
 ულს ენასა ზედა ეამსა ამაღლებუ-
 ლის მეფისა უფლისაჲ უფლისაჲ

ი ე ს ე ს ი.

გაიმართა კელითა გარსევან ყოფ-
 ილი მღდლის გაბრიელისთა,

ქალაქსა ტფილისისასა.
 დასაბამითგან ვ'ე აქამო-
 მდე: ჳ ს კ დ.
 ქრისტეს აქეთ: ჩლივ.
 განსრულდა დავითი ესე
 თვესა ივნისსა, ქკ'სა უდ.
 სტამბის მეურნეობასა¹ გიორ-
 გი ნხატვარისასა“.

ვახტანგის ანდერძი:

„სადიდებელად წმიდისა სამებისა, მე, გეარტომობით, ძირმოღვმით და-
 ვითიანმან, ძის ძემან სახელგანთქმულის მეფის ვახტანგისამან; ძმისწულმან ქე-
 ბულის მეფის არჩილისამან და დიდად სახელგანის ქართველთ მეფის გიორ-
 გისამან და ძემან დიდად პატიოსნის ლევანისამან, გამგებელმან ქართლისამან
 ვახტანგ, მოვიყვანე მესტამზე ვლახეთით: და გაეაკეთე სტამბა, სახსრად სულ-
 თა წინათქმულთა მეფეთასა, მამისა და დედისა ჩემისა გურიელის ასულის
 თუთასათვის, სალხინებელად სულისა ჩემისა და მეუღლისა ჩემისა ჩერქე-
 ზის ბატონის ასულის რუსუდანიასა, ძეთა და ასულთა ჩემთა აღსაზრდელად“.

საკავშირო მეცნ. აკადემ.

15. ჟამნი. თბილისი, 1717

[04], უმდ [= 444] გვ.; 14 × 19; წერილი ნუსხა-ხუცური შრიფ-
 ტით; მთელი გაფორმება და შეწყულობანი 1710 წელს გამოცემული
 ჟამნისა არის. ტექნიკურ გაფორმების მხრით ეს გამოცემა პირველ
 გამოცემაზე (1710) გაცილებით დაბლა დგას.

თავფურცელი:

ჟამნი:

აწ მეორედ დაბეჭდილი ქართულს ენასა ზედა ჟამსა ამაღლებულის
 დიდისა მეფისა უფლისა უფლისა ვახტანგისა.

გამგებლობასა ძისა მათისა კეთილმორწმუნის ბატონიშვილის უფლისა
 ბაქარისა.

გაიმართა კელითა მესტამზე გარსევან ყოფილი მღვდლის გაბრიელისათა.

ქალაქსა ტფილისისასა.

დასაბამითგან ვიდრე აქამომდე ჳსკე.

ქრისტეს აქეთ ჩლივ.

განსრულდა ჟამნი ესე თვესა ფებერვალსა იქ“.

ვახტანგის ანდერძი უცვლელად გადმოღებულია 1709—1711 წლის გამო-
 ცემებიდან და შეცვლილ პოლიტიკურ ვითარებას არ შეეფერება.

¹ ტექსტი: „მეურნეობასა“.

ეპინის ამ მეორე გამოცემაში სულ მცირედი ცვლილებით განმეორებულია 1710 წლის ეპინის მბეჭდველის მიხაილ უნგროვლახელის მიმართვა მკითხველთადმი (იხ.), რომელსაც აქ ხელს აწერს გიორგი მხატვარი (გვ. 03, 04).

ამ გამოცემაში ველარ ვხედავთ 1710 წ. „ლოცვანის“ ტექსტის ბოლოს მხედრული შრიფტით დაბეჭდილ სტრიქონებს (შდრ. ანდერლობა .ა.ნ. 7).

საჯარო; უნივერს.; საქართვ. მუზ.

16. ლოცვანი. თბილისი, 1717

04, სუ (= 290) გვ. + 1; 14 X 9; წვრილი ნუსხა-ხუცური შრიფტით. თავფურცლისა და მთლად წიგნის გაფორმება შესამჩნევად განსხვავდება და დიდად ჩამორჩება 1710 წ. გამოცემისას (მკრთალად ნაბეჭდი შრიფტი და შემკულობანი და სხვა ტექნიკური გაუმართაობა), შინაარსით კი 1717 წ. ტექსტი 1710 წლის ლოცვანის გამეორებას წარმოადგენს.

ღერბის წარწერა: „წყალობითა ღთისათა, იესიან-დავითიან-სოლომონიანი მეფე ვახტანგ ყოვლისა საქართველოსა“.

თავფურცელი:

ლოცვანი

აწ მეორედ დაბეჭდილი ქართულს ენასა ზედა

ეამსა ამაღლებულის დიდისა მეფისა უფლისა

უფლისა ვახტანგისა.

გამგებლობასა ძისა მათისა კეთილმორწმუნის

ბატონიშვილის უფლისა

ბაქარისა.

გაიმართა კელითა მესტამზე გარსევან ყოფილი მღვდლის გაბრიელისათა.

ქალაქსა ტფილისისასა.

დასაბამითგან ვიდრე აქამომდე ჭსკე.

ქრისტეს აქეთ ჩლიზ. განსრულდა

ეპინი [!], ესე თვესა ფებერვალსა კმ, ქკსა უე“.

ვახტანგის ანდერძი ზედმიწევნით ისეთივეა, როგორც 1717 წ. „ეპინისა“ (იხ.).

რედაქტორის ნ. ორბელიანის ანდერძი 1710 წლის გამოცემის ანავე პირის ანდერძის სიტყვა-სიტყვით გამეორებას წარმოადგენს.

უნივერს.; საქ. მუზ.

17. კურთხევა ეკლესიისა. თბილისი, 1719—1720

ოთ [= 79] გვ.; 19 X 20; შრიფტი ნუსხა-ხუცური. თავფურცლის მეორე გვერდზე — ორნამენტის ჩარჩოში სამების ხატი.

დომენტი კათალიკოსის ანდერძი:

1. „დომენტი სანატრელი და ყოვლად წმიდაჲ, წყალობითა ღმრთისათა კათალიკოზი მცხეთისა, ქართლისა, რანისა, კახეთისა, სრულიად ოსეთისა, სამცხე-საათაბაგოსა მაჟურთხეველი გასწავებ ყოველთა შვილთა ეკლესიისა ჩემისათა, თუ რა არს ეკლესია, ანუ ტრაპეზი, საკურთხეველი, გინა სალხინე-ბელი და კანკელი“.

ა გვ.

2. „ჩვენ, სურვილითა საღმთოთა აღძრულმან, სანატრელმან და ყოვლად წმიდაჲმან კათალიკოზ-პატრიარქმან ყოვლისა საქართველოსამან, უფალმან დომენტიმ გამოვიწვლილუ ეკლესიისა კურთხევა, რომელიცა წმიდაჲთა მამათა ჩვენთა მთარგმანებელთაგან კეშმარიტად და სწორად გარდმოეღოთ და ეამთა ვითარებისაგან მწერალთაგან განრყენილიყო.

და ეს კურთხევა და შემდგომნი ამისნი განწესებანი ახლად ვიძიეთ და ვპოვეთ ბერძულისაგან და აწ ქართულად გარდმოვათარგმნინეთ უნაკლულად სამთაენელ ეპისკოპოსს უფალსა კვიპრიანეს, რამეთუ კეთილად სწავლულ იყო ბერძულთა ენისაგან და იმას უბ[რ]ძანეთ და გარდმოვაწერინეთ.

და დავაბეჭდვინეთ საფასითა ჩვენითა. ვინც კელად მიიღოთ, შენდობას ჰყოფდეთ ჩვენთვის“.

„ჯამსა ამაღლებულისა დიდისა მეფისა უფლისა უფლისა ვახტანგისა და ძისა მისისა უფლისა მეფისა ზაქარისა. ქორონიკონსა ქრისტეს აქეთ ჩლით. ქართულსა ქორონიკონსა უჴ“. ე გვ.

ტექსტის ბოლოს:

„დაიბეჭდა ქალაქსა ტფილისისასა.

ტელითა გარსევან ყოფილის მღვდლის გაბრიელისათა.

თვესა იანვარსა იბ, ქორონიკონსა უჴ“.

წიგნში ნაბეჭდ ტექსტთან ერთად ჩაკინძული ფურცლების გვერდებზე, სხვა უმნიშვნელო ჩანაწერებთან ერთად, ვხვდებით ამ უნიკალური ცალის სრულიად შემთხვევით პოვნისა და გადარჩენის ცნობას.

უნივერს.

18. პარაკლიტონი. თბილისი, 1720

[04], უნგ (= 453) გვ.; 30 × 19; შრიფტი საშუალო ზომის ნუსხა-ხუცური; ორ-ორ სვეტად; მდიდრულად ორნამენტირებული თავფურცლის მეორე გვერდზე მოთავსებულია ვახტანგ მეფის ანდერძი; ქვემოთ—ბაგრატიონთა ღერბი; გამოცემა განსაკუთრებით უხვად არის შემკული თავკაზმულობით (ხატებიანი ორნამენტები, მრავალკეცად შეთხზული) და ბოლოკაზმულობით (02,03—4, ა, იგ, კა, ლე [= 35], მბ [= 42], მთ, ნჴ, პდ [= 85], უბ [= 93], რ [100] და სხვა მრავალი.

ბოლოში, ტექსტის ქვემოთ მოთავსებულია ვახტანგის პორტრეტის I ვარიანტი (18 X 15), რომელსაც სამი მხრით შემოვლებული აქვს ორმაგი ორნამენტის ჩარჩო (იხ. ფოტოპირი).

თავფურცელი:

„პ ა რ ა კ ლ ი ტ ო ნ ი

აწ ახალი დაბეჭდული ქართულს ენასა ზედა. ნამსა ამალღებულის და სახელოვანისა საქართველოსა ნეფისა უფლისაჲ უფლისაჲ ვახტანგისა და ძისა მისისა საქართველოს მპყრობელისა მეფისა ბაქარისასა, იესიან, დავითიან სოლომონიანისსა, შრომითა ფრიადითა და წარგებითა საფასეთათა საქართველოსა მპყრობელისა მეფისა უფლისაჲ უფლისაჲ ვახტანგ ლევანის ძისათა. გაიმართა წმიდა ესე პარაკლიტონი ჭელითა მროელ ეპისკოპოზის ნიკოლაოზ ორბელის შეილისათა.

ბრძანებითა საქართველოს მპყრობელისა უფლისაჲ უფლისაჲ ბაქარისითა. მბეჭდავი წმიდისა ამის პარაკლიტონისა მდაბალი მონა და მოსამსახურე თქვენი ტფილისის სიონის მხატვარი გიორგი.

დასაბამითგან ვიდრე აქამომდე შეიდიათას ას ოცდა რვა.

ქრისტეს აქათ ათას შეიდას ოცსა“.

ვახტანგის ანდერძი:

„სადიდებლად წმიდისა სამებისა, მე, გვართო... და დავითიანმან, ძისძემან სახელგანთქმულის მეფის ვახტანგისამან, ძმისწულმან ქებულის მეფის არჩილისამან და დიდად სახელოვანის ქართველთა მეფის გიორგისამან და ძემან დიდად პატიოსნის ლევანისამან, საქართველოს მპყრობელმან მეფემან ვახტანგ მოვიყვანე მესტამბე ვლახეთით და გავაკეთე სტამბა, საჯსრად სულთა წინათქმულთა მეფეთასა, მამისა და დედისა ჩემისა გურიელის ასულის. თუთასათჳს, სალხინებლად სულისა ჩემისა და მეუღლისა ჩემისა ჩერქეზის ბატონის ასულის რუსუდანიასა და ძისა ჩემისა საქართველოს მპყრობელისა მეფისა ბაქარისა, ძეთა და ასულთა ჩემთა აღსაზრდელად“.

ტექსტის ბოლოს, ვახტანგის პორტრეტის ქვეშ:

„განსრულდა წა ესე პარაკლიტონი. დაიბეჭდა ქალაქსა ტფილისისასა. სამებასა ერთარსებასა ღმერთსა მხოლოსა თვესა იანვარსა, კმ. ქქსა უმ. დიდებაჲ უკუნისამდე.

საჯარო; უნივერს.; სპ. მუზ.; ლიტ. მუზ.; ქუთ. მუზ.

19. ქმნულები ცოდნის წიგნი. თბილისი, 1721.

04, რმშ [= 148] გვ.; 20 X 14; შრიფტი: მხედრული (თავფურცლის ტექსტი და სათაულია სუხსურით); თავფურცელი ორნამენტებით მორთული.

მეოთხე (04) გვერდზე: ბაგრატიონთა სამეფო ლერბი; მის ქვეშ ყვავილიანი ვაზა.

თავფურცელი:

„სპარსულისაგან ქართულად თარგმნილი მეფეთ მეფის ვახტანგისაგან. ჟამსა ამაღლებულისა და სახელოვანის საქართველოს მეფეთ მეფის და სრულიად ერანის სპასალარისა უფლისაჲ უფლისაჲ მისეჲ ვახტანგისა, იესიან, დავეითიან, სოლომონიან პანკრატოვანისსა.

გამიართა კელითა მროველ ეპისკოპოზის ნიკოლ^ოზ ორბელის ძისათა.

ქალაქსა ტფილისისასა.

ქრისტეს აქეთ ჩღკა, აგვისტოსა ი^ედ“.

ვახტანგის წინასიტყვაობა:

„ოცყვის წინასწარმეტყველი დავით: „მე ვთქვე განკვირებდასა ჩემსა რამეთუ ყოველი კაცი ცრუ არს“. და თვით უფალი ბრძანებს: „არავინ არს სახიერ, გარნა მხოლო ღმერთი“.

არათუ ამისთვის არს ბრძანება ესე, ვითარმედ ყოველი კაცი ცრუ არს. — ნუ იყოფინ! — არამედ ვერვის ძალუცს, თვინიერ მის მიერ მოვლინებულთა, სწორებით ცნობად საქმეთა უფლისათა და არცა ვინ არს ქეშმარიტებით მცნობელ ამისა, რომელ არა იპოვა ამა შინა სიცრუე.

არამედ რავდენთა მიეცა სიბრძნე და გულისხმის ყოფა და მათ წყალობა იგი პატიოსანი უპატიოთა ზედა საქმეთა არა იზრომეს და რაოდენთა ძალუძლეს, მისეჲ ქმნულთა მიწდომად დაშურეს და განმარტეს ფილოსოფოსთა მრავალ[ნი] მეცნიერებანი და მათნი სწავლანი.

და ესეცა ვარსკულავთრაცხვა ერთი მათგანივე არს.

და საქართველო მრავალგზის მტერთაგან მოოკრებულყო და არღარა დაშთომილიყო ქართულსა ენასა ზედა სწავლა ესე ფილასოფთა და სხვათა ენისა კაცნი ქართველთა ეციცხოდენ.

და აწ მე, მეფემან მეფეთამან ვახტანგ, ეს სპარსული აიათი, რომელ არს ქმნულების ცოდნის წიგნი — ზიჯი თალა მასალა — და სხვა ოკმების წიგნები ვთარგმნე, მირზა აბდურზა თავრიზელის წიგნის კითხვითა და თანაშეწევნითა და სტროლაბიც ქართულად გამოვიღე. ნუ უკუე ისწავონ და წაღიერ იყვნენ ფილოსოფოსობისად და ინებონ და შეასრულონ ქართულისა ენითა ფილა[სო]ფოსობა და გამოიღონ.

და ჩემთვისაც შენდობის მოკენე ვარ, რამეთუ საქმეთაგან საცნაურარს, ვითარმედ მრავალნი ჭირნი მინახვან ამა წიგნთა ზედა და არც თუ მეფობისა მსახურება დამიკლიეს“.

ვახტანგის წინასიტყვაობის თავში, ნუსხა-ხუცური შრიფტით:

„ზე აღიდნეს ღმერთმან მეფე ვახტანგ“.

ტექსტის ბოლოს:

„განსრულდა სექტემბერს იბ, ქრისტეს აქეთ ჩღკა“.

მესტამბეთა ლექსი:

„მენავე ლელვა-გვემული განეროს ზღვისა წყრომასა,
გალატოზნი და ხურონი რა მორჩენ თჳსსა შრომასა,
მათს სიხარულსა ვინ დასთვლის, ანუ შევებისა ზომასა.
და მესტამბე მათგან უაღრეს იქს სიხარულის ნდომასა.“

(თარიღის ქვემოთ)

შენიშვნა: კარლ მარქსის სახელობის თბილისის სახელმწიფო სა-
ჯარო ბიბლიოთეკის ცალეზი—F $\frac{1.151}{2}$ და K $\frac{20.014}{309}$ — მოწმობს,
რომ ტექსტში ჩასართავი ნახაზებისათვის ბექდვის დროს ცარიელ
ადგილებს ტოვებდენ; ეს ადგილები ხსენებულ ცალეზში შეეცებულია
სინგურით შესრულებული ჩინებული ნახაზებით (იხ. F $\frac{1.151}{2}$, გვ. მე-
ხუთე (— 0), კლ, კთ, ლლ, მზ და სხვ.; აგრეთვე K $\frac{20.014}{309}$, გვ. კლ-
სა და კთ-ს შუა, გვ. ლლ, მზ, მთ, აბ, ავ და სხვ.),

საჯარო; უნივერს.; ხალტიკოვ-შიდერ.; საკავშ. აკადემ.

20. ჟამნი. თბილისი, 1722.

336 გვ.; 15 X 10; შრიფტი: მხედრული.

სათაური (ტექსტის წინ): „ჟამნი“. თავფურცელზე ორნამენტების
ჩარჩო; თავფურცლის მეორე გვერდზე ბაგრატიონთა სამეფო ღერბის
ერთლომიანი ვარიანტი; ტექსტის პირველი გვერდი შემკულია ყვავი-
ლოვანი თაღით. ტექსტს წინ უძღვის ღვთისმშობლის ლოცვა: „სასოო
და შესავედრებლო ქრისტიანეთაო“...

თავფურცელი:

„ჟამსა ამაღლებულისა და სა-
ხელოვანისა მეფეთ-მეფისა
უფლისა უფლისა
ვახტანგისსა
გ ა ი მ ა რ თ ა ჟ ა მ ნ ი ესე [ველითა] მრო-
ველ ეპისკოპოსი ნიკოლ-
ოოზ ორბელის ძისათა.
ველითა მესტამბე გარსევან ყოფილის
მღდლის გაბრიელისათა.
ქალაქსა ტფილისისასა.
ქრისტეს აქეთ ჩღკბ.
ღვეენბერსა იე, ქქსა უი.
ქუთ. მუზ.; საკავშ. აკადემ“

1709—1722 წწ. გამოცემების ქრონოლოგიური ტაბულა, დაცულობის ადგილის აღნიშვნით

რიგითი №-ს	გამოცემის წელი	წიგნის სახელწოდება	შრიფტი	დაცულობის ადგილი	გვერდები ამ წიგნისა, სადაც აწერილია გამოცემა
1	1709	სახარება	ნუსხა-ხუც.	საჯარო; უნივერს.; საქართ. მუხ.; ქუთ. მუხ.; სალტ.-შეგდრინის	130, 181—183
2	"	დავითნი	"	უნივერს.	130—132, 183—184
3	"	სამოციქულო	"	საჯარო; უნივერს.; საქ. მუხ.; სალტიკოვ-შეგდრ.; სსრ კავშ. მეცნ. კად.	132—136, 184—186
4	1710	კონდაცი	ნუსხა-ხუც. მხედრულის გარევეით.	საჯარო; უნივერს.; საქართ. მუხ.; ქუთ. მუხ.	136—137, 187—188
5	"	ეაზნი	მხედრ.	უნივერს.; ქუთ. მუხ. (დახიანებული)	137—138, 188—189
6	"	ეაზნი	ნუსხა-ხუც.	საჯარო, ქუთ. მუხ.	138, 189—191
7	"	ლოცვანი	ნუსხა-ხუც.	საჯარო; უნივერს.; საქართ. მუხ.; სალტიკოვ-შეგდრ.	138, 191—192
8	1710—1711	ბიბლია	ნუსხა-ხუც.	საჯარო; უნივერს.; საქართ. მუხ.	166—167, 192—193
9	1711	დავითნი, II გ-მა	მხედრ.	საჯარო; უნივერს.; საქართ. მუხ.	138—139, 193—194
10	"	გერმანე. სწავლა თუ ვითარ მართებს მოძღვარსა სწავლება მოწაფისა.	მხედრ.	საჯარო; არქივი; საქართ. მუხეუმის ხელნაწერთა განყოფ.	138—142, 194—195
11	1712	ჟეფუბისტკაოსანი* შ. რუსთაველისა.	მხედრ.	საჯარო (მეტად დეფექტ.); უნივერს.; საქართ. მუხ.; მწერალთა მუხ.; სსრ კავშ. შირის მეცნიერებათა აკად.; სალტიკოვ-შეგდრ.	142—157, 195—198
12	"	დავითნი, III გ-მა.	ნუსხა-ხუც.	საჯარო; უნივერს.; ქუთ. მუხ.	157—158, 198—199
13	1713	კურთხევეანი	ნუსხა-ხუც.	საჯარო; უნივერს.; ლიტ. მუხ.; საქართ. მუხ.	158—159, 199—201
14	1716	დავითნი, IV გ-მა.	ნუსხა-ხუც.	სსრ კავშირის მეცნიერებათა აკადემ.	159—160, 201—202.

რიგითი №-ს	გამოცემის წელი	წიგნის სახელწო- დება	შრიფტი	დაცულობის ადგილი	გვერდები ამ წიგნისა, სადაც მოხსენებულია გამოცემა
15	1717	ჟამნი, III გ-მა	ნუსხა- ხუც.	საჯარო; უნივერს.; სა- ქართვ. მუზ.	160, 202—203
16	„	ლოცვანი, II გ-მა	ნუსხა- ხუც.	უნივერს.	160, 203
17	1719— 1720	კურთხევა კელე- სიისა	ნუსხა- ხუც.	უნივერს.	160—161, 203—204
18	1720	პარაკლიტონი	ნუსხა- ხუც.	საჯარო; უნივერს.; საქ. მუზ.; ლიტ. მუზ.; ქუთ. მუზ.	162, 204—205
19	1721	ქმნულების ცოდნის წიგნი	მხედრ.	საჯარო; უნივერს.; სალ- ტიკოვ-მხედრ.	163—165, 205—207
20	1722	ჟამნი, III გ-მა	მხედრ.	ქუთ. მუზ.; სსრ კავშ. აკადემ.	165, 207

პირთა საძიებელი

ა

აბაშიძე გიორგი 12
აბაშიძე გიორგი ალექსანდრეს-ძე 196
აბაშიძე ვახუშტი 29
აბაშიძე სვიმონ 3
აბულაძე ილია 36, 134
ავთანდილ (ვ. ტყაოსნ.) 148—150, 198
აივაზ II ეივაზ ჩალაბა 26—27
ალექსანდრე არჩილის ძე 80, 116
ალექსანდრე ბატონიშვილი, გიორგი XI-ის ძმა 13, 14
ალექსი პეტრეს ძე 116
ამილახვარი ანდრუჟაფარ, გივის ძე 65
„ამირან დარეჯანის ძე“ 197
ანდრეა, პროთო-პაპი 162
ანთიმოს ქართველი II ანდრია ქართველი II ანთიმ ივერიელი 6, 82—84, 87—91, 95—99, 104, 118
ანტონ I 35, 36, 58, 59, 76, 127, 137, 159, 161—162
არჩილი II არჩილ მეფე 5—13, 15, 33, 36, 41—43, 45—47, 51—54, 57, 78—81, 116, 121, 128, 167—170, 182, 185, 187, 192, 197, 199, 202, 205

ბ

ბაგრატ ბატონიშვილი, გიორგი XI-ის ვაჟი 9, 12
ბაგრატ (ბაგრატის ტაძარი ქუთაისში) 136
ბარათაშვილი მამუკა 56
ბარამიძე ალექსანდრე 12, 47, 53, 55—57, 81, 150
ბარნოვი ვასილ 27
Бартольд, აკადემ. 37
ბაქარ, ვახტანგ VI-ის ვაჟი 19, 92, 160, 167, 173—174, 202—205
ბაქრაძე დიმიტრი 3, 4, 20
ბედისმწერლიშვილი ნათანაელ 167
ბერიძე ვახტანგ 27, 29, 70
ბერძენიშვილი ნიკოლოზ 5, 37, 83, 84
Birkbom C. 80
ბლუდოვი დ. 20
[Блудовичи] ივ. Евгеньи М. 95

[ბრანკოვიანუ] ბრანკოვანე იოანე-კონსტანტინე ბასარაბა 84, 88, 90—93, 96, 141, 194
ბრეგაძე თამარ.139
ბროსე მარი 3, 36, 38, 156

გ

გაბრიელ, გარსევან-ყოფილი, სიონის დეკანოზის შვილი, გამმართველი II მეტამბე 102, 124, 129, 160, 171, 193, 201—204, 207
გაიოს რექტორი 4
გერმანე მღვდელ-მონაზონი 50, 51, 88, 90, 95, 123, 124, 128, 139—142, 155, 171, 187, 194, 195
გიორგი ათონელი 162
გიორგი XI 9, 11—16, 18, 25, 66, 67, 69, 72, 79, 80, 86, 115, 117—119, 122, 123, 128, 132, 154, 169, 170, 175, 181—182, 184, 185, 187, 192, 197, 199, 202, 205
გიორგი—ტფილისის სიონის მხატვარი, მბეჭდავი, სტამბის მეურნე 102, 160, 202, 205
გოლიათი. ბიბლ. 117, 119, 120, 200
გოლოვკინი, თ. ა. 80
გორგიჯანიძე ფარსადან 8
გოსტაშაბიშვილი ნიკოლოზ 11
გრიგოლია ლადო 5
[გრიგოლ ლორთქიფანიძე]. დასაუღ. საქართველოს კათალიკოსი 52
გუგუშვილი პაატა 4, 98, 104, 122, 131, 135, 136, 160, 166.
გურამიშვილი დავით 30, 46, 48, 53, 56, 57, 121.
გურიელის ასული თუთა, ვახტანგ VI-ის დედა. იხ. თუთა

დ

დავით გარეჯელი 68
დავით იმამ-ყული-ხანი, კახთა მეფე 21
დავით ებრაელთა მეფე, „წინასწარმეტყველი“ 117—121, 139, 193, 198, 201, 206
დელილი იოსებ-ნიკოლა 39
„დიონოსი ბრძენი ეზროს“ — „ვეფხისტყაოსნი-სა“ 149

დომენტი II, კათალიკოსი 63

დომენტი III კათალიკოსი, ვახტანგ VI-ის ძმა 10, 17, 19, 61, 70, 113, 161, 204

დონდუა კარაგე 50

დოსითეოს, იერუსალიმის პატრიარქი 25, 79, 86, 87, 125, 159, 200

დოქაძე პაპუნა 29

ფ

Евгений [Болховитинов], митрополит 95

ევდემოზ კათალიკოსი 15

ენუქიმე თინათინ 21, 112

ერეკლე I 9, 11, 13—18, 67, 68, 70, 76, 137

ერეკლე II 4, 161

ენგელსი ფრიდრიხ 66, 70

ერისთავი ბარძიშ 120, 156

ერისთავი გიორგი 28, 120, 156

ერისთავი დათუნა 120

ერისთავი კოზმა. იხ. კვიპრიანე სამთავენელი

ერისთავის (ბარძიშის) ასული 120

ერისთავი შანშე 29, 31.

ესაი ჰასან ჯალალიანი 27

ვ

ვაჩეიშვილი ალექსანდრე 33

ვახტანგ V || შაჰნავაზ 17, 28, 51, 63, 197, 199, 202, 205

ვახტანგ VI 3—6, 8—43, 45—50, 52—53, 55—61, 63, 65, 68—82, 84—89, 91—96, 98, 100, 102, 104—106, 108, 110—115, 117—130, 132—133, 137—139, 141—161, 163—165, 167—171, 173, 175, 176, 181, 184—199, 201, 205—207

ვახუშტი 8, 10, 12—14, 17, 18, 21, 22, 23, 25, 27, 28, 31, 35—42, 58, 61, 63, 65, 72, 74—75, 80, 86, 91, 141, 155, 160, 168, 169, 170

ველიამინოვი, ვახტანგის სამართლის წიგნის მთარგმნელი (რუსულად) 20

ვიტცენი ნიკოლოზ, პოლანდიელი მეცნიერი, ამსტერდამის ქალაქის თავი 41, 79

ჟ

ჯაქარაია პარმენ 29

ჯუბაშვილი რომანოზ, მესტამბე 4

ჯურაბეჯე [?] 39

თ

თამარაშვილი მიხეილ 37, 52

თამარი [თამარ მეფე] 49

თამარ, ერეკლე I-ლის დეიდა 68

თაყაიშვილი ექვთიმე 4, 24—25, 28, 143

თეიმურაზ ბაგრატიონი 3

თეიმურაზ მუხრან-ბატონი 9

თეიმურაზ I 8, 13, 47, 51, 77

თეიმურაზ II 28, 48

თინათინ (ვეფხისტყაოს.) 148

თოქალთოიანი ბეგან 73

თუთა, გურიელის ასული, ვახტანგ VI-ის დედა

10, 68, 71, 185, 188, 197, 199, 202, 205

თუმანიშვილი გივი 25, 29

ი

იაკობ („მოციქული, ძმა უფლისა“) 150

იესე, ვახტანგ VI-ის ძმა, შემდეგში ქართლის მეფე (1715-16) 31, 58, 75, 120, 122, 160, 173, 201

იმერლიშვილი 28

ინგოროყვა ჰაველე 134, 149, 172, 174

იოანე ახალციხელი 142

იოანე ბატონიშვილი 143

იოანე-კოსტანტინე ბრანკოვანე-ბასარაბა

„ელაბეთის უფალი“. 141 იხ. ბრანკოვიანუ

იოვანე (მოციქული) 150

იოსელიანი პლატონ 94, 106

ირბაქი 5, 77 იხ. ჩოლაყაშვილი

ისტვანოვიჩი 97, 99 იხ. უნგროვლახელი მიხაილ

Ираклий 201

კ

კარიჭაშვილი დავით 4, 5, 98, 100, 105, 131, 138, 160, 166

კვიციანი არა კიევი, კიეველი სტუდენტის ფსევდ.

კ

კასრიძე ნადეჟდა 37

კეკელიძე კორნელი 5, 36, 51, 137, 144, 150, 153, 158, 159, 162, 190

კვასხვაძე შალვა 87, 106

კვიპრიანე სამთავენელი (კოზმა ერისთავი) 86, 91, 92, 95, 120, 121, 124—127, 158—159, 161, 199, 200, 204

კისი, ნიკოლოზ 79

კოსტანტინე — მაჰმად-ყული- ხანი, კახთა მეფე 75

Constantinescu-Iasi, P. 95, 98, 99.

ლ

ლაზარე, A 51 ბიბლიის გადამწერი 174, 176

ლევან ბატონიშვილი, შაჰნავაზის ძე, ვახტანგ VI-ის შამა 9, 11, 13—15, 18, 26, 58, 65, 132, 182, 185, 188, 192, 197, 199, 202, 205

ლენონ, მეფის შვილის აღმზრდელი „სიბრძნე სი-
 ცრუის“ წიგნში 43, 56
 ლეონიძე გიორგი 6, 84, 87—89, 93—95, 98,
 104

Леонович 107

ლუარსაბ ბატონიშვილი, გიორგი XI-ის ძმა 13,
 14

ლუარსაბ I, ქართლის მეფე 51

მ

მათე (მახარებ.) 134

მაკარიოს, ანტიოქიის პატრიარქი 78

Малетин А. И. 107

მარიამ დედოფალი, რისტომ მეფის მეუღლე 28

მარი ნიკოლოზ 25, 125

მარბი გიორგი 50

მარკოზ (მახარებ.) 134

მარქსი კარლ 70, 80, 95, 107

Маркс и Энгельс 66

მალალაძე სოლომონ, დომენტი II-ის მდივან-
 მწიგნობარი 112—114

მალალაძენი 29

მაკეპარიანი თამარ 95

მაკუტაძე ონოფრე, ოთარ-ყოფილი 51, 68, 105

მაჯიო მ. 35, 77

მაჰმადი 65

მეტრეველი ვლენე 161

მირიან ბატონიშვილი 20

მაქაელ II მიქელ II მიქელა, მესტამბე, „მესტამბეთ
 უფროსი“, „გამმართველი“. ხელმწიფის კა-
 რის დეკანოზის შვილი 86, 100—102, 104,
 124, 144—145, 153—154, 171, 196—198

მოსე, ბიბლ., ძვ. ებრაელთა კანონმდებელი 19

მოსე ხნელი 197

მუხრან-ბატონი თეიმურაზ 9

მათე (მახარებ.) 134

ნ

ნასირ თუსევი 37, 49

ნესტან II ნესტან-დარეჯან (ვეფხისტყაოსნ.) 148,
 197

ნიკიფორე კახი 51, იხ. ჩოლყაშვილი-ირბაკი

ო

ოთარ [მაკუტაძე?] 68

ორბელიანი თამაზ 9, 15

ორბელიანი იოანე 35, 45

ორბელიანი ნიკოლოზ, მროველ ეპისკოპოსი II
 ტფილელი 24, 33, 36, 37, 71, 72, 91, 95,
 115, 123—125, 134, 137, 138, 140, 159, 169,
 171—177, 181—186, 189—192, 203, 205—
 207

ორბელიანი პაპუნა 76

ორბელიანი სულხან-საბა 10, 26—27, 33—36,
 38—40, 42, 43, 46, 49, 52, 53, 55—57,
 60, 64, 66—68, 73, 124, 126, 128, 134,
 135, 155, 168

ორბელიანი, ყანდარის ხანი 15

ორბელ, მდივანბეგი II საქართველოს მსაჯულთ-
 უხუცესი, სულხან-საბას ნამა 34, 167,
 168

ორბელი რუსუდან 90

ორფეუსი, მით. პოეტი, მომღერ., მუსიკოსი
 139

პ

პავლე ალაბელი 78

პაისიოს პატრიარქი 79

პაოლინი სტეფანე 77

პეტრე (მოციქ.) 150

პეტრე პირველი, იმპერ. 61, 80, 116

პიკო ვილი 83

ჟ

ჟორდანია თედორე 11, 21, 68, 69, 79, 86,
 94, 95, 106, 166, 168

Жуца, И. 78

რ

რაციშვილი ზურაბ 29

როლერი მ. რუმინეთის ისტორიის ავტ. 118

როსტევეან (ვეფხისტყაოსნის) 197

როსტომ, ქაოთლის მეფე 7, 8, 11, 17

რტიშვილი, გენ. 20

რუსთაველი 47, 48, 143—151, 153, 157, 195

რუსუდან დედოფალი, ვახტანგ VI-ის მეუღ-
 ლე, „ჩერქეზთ-ბატონის ასული“ 12, 19, 22,
 71, 182, 188, 197, 199, 202, 205

რუხაძე ტრიფონ 117

ს

სააკაძე გიორგი [დიდი] მოურავი 53

სააკაძე იოსებ, ტფილელ ეპისკოპოსი 9, 45

სალტიკოვ-შჩედრინი 143, 198

სალუყაზანაშვილი აბრამა, ვახტანგის სტამბის
 მუშაკი 102

სერგიოს არქიმანდრიტი II პაპა სერგიოსი 86,
 125, 159, 200

სეფევიდები 73

სვიმონ ბატონიშვილი, ვახტანგის ძმა 75, 119,
 120, 156, 158, 198, 199

სტალინი იოსებ 66, 130, 131, 196

სხვიტორელი, ფსევდ. დავით წერეთლისა 3

ტ

ტარიელ (ვეფხისტყაოსნის) 148, 149, 197

ტიმოთე მიტროპოლიტი [გაბაშვილი] 48
ტურდო სანდუ 83

უ

ულუღბეგი სამარყანდელი 37—39, 49, 163
უნგროვლახელი მიხაილ, სტეფანეს შვილი II ძე II
იშტვანოვიჩი, მესტამბე 71, 85, 89, 90, 92—
98, 100, 101, 103, 111, 115, 133, 135, 138,
139, 158, 160, 181, 182, 184, 186—191,
193, 194, 199, 203

ფ

ფანასკერტელი ზაზა 33—35, 112
ფრანგიშვილი ვასილ 35
ფრენკელი ა. 20
Fabritius Amba 39
Федоров Иван, первопечатник 107

ძ

ძაიხოსრო, ვახტანგ VI-ის ძმა, ქართლის მეფე
1709—1711 წწ. 10, 13, 14, 72, 73, 117,
119—120, 122, 123, 129, 132, 139, 142,
155, 173, 187, 189, 191—194.
ძრისტე 65, 117, 134, 140

ლ

ლეთისმშობელი 119, 119

ყ

ყილიყუა მირზა 11, 12
ყიფშიძე იოსებ 68

შ

[შათირი] მამუკა 15
შამხალი, დალისტინის მმართველი 11—13
შანიძე აკაკი 4, 5, 48, 68, 82, 83, 89, 94, 103,
117, 139, 143, 144, 149, 151—153, 157,
196

შანშიევი, გ. 105
შანშიაშვილი ხალია 15
შანშოვანი ზურაბ 36, 58
შარაშიძე, ქ. 5, 35, 77, 80, 138
შარდენი ჯან 27
შანავახ I, იხ. ვახტანგ V
შპარვენფელდი, შვედი მეცნ. 79

ჩ

ჩოლაყაშვილი ნიკოლოზ-ნიკიფორე (ირბაკი)
5, 77
ჩუბინაშვილი გიორგი 51, 68
ჩუბინაშვილი დავით 76
ჩხეიძე სენია 12, 21, 26, 28, 61, 74, 92, 132,
146, 154
ჩხეიძე ქაიხოსრო 12

ც

ცაგარელი ალექსანდრე 4, 36, 58, 146, 151,
169
ციციშვილი ბაადურ 54
ციციშვილი ლაპიანა 11
ციციშვილი ქაიხოსრო 9
ცხაკია ს. 40
Czar [პეტრე I, დიდი] 39

წ

წერეთელი დავით, აკაკის ძმა—„სხვიტორე-
ლი“ 3.

ჭ

ჭიკინაძე ზაქარია 8, 105—106
ჭყონია თორნიკე 41

ხ

ხახანაშვილი ალექსანდრე 4
ხერხეულიძე ხოხონა 11
ხოხელი მოსე 197
ხოსრო იხ. ქაიხოსრო
ხრისანთე, იერუსალიმის პატრიარქი 84, 85,
87, 88, 90, 99

ჯ

ჯავახიშვილი ივანე 19, 21, 24, 40—42, 51
ჯანაშვილი მოსე 4
ჯანაშია სვიმონ 196
ჯუმბერ, მეფის შვილი (სიბრძნე სიციურის.
წიგნში) 43, 56

ჰ

Henrik III Keyzers 80

ს ა რ ჩ ე ვ ი

	გვ.
შესავალი	3
1. ქართლის სამეფო XVII—XVIII სს. მიჯნაზე	7
2. ვახტანგის სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობა	17
3. მეცნიერება და ლიტერატურა XVII—XVIII სს. მიჯნაზე	32
4. ვახტანგის საეკლესიო პოლიტიკა და სტამბის მოწყობა	60
5. ქართული წიგნების ბეჭდვა ვახტანგამდის	77
6. თბილისის სტამბის საორგანიზაციო პერიოდი	82
7. თბილისის სტამბის მუშაკნი და გამოცემები	101
8. ბიბლიოგრაფიული შენიშვნები	130
9. აღწერილობა	178
1709—1722 წწ. გამოცემების ქრონოლოგიური ტაბულა	208
პირთა საძიებელი	211

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედ.-საგამომც. საბჭოს დადგენილებით

*

რედაქტორი ნ. ბერძენიშვილი
გამომც. რედაქტორი ო. გიორგაძე
მხატვარი ე. გაბაშვილი
ტექნიკური რედაქტორი ნ. ჯაფარიძე
კორექტორი ნ. ყიფიანი

გადაეცა წარმოებას 6.7.55. ხელმოწ. დასაბეჭდად 23.9.55. ქალაქ-
ზომა $70 \times 108 \frac{1}{16}$. ქალაქდ. ფურც. 6,75. საბეჭდ. ფურც. 18,49.

საავეტორო 14,78. სააღრ.-საგამომც. ფურც. 16,82.

შეკვ. 1194. შუკ. 05163. ტირაჟი 2000.

ფასი 11 მან. 50 კაპ.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობის სტამბა
თბილისი, ა. წერეთლის ქ. 3/5.